

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Josef T o m e š

**Česká strana státoprávně pokroková
(1908–1918)**

**Czech Constitutional Progressive Party
(1908–1918)**

Disertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Poděkování

Chtěl bych poděkovat všem, kdo mi pomohli tuto disertační práci dokončit. Především však děkuji svému školiteli, prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc., za trpělivost, s jakou tuto práci vedl, a za cenné připomínky a podněty, které mi při jejím vypracování poskytl.

Obsah

Poděkování	s. 3
Úvodem	s. 5
O tématu a jeho zpracování	
Kapitola první	s. 19
Od pokrokového hnutí ke státoprávně pokrokové straně	
Kapitola druhá	s. 46
Nástin profilu strany	
<i>Program</i>	s. 46
<i>Organizace, členská základna, prostředky působení</i>	s. 52
<i>Představitelé</i>	s. 58
Kapitola třetí	s. 102
O samostatnou českou zahraniční politiku	
Kapitola čtvrtá	s. 122
Na vnitropolitické scéně let 1908–1914	
Kapitola pátá	s. 143
V předvečer světové války	
Kapitola šestá	s. 158
Za války a v odboji	
Kapitola sedmá	s. 204
Druhý život strany	
Závěrem	s. 224
Fenomén státoprávních pokrokářů	
Přílohy	s. 231
Seznam pramenů a literatury	s. 236
Abstrakt	s. 242
Abstract	s. 244

Úvodem

O tématu a jeho zpracování

Před sto lety stanuli Češi na křižovatce světových i svých národních dějin. Na pozadí hospodářského a kulturního rozvoje, politických a sociálních zápasů se naplňovala jedna historická epocha a hlásila se následující, uvedená posléze dosud nepoznanou světovou válkou, jejíž předzvěsti byly do poslední chvíle téměř oslyšeny. Končilo též dlouhé období všestranné české národní emancipace v rámci habsburské monarchie a nastával čas boje za vlastní samostatný stát, o jehož výsledku, vítězství či porážce, se mělo konec konců rozhodnout na válečných bojištích.

Na mezinárodní scéně vzrůstalo napětí mezi dvěma soupeřícími velmocenskými bloky, tzv. ústředními mocnostmi a Trojdohodou, jejichž zájmy se začaly nejnebezpečněji střetávat na Balkáně. Rakousko-uherská anexe Bosny a Hercegoviny na podzim 1908 a balkánské války let 1912–1913, hrozící přerůst v mnohostranný válečný konflikt, ohlašovaly neudržitelnost statu quo a blízkost evropské konflagrace. Znovu oživlá expanzivita podunajského impéria měla být i osobitou terapií na jeho chronické interní neduhy, jimž po léta marně vzdorovalo. Nejosudovějším z nich byla nemohoucnost v řešení národnostní otázky, komplikované od konce 19. století silící vlnou radikálního nacionalismu, ovlivňujícího výrazně politický život všech národů monarchie.

Česká politika, mající za sebou půlstoletí prakticky marného zápasu za česko-rakouské vyrovnání, pokračovala ve svém celku v tradiční oscilaci mezi opozičním nacionalismem a zájmem na výhodách, vyplývajících z celku monarchie, přičemž se v podstatě více či méně ztotožňovala s ideou zachování soustátí v reformované podobě (ideál „spravedlivého Rakouska“). Do všech vrstev národní společnosti – přes značnou diferenciaci jejich partikulárních zájmů – pronikaly nacionalistické nálady. Český nacionalismus však nebyl jen výrazem sebevědomí národa, dosáhnuvšího patřičné hospodářské, politické a kulturní úrovně a hlásícího se o přiměřené postavení v rámci „širší vlasti“, ale též obavami o další osud národa, obklopeného výbojným němectvím, ohrožovaného protičesky zaměřeným šovinismem Němců v českých i rakouských zemích, orientovaných na Německou říši a usilujících o germanizaci Předlitavska. Vedle umírněného nacionalismu a vyčpělého, neprincipiálního státoprávnictví hlásí se o slovo radikální český nacionalismus, zdvihající opět staronový prapor boje za faktické obnovení státoprávního postavení českého království jako státu českého národa, proponovaného ovšem zatím v rámci monarchie. Jde o prapor, pod

nímž česká politická reprezentace už od šedesátých let 19. století periodicky nastupovala do zápasu s vídeňským centralismem; ostatně všechny české politické strany, s výjimkou sociálních demokratů a realistů, měly státoprávní vyrovnání mezi svými programovými cíli, ačť v praktické politice přistupovaly k tomuto požadavku značně oportunně. Radikálně nacionalistické stanovisko, tvořící protějšek k víceméně loajálním postojům hlavních českých politických stran včetně sociální demokracie, nacházelo ohlas ve značné části veřejného mínění, zejména pak ve studentstvu a v sokolských řadách. Jeho hlavní politickou tribunou se stali národní sociálové a státoprávní pokrokáři.

V atmosféře posledních předválečných let se podivuhodně mísily neklid a napětí s letargií, revoltující nespokojenost s oportunní setrvačností, obavy z budoucnosti s bezstarostným „carpe diem“. Válka znamenala civilizační šok, rozpoutání běsů na frontách i v zázemí, ale pro české národní společenství (a nejen pro ně) i naději na změnu k lepšímu, perspektivu samostatnosti.

V mnohém jedinečný subjekt české politiky v tomto přelomovém období, pozorně reagující na dobové společenské jevy, tendence a nálady, představovala Česká strana státoprávně pokroková, jejíž historií se budeme na následujících stránkách zabývat. Přestože nepatřila k velkým a vlivným stranám, výrazně se uplatňovala na dobové politické scéně, kde většinou hrála roli solitéra, reprezentována četnými vyhraněnými individualitami. Působila pouze deset let, z toho šest let ve standardních mírových poměrech, ale v období převratných historických událostí a zkoušek, v němž se opakovaně zásadním způsobem projevila, a tím se charakteristicky zapsala do českých dějin 20. století.

Vznikla v dubnu 1908 sloučením dosavadních stran radikálně pokrokové a státoprávní, ustavených na samém konci 19. století v důsledku rozpadu a postupné ideové a politické diferenciaci pokrokového hnutí devadesátých let. Na „pokrokářský“ odkaz navazovala v nových podmínkách důsledně uplatňovaným požadavkem obnovy samostatného českého státu na základě českého historického státního práva, a požadavky politické demokratizace, sociálních reforem, radikální opozice proti vládě a dynastii i samostatné české zahraniční politiky, přesahující obzor rakousko-uherského soustátí. V řadách svých členů a stoupenců sdružovala část nacionalisticky a přitom demokraticky orientovaných středních vrstev, především inteligence, kterou zde vedle četných učitelů, právníků a lékařů reprezentovali i mnozí významní představitelé dobové české vědy a kultury. Nepoččetně byla zastoupena v poslanecké sněmovně předlitavské říšské rady a v českém zemském sněmu (do jeho rozpuštění roku 1913); na širší veřejnost působila zejména prostřednictvím svého tisku.

Zvláštní pozornost věnovala vývoji mezinárodní situace a zdůrazňovala potřebu uvést českou otázku na evropské a světové forum. Předpovídala brzké vypuknutí globálního válečného konfliktu a doporučovala jej využít pro mezinárodní řešení české otázky s pomocí velmocenských soupeřů rakousko-uherské monarchie. Jako vůbec první z českých politických stran se již před první světovou válkou programově rozešla s Rakousko-Uherskem a vyslovila se pro samostatný český stát i mimo rámec podunajské říše, vytvořený za předpokládané válečné konflagrace s podporou dohodových mocností. Tak anticipovala cesty českého protirakouského odboje za první světové války, na němž se od počátku aktivně podílela, ať už na domácí či na zahraniční frontě.

V průběhu válečných let čelila nejprve perzekuci (veškerý její tisk byl zastaven), nicméně zásadově vystupovala proti prorakouskému aktivismu nemalé části českého politického tábora a byla zastoupena v centru domácí rezistence (tzv. Maffii). V roce 1917 se při opětovném zahájení činnosti parlamentu prezentovala samostatným radikálně státoprávním prohlášením svých poslanců, koncipovaným fakticky z pozic odboje. Od léta 1917 se účastnila všech jednání o koncentraci českého politického stranictví a v únoru 1918 splynula s několika dalšími českými občanskými stranami v novou stranu, nazvanou Česká státoprávní demokracie, jež se po vzniku Československé republiky, v březnu 1919, reorganizovala v Československou národní demokracii.

Prameny, o něž se můžeme při studii dějin státoprávně-pokrokové strany opřít, jsou limitovány její povahou a významem. Malá, převážnou částí české veřejnosti celkem přezíraná „sekta“ se netěšila zvláštní pozornosti vládních kruhů, státních úřadů ani policie, vědomých si jejího minimálního politického vlivu, a nezanechala žádný soustavný výkaz své činnosti ve formě oficiálního stranického archivu. Ve fondech policejního presidia a presidia pražského místodržitelství v Národním archivu v Praze se najdou pouze sporadické policejní zprávy o průběhu některých (a často těch méně zajímavých a významných) státoprávně-pokrokařských schůzí, věcné popisy, neumožňující zjistit jejich hodnocení ze strany úředních míst; přitom je nutno přihlídnout i k neúplnosti zachovaného archivního materiálu.

Bohatou dokumentaci k dějinám strany skýtá ovšem rozsáhlá písemná pozůstalost jejího čelného představitele a ideologa dr. Antonína Hajna v Archivu Národního muzea v Praze, reprezentující do značné míry stranický archiv.¹ V řadě kartonů této pozůstalosti

¹ Písemná pozůstalost Antonína Hajna byla po smrti svého zůstavitele v roce 1949 předána podle jeho závěti do tehdejšího Literárního archivu Národního muzea a odtud roku 1953 přešla do Literárního archivu Památníku národního písemnictví. V roce 1963 byla větší část pozůstalosti delimitována do Archivu Národního muzea, menší část, jež obsahovala materiály vztahující se k literatuře a spisovatelům, mimo jiné početná dykiána, zůstala v Literárním archivu Památníku národního písemnictví až do roku 1990, kdy byla předána do Archivu

najdeme nejrozličnější dokumenty od programových konceptů, seznamů stranických funkcionářů v jednotlivých místech, knihy protokolů výkonného výboru a záznamů o finančních darech přes volební letáky, organizační funkcionářské bulletiny, propagační brožury a výstřižky z různých periodik až po osobní korespondenci vedoucích funkcionářů. Nechybí zde ani materiály ke komemoraci strany, její role a ideového odkazu po jejím zániku, doklady o setkáních jejích bývalých členů, vzpomínkových akcích k různým výročím a stycích jejích funkcionářů. Další pramenný materiál (většinou korespondenci) nalezneme v pozůstalostech některých stranických aktivistů, například ve fondu Viktora Dyka v Literárním archivu Památníku národního písemnictví,² v pozůstalosti Jaroslava Werstadta v Archivu Akademie věd České republiky,³ ve fragmentech pozůstalosti Antonína Kaliny, uložených v Archivu Národního muzea,⁴ nebo v Archivu Ústavu T. G. Masaryka.⁵ Některé dokumenty, související s činností strany v odboji za první světové války, jsou deponovány ve Vojenském ústředním archivu.

Cenným pramenem pro poznání činnosti strany ve „vysoké“ i místní politice v předválečném období zůstává její tisk, především ústřední list, posléze deník *Samostatnost*, podrobně referující o schůzích stranických orgánů, přinášející znění projevů státoprávně pokrokařských poslanců na říšské radě či českém zemském sněmu a v úvodnicích i komentářích deklarující a obhajující stranickou linii ke konkrétním událostem a problémům české, vnitrorakouské i mezinárodní politiky. O působení strany v jednotlivých krajích vypovídají její regionální (krajinské) listy. Ideologii strany, především její chápání českého státoprávního programu a českého nacionalismu, přibližuje její neoficiální „teoretický“ měsíčník *Pokroková revue*. Při rekonstrukci činnosti strany za první světové války se však o její tisk můžeme opřít jen z malé části, protože všechna státoprávně pokrokařská periodika byla na počátku války zastavena. Až od konce srpna 1917 mohla strana vydávat týdeník *Neodvislost*, který už jenom zdokumentoval posledních pět měsíců její samostatné existence, podrobně referoval o její roli při koncentraci českého politického stranictví a nakonec i o jejím likvidačním sjezdu. Ke stranickému tisku se váží i brožury, představující politický program a organizační strukturu strany, nebo obhajující její stanovisko k zásadním problémům české politiky či k aktuálním politickým událostem.

Národního muzea a připojena ke kmenové části Hajnovy pozůstalosti, krátce předtím (roku 1989) uspořádané Alenou Šubertovou a Milanem Hlinomazem. Dokumenty, vztahující se k historii státoprávně pokrokové strany, jsou uloženy v kartonech č. 121–128.

² Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Viktor Dyk a Zdeňka Hásková.

³ Archiv Akademie věd České republiky, fond Jaroslav Werstadt.

⁴ Archiv Národního muzea, fond Antonín Kalina (do roku 2009 v rámci fondu Hn 71).

⁵ Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond TGM, fond Edvard Beneš, fond Ústav T. G. Masaryka.

Pochopení zahraničně politických snah strany v předválečném období i poznání originální osobnosti jednoho z jejích vůdčích novinářských mluvčích a ideologů dr. Lva Borského prostředkují soubory Borského článků z let 1908–09 a z roku 1914 *Před válkou o válce* (1920) a *Z civilního generálního štábu* (1924).⁶

Do vnitřního života strany nám umožňují nahlédnout mnohé memoáry jejích představitelů, jež jsou také hlavním pramenem pro působení strany v prvních třech letech první světové války, kdy byla její oficiální činnost utlumena a o důvěrných jednáních jejího vedení, natož o odbojové činnosti jejích členů se přirozeně nepoživovaly protokoly. Zvláštní místo mezi nimi mají Dykovy *Vzpomínky a komentáře* (1927),⁷ představující jakousi literární kroniku strany v letech 1911–1918, ale i další memoárové publikace⁸ a jednotlivé stati, uveřejňované v novinách a časopisech zejména ve dvacátých letech a ve své převážné většině pak shrnuté v souboru Dykovy publicistiky z let 1917–1931 *O národní stát*.⁹ Tyto texty se vyznačují zvláštním smyslem pro historický detail, pro charakteristiku protagonistů i pro kritickou sebereflexi. Osobitým pramenem k historii státoprávně pokrokové strany, autorovy vlastní činnosti v ní a dobové české politiky vůbec jsou i mnohá beletristická díla Dykova, včetně poezie, bezprostředně reagující na mnohé epizody a jevy z tehdejší politické scény a často lapidárně vyjadřující vyhraněné ideové postoje.¹⁰ Vývoj vztahu Viktora Dyka a T. G. Masaryka, respektive pokrokářství a realismu dokumentuje Dykova polemická publikace *Ad usum pana presidenta republiky* (1929).¹¹

Dále je třeba připomenout početné vzpomínkové články, publikované v meziválečném období především v Hajnově týdeníku *Samostatnost*, v revui *Nové Čechy*, ve specializovaném čtvrtletníku pro dějiny prvního odboje *Naše revoluce* i jinde a přesahující často memoárový žánr směrem k historicko-dokumentární studii. Některé pro toto téma relevantní memoáry byly vydány (například *Vzpomínky na první odboj* Miroslava Plesingera-Božinova¹²), mnohé zůstávají zatím v rukopise, mezi nimi soubor retrospektivních politických úvah a vzpomínkových reminiscencí Aloise Hajna, napsaných za druhé světové války a těsně po ní,¹³

⁶ Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920; TÝŽ, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924.

⁷ Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře. 1893–1918*. Kniha první a druhá, Praha 1927.

⁸ Viktor DYK, *Tichý dům*, Praha 1921; *Inter arma*, Praha 1928; *Ovzduší mých studentských románů*, Praha 1931.

⁹ Viktor DYK, *O národní stát. 1917–1931*, I–VII, Praha 1932–38.

¹⁰ Například: Viktor DYK, *Satiry a sarkasmy*, Praha 1905; *Pohádky z naší vesnice*, Praha 1910; *Příhody. Ironie a smutky*, Praha 1911; *Prohrané kampaně*, Praha 1914; *Můj přítel Čehona*, Praha 1925.

¹¹ Viktor DYK, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha (první vydání květen, druhé vydání září) 1929

¹² Miroslav PLESINGER-BOŽINOV, *Vzpomínky na první odboj*, ed. Eduard Kubů, Praha 1997

¹³ Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond Ústav T. G. Masaryka I, karton 79, složka 27, rukopis Aloise Hajna (bez celkového názvu; názvy mají pouze jednotlivé kapitoly).

rozsáhlá memoárová pozůstalost dr. Vlastimila Klímy,¹⁴ rukopis paměti doc. dr. Jana Kaprasa, zaznamenávající i vzpomínky jeho otce, prof. dr. Jana Kaprasa,¹⁵ a Josefa (Jóži) Davida,¹⁶ celek paměti dr. Antonína Kloudy¹⁷. Rámcové zmínky o státoprávně pokrokové straně či jejích představitelích najdeme rovněž v Masarykově *Světové revoluci*,¹⁸ v Benešově *Světové válce a naší revoluci*,¹⁹ v Macharově vzpomínkové knize *Pět roků v kasárnách*,²⁰ nebo v nedávno vydaném deníku Z. V. Tobolky z doby první světové války²¹.

Do zorného úhlu pozornosti českého dějepisceství vstoupila strana jednak meritorně, ať už ve svém celku (charakter a působení strany jako takové) či v detailu (dílní aktivity strany, respektive jejích představitelů), jednak rámcově v kontextu dějin určitých politických směrů a procesů (pokrokové hnutí, český státoprávní radikalismus a nacionalismus na počátku 20. století, první odboj), anebo historických epoch (počátek 20. století, první světová válka), případně novodobých českých dějin vůbec.

První příspěvky k historii České strany státoprávně pokrokové byly napsány nedlouho po jejím zániku, v průběhu dvacátých let, a vztahovaly se zejména k jejímu působení v českém odboji za první světové války. Většinou šlo o články, publikované v časopisech a sbornících (Nové Čechy, Samostatnost, Naše revoluce) či drobné samostatné publikace, jejichž autory byli vesměs přímí účastníci zachycených událostí, mezi nimi však i profesionální historici (Jaroslav Werstadt²²) či publicisté s univerzitním historiografickým vzděláním (Antonín Hajn²³, Jaromír Malý²⁴, Lev Borský²⁵), mající smysl pro zpracování a reflexi nedávné minulosti a role své strany v nich. Krátký časový odstup a míra osobní zasvěcenosti se pozitivně promítla do materiálové hodnoty uvedených prací, vynikajících

¹⁴ Archiv Národního muzea, fond Vlastimil Klíma, karton 1–5, zvláště pak rukopis *Dva odboje – První odboj*, karton 2, složka 2. – Z Klímovy literární pozůstalosti byl zatím vydán jediný memoárový rukopis: Vlastimil KLÍMA, 1938: *Měli jsme kapitulovat?*, ed. Robert Kvaček, Josef Tomeš, Richard Vašek, Praha 2012.

¹⁵ Jan KAPRAS ml., *Paměti*, rukopis (v majetku rodiny Kaprasovy, kopie v archivu autora).

¹⁶ Józsa DAVID, *Paměti*, rukopis (v majetku JUDr. Milana Davida, kopie v archivu autora).

¹⁷ Antonín KLOUDA, *Vlastní životopis*, rukopis, čítající 1080 stran, v majetku rodiny Kloudovy, jedna kopie uložena v Archivu Ústavu T. G. Masaryka; z rukopisu bibliofilsky vydán nákladem rodiny výbor pod titulem: JUDr. Antonín KLOUDA, *Výbor z „Vlastního životopisu“ doplněný poznámkami a ilustracemi*, Praha 2012.

¹⁸ T. G. MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, ed. Jindřich Srovnal, Praha 2005 (Spisy TGM, sv. 15) – poslední, kritické vydání.

¹⁹ Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, díl I–III, Praha 1927.

²⁰ Josef Svatopluk MACHAR, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty*, Praha 1927.

²¹ Zdeněk Václav TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, ed. Martin Kučera, Praha 2008.

²² Jaroslav WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920; Jaroslav WERSTADT – Lev SYCHRAVA, *Československý odboj*, Praha 1923.

²³ Antonín HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, in: Příručka. Výběr úvah politických i jiných, ed. Antonín HAJN, Praha 1918, s. 9–29; TYŽ, *Česká politika za války*, Praha 1924.

²⁴ Jaromír MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 332–348, resp. (samostatná publikace) *Státoprávní prohlášení poslance Antonína Kaliny z 30. května 1917. Příspěvek k historii domácího odboje za světové války*, Praha 1927.

²⁵ Lev BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928.

bohatou a přesnou faktografií a přes občasná explicitní osobní svědectví nepřecházejících do memoárového žánru. Subjektivní prožitek, projevující se místy přeceněním role vlastní strany, přitom zásadně nesnižoval autenticitu jejich dějepisné výpovědi. Tyto práce posléze vytěžila a shrnula Milada Paulová ve svých *Dějínách Maffie*, v nichž se do té doby nejkompaktněji vyrovnala se specifickým podílem státoprávních pokrokářů v prvním odboji.²⁶

Historickým kořenům strany se věnovaly práce o dějinách pokrokového hnutí devadesátých let 19. století a jeho vyústění, jež se objevovaly již před první světovou válkou a dále ve dvacátých a třicátých letech, kdy byl odkaz pokrokářství připomínán jako jedna z konstitutivních tradic samostatného československého státu. Významnou úlohu zde sehrál Antonín Hajn, a to nejen svými vlastními díly,²⁷ ale především soustavnou pozorností, kterou tomuto hnutí a jeho dědictví věnoval na stránkách svého meziválečného týdeníku *Samostatnost*, ale též Ema Čapek a jeho revue *Nové Čechy*, Jaromír Malý a Jaroslav Werstadt.²⁸

Po druhé světové válce se pro nastupující marxistické dějepisectví stala historie pokrokového hnutí a následného pokrokářského stranictví marginálním tématem. Teprve na přelomu padesátých a šedesátých let byla tato problematika znovu otevřena jednak Jurijem Křížkem v příslušných pasážích dobově poplatné syntézy *Přehled československých dějin* (1960),²⁹ především však díly Jana Havránka a Františka Červinky. Průkopnický význam měla Havránkova studie *Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku 90. let 19. století* (1961),³⁰ navazující na jeho disertaci o hnutí tzv. Omladiny z roku 1957, založená na původním archivním výzkumu a v pozitivním smyslu se vymykající standardnímu dějepisnému diskursu své doby. Autor na ni pak navázal monografií *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893* (1964),³¹ kde byl nucen se uchýlit k tématu více souvisejícímu s aktuálně jednostranně vyzvedávanými dějinami dělnického hnutí. Z politické historiografie dělnického hnutí vycházela i habilitační práce Františka Červinky *Boje a směry*

²⁶ Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, díl 1 a 2, Praha 1937 a 1939.

²⁷ Antonín HAJN, *Výbor prací 1889–1909*, I–III, Praha 1912–13 (zvláště díl I: *Pokrokové hnutí let devadesátých*); TÝŽ, *Naše poslání. Šest kapitol o minulosti a budoucnosti*, Praha 1918 (nástin dějin pokrokářství od konce osmdesátých let 19. století do roku 1918).

²⁸ Ema ČAPEK, *Literatura pokrokového hnutí*, Praha 1928; Jaromír MALÝ, *Soupis literatury o pokrokovém hnutí*, *Samostatnost* 1, 1924, č. 1, 21. 2. 1924; Jaroslav WERSTADT, heslo *Pokrokové hnutí*, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, IV/2, Praha 1937, s. 1198–1200.

²⁹ *Přehled československých dějin*, II, 1848–1918, 2, 1900–1918, Praha 1960, s. 926–938. V jiné souvislosti otevřel téma ve své studii: Jurij KRÍŽEK, *Česká buržoazní politika a česká otázka v letech 1900–1914*, *Český časopis historický* 6, 1958, s. 621–661.

³⁰ Jan HAVRÁNEK, *Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku 90. let 19. století*. Sborník příspěvků k dějinám Univerzity Karlovy, II, sv. 1, Praha 1961, s. 5–28.

³¹ Jan HAVRÁNEK, *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*, Praha 1964.

českého studentstva na sklonku minulého a počátku našeho století (1962), faktograficky a zčásti i koncepčně objevná, ale v pojetí tématu (studentské hnutí sehrává pokrokovou roli jedině ve spojení s hnutím dělnickým) i ve frazeologii stále ještě poplatná přežívajícímu dogmatismu.³²

Naopak Červinkův seminář na pražské filosofické fakultě vynikal již od konce padesátých let liberální atmosférou a objektivitou vůči tzv. buržoazní politice na přelomu 19. a 20. století. Z tohoto semináře vzešla pozoruhodná diplomová práce Jana Galandauera *Vývoj strany radikálně pokrokové v letech 1897–1904* (1960), zčásti roku 1964 publikovaná v Českém časopise historickém³³ a průkopnický zahajující postupné zpracování vývoje pokrokářského stranictví.

Mimo „hlavní proud“ tehdejší české historiografie vyšla v šedesátých letech studie Jaroslava Werstadta, objevující zapomenutou osobnost předčasně zesnulého státoprávně pokrokářského politika a ideologa Gustava Čadka³⁴, a závěrečná část *Dějiny Maffie* Milady Paulové), připomínající významnou roli státoprávních pokrokářů v domácím odboji za první světové války.³⁵

Role státoprávních pokrokářů v předvečer a v průběhu první světové války a její korelaci s „českým válečným zážitkem“ tematizoval ve druhé polovině šedesátých let Bedřich Löwenstein v eseji *Český pravicový radikalismus a první světová válka*, publikovaném v přelomovém sborníku *Naše živá a mrtvá minulost* (1968).³⁶

V normalizačním období, kdy byla „pokrokářská“ tematika v oficiálním dějepisectví opět odsunuta do pozadí, vznikly cenné studie brněnského historika Jiřího Malíře o specifickém fenoménu moravského pokrokařství, zcela nepoplatné tehdejší marxistickoleninské dogmatice a vedle badatelského přínosu představující i metodologicky podnětné novum.³⁷ Dobovým ideologickým poplatnostem se vymykaly i dvě diplomové, respektive rigorózní práce, vzešlé ze semináře Roberta Kvačka na pražské filosofické fakultě a mapující další monograficky nezpracované úseky dějin českého pokrokového hnutí: práce Lubora

³² František ČERVINKA, *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a počátku našeho století*, Praha 1962.

³³ Jan GALANDAUER, *Politické dědictví Omladiny a pokrokového hnutí po roce 1897*, Československý časopis historický 12, 1964, č. 6, s. 797–818.

³⁴ Jaroslav WERSTADT, *O nedožitém životě a nedobojovaném boji Gustava Čadka (1893–1913)*, in: *Minulosti Západočeského kraje*, 6, 1968, s. 49–70.

³⁵ Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha 1968.

³⁶ Bedřich LÖWENSTEIN, *Český pravicový radikalismus a první světová válka. K tzv. válečnému zážitku*, in: *Naše živá a mrtvá minulost*, ed. František GRAUS, Praha 1968.

³⁷ Jiří MALÍŘ, *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*, Sborník filosofické fakulty brněnské univerzity, C 21–22, 1975, s. 101–122; *Pokrokové hnutí na Moravě II. Vznik a vývoj Moravské pokrokové strany*, Sborník filosofické fakulty brněnské univerzity, C 25–26, 1978–79, s. 99–129.

Václavů *Rozpad pokrokového hnutí 1894–1897* (1974),³⁸ časově předcházející výše uvedené studii Galandauerově, a práce Josefa Tomeše *Česká strana státoprávně pokroková 1908–1914* (1979),³⁹ v podstatně zkrácené podobě publikovaná roku 1982 v tematickém sborníku k dějinám českých politických stran.⁴⁰ Obě práce se mimoděk dostaly do korelace se syntézou Otty Urbana *Česká společnost 1848–1918* (1982)⁴¹, kde byla pokrokářství věnována zasvěcená pozornost, vycházející z autorových výzkumů postupné společenské emancipace mladé generace českého národa od šedesátých let 19. století do první světové války.

Zásadní význam pro výzkum dějin českého pokrokářství v široké perspektivě měla v sedmdesátých a osmdesátých letech badatelská a pedagogická činnost Jana Havránka, jehož vliv vzdor tehdejšími objektivním překážkám pronikal zejména do aktivního a iniciativního prostředí severoamerické historiografické bohemistiky, zčásti též okruhu bohemistiky rakouské, německé (respektive západoněmecké) a posléze i ruské.⁴² Svědčí o tom obsah sborníku *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*, který v roce 1988 vydali ve Vídni Havránkovi zahraniční přátelé k jeho doma oficiálně nepřipomínaným šedesátým narozeninám.⁴³

V závěru osmdesátých let vyšla syntetická práce Jana Galandauera *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy* (1988), jež mimo jiné objektivně a na základě souhrnu předchozích badatelských výsledků představila a zhodnotila programatiku a působení České strany státoprávně pokrokové v předvečer první světové války a v jejím průběhu.⁴⁴ Vztahu pokrokářství a realismu, T. G. Masaryka a státoprávních radikálů se týž autor dotkl i ve svém popularizačním eseji *T. G. Masaryk a vznik ČSR* (1988), významně rezonujícím v tehdejší české společenské atmosféře.⁴⁵

Na liše historiografie pokrokářského stranictví se v té době výrazně představil Martin Kučera svou fundamentální kandidátskou disertací *Pokrokářské hnutí, jeho programy, vývoj a rozklad od 90. let do květnových voleb 1907* (1990), jež se žel dosud nedočkala knižního

³⁸ Lubor VÁCLAVŮ, *Rozpad pokrokového hnutí 1894–1897*, diplomová práce FF UK, Praha 1974.

³⁹ Josef TOMEŠ, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*, rigorózní práce FF UK, Praha 1979.

⁴⁰ Josef TOMEŠ, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*, in: K dějinám českých politických stran v druhé polovině 19. a začátkem 20. století, AUC – Philosophica et Historica 3, Praha 1982, s. 117–150.

⁴¹ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

⁴² Havránkova americká žačka K. J. FREEZE obhájila roku 1974 na Kolumbijské univerzitě disertaci na pokrokářské téma: *The Young Progressives. The Czech Student Movement, 1887–1897*; pod Havránkovým vlivem vznikla i práce ruské bohemistky Z. S. NENAŠEVÉ *Problema gosudarvennosti v češskoj občestvennoj mysli nakanune pervoj mirovoj vojny* (Moskva 1989).

⁴³ *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag. Edd. Hans Lemberg, Karel Litsch, Richard Georg Plaschka, György Ránki, Wien – München 1988.

⁴⁴ Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988.

⁴⁵ Jan GALANDAUER, *T. G. Masaryk a vznik ČSR*, Praha 1988 (edice Slovo k historii).

vydání, ačkoliv představuje nejrozsáhlejší dílo k dějinám pokrokového hnutí vůbec.⁴⁶ Další příspěvky k tomuto tematickému okruhu publikoval pak autor v průběhu devadesátých let a v první dekádě 21. století na stránkách Českého časopisu historického, revue *Moderní dějiny* i některých jubilejních a konferenčních sborníků.⁴⁷

Nové výzkumné možnosti, jež se objevily po listopadovém převratu roku 1989, poněkud zastínily zájem o problematiku státoprávně pokrokařského radikalismu na počátku 20. století i o české politické a kulturní dějiny tohoto období vůbec. Stranou pozornosti proto neprávem zůstala diplomová práce Alice Bernartové *Česká strana státoprávně pokroková 1914–1918* (1993),⁴⁸ vzešlá opět ze semináře profesora Roberta Kvačka a časově navazující na někdejší práci Josefa Tomeše.

Specifický podíl strany, respektive jejích protagonistů v české politice, v domácím i zahraničním odboji za první světové války připomněl ve své syntetické monografii *Češi, české země a Velká válka 1914–1918* (2001) Ivan Šedivý, jenž se předtím zabýval státoprávně pokrokařskou tematikou v dílčích studiích.⁴⁹

Historie státoprávně pokrokové strany se vždy více či méně dotkli autoři prací, věnovaných osobnosti jednoho z jejích čelných reprezentantů, básníka Viktora Dyka, zvláště pak těch, jež se zaměřovaly na Dykův ideový a politický profil. Z meziválečného období připomeňme alespoň studii Antonína Hartla *O politickém básníku. Poznámky k dílu Viktora Dyka 1877–1931* (1931), ze sedmdesátých a osmdesátých let studii Tomáše Vojtěcha z roku 1973, obsáhlou monografii Jaroslava Meda *Viktor Dyk*, vydanou roku 1988 v melantrišských Odkazech a zabývající se všemi oblastmi Dykovy literární i veřejné činnosti, a esejistickou studii Františka Kautmana *Naděje a úskalí českého nacionalismu*, původně napsanou roku 1988 pro samizdat, z posledního desetiletí příspěvky ve sborníku *Básník a politik* (2004) nebo

⁴⁶ Martin KUČERA, *Pokrokařské hnutí, jeho programy, vývoj a rozklad (Od devadesátých let do květnových voleb 1907)*, kandidátská disertace FF UK, Praha 1990.

⁴⁷ Martin KUČERA, *K profilu mladého Aloise Rašína a pokrokařského hnutí (1893–1907)*, *Československý časopis historický*, 27, 1989, s. 404–426; *Nezávislá pokrokařská skupina Rašínovy revue Slovo (1901–1905)*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 12, 1991, s. 7–33; *Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899*, tamtéž, 13, 1992, s. 7–23; *Kulturně politická aktivita pokrokařského hnutí*, *Český časopis historický*, 92, 1994, s. 63–78; *Dopisy Aloise Rašína politickým přátelům a staršímu bratru Josefovi z období perzekuce pokrokařského hnutí (1893–1895)*, *Moderní dějiny*, 5, 1997, s. 179–280; *Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů*, in: Miloš POJAR (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*, Praha 2000, s. 73–88; *Zapomenutý pokrokař Josef Grosman*, in: Pavel MAREK (ed.), *Osobnost v politické straně*, Olomouc 2000, s. 151–169; *Nezávislé listy – noviny v perzekuci (1893–1894)*, in: Michal SVATOŠ, Luboš VELEK (edd.), *Magister noster. Sborník prací věnovaných in memoriam prof. dr. Janu Havránkovi*, Praha 2005, s. 573–583.

⁴⁸ Alice BERNARTOVÁ, *Česká strana státoprávně pokroková 1914–1918*, diplomová práce FF UK, 1993.

⁴⁹ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

monografii Josefa Tomeše *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvojí reflexe češství* (2009).⁵⁰ Analogicky se k historii strany vztahují i biografie některých dalších jejích představitelů, například disertace Filipa Wittlicha, věnovaná K. S. Sokolovi,⁵¹ nebo studie Richarda Vaška o Antonínu Kalinovi.⁵²

Vývoj pokrokářského stranictví v Čechách a explicitně historii České strany státoprávně pokrokové shrnuje faktograficky vyčerpávající stať Martina Kučery v prvním svazku syntetického díla *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu, 1861–1938* (2005),⁵³ pokrokářské strany moravské představuje v témže svazku Jiří Malíř, jenž již předtím významně přispěl k této problematice svým dílem *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914* (1996)⁵⁴. Politické programy českých pokrokářských stran a stran masarykovsko-realistické orientace byly kriticky vydány Josefem Harnou a Martinem Kučerou v edici *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920* (2010).⁵⁵

V roce stého výročí vzniku státoprávně pokrokové strany se péčí Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky uskutečnil vědecký seminář k historii této strany. Tři hlavní referáty, pronesené na tomto fóru, byly posléze přepracovány ve studii, publikované v monotematickém čísle časopisu *Střed* s názvem *Pro národní stát a pokrok! Podoby českého pokrokářství 1890–1920*. V první z nich nastínil Martin Kučera vývoj českého pokrokářství a podal hutný portrét jeho kontinuálního protagonisty dr. Antonína Hajna,⁵⁶ ve druhé se Josef Tomeš vyrovnal s působením České strany státoprávně pokrokové před první světovou válkou

⁵⁰ Antonín HARTL, *O politickém básníku. Poznámky k dílu Viktora Dyka 1877–1931*, Brno 1931; Tomáš VOJTĚCH, *Politické názory Viktora Dyka*, *Československý časopis historický* 21, 1973, s. 198–230; Jaroslav MED, *Viktor Dyk*, Praha 1988; František KAUTMAN, *Naděje a úskalí českého nacionalismu. Viktor Dyk v českém politickém životě*, Praha 1992; *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004; Josef TOMEŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvojí reflexe češství*, Praha 2009.

⁵¹ Filip WITTLICH, *Karel Stanislav Sokol (1867–1922) – český radikální politik*, diplomová práce FF UK, 1993

⁵² Richard VAŠEK, *Antonín Kalina. Příspěvek k portrétu českého politika a diplomata*, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 63–90.

⁵³ MARTIN KUČERA, *Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)*, in: Jiří MALÍŘ –Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 333–340 (zde též podrobný soupis pramenů a literatury).

⁵⁴ Jiří MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, Brno 1996

⁵⁵ *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Edice politických programů, svazek 6, editoři Josef HARNA, Martin KUČERA, Praha 2010.

⁵⁶ Martin KUČERA, *Nástin vývoje českého pokrokářství*, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 8–22.

a s jejím jedinečným místem v dobové české politice⁵⁷ a ve třetí zpřítomnil Richard Vašek postavu Antonína Kaliny, hlavního mluvčího strany na půdě vídeňského parlamentu.⁵⁸

Zvláštní kapitoly se straně a její politice na vídeňské říšské radě dostalo v nedávno vydaném impozantním díle německého historika Roberta Lufta *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914* (2012), detailně zachycujícím působení českých politických stran v předlitavském parlamentu v předvečer první světové války, v letech 1907–1914. Druhý svazek této práce, představující všechny české říšské poslance v uvedeném období, obsahuje biografie tehdejších státoprávně pokrokářských poslanců Karla Baxy, Antonína Hajna, Antonína Hubky, Antonína Kaliny, Václava Prunara a K. S. Sokola.⁵⁹

Vlastní dějiny České strany státoprávně pokrokové v letech 1908–1918 tedy chronologicky pokrývají výše uvedené práce Josefa Tomeše a Alice Bernartové, pro poznání a reflexi historických souvislostí jejího působení na dobové české politické scéně mají zásadní relevanci studie Jana Galandauera a Martina Kučery, pro pochopení problematiky pokrokářského hnutí a jeho proměn pak díla Jana Havránka.

Předkládaná disertace chce kriticky vytěžit a shrnout uvedené prameny a předchozí příspěvky k tomuto tématu a historicky poprvé podat celistvé dějiny státoprávně pokrokové strany v celém desetiletí její existence, s přihlédnutím k jejím kořenům i následnému působení v národní tradici. Připomene historické souvislosti vzniku strany, podá nástin jejího programového profilu, analyzuje její členskou a voličskou základnu i organizační strukturu, představí osobnosti jejích vůdců a pokusí se postihnout její místo a roli v širším kontextu soudobé české politiky v předvečer i v průběhu první světové války.

Historický fenomén politické strany lze přitom zkoumat více možnými způsoby. Sociologicko-politologické teoretické přístupy, aplikovatelné na klasifikaci a charakteristiku politických stran, nepostihují adekvátně *historicitu* jevu, z našeho hlediska prioritní. Jako vhodný metodologický nástroj se zde spíše nabízí historická hermeneutika s principy rozumění a rekonstrukce obrazu minulých dějů. Politickou stranu chápeme jako svébytný subjekt historického dění určité epochy, determinovaný konkrétním místem a časem. Její

⁵⁷ Josef TOMEŠ, *Za samostatný český stát. Fenomén České strany státoprávně pokrokové (1908–1914)*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 23–62.

⁵⁸ Richard VAŠEK, *Antonín Kalina. Příspěvek k portrétu českého politika a diplomata*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 63–90.

⁵⁹ Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 1–2, München 2012.

historie je určována několika složkami, které se vzájemně doplňují a spoluutvářejí výsledek, vždy vnitřně bohatě strukturovaný.

První složku tvoří *politický program* a s ním související *struktura* (skladba, složení, organizace) politické strany; při jejím výzkumu se uplatňují určité filosofické a politologické zřetele. Druhou složku představuje *stranický tisk*, který dokumentuje jednak situaci strany, jednak její reflexi doby. Třetí složka má dva aspekty: zaprvé zahrnuje *členskou základnu*, zkoumanou ze sociologického hlediska, a zadruhé (a možná významněji) *reprezentaci strany*, nezbytně nahlíženou individualizovaně, a tedy i s přesahy do oblastí, ve kterých jednotlivé osoby působily, a na pole historické psychologie. Pro poslední zkoumanou složku, jež stranu v historickém smyslu charakterizuje nejpřesněji a nejkonkrétněji, platí v podstatě stále teoretické premisy Roberta Michelse, formulované ve spise o politickém stranictví v moderní demokracii.⁶⁰

Celkové zpracování historie státoprávně pokrokové strany musí ovšem reflektovat skutečnost, že strana postupně působila ve dvou zcela rozdílných obdobích a objektivních realitách, nejprve v letech 1908–1914 v konsolidovaných mírových poměrech a v rámci parlamentně demokratického politického systému se širokým prostorem pro svobodný tisk, posléze v letech 1914–1918 v mimořádných válečných podmínkách, v dichotomii omezené legality a odbojové konspirace, z toho první tři roky v situaci suspendovaného parlamentarismu a faktické diktatury, útlumu stranické činnosti a tvrdé perzekuce, poslední rok a půl v horečné celonárodní aktivitě za dosažení samostatnosti, namnoze překrývající stranická specifika, ale stále za nejisté perspektivy konečného výsledku války. Tato „dvojdmost“ se obráží i v heuristice: zatímco rekonstrukce historie strany v mírovém období se může opřít o různorodý dokumentární materiál bezprostředně vzešlý z její standardní činnosti, oživení jejích osudů za války, zejména v prvních třech válečných letech, vychází velmi často z konfrontace dodatečně zachycených osobních svědectví. Za války také v životě strany hrály menší roli organizační struktury a volené orgány a větší roli jedinci, pověření konkrétním posláním, ať už na legální politické scéně nebo v odboji.

Práce chce ukázat specifické postavení strany v české politice na počátku 20. století a v dějinách moderního českého nacionalismu. Přitom se vyrovnává s některými zásadními otázkami a problémy, jež dané téma nastoluje. Předně ukazuje historicky podmíněný typ politického stranictví, který strana reprezentovala, možnosti a meze jejího politického uplatnění a vlivu v předválečných letech a uprostřed válečných poměrů. Zvláštní pozornost

⁶⁰ Robert MICHELS, *Zur Soziologie des politischen Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Leipzig 1911; česká mutace: *Strany a vůdcové*, Praha 1931.

věnuje úloze výrazných a přitom často velmi rozdílných osobností ve vedení strany a při prezentaci stranické politiky, speciálně pak politickému působení Viktora Dyka, jenž ve službách ideálů, hájených státoprávně pokrokovou stranou, osobitě propojil politiku s uměním a svým dílem mimoděk posílil rezonanci strany v národním historickém povědomí. Dále přibližuje státoprávně pokrokářskou variantu českého nacionalismu, filosoficky i mravně fundovanou, nedílně spojenou s demokracií, ale zároveň požadující až militantní národní sebevědomí. Hlubší rozbor věnuje předválečné „katastrofické“ orientaci strany na válečnou alternativu, odmítanou v mírových dobách většinou české veřejnosti s ironií jako chiméra, a přitom realisticky reflektující objektivní skutečnost a předjímající program, s nímž se za světové války ztotožnila rozhodující část českého politického tábora. A posléze sleduje též osudy ideového dědictví strany a jejích někdejších protagonistů v politickém životě meziválečného Československa i v dobách následujících.

Kapitola první

Od pokrokového hnutí ke státoprávně pokrokové straně

„My, pokrokáři, máme letos významný první máj. – Máj, ve kterém po dlouhé době zase se našli se ti, kdož kdysi – ale, jak dávno již – ruku v ruce probíjeli se vesele v tom velkém památném a krásném hnutí pokrokovém.“⁶¹

Úvodní pasáž fejetonu, jímž neobvykle vřelým tónem pozdravovala jinak spíše doktrinářsky úsečná Samostatnost vznik státoprávně pokrokové strany v dubnu 1908, naráží příznačně na tradici pokrokového⁶² hnutí devadesátých let 19. století. Nová strana navazovala totiž na tuto tradici a nelze uchopit její specifické místo v české politice před první světovou válkou, aniž by byla dotčena její kontinuita s předcházejícím vývojem politického proudu, jehož byla vyústěním a který sahá svými kořeny až na přelom osmdesátých a devadesátých let dnes již předminulého století. V „pokrokářství“ devadesátých let je nutno hledat základ mnohých přístupů a postulátů, s nimiž se setkáme u státoprávních pokrokářů let 1908–1914, z nichž ostatně mnohý prodělával svůj politický křest v rozbouřené atmosféře onoho času.⁶³

Sklonek osmdesátých a počátek devadesátých let 19. století představuje výrazný mezník ve vývoji novodobého českého národa. Pád staročeské národní reprezentace a její nahrazení mladočechy symbolizovaly směnu generací a nástup nové éry v českém politickém životě i ve vývoji české společnosti vůbec. Po předcházejících etapách národně emancipačního zápasu, po výtce obranných, vstupuje národ, který se dopracoval určité hospodářské, kulturní a politické úrovně a sebevědomí, do nové vývojové fáze, charakterizované na jedné straně rostoucími hospodářskými a politickými nároky, aspiracemi v rámci monarchie, na druhé straně prohlubující se diferenciací někdejšího „jednotného národa“ na jednotlivé zájmové skupiny s partikulárními sociálními a hospodářsko-stavovskými programy a konstituováním nových proudů v české politice. Ke slovu se hlásí

⁶¹ Samostatnost, 2. 5. 1908, s. 1.

⁶² Adjektiva „pokrokový“ a sousloví „pokrokové hnutí“ je zde (a eventuálně i v dalším textu) použito v užším smyslu, tj. v souvztažnosti s dobovým (a dále rozebíraným) ideově politickým proudem sklonku 19. století, který byl svými vyznavači nazván „pokrokovým hnutím“ („pokrokářstvím“). Příslušníci tohoto hnutí se nazývali „pokrokáři“ – odtud adjektivum „pokrokářský“, kterého je v zájmu terminologické jasnosti zpravidla užíváno v dalším textu (místo dvojnásobného adjektiva „pokrokový“). Ovšem i pak se vyskytují terminologické potíže, neboť slovo „pokrokový“ se dostalo posléze do názvů různých stran (radikálně pokroková strana, Masarykova pokroková strana, státoprávně pokroková strana), přičemž termínem „pokrokáři“ se zpravidla označovali příslušníci radikálně pokrokové strany. Je proto nutné v jednotlivých případech použití těchto termínů rozlišovat jejich konkrétní smysl podle kontextu. Analogický problém vyvstává v souvislosti s výrazy „realismus“, „realistický“ atd. v obecném smyslu a v užším kontextu českých politických dějin konce 19. a počátku 20. století.

⁶³ Syntetický obraz epochy mezi přelomem osmdesátých a devadesátých let 19. století a první světovou válkou viz nejplastičtěji: Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 410–571.

dělnictvo, jehož politicky uvědomělá část vstupuje do politické arény, a ozývají se hlasy po zlidovění volebních řádů a podílů co nejširších vrstev na politickém životě a správě státu. Vedle tzv. obecně demokratických ideálů se na pořad dne dostává otázka sociální a v zápase se silící agresivitou německého nacionalismu v Čechách, opřené o rostoucí imperiální expanzivitou sousední Německé říše, i s centralizační tendencí Vídně, se formuje moderní český nacionalismus, v zásadě obranný, ale projevující i výbojnou tendenci, ovlivněný dobovým ideologicko-filosofickým prouděním a mající vazbu i na sféru ekonomickou.

Radikální český nacionalismus tohoto období nutno je třeba vidět – přes všechny jeho specifické rysy – v širším kontextu dobových obecně dějinných trendů. Prudký hospodářský rozmach a z něj vyplývající horečný zápas jednotlivých národních kapitálů o zdroje surovin a odbytiště, koncentrovaný do zápolení několika velmocí o maximální podíl při dělení světa, přinesl odklon od liberalistických a pozitivisticko-racionalistických maxim předchozího období a naopak příklon k ideálu silné státní moci, k militaristické politice „krve a železa“ i k náladám mesianistického nacionalismu velikých národů. V rámci hospodářsko-politického expanzionismu měl být pak také řešen stále palčivější problém narůstajících sociálních tenzí uvnitř jednotlivých národních společenství.

V těchto souřadnicích se také vyhroutil poměr Čechů a Němců v českých zemích a v Předlitavsku vůbec. Současně s dotvářením moderního českého národa, s postupným posilováním a upevňováním jeho hospodářské, kulturní a politické potence rostla bojovnost německého živlu, obávajícího se o své dosavadní privilegované postavení v monarchii a zásadně vystupujícího proti nárokům Čechů, respektive jejich národně politické reprezentace na mocenské postavení, jež by odpovídalo reálnému významu českého národa. Zostřoval se konkurenční boj slabšího českého kapitálu se silnějším kapitálem rakousko-německým; právě v ekonomické sféře probíhá basální linie Zápas o příští „državu“ češství a němečtví v českých zemích neprobíhal jen v politické, jazykové a školské oblasti, ale také na ekonomické liše, v soupeření slabšího českého kapitálu se silnějším kapitálem německým. V situaci, kdy se zájmy rakouských Němců začaly propojovat s aspiracemi říšskoněmeckého imperialismu, směřujícího k vytvoření německé „Mitteleuropy“, ocitl se český národ v existenčním ohrožení, což vyvolalo obrannou reakci v podobě českého radikálního nacionalismu, volajícího po mobilizaci všech národních sil proti německému nebezpečí a žádajícího restituci historického státního práva Českého království. Toto státoprávní vyrovnání mělo pak poskytnout základnu pro politickou hegemonii českého národa v českých zemích, zlepšit pozici českého kapitálu v jeho boji s kapitálem německým a zároveň vytvořit podmínky pro

politickou, hospodářskou a populační penetraci českého živlu do Němci obývaných (a zatím ovládaných) českých krajů.

Důležitým aktérem českého kulturního a politického života v tomto přelomovém čase a citlivým ukazatelem dobových názorů a nálad bylo hnutí tzv. pokrokového studentstva, „výrazné dítě dějinné chvíle, kdy český národ, uvědomující si vzrostlou sílu výkonu, jako byla jubilejní výstava, a prolamující zároveň k západu i východu širší branky intelektuálních doteků se vzdálenější cizinou, setřásal rozhodně opatrnické vedení staročeků s pudovou potřebou smělejších skoků“⁶⁴. Bylo to hnutí uvnitř ideově i sociálně nestejnorodé, jež se zformovalo spontánně ve druhé polovině osmdesátých let 19. století v pražském českém vysokoškolském prostředí a postupně se rozšířilo do řad středoškolského studentstva i do radikálních skupin mladých dělníků („v pokrokovém hnutí si podali ruce nadšený student-proletář se statečným a odvážným proletářem rukou“⁶⁵). Nespokojenost se stávajícími českými poměry a odpor proti separaci studentstva od veřejného a politického života roznítily v mladých intelektuálech zápal bojového i reformně obrodného úsilí, jímž se de facto začlenili na leviči mladočeské opozice proti staročekům a proti Vídni.⁶⁶

„Pokrokáři“, soustředění kolem Časopisu českého studentstva a reprezentovaní výraznými osobnostmi jako Karlem Stanislavem Sokolem, Aloisem Rašínem, Antonínem Čížkem, Antonínem a Aloisem Hajnovými a dalšími, žádali nekompromisní opozici a radikální tlak na vládu, jež tak měla být donucena k ústupkům ve věci uskutečnění českého historického státního práva, tedy konstituování samostatného českého státu, spojeného s celkem říše pouze svazkem personální unie, a to českého království v historických hranicích. Žádali orientaci české politiky na zahraničí, na využití jakéhokoli případného mezinárodního oslabení monarchie k odhodlanému vystoupení „za českou věc“. Byli radikálními českými nacionalisty, pochybujícími o dohodě s Němci na stávající základně, pěstovali slovanskou vzájemnost, styky s Jihoslovany, Poláky, Rusíny, přičemž odmítali povrchní panslavismus i politickou orientaci na carské Rusko a nacionální a slovanský program spojovali s hlásáním obecně demokratických, moderních ideálů i s důrazem na otázku sociální, se zájmem o získání dělnictva pro národní boj. Hlásali opravné hnutí (až jistý mravní rigorismus) v celém společenském a politickém životě, emancipaci žen, odpor ke šlechtickým privilegiím, antiklerikalismus, všeobecné rovné hlasovací právo i vzdělávací

⁶⁴ Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963, s. 77.

⁶⁵ Zdeněk V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, Praha 1936, s. 54. – Srov.: František ČERVINKA, *Český nacionalismus v XIX. století*, Praha 1965, s. 166.

⁶⁶ O pokrokovém hnutí a jeho vývoji obecně viz: Martin KUČERA, *Nástin vývoje českého pokrokářství*, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 1, 2009, č. 2, s. 8–22.

činnost v lidových vrstvách. Domáhali se stále většího a širšího vlivu státu – ovšem svobodného a demokratického státu podle svých představ – na sféru hospodářskou a sociální, přičemž zvláštní důraz kladli na požadavek ochranného dělnického zákonodárství. Jejich konečným ideálem byl „vnějšně i vnitřně“, ve svém celku i ve svých jedincích svobodný národ. Absorbovali rozličné (a často i protichůdné) ideové a kulturní zdroje z pokladnice dobového evropského myšlení a umění; jejich duchovní hlad obohatil českou kulturu o četné překlady původních naučných i beletristických děl.⁶⁷

V řadách pokrokářů bychom našli lidi nejrůznějšího ražení, názorů a představ, což korelovalo s šíří a pružností jejich programu, který se ostatně utvářel jako negativní reakce na určitý stav, jako výraz revolty lidí, které stmeluje sice odboj proti *starému*, kteří si však ještě neuvědomují, že budou záhy nuceni se rozhodnout pro konkrétní cesty budování *nového*. Ve svém prvním a vrcholném období jevílo se tak pokrokové hnutí – vyjádřeno slovy jednoho z jeho vůdců – jevílo jako „kvasící směs uvědomělého českého nacionalismu, politického radikalismu a žhavého cítění sociálního“.⁶⁸ Svě uplatnění zde potom našli nadšení bouřliváci i ukáznění, vážní reformátoři, vědomí si svých povinností a odhodlaní k asketickému odříkání, leč pro velmi mnohé účastníky byl tento první vzlet pokrokářství „doposud více hrou, milou a na pohled krásnou hrou, plnou svatých předsevzetí, vroucího vznícení a touhy po nápravě...“⁶⁹.

Pokrokové hnutí se zrodilo ze stejné dobové atmosféry, jako jiný výrazný, rovněž především intelektuály reprezentovaný směr, totiž *realismus*.⁷⁰ Ačkoliv existovaly mezi nimi jisté styčné body, ač některé realistické ideály nacházely ohlasu u pokrokářů, oba proudy se začaly střetávat a od sebe vzdalovat, až se po letech, v předvečer světové války zase (zčásti i personálně, v osobách svých reprezentantů) sešly v politickém zápase. Oba proudy patří pak nejenom dějinám české politiky, ale i kultury, oběma byl vlastní ideál světového či evropského intelektuálního rozhledu a kontextu nazírání, úsilí o povznesení národa, o

⁶⁷ V pokrokařské *Bibliotéce sociálních nauk* vyšla řada spisů soudobých sociálních myslitelů (Boleslaw Limanowski, A. E. F. Schäffle, E. L. de Laveleye), Sokolova *Vzdělávací bibliotéka*, charakteristicky zahájená Tolstého *Kreutzerovou sonátou*, Millovým *Poddanstvím žen* a Bourgetovým *Žákem*, přinesla překlady děl Zolových, Stendhalových, Hamsunových, Renanových, Carlyleových, Draperových, zatímco v Pelcově *Kritické knihovně* vycházel Hippolyte Taine, N. A. Dobroljubov, V. G. Bělinskij... K pokrokovému hnutí měli jistý ideový i osobní vztah též někteří představitelé české literární moderny devadesátých let (Antonín Sova, F. X. Šalda, F. V. Krejčí, jenž byl přímo pokrokářem); *Manifest české moderny* ze září 1895 podepsali i tehdejší pokrokařští představitelé František Soukup, Josef Pelcl, Jan Třebický a Václav Choc.

⁶⁸ Alois HAJN, *O českých stranách politických*, Praha 1921, s. 17.

⁶⁹ Josef LAICHTER, *Za pravdou*, I. díl, Praha 1927 (druhé vydání), s. 47. – Román, poprvé vydaný roku 1898 a ve své době značně populární, beletristicky zachycuje atmosféru počátku devadesátých let v české společnosti a zvláště duchovní proudění v řadách tehdejší české mládeže.

⁷⁰ O realismu a jeho vývoji viz: Martin KUČERA, *Realisté*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 373–393.

sociální, hospodářské, školské reformy, leč v ostrých polemikách svých představitelů se střetaly o názor na revoluci, české státní právo, nacionalismus, radikální politiku, spoléhání na kolizi v mezinárodní konstelaci, přičemž pokrokaři tvořili určitý idealisticko-romantický protějšek věcně pozitivistických realistů. Na rozdíl od pokrokářů nebyli realisté státoprávníky, podceňující úlohu státu (zejména pak jeho mocenské stránky) v životě a rozvoji národa, stavěli se skepticky k možnosti evropského válečného konfliktu, který by vytvořil vhodné podmínky pro řešení české otázky v zájmu českého národa, odmítali radikální politiku, proti revolučnímu zvratu stavěli evoluci, proti „vysoké politice“ politiku „drobné práce“, oproti „dobru národnímu“ preferovali „dobro všelidské“. Svým důrazem na povznesení národa osvětovou prací, která přináší plody jenom v klidném ovzduší, ocital se realismus na platformě politického oportunistu „mírné taktiky“ ve vztahu k monarchii i jejímu stávajícímu zřízení. Zároveň ovšem realismus imponoval i pokrokářům svou kritikou zaostalosti, primitivního vlastenčení a „planého řečňování“ (Masaryk) v dobové české politice a společnosti vůbec, i když mu současně vytýkali přílišnou abstraktnost a nedostatek dynamiky.⁷¹ V této souvislosti nutno vzpomenout známých kritik pokrokářství z pera spoluzakladatele a ideologa realismu T. G. Masaryka (zejména v *České otázce* a *Naší nynější krizi*) a polemických, na tyto kritiky reagujících článků pokrokářských vůdců Antonína Hajna a Josefa Pelcla.⁷²

Pokrokaři netvořili v běžném slova smyslu politickou stranu, neměli ani jednotný, závazný program, ani pevnou organizační bázi. V období do roku 1893 představovali ve své většině levé, radikální křídlo mladočeské strany, kterou podporovali v boji proti staročechům a z níž chtěli *via facti* vybudovat tribunu svých názorů a prostředek své taktiky, přetvořit ji

⁷¹ Kritickou analýzu pokrokářství a rozdílů mezi pokrokářstvím a realismem podal již v polovině devadesátých let 19. století T. G. MASARYK ve svém spisu *Naše nynější krise* (první vydání 1895), zvláště v jeho kapitole druhé a čtvrté, která je věnována polemice s názory pokrokářského vůdce Antonína Hajna, formulovanými v kritice Masarykovy *České otázky* (1895). Srovnání a vývoj obou směrů a postupný Masarykův přechod na některé kdysi odmítané pokrokářské pozice (v souvislosti s celkovým politickým vývojem ve světě i v Rakousko-Uhersku) nastínil Jaroslav WERSTADT ve studii *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920. Srov. k tomu též: František ČERVINKA, *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*, Praha 1962, str. 14–15; Josef TOMEŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*, Praha 2009, s. 16–32 (kapitola *Mezi pokrokářstvím a realismem*).

⁷² Srov. zejm. Antonín HAJN, *Realismus*, *Rozhledy*, 4, 1894–95, č. 4–7, leden – duben 1895, s. 249–252, 289–296, 368–373, 432–434. Zajímavá je hlavně pokrokářská polemika s T. G. Masarykem o revoluci. Na Masarykovy argumenty z *Naší nynější krise*: „Člověk moderně vzdělaný poznává, že společnost se vyvíjí krokem, ne skokem... Je tedy proti všelické revoluci, zdola i shora. Revoluční taktika je taktika zastaralá, je šosáctvím... Svět stojí na práci, ne na náladě, svět udržuje se jen prací...“ (T. G. MASARYK, *Naše nynější krise*, citováno podle: T. G. MASARYK, *Česká otázka – Naše nynější krise – Jan Hus*, Praha 1924, s. 322–323) – odpovídá pokrokář Josef Pelcl v *Rozhledech*: „Myslím, že nelze revoluci z abstraktivního mravního stanoviska zatracovat, nýbrž že jde o to, pochopit ji jako nevyhnutelnou a nutnou... Každá nová kultura rodila se opravdu z krve... Prof. Masaryk není dosti spravedliv k životu, k jeho spontánním projevům... Romantismus je právě tak přirozeným zjevem v životě i dějinách jako realismus... bez idealistického zápalu nedobylo by se nikdy žádné myšlenky...“ (Josef PELCL, *Ke kritice Naší nynější krise*, *Rozhledy*, 5, 1895–96, s. 12).

k obrazu svému. Přestože se jim to nedařilo, postupovali do roku 1893 v jednotě a v úzkých kontaktech s touto stranou, stimulující její radikalismus⁷³. Rok 1893 znamenal důležitý přelom nejen ve vývoji poměru pokrokářů k mladočechům, ale i v dějinách pokrokového hnutí vůbec. Toho roku, kterým ostatně počíná období vleklé politické krize v Rakousku, předznamenávající převratné události ve středoevropském prostoru, se v četných bouřlivých demonstracích a protivládních provokacích spojil pokrokářský radikalismus s širokým lidovým hnutím za všeobecné hlasovací právo. A na vzniklou situaci odpověděla vláda vyhlášením výjimečného stavu nad Prahou (12. září) a zahájením perzekuce...

Proces s tzv. „Omladinou“ v lednu a únoru 1894, v němž byly odsouzeny i hlavy pokrokářského hnutí⁷⁴, uzavřel první, spontánně (ve svém negativismu) jednolitou periodu hnutí, jež pak – po určité mezihře perzekuce – vstupovalo do druhé poloviny devadesátých let ve znamení postupného štěpení, diferenciaci a hledání nových cest, nového, pozitivního programu. Pokrokářští předáci, opouštějící po amnestii v prosinci 1895 vězeňské cely na Borech, vstupovali přímo do varu diskusí, polemik, prohlášení a sporů, v nichž se završoval proces formování různých směrů české politiky pro následující desetiletí. Do tohoto kvasu bylo vtaženo pochopitelně i pokrokářství – a „byl to přirozený zjev u hnutí tak mnohotvárného a vnitřně bohatého... že když kritiku, opozici a negaci mělo nahradit pozitivní a tvůrčí úsilí, rozběhlo se různými směry a za různými cíli...“⁷⁵

Názorová diferenciaci probíhala uvnitř navenek ještě jednotného proudu pokrokářů v letech 1895–97, a sice kolem dvou zásadních otázek: otázky poměru k mladočechům a problému vztahu k dělnickému hnutí, k sociální demokracii. Zároveň se ozývaly hlasy, uvažující o založení samostatné politické strany na bázi dosavadního pokrokového hnutí. Posléze se zde vyhranily tři základní směry. *První* z nich, představovaný Aloisem Rašínem, Jaroslavem Preissem, Karlem Stanislavem Sokolem a Karlem Baxou, podtrhoval nacionalistickou komponentu pokrokářské ideologie a zaujímal promladočeské a zároveň protisocialistické, sociální demokracii nepřátelské stanovisko z liberálních pozic; lze jej označit za *pravici* pokrokového hnutí. *Druhý* směr v čele s Františkem Soukupem, inklinoval

⁷³ Na druhé straně i mladočeši se snažili využít a získat pokrokáře pro své zájmy. – Výrazem vzájemných vztahů mezi mladočeskou stranou a pokrokovým hnutím byla i skutečnost, že 1. října 1890 se stal tehdejší pokrokář Václav Klofáč členem redakce Národních listů a populární předák hnutí Antonín Čížek byl posléze jmenován tajemníkem mladočeské strany. S pokrokáři udržovali úzké styky radikální mladočeští poslanci Josef Sokol (otec Karla Stanislava Sokola) a Václav Březnovský. Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 52, 54; Fr. ČERVINKA, *Český nacionalismus v XIX. století*, s. 163.

⁷⁴ Srov.: Antonín Pravoslav VESELÝ, *Omladina a pokrokové hnutí*, Praha 1902; Antonín ČÍŽEK – Alois HAJN, *Proces s tzv. Omladinou*, Kolín b. r. [1894].

⁷⁵ Jaroslav WERSTADT, heslo *Pokrokové hnutí*, in: Ottův slovník naučný nové doby, IV/2, Praha 1937, s. 1200.

naopak zjevně k sociální demokracii, navazoval na sociálně reformní moment pokrokářské tradice a stavěl se odmítavě k mladočechům, čímž představoval *levici* hnutí⁷⁶. *Třetí* z proudů, reprezentovaný zejména Antonínem Hajnem a Antonínem Čížkem, ulpíval na původním pokrokářském programu, na koincidenci státoprávně nacionalistického a sociálně-reformního ideálu, zachovával si odstup od mladočeské politiky a přátelské stanovisko k sociální demokracii; vystupoval tak jako určitý nezávisle pokrokový *střed* hnutí. Jednotlivé proudy střetly se potom v únoru 1897 v souvislosti s diskusí o Hajnově návrhu, aby nově zavedená tzv. pátá volební kurie se všeobecným volebním právem byla prohlášena za dělnickou; tato ostrá ideová konfrontace měla za následek definitivní rozchod jednotlivých směrů.⁷⁷

Stoupenci Hajnova a Čížkova směru, kteří byli po roztržce zbaveni pozic v pokrokářském tiskovém orgánu Radikálních listech, kde měli hlavní slovo vůdcové pravicové frakce hnutí, se rozhodli založit svou vlastní politickou stranu a tiskový orgán. Dne 4. dubna 1897 se tak ustavila Česká strana radikálně-pokroková, když o den dříve vyšlo první číslo jejího nového listu – Samostatnosti. Založením samostatné politické strany zároveň tato skupina pokrokářů rezignovala na prosazení svých přístupů a zásad v mladočeské straně. Ve chvíli, kdy probíhala jednání ministerského předsedy hraběte Badeniho s mladočechy o jejich vstupu do vlády, kdy dávno opadl mladočeský radikalismus a sílící oportunistická tendence odstavovala státoprávní zápas na vedlejší kolej, vystoupili radikální pokrokáři s programem obnovy českého historického státního práva „na základě lidovém a pokrokovém“, tj. s programem, v němž požadavky národní byly spojeny s celou škálou demokratických a pokrokových hospodářsko-sociálních postulátů.⁷⁸ Radikálně-pokroková strana se tak stala dědičkou pokrokového hnutí první poloviny devadesátých let. Krátkou dobu v ní působila i skupina dr. Soukupa, která ovšem už v druhé polovině roku 1897 přešla do sociálně-demokratické strany. Jejím odchodem, zejména pak ztrátou dobově ceněného řečnického a

⁷⁶ První se osamostatnila již v roce 1895 skupina tzv. pokrokových socialistů (A. P. Veselý, František Modráček aj.), jež vydávala list Pokrok a vystupovala proti centralistické sociální demokracii a „orthodoxnímu marxismu“.

⁷⁷ Srov. brožuru *Zápas o Radikální listy na valné hromadě družstva Neodvislost v Praze s řečí Antonína Hajna (Příspěvek k historii radikálně-pokrokového směru)*, Praha 1897.

⁷⁸ Hlavní body programu: provedení českého státního práva, úplná svoboda tisku, shromažďování, spolčování, osoby a svědomí, všeobecné rovné hlasovací právo do všech zákonodárných a zastupitelských sborů (i do obcí) s poměrným zastoupením menšin, zrušení panské sněmovny, postupné odstranění stálé armády a zavedení milice, bezplatné soudnictví, osobní zodpovědnost úředníků, bezplatnost a modernost školství, povinné všeobecné pojištění pro stáří a nemoc, zavedení vzestupné dně z příjmů a ochrana českých národních menšin. *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Edice politických programů, svazek 6, editoři Josef Harna, Martin Kučera, Praha 2010. s. 50–76.

stylistického talentu Soukupova, ale též novinářského pera Františka Tomáška a F. V. Krejčího byla ovšem mladá radikálně pokroková strana citelně oslabena.⁷⁹

Směr Sokolův a Rašínův, vydávající dále Radikální listy, zůstal po celá dvě následující léta mimo strany, pokračuje stále ve snahách ovládnout mladočeskou stranu. Když se tyto naděje ukázaly lichými, ustavil se 19. února 1899 v samostatnou politickou stranu – Českou stranu státoprávní (vystupující pak i pod názvem strany státoprávně radikální či radikálně státoprávní), která se ve svých programových zásadách nelišila vcelku od radikálních pokrokářů.⁸⁰ Rozdíl mezi oběma malými státoprávními a radikalistickými stranami je patrný už z výše zmíněných konstatací o krystalizaci jednotlivých proudů v pokrokovém hnutí. Zatímco strana radikálně pokroková se zejména v prvním období své existence snažila důrazem na sociální otázku získat pro státoprávní program dělnické stoupence a v tomto směru „nacionalizovat“ sociální demokracii, s níž udržovala zprvu výraznější kontakty, pak strana státoprávní vystupovala jako dědic mladočešství počátku devadesátých let,⁸¹ nekompromisně nacionalistické „svědomí“ této strany, liberalistická, leč zásadně protisocialistická politická skupina, bezprostředněji než její protějšek svázaná se zájmy určité garnitury českých podnikatelských kruhů.⁸² Státoprávní strana byla pak politicky praktičtější než teoretizující a doktrinářská strana radikálně pokroková; i v tomto ohledu měla první strana opět blíže k mladočechům, druhá zas k realistům, s nimiž ostatně měla v této době – přes polemické boje – i jisté styčné body.⁸³

⁷⁹ K historii strany viz: Martin KUČERA, *Česká strana radikálně pokroková (1897–1908)*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 324–328.

⁸⁰ Většina výše vyjmenovaných (pozn. 16) požadavků radikálně-pokrokové strany byla obsažena i v programu strany státoprávně-radikální; výraznější byl ovšem akcent na státoprávní a nacionální komponentu programu, posléze stupňovaný v politické praxi až v šovinistické i antisemitské výstřelky.

K historii strany viz: Martin KUČERA, *Česká strana státoprávní (1899–1908)*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 328–331. Program strany viz: *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Edice politických programů, svazek 6, editoři Josef Harna, Martin Kučera, Praha 2010. s. 77–85.

⁸¹ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 123–124.

⁸² „Z hlasu radikálů nezazníval už jen hlas maloměšťáctva, ale i budoucích kapitánů hospodářsky vyspělé a sebevědomé buržoasie...“ Fr. ČERVINKA, *Český nacionalismus v XIX. století*, s. 167.

⁸³ Radikální pokrokáři se v této době blížili realistům jednak svým poměrem k sociální demokracii a sociální otázce, jednak svým zájmem o „drobnou“ politickou práci, komunální, školskou a osvětovou politiku, jíž měla být vytvářena pevná základna národního vzestupu. Například Samostatnost z 9. 10. 1897 v článku *Boj o mandát po Kounicovi* podtrhovala, že radikalismus a státoprávnictví mají naději na úspěch jen tehdy, mají-li dostatečný podklad v kulturních a hospodářsko-sociálních snahách. Ve straně existovalo přímo prerealistické křídlo kolem Aloise Hajna a jeho týdeníku *Osvěta lidu*, o němž bude zmínka v dalším textu. Stanovisko tohoto proudu vyjadřují slova Aloise Hajna: „Nevěříme, že dobudeme českého státního práva pletichami parlamentními a diplomatickými, nýbrž soustavnou a vytrvalou prací na všech polích života národního.“ – Alois HAJN, *Život novinářův*, I, Praha 1930, s. 139.

Rok 1897 představuje další důležité datum soumravné periody dějin habsburské monarchie i dějin české politiky tohoto období. Zatímco bouřlivý rok 1893 ještě charakterizovalo spontánní prolínání ideje národní a ideje sociální spravedlnosti, požadavku státoprávního vyrovnání a všeobecného volebního práva, pak roku 1897, kdy se příznačně završuje rozpad pokrokového hnutí, už se obě ideje střetávají v peripetiích nových dramatických zápasů. Fenomény počátku devadesátých let postupně vyžrávaly a vyhraňovaly se: otázka sociální, vystoupení dělnictva a jeho strany a vztah nedělnických vrstev k němu, stejně jako nacionalismus nabývaly postupně stále ostřejších podob .

V březnu 1897 získali sociální demokraté ve volbách do říšské rady v páté kurii pět poslanců. Ale tzv. protistátoprávní prohlášení, jímž se tyto poslanci uvedli při zahájení parlamentu⁸⁴, vyvolalo vlnu rozhořčení českého nacionálního tábora. Znamenalo trpkou lekci pro radikálně pokrokařské „naděje“ v sociální demokracii a zároveň jistou satisfakci pro Rašínovu a Sokolovu skupinu, jejíž postoj k sociálním demokratům se zdál být nyní potvrzen jako z hlediska českého nacionalismu správný. Hajnův směr však ani po tomto zklamání nepřešel do řad militantních nacionalistických odpůrců dělnické strany; kritizuje vystoupení sociálně-demokratických poslanců, snažil se přece jen získat dělnictvo pro národní zápas.⁸⁵ Ale v tomto snažení mu velmi záhy vyvstal konkurent, ukončivší jeho ambice v této oblasti, totiž národní sociálové, kteří se jako strana nacionálního dělnictva ustavili na jaře 1898.

Rok 1897 je ovšem významný – a z našeho hlediska významnější – ještě jinými událostmi, jež představují významný moment ve vývoji novodobého českého nacionalistického hnutí. Jak již bylo výše naznačeno, narůstalo v devadesátých letech napětí mezi německým a českým živlem v českých zemích. Národnostní třenice se koncentrovaly kolem otázky zrovnoprávnění češtiny s němčinou, o něž česká politika usilovala. V dubnu 1897 vydal ministerský předseda hrabě Kazimír Badeni, usilující o podporu své labilní pozice ze strany mladočechů, tzv. (Badeniho) jazyková nařízení, jimiž se zaváděla u nižších instancí civilní a soudní správy čeština i jako jazyk „vnitřního úřadování“, z čehož vyplývala další nařízení o povinných zkouškách ze znalostí obou zemských jazyků pro úředníky, kteří budou po roce 1901 přijati v Čechách do státní služby. Tento krok, handicapující německé státní úředníky, češtiny vesměs neznalé, vyvolal u Němců bouřlivou, až nenávistnou kampaň proti

⁸⁴ „My protestujeme... proti vyhrabávání zvetšelých historických privilegií a dokumentů... Protestujeme proti tomu, aby byla pozornost největší části národa... odvracována od jeho hmotné a duševní bídy a lákána na fantastické, státoprávní, bludné cesty...“. Zdeněk ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století*, Praha 1954. Příloha VI, s. 263.

⁸⁵ Srov.: Antonín HAJN, *Naše dělnictvo a české státní právo*, Praha 1897: „Význam dělnické otázky stoupne v našem národním životě, když dělnictvo vezme si do svého programu ještě i to, čeho měšťanské strany posud nevydobyly: samostatnost českého národa. Postavení dělnictva v našem národě rázem stoupne,... aniž je potřebí, aby cokoli ze svého ostatního programu slevilo.“

Badenimu a proti Čechům. Ač si němčina samozřejmě zachovala pozici hlavní úřední a zprostředkovací řeči v Předlitavsku, viděli Němci v jazykové reformě zásadní útok na své výsadní postavení v monarchii a rozpoutali nebývalé pogromistické bouře, vybíjející se zejména na příslušnících českých menšin v pohraničí, a „kravalistické“ excesy v parlamentě, kde se snažili demagogicky využít skutečnosti, že totiž jazyková nařízení byla nadekretována exekutivní cestou, obcházející (z obavy před německou obstrukcí) říšskou radu. Této jednostranné argumentaci podlehla i sociální demokracie, a to i česká, jež nedocenila skutečnou podstatu konfliktu a objektivně podpořila německé šovinisty⁸⁶. Německý postoj vyvolal posléze analogickou reakci na české straně. Když nakonec politická krize vyústila 28. listopadu 1897 v pád Badeniho a s ním i jeho jazykových nařízení, odpověděla Praha na přelomu listopadu a prosince 1897 nebývalými pouličními bouřemi, jež vstoupily do historického povědomí pod pojmem „prosincové události“ nebo „Prosinec 1897“.

Živelné prosincové vystoupení, opakovaně sugestivně zachycené v díle Viktora Dyka, bouře, jejichž aktéry byli „lidé různých sociálních vrstev, typů, různých charakterů... úhrnem však jednotná, vzdorná, výbojná ulice“⁸⁷, nutno posuzovat jako výraz instinktivní touhy ohroženého národa po činu, který by byl adekvátní odpovědí na „furor teutonicus“. Ona dykovská „bouřící ulice“, v níž „mizely jako ostrovy zaplavené stoupající povodní všechny živly ideji národní nepřátelské nebo opatrnické“⁸⁸, ztělesňuje odhodlání a militantní zápal českého nacionalismu, cítícího, že nadešel čas konečného zápasu „kdo s koho“ mezi českým a německým živlem a že v tomto zápase může spoléhat jenom sám na sebe, neboť „Vídeň“ nechce a nemůže být hrází německé expanzi, do jejíhož vleku se dostala.⁸⁹ Avšak prosincové události nejsou jenom demonstrací vědomí národní solidarity širokých vrstev – mají i svou druhou stránku, chcete-li rub: sociální demokracie, politický reprezentant dělnictva, stála zcela mimo celé vystoupení, a v důsledku toho byl rozbouřený dav naladěn místy i protisocialisticky; ostatně projevil se zde též antisemitismus, vyvolaný německou jazykovou, kulturní a nacionálně politickou orientací většiny pražských židů, a pochybené živly, jež se k demonstracím připojily, strhují masu i k drancování a rabování.

Drsný naturalismus prosincových bouří stal se stimulem českému nacionalismu a zejména „injekcí“ (Dyk) pro mladou pokrokovou generaci, nastupující v druhé polovině

⁸⁶ Srov.: Fr. ČERVINKA, *Český nacionalismus*, s. 172–173.

⁸⁷ Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, Praha 1927, s. 79. – Pro Viktora Dyka znamenal Prosinec 1897 fatální životní zážitek, předznamenávající jeho další politický vývoj, jak je ostatně patrné z básnickových častých návratů k tehdejšímu událostem i z citovaného líčení „prosincové ulice“.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 74: „Událostem z roku 1897 zůstaveno, aby demonstrovaly ad oculos výrok Palackého o záměně absolutismu panovnického absolutismem mnohem krutějším, absolutismem německého plemene.“

devadesátých let a již – již se utápějící ve skepsi a dekadentním pohrdání ideály, nevěřící „ve velikost akce“⁹⁰ a mající v určitém smyslu blízko k realismu. Pro tuto generaci, personifikovanou osobností Viktora Dyka, znamená Prosinec důležitý přelom, neboť její individualismus začíná najednou uprostřed prosincového davu toužit po objektivaci heroickým činem, po znásobení vlastní síly silou pudu národní masy, s níž chce splynout.⁹¹ Prosincové události poznamenaly tuto poslední generaci pokrokářskou, Prosinec byl mnohem více *její*, než jejích starších předchůdců a spolubojovníků, arciť nelze opominout, že mezi výrazné podněcovatele „prosincových“ nálad patřili i lidé kolem Aloise Rašina, Karla Baxy, K. S. Sokola, tj. pozdější státoprávní radikálové a zároveň někdejší „omladináři“⁹² (zatímco Hajnova skupina si zachovala k pouličním akcím jistou rezervu).

Historickou zkušenost událostí roku 1897 jako určitou determinantu dalšího vývoje české pozice a české politiky v monarchii shrnul dr. Eduard Grégr slovy: „Byla-li v českém lidu velká zásoba pravého rakouského patriotismu a loajality, byla zrušením jazykových nařízení ve velké míře zeslabena a zmenšena. Nebude se asi na to v době klidu a míru klásti příliš důraz, ale mohly by přijít doby nebezpečnosti a neštěstí, za kterých by se ukázala pro udržení státu potřeba obětavosti a nadšení českého lidu. Pak ale bude těžko vymazati z paměti českého lidu všechno to bezpráví, kterého se mu za staletí dostalo v tomto státě.“⁹³

Český národ vstupoval do nového století jako součást soukolí složitých vztahů a souvislostí, vlastních dobové světové realitě. Symptomy doby byly militarizace a nacionalismus stejně jako zápasy dělnických stran o větší sociální vymoženosti a rozšíření demokratických práv. Zatímco Anglie dobývá na Búrech Jižní Afriku, Spojené státy vytlačují Španělsko z Karibského moře, všechny velmoci expandují v souvislosti s „boxerským povstáním“ do Číny a Francie, zmítána právě dreyfusiádou, uzavírá s Anglií smlouvu o rozdělení zájmových sfér v Africe, hlásí se neodbytně potřeba *zásadních* přeměn poměrů ve střední, východní a jihovýchodní Evropě, kde přežilé pořádky stávajících režimů nemohly nalézt „modus vivendi“ s probíhajícími strukturálními hospodářsko-společenskými změnami.

⁹⁰ Srov.: Viktor DYK, *Ovzduší mých studentských románů*, Praha 1931, s. 20.

⁹¹ „... poznal jsem později po návratu do vlasti, jak zcela nové duchové a citové ústrojenství pohnutá doba prosincových bouří vytvářeti pomáhala v mladších řadách českých intelektuálů. Zejména hned první setkání s Ladislavem Hofmanem a Viktorem Dykem mi v tom otevřelo oči. Jejich prosinec 1897 byl bouřlivým úderem dravých vln, na jaký se nezapomíná...“ Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní*, s. 319.

⁹² Srov.: Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 179.

⁹³ Citováno ex: Fr. ČERVINKA, *Český nacionalismus v XIX. století*, s. 173.

Rakousko-uherská monarchie klesala na úroveň velmoci druhého řádu, stále více se dostávajíc do vleku německého expansionismu a do konfliktu se zájmy Ruska, k němuž současně upínaly své naděje některé „její“ slovanské národy. Stále naléhavějším problémem říše se stávalo řešení národnostní otázky; otálení v této otázce bylo podmíněno konečně i neobyčejnou složitostí vztahů jednotlivých národů v monarchii, kdy dílčí ústupek zájmu jednoho národa se zpravidla dotkl zájmu národa druhého a globální řešení komplexu národnostních a státoprávních problémů vyžadovalo vypracování hluboce založeného programu reformy, jejíž realizace by ovšem (vzhledem k zásadní převratnosti změn) mohla otřást samými základy soustátí. A tak podunajská velmoc stále více připomínala starý, byť ještě vzhledný a pěkně, místy i moderně zařízený dům, obkličovaný moderním velkoměstem, dům, jehož majitel se musí rozhodnout: buď provede základní rekonstrukci svého domu, nebo musí počítat i s budoucí možnou demolicí.

Za této situace žije česká předválečná politika⁹⁴ ve znamení staronového, leč po roce 1897 aktuálně vyhoceného boje za česko-německé vyrovnání, marných „smiřovaček“ a střídajících se obstrukcí na zemském sněmu, ve znamení úsilí o dosažení odpovídajícího vlivu českého národa v monarchii a kýžené státoprávní báze jeho pozice, ale také ve znamení zápasu o všeobecné volební právo. Pokročilá sociální diferenciacie české společnosti obráží se přirozeně v nejednotnosti českého politického tábora, jehož jednotlivé složky nacházejí sice určitá vzájemná pojitka celonárodních zájmů (týká se to v této době i sociální demokracie, jež si začíná všimnat národnostní otázky a v níž se vyhraňuje i nacionální křídlo), nicméně „stavovský“ stranický přístup má stále výraznější slovo.⁹⁵

Nejvýznamnější česká strana tohoto období, *Národní strana svobodomyslná (mladočeši)*,⁹⁶ reprezentovaná především dr. Karlem Kramářem, usilovala o získání participace na vládě soustátí, a to i jako hegemon reprezentací všech *slovanských* národů monarchie, hlásala sice státoprávní program, ale tak jako cítila význam Rakousko-Uherska coby v dané situaci nejlepšího útočiště českého národa proti velkoněmecké expansi, uvědomovala si též, že zájmy českého kapitálu sahají za zemské hranice, že jeho šance jsou v celku říše větší, realizace optimálnější, než v eventuálním samostatném českém státě. A protože tyto zájmy překračovaly i hranice mocnářství, snažila se mladočeská strana

⁹⁴ Údaje o programech a organizační bázi jednotlivých stran viz: Jan HEIDLER, *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1914; Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s.17–531.

⁹⁵ Jan HEIDLER, *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 15.

⁹⁶ Jiří MALÍŘ, *Národní strana svobodomyslná v Čechách a Lidová strana (pokroková) na Moravě*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 139–199.

ovlivňovat i zahraniční politiku vídeňské vlády ve smyslu oslabení aliance s Německem a naopak příklonu k slovanskému Rusku.⁹⁷

Na rozdíl od mladočechů souhlasila strana českého selského stavu a venkova, *agrární strana*⁹⁸, v podstatě s trojspolkovou zahraniční orientací (svůj význam tu hrál vývoz obilí do Německa); jinak stála na českém historickém státním právu a žádala autonomii pro české země.

Nejkonzervativnější složky českého politického tábora reprezentovaly pak *strany politického katolicismu*⁹⁹ a *Národní strana (staročeská)*¹⁰⁰, prakticky hájící dosavadní vládní soustavu a loyaltitu k dynastii, zároveň však i české historické státní právo.

Na státoprávním vyrovnání trvala, požadujíc český stát v rámci monarchie, i strana českého nacionalistického dělnictva a „maloměšťáctva“ – *národní sociálové*¹⁰¹, vedle mnohdy frivolní nacionální agitace proslulá též propagací ideje všeslovanské.

Hlavní představitelka českého dělnictva, *sociální demokracie*¹⁰², kladla základní důraz na postuláty sociálně politické a demokratizační, stojíc v čele boje za všeobecné volební právo. Stavěla se proti dosavadním pořádkům, panujícím v monarchii, nicméně v zachování říše viděla předpoklad dalšího úspěšného ekonomického rozvoje a s ním souvisejícího růstu proletariátu jednotlivých národností jako třídní solidaritou integrované síly – subjektu dalších

⁹⁷ Tato politická linie mladočechů souzněla po roce 1905 s programem *novoslovanství (neoslavismu)*, jehož duchovním otcem byl dr. Karel Kramář. Novoslovanství vystupovalo navenek především s ideou všeslovanské hospodářské a kulturní spolupráce, přičemž na rozdíl od tradičního panrusistického panslavismu vyzdvihovalo rovnoprávnost jednotlivých slovanských národů (i jiné demokratické principy) a nesměřovalo proti integritě a suverenitě dosavadních státních celků ve střední a jihovýchodní Evropě. Základní tendencí programu ovšem bylo využít některých nových proudů v ruské politice po revoluci 1905 k dosažení „modu vivendi“ carské vlády s „ruskými“ Poláky, tím vytvořit situaci pro aktivní zapojení haličských Poláků do jednotné slovanské fronty v Rakousko-Uhersku, sledující postupné „poslovanšťování“ („slavinizaci“) monarchie, a tak připravit bázi pro sblížení podunajské říše s Ruskem. V silném slovanském Rakousko-Uhersku, opřené o Rusko, byla pak spatřována adekvátní hráz proti stále aktuálnějšímu nebezpečí protislovansky zahrocené pangermánské expanze. Sřetenutí různých stanovisek slovanských politických reprezentací k anexi Bosny a Hercegoviny roku 1908 a hlavně nezměněný kurs ruské politiky vůči Polákům ukázaly záhy nereálnost celého programu. – O novoslovanství srov.: Karel HERMAN – Zdeněk SLÁDEK, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha 1971, s. 25–37; J. P. SERAPIONOVA, *Karel Kramář i Rossija 1890–1937*, Moskva 2006, s. 70–168.

⁹⁸ Jaroslav ROKOSKÝ, *Agrární strana*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 413–441.

⁹⁹ Pavel MAREK, *Český politický katolicismus a katolické strany*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 255–311.

¹⁰⁰ Pavel CIBULKA, *Národní strana*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 109–138.

¹⁰¹ Josef HARNA, *Česká strana národně sociální*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 395–412.

¹⁰² Jiří KOŘALKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 213–239.

demokratických přeměn, v jejichž rámci pak měl být řešen i problém národnosti. V tomto období již doceňovala zásadní význam národnostní otázky v Rakousko-Uhersku a sama se zabývala i plány jejího řešení, přičemž proti historickému státnímu právu stavěla tzv. přirozenoprávní koncepci.

Sociálním demokratům se pak v jejich přístupech k úkolům dobové české politiky velmi blížila malá strana, sdružující povýtce intelektuály, – totiž *realisté*¹⁰³, symbolizovaní osobností T. G. Masaryka. Na prvním místě rovněž akcentovala demokratické a sociální reformy, přijala jako jediná česká strana kromě sociální demokracie za své stanovisko přirozeného práva a zdůrazňovala nutnost dohody s Němci, ano přátelského soužití s nimi; zároveň podporovala i česko-jihoslovanskou a česko-slovenskou vzájemnost, odmítajíc spolupráci s carismem a sledujíc v zahraničně politickém ohledu spíše linii zlepšení anglo-rakousko-uherské spolupráce.

K náčrtu rozvrstvení českého politického tábora na počátku 20. století nutno připojit ještě poznámku, týkající se otázky *historicko-státoprávního a přirozenoprávního* stanoviska, na niž jsme výše narazili a ještě dále mnohokrát narazíme. Tento problém vytváří ostatně jakýsi most k uchopení podstaty té komponenty české politiky tohoto období, o niž jsme se zatím v přehledu nezmínili, neboť jde o meritorní tematiku, vlastní předmět rozborů této studie. Spor historicko-státoprávní a přirozenoprávní koncepce není v podmínkách situace českého národa v rakousko-uherské monarchii klasifikovatelný jako pouhý protiklad tradicionalistického, na formálních „zvetšelych“ privilegiích stavícího postoje – a stanoviska moderního a pokrokového pojetí principu národní svrchovanosti, „demokratické ideje národního sebeurčení“, jak to bylo někdy vykládáno.¹⁰⁴ Jde tu o protiklad dvou základních přístupů k vymezení a řešení české otázky, obrážejících rozdílné oceňování úlohy státu při vytváření moderního národního společenství.

Novodobý český národ se formoval ve specifických podmínkách faktické neexistence vlastního suverénního státu a nadto v rámci soustátí, ovládaného garniturou, jejíž zájmy se v zásadě střetaly s českými národními aspiracemi. Avšak utvářející a dotvářející se česká politická reprezentace z řad národní buržoazie se mohla ve svém zápase o nacionální seberealizaci českého živlu – proti centralismu Vídně a hegemonismu Němců – opřít o skutečnost někdejšího samostatného českého království a formálně právní kontinuity jeho existence v rámci habsburské monarchie. *Historicko-státoprávní koncepce* (navazující na

¹⁰³ Martin KUČERA, *Realisté*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 373–393.

¹⁰⁴ Srov. k tomu poznámky někdejšího státoprávníka, konvertovavšího k realismu, Aloise Hajna, in: Alois HAJN, *Život novinářův*, I, s. 50–56.

postoje Františka Palackého v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století) byla tedy odrazem snahy české národní společnosti po adekvátní formě samostatné státoprávní existence, která ovšem není povětšinou chápána jako zcela suverénní český stát mimo svazek monarchie, ale v rámci tohoto celku, kde měla být Čechům zajištěna odpovídající pozice právě uznáním jejich státoprávních nároků. Historické státní právo stalo se tak důležitým prostředkem české politiky v boji o maximální prosazení českých národních zájmů v Rakousko-Uhersku, zároveň pak sloužilo jako zbraň proti ohrožení české „državy“ ze strany českých Němců, opřených o rakouské a říšskoněmecké soukmenovce a centralistickou předlitavskou ústavu. Jestliže v 18. a po značnou část 19. století bylo zvláštní státoprávní postavení českých zemí v rámci monarchie základnou opozice, vystupující proti centralizačnímu tlaku Vídně ještě v intencích tradičního zemského patriotismu, pak s narůstáním německé výbojnosti a zostřováním česko-německé konfrontace ve druhé polovině 19. století začíná se pod historicko-státoprávním praporem formovat stále vyhraněnější český nacionalismus, čelící německé hrozbě poukazem na historicky, právně i mravně podložený nárok Čechů na postavení prvního, *státního* národa v Českém království. Restitucí českého státního práva měla být zajištěna pro futuro územní integrita království, zamezeny pokusy Němců o vytvoření uzavřeného německého území v českém pohraničí, jež se dotýkaly životních zájmů českého národa, a řešení otázky poměru Čechů a Němců v českých zemích postaveno jako vnitřní záležitosti království na (pro Čechy výhodnou) bázi zemských sněmů. České historické státní právo mělo být potom i důležitým argumentem při eventuálním „nastolení“ české otázky na mezinárodním fóru.¹⁰⁵

Zatímco historicko-státoprávní program, akceptovaný na počátku 20. století v té či oné míře většinou českých politických stran a poskytující platformu českému nacionalismu, separoval poněkud řešení české otázky od problému komplexní přestavby monarchie, stala se *přirozenoprávní koncepcí*, zastávaná (v poněkud odlišných specifických modifikacích)

¹⁰⁵ Otázku českého historického státního práva na počátku 20. století musíme chápat jako vyústění vývoje předchozích desetiletí státoprávního zápasu české politické reprezentace s Vídní, který od šedesátých let 19. století prošel určitými etapami. S postupnou demokratizací a modernizací monarchie vyvstával problém sladění historicko-státoprávních dokumentů s postuláty dobové ústavnosti, což nacházelo výraz v tendenci oddělit státní právo, zakládající nárok Čechů na samostatný český stát v historických hranicích, od práva ústavního, zcela nezávislého na středověkých řádech historického práva. „Historicko-státoprávní“ fronta v české politice na přelomu století byla ovšem vnitřně diferencována, a tak byly s tímto postulátem spojovány různé stavovské zájmy. Celá problematika měla odraz v dobové publicistice i historické a právní literatuře. Autorem díla o českém státním právu je mj. Karel Kramář i Alois Rašín; nejpřehlednější nástin této problematiky pak představuje podle mého soudu publikace Ladislava DVOŘÁKA *Podstata a význam českého státního práva*, Praha 1897, jež byla mimochodem za první světové války přeložena do angličtiny a sloužila k informaci amerických vládních míst (údajně i presidenta Wilsona) o české státoprávní otázce.

Srov. též: Jaroslav HOUSER, *Státoprávní programy na přelomu století*, Právněhistorické studie, 15, 1971, s. 45–62.

realistickou a sociálně demokratickou stranou, výrazem snahy spojit řešení české otázky s postupnou demokratizací habsburského soustátí a uznáním práva na sebeurčení pro všechny jeho národy – bez ohledu na historické jednotky a práva příslušných „království a zemí“. Tato koncepce chápala právo českého národa na samostatnost jako přirozené právo jakéhokoliv národa, opřené o principy moderního demokratismu; svůj postulát národní svébytnosti Čechů nespojovala ovšem s požadavkem obnovy českého státu v historických hranicích a poměr česko-německý chtěla řešit vzájemným smírem a dohodou. Představovala protějšek jak k českému, tak německému nacionalismu a měla čelit možnému nedemokratickému vyústění historicko-státoprávní koncepce, v níž stoupenci přirozeného práva spatřovali nebezpečí konzervace antikvovaných pořádků zemských ústav. Zároveň poskytovala (v duchu stanoviska Palackého z let 1848–49) základnu národně osvobozeneckým snahám těch národů mocnářství, které se nemohly opřít o precedens někdejšího vlastního státu, například Slováků nebo Slovinců. Leč celý přirozenoprávní program byl zatížen jistou abstraktností a teoretizováním a především nedocenením významu státu coby garanta národní existence, stejně jako nerefletoval přiměřeně povahu a vzájemný poměr českého a německého nacionalismu v tomto období. Část přirozenoprávní fronty ovšem akceptovala historické právo jako možný prostředek politické taktiky a mnozí odpůrci historicko-státoprávního programu si zase časem uvědomili, že české historické státní právo může být chápáno jako konkrétně český výraz moderního principu národní svrchovanosti.

Obě nastíněné koncepce nebyly ovšem v předválečném Rakousko-Uhersku nějakou českou zvláštností; různé rady, plány a programy, týkající se přestavby monarchie v souvislosti s řešením národnostního problému, vycházely zpravidla buď z jedné či z druhé koncepce – nebo i z jejich vzájemné kombinace.¹⁰⁶

Měla-li většina českých politických stran boj za historické státní právo ve svém programu, neznamená to, že by představoval jakousi „alfu a omegu“ jejich praktické politiky. V tomto bodě si naopak počínaly často značně oportunně – ostatně věřily, že jde stále ještě o tu výše vzpomenutou Grégrovu „dobu klidu a míru“ a byly objektivně i subjektivně oporou statu quo z obavy před možným zhoršením pozice českého národa i před hrozbou revolučních zvrátů a též ze stanoviska skeptického posuzování eventuálních velmocenských garancí české věci mimo monarchii. Tuto konstataci nelze ovšem vztáhnouti na postoje malých radikálních

¹⁰⁶ Známé jsou projekty Rumuna A. C. Popoviciho, „austromarxisty“ Karla Rennera a dalších. Obsáhlý rozbor těchto různých koncepcí i postoje reprezentantů jednotlivých národů monarchie k nim viz: Gustav ČADEK, *Nové Rakousko?*, Pokroková revue, 5, 1908–09, str. 555 sq., 667 sq.

stran, jež jsme opustili koncem devadesátých let a jež – spolu s národními sociály – představují autentické dědice prožitku prosincových událostí roku 1897.

Uvnitř obou stran, vytvořených na sklonku 19. století „pokrokaři“ a „radikály“,¹⁰⁷ pokračovala dále ideová diferenciaci, z níž se zrodily, vyhraňovaly se jisté frakce a docházelo k „secesím“. Zároveň tyto strany zápasily s nedostatkem prostředků, který znemožňoval výraznější politický úspěch, a hledající spojení v českém politickém táboře, začaly se od počátku nového století – paralelně s jistou změnou základní orientace radikálních pokrokařů – postupně sbližovat.

Státoprávní strana, jež po celou dobu své existence hrála úlohu radikální, nekompromisně státoprávní a bojovně nacionalistické opozice oficiální linie mladočeské pozitivní politiky, měla ve srovnání se svým radikálně pokrokovým protějškem v české politice přelomu století jednoznačnější, pregnantněji vymezenou a náladám dobové politické konjunktury bližší pozici a úlohu. Exponovala se například při rozněcování nacionalisticko-antisemitské propagandy v souvislosti s hilsneriádou (její předák dr. Karel Baxa byl zde protihráčem Masarykovým), zatímco radikálně-pokroková strana zachovávala v celé záležitosti zdrženlivé, jaksí neutrální stanovisko. Navenek byli radikálové ve svém vystupování velmi podobní národním sociálům, s nimiž se sbližovali a kteří jim ovšem konkurovali při získávání voličů v řadách nacionalisticky zjitřeného maloměšťáctva.¹⁰⁸ Kritickým momentem ve vývoji strany bylo ztroskotání pokusu vydávat od 1. ledna 1900 Radikální listy jako „státoprávní deník“, a to především z důvodu finanční slabosti. Tato kolize podnítila některé stranické vůdce, aby revidovali svůj dosavadní postoj, své názory na faktický postup, a tak v druhé polovině roku 1900 opustily stranu výrazné politické a žurnalistické osobnosti, především Alois Rašín, Jaroslav Preiss a Vincenc Červinka; po sedmi letech pak vstoupily do reorganizované mladočeské strany.¹⁰⁹

Rok 1900 je též určitým mezníkem ve vývoji radikálně pokrokové strany. Jak už výše vzpomenu, navazovala tato strana na odkaz pokrokařství počátku devadesátých let a zdělila částečně i jistou názorovou a taktickou konfusnost, jíž se ono hnutí vyznačovalo. *Jako celek* stála strana v dobovém českém politickém táboře kdesi mezi mladočechy, sociálními demokraty, realisty a státoprávními radikály či národními socialisty, majíc tu s těmi, tu

¹⁰⁷ Příslušníci radikálně pokrokové strany byli v dobové publicistice nazýváni stručně „pokrokaři“, zatímco příslušníci strany státoprávní (státoprávně radikální) zde figurovali coby „radikálové“.

¹⁰⁸ Srov.: Jan GALANDAUER, *Vývoj strany radikálně-pokrokové v letech 1897–1904*, diplomová práce (strojopis) – FFUK, Praha 1960, str. 182.

¹⁰⁹ Srov.: Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 124 a 451–452.

s oněmi styčné body, respektive diferencujíc se v určité skupiny, frakce, jež projevovaly vždy sympatie k některému z vnějších politických směrů či seskupení, k některé z druhých politických stran. Tak se kolem Antonína Hajna a ústředního stranického listu *Samostatnost* vyhranil opět určitý *specifický pokrokový střed*, zatímco kolem populárního východočeského listu strany – týdeníku *Osvěta lidu* – a jejího šéfredaktora Aloise Hajna (bratra Antonínova), vznikla skupina blízká realistům a sociální demokracii; a konečně kladenský stranický list *Nový Havlíček*, řízený redaktorem Jiřím Pakem, se stal ohniskem třetího, nacionalistického a státoprávní i národně sociální straně se ve svých postojích blízcího frakčního proudu.¹¹⁰ Jako by se tu v malém opakovala historie rozkladu pokrokového hnutí devadesátých let!

Do počátku nového století udržovalo vedení strany vcelku kurs nastoupený roku 1897. Vytýkalo radikálům, že jejich státoprávnictví nemá „dostatečného základu v politickém, kulturním a sociálně ekonomickém snažení“¹¹¹, avšak i v tomto prvním, takřikaje vzájemně nevraživém až nepřátelském období zachovávalo si v přístupu k někdejšími druhům – nynějším radikálům jistou rezervu, často se projevující tak, že „obě součásti pokrokového hnutí postupovaly vedle sebe, jako by o sobě nevěděly...“¹¹² Ostatně rozchod z února 1897 neznamenal definitivní zboření všech mostů mezi oběma směry a myšlenka budoucí možné kooperace se stále znovu periodicky vynořovala.¹¹³ V období do roku 1900 ovšem dominovala stranické politice tendence již zmíněného získávání sociální demokracie pro státoprávní program, zatímco po roce 1900 nastává tendence opačná: paralelně s ochlazováním vztahů k sociální demokracii i se zhoršováním poměru k Masarykovým realistům začíná pražské centrum hledat bázi pro sblížení se státoprávní a národně sociální stranou, akcentujíc nacionální a státoprávní složku stranického programu oproti složce „pokrokové“. A zároveň s tímto obratem začíná se strana od diskusí o programových nuancích a od přednáškového teoretizování¹¹⁴ obracet více k praktické stránce politiky, k boji o mandáty¹¹⁵.

Obě mladé strany se počátkem nového století ocitly na určitém rozcestí. Výše padla již zmínka o kritickém roce 1900 pro stranu státoprávně radikální, o neúspěchu se „státoprávním

¹¹⁰ Srov.: Jan GALANDAUER, *Vývoj strany radikálně-pokrokové v letech 1897–1904*, s. 184.

¹¹¹ *Boj o mandát po hr. Kounicovi*, *Samostatnost*, 9. 10. 1897, s. 1.

¹¹² Srov.: Jan GALANDAUER, *Vývoj strany radikálně-pokrokové v letech 1897–1904*, s. 183.

¹¹³ Tato myšlenka zaznívala i v době bouřlivého rozchodu někdejších pokrokářů roku 1897 – srov. brožuru *Zápas o Radikální listy...*, Praha 1897, s. 7.

¹¹⁴ Srov.: Zpráva o činnosti strany radikálně-pokrokové, *Samostatnost*, 18. 4. 1908, s. 1.

¹¹⁵ Tamtéž: „Když takto o duševní podklad strany dostatečně jsme se postarali, obrátili jsme zřetel svůj k praktickému uplatňování jeho...“ Srov. Jan GALANDAUER, *Vývoj strany radikálně-pokrokové v letech 1897–1904*, s. 188.

deníkem“ a secesi některých vůdců. Rovněž radikální pokrokaři byli zklamáni marností svých snah o získání sociální demokracie pro státoprávní politiku a cítili, že při dosavadním svém postupu mohou sice zůstat vpravdě osobitou, specifickou skupinou, jež uprostřed „ad hoc“ mnohdy postupujícího českého politického konjunkturalismu vyniká logicky propracovaným programem, plným sympatických ideálů, že však nemají naději na nejmenší politický úspěch. Jistá odtrženost pokrokařů od „nálad ulice“ mohla být sice positivem pro intelektuálskou sektu, nikoli však pro stranu, jež nespouštěla ze zřetele úkol sjednotiti všechny třídy a vrstvy národa v boji za dosažení jeho samostatnosti. Radikálně pokroková strana stála před otázkou: „Jak dál?“ V odpovědi na tuto otázku se ovšem různila jednotlivá již zmíněná křídla strany, až nakonec převážilo stanovisko nacionalisticko-státoprávní pravice a „středu“ (viz výše), orientující se na spolupráci se státoprávními radikály, popřípadě národními sociály, nad postojem skupiny okolo Osvěty lidu, akcentující oproti nacionalistickému stanovisku sociálně a politicky reformní, „občansko-demokratické“ postuláty a orientované prorealisticky.¹¹⁶ Odstředivé tendence východočeských stoupenců Aloise Hajna vyvrcholily pak v roce 1903 a vyústily v odchodu této skupiny ze strany k 1. lednu 1904, po němž za více než rok následoval její vstup do realistické strany.¹¹⁷

Přelom roku 1903/1904 byl tak konečnou tečkou za vnitřním zápasem o nový profil radikálně pokrokové strany; secesí Osvěty lidu (jež znamenala též oslabení a zatlačení jedné ze zásadních komponent dosavadního stranického programu) zařazovala se „zbývající“ radikálně pokroková strana do společnosti té části českého politického tábora, jejíž postoj zachytil Albín Bráf ironickými slovy: „... reskriptovými slavnostmi volají šiky voličstva k praporu státoprávnímu, snad v domněnce, že vůdcové železných šiků svými k velkým světodějným režím nabroušenými meči uctivě zasalutují před historickou jeho posvátností a povelí: Zpět!“¹¹⁸ Tento moment nutno ovšem vidět v souvislosti s konstelací českého politického života na počátku století, kdy se zde vyhraňovaly tři základní proudy, jež Alois Hajn označoval jako: „politiku konservativní, politiku pokrokovou, politiku státoprávně-

¹¹⁶ „V českém státním právu vidíme konečný cíl a vrchol politického našeho snažení, českým státním právem nechceme spěti k politickému, osvětovému a hospodářskému povznesení a rozkvětu národa, nýbrž naopak, všestranným rozvojem života národního chceme si vynutiti provedení českého státního práva“. Alois HAJN, *Bude se historie opakovat?*, Osvěta lidu, 1903, č. 9, in: Alois HAJN, *Život novinářův*, I, s. 131.

¹¹⁷ Srov. *Prohlášení* této skupiny z 27. 12. 1903, in: Alois HAJN, *Život novinářův*, I, s. 150 sq. – K oficiálnímu sloučení skupiny Osvěty lidu s realistickou stranou došlo na schůzi 16. 5. 1905 v Praze; v souvislosti s tím přijat nový název strany – Česká strana pokroková (její ustavující sjezd se konal v lednu 1906).

¹¹⁸ Albín BRÁF, *Listy politického kacíře*, Praha 1902, s. 96. – Knížka Bráfových úvah je plna zajímavých kritických postřehů, týkajících se českého společenského rozvoje a české politiky počátkem 20. století a v mnohém se blížících názorům Masarykovým. Význačný český národohospodář příznačně podtrhuje zejména význam upevňování a rozvoje ekonomické základy národa; proti abstraktnosti a povrchnosti dobových politických hesel staví politický konkretismus a „optimismus práce“...

radikální“¹¹⁹, tj. mladočeskou („kramářovskou“) „pozitivní rakouskou“ politiku, „pozitivní českou“ politiku realistů a jejich stoupců v jiných stranách a politiku strany národně sociální, státoprávní a části radikálně pokrokové (do secese Osvěty lidu)¹²⁰. Za této situace bylo pochopitelné, že jedna strana může těžko slučovat dvě křídla, z nichž každé patří do jiného z vyjmenovaných proudů (jedno k státoprávně-radikálnímu, druhé k pokrokovému směru), přičemž určitá přechodná pozice (spojující vlastně státoprávně-radikální a pokrokový proud), jak ji radikální pokrokaři představovali do přelomu století, neměla již za nové situace naději na politický úspěch.

Zmíněné úvahy Aloise Hajna jsou pro nás důležité, chceme-li proniknout do problému dobového poměru pokrokářství a státoprávnictví na jedné a realismu na druhé straně (Alois Hajn konečně představuje v této době jistý spojující článek mezi nimi¹²¹). Tento problém nelze ovšem analyzovat pouze v rovině mezistranických vztahů – jde zde o dva zásadní přístupy, které se například svářely i v prostředí tehdejšího studentského hnutí, kde se začátkem století vyhraňují dvě vzájemně zápolící centra: *realistické* kolem časopisu *Studentské směry* (v jejich redakci působil mj. Emanuel Chalupný) a *radikálně pokrokové* kolem *Časopisu pokrokového studentstva* (jehož duší byli pozdější známí publicisté právník Rudolf Brož a filosof Ema Čapek) a ve „Vzdělávacím klubu Antonín Čížek“¹²². V nové situaci ožívají staronové spory pokrokářství s realismem, jak jsme se s nimi setkali už v devadesátých letech, polemiky, v nichž první směr akcentoval sílu citu a vůle, romantický aktivismus, nacionalismus a státní samostatnost jako „conditio sine qua non“ dalšího postupu české politiky... proti jednostrannému racionalismu, intelektualismu, analytickému kritikaření směru druhého, proti jeho tendenci nadřazování „drobné“ politické práce za demokratizaci a reformu soustátí ideji samostatného českého státu.¹²³ V některých postojích se ovšem oba směry objektivně scházely – vzpomeňme mimochodem důrazu na reformní úsilí v oblasti

¹¹⁹ Srov. Alois HAJN, *Tři směry české politiky*, Osvěta lidu, 1903, č. 12, in: Alois HAJN, *Život novinářův*, I, s. 137.

¹²⁰ Srov. tamtéž, s. 134–135.

¹²¹ Srov. tamtéž, s. 138–143 (Alois HAJN, *Rozcestí strany radikálně-pokrokové*, Osvěta lidu, 1903, č. 14). Alois Hajn chtěl organizovat „útvár pokrokový a lidový, který by dovedl nalézt synthesu mezi programem státoprávním a mezi naléhavými osvětovými a hospodářskými potřebami národa“. (Tamtéž, s. 143.)

¹²² Srov. Jaroslav WERSTADT, *O nedožitém životě a nedobožovaném boji Gustava Čadka*, in: *Minulosti západočeského kraje*, 5, 1968, str. 54–55.

¹²³ „Vládla-li v mládeži nechuť k politickému životu a stranictví, skupina *Časopisu pokrokového studentstva* přesvědčovala, že strana je nutný pracovní nástroj a prostředek, nikoli účel a cíl...“ – Tamtéž.

Srov. též: Fr. ČERVINKA, *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*, Praha 1962, s. 23–24 sq.

školství u skupiny Časopisu pokrokového studentstva na jedné a u Masaryka na druhé straně.¹²⁴

Společný postup strany národně-sociální, státoprávní a radikálně-pokrokové, jehož prvním významným dokumentem byl manifest těchto stran k národu z 15. ledna 1903, měl svůj základ ve shodném přesvědčení, že „i za dnešních poměrů, proti letům šedesátým a sedmdesátým tak radikálně a v náš neprospěch změněných, české státní právo vydobýti se dá, a to rozhodným a vytrvalým bojem proti Vídni“, a „jestliže ta taktika selhala, musí se začít znova a znova lidmi novými, až se treťí na ty, *kdo vydrží...*“¹²⁵. Rýsovala se zde tendence vytvoření jednotné radikálně nacionalistické opoziční fronty, jež by sehrála v zápase s mladočeským positivem analogickou úlohu, jako počátkem devadesátých let sehráli mladočeši v boji proti staročechům, a jež by po mladočeších převzala úlohu vedoucí, „celonárodní“ zájmy reprezentující strany¹²⁶. K organizačnímu sjednocení těchto tří příbuzných stran ovšem nedošlo a trvalo několik let, než se sloučily v jedné straně dosavadní malé a vzájemné rozdíly čím dál, tím více stírající strany státoprávní a radikálně-pokroková („... snáze se národ rozdrobí v tisícero stran, nežli dvě z tohoto množství dobrovolně se potom spojí...“¹²⁷).

Vnější podmínky pro konečnou fúzi obou stran připravil pak vývoj poměrů v monarchii v letech 1905–07 a tento vývoj obražející pohyb v českém politickém táboře. V zápase za všeobecné volební právo, do něž se koncentroval revoluční a reformní zápal těchto vzrušených let, nestáli přirozeně stranou ani radikální pokrokáři a státoprávní radikálové. Spolu s mladočechy a národními sociály se 26. září 1905 obrátili na vládu s výzvou, aby neprodleně předložila osnovu zákona o zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady. Zároveň si ovšem uvědomovali, že úsilí o demokratizaci volebních řádů do ústředního zastupitelského sboru Předlitavska znamená podporu posílení centrálního parlamentu a ocitne se v rozporu s českými státoprávními snahami, nebude-li současně spojeno s bojem za rozšíření volební reformy i na zemské sněmy; v tomto smyslu učinil 10. října 1905 dr. Kare Baxa (za radikály) spolu s mladočechem dr. Janem Podlipným na českém zemském sněmu „pilný návrh“

¹²⁴ Nabízí se v této souvislosti srovnání pozornosti, věnované otázce českého školství Antonínem Hajnem (Antonín HAJN, *Výbor prací 1889–1909*, II, Praha 1913 – oddíl *Školství*) a T. G. Masarykem (například přednáška *Problém malého národa*, konaná 15. a 16. 5. 1905 a vydaná pod tímž názvem 1937 a 1946).

¹²⁵ Alois HAJN, *Život novinářův*, I, s. 134–135.

¹²⁶ Srov. tamtéž, s. 126–127.

¹²⁷ Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 4, s. 246.

všeobecného a rovného volebního práva do sněmu království Českého, který se však setkal s neobyčejným odporem Němců a byl jimi rázně „pohřben“.¹²⁸

Radikálové a pokrokaři vyjadřovali v době kampaně za všeobecné hlasovací právo velice výrazně obavy z negativních důsledků jednostranné, jen říšské rady se týkající volební reformy pro české národní zájmy. Reflekovali přitom skutečnost (již si na druhé straně uvědomoval i ministerský předseda baron Gautsch), že totiž důsledné demokratizace volebních řádů v Předlitavsku nelze dosáhnout bez současného vyřešení zdejších složitých problémů národnostních.

Uzákonění „volební opravy“ (řečeno dobovou terminologií) do říšské rady na přelomu let 1906–07 znamenalo důležitý krok v postupu demokratizace poměrů v Předlitavsku. Všeobecné volební právo poskytlo nejširším vrstvám jistou participaci na správě věcí v monarchii, přineslo na sněmovní fórum požadavky nových, dosud zde neadekvátně zastoupených skupin obyvatelstva, nové hospodářské, sociální a kulturní problémy a vytvořilo objektivní předpoklady pro další progresivní reformy habsburského mocnářství. Avšak volební reforma, týkající se pouze říšské rady, přinesla zároveň posílení centralizačních tendencí v Předlitavsku a oslabení pozic českého státoprávnictví, a to hned ve dvojitěm ohledu: jednak dalším poklesem významu českého zemského sněmu, na druhé straně pak vytvořivším se protikladem „demokratické“ říšské rady a „středověké“ instituce sněmu království Českého.

Tyto skutečnosti nutně postavily české politické stranictví před nové úkoly; bylo třeba modifikovat dosavadní programy a způsob agitace jednotlivých stran vzhledem k novým potenciálním voličům, o jejichž hlasy bylo nyní nutno svádět boje, a nahradit starý „honorární“ způsob organizace moderní „lidovou“ organizací podle vzoru sociální demokracie.¹²⁹ Zvláště pak malé, důsledně státoprávní a „všenárodní“ strany radikálně-pokrokové a státoprávně-radikální musely neprodleně reagovat na novou situaci. Volební reforma nepřinesla jim ovšem jenom těžkosti, ale i jisté nadějně vyhlídky na podchycení a získání nových voličů v řadách dosud politicky pasivních skupin obyvatelstva. Přitom v městských maloburžoazních vrstvách, mezi drobnými živnostníky, soukromými i státními úředníky byla živná půda pro nacionálně radikalistický program, který obrážel hospodářsko-stavovské zájmy těchto vrstev¹³⁰. Záleželo ovšem na tom, jak se dokáží idealistické

¹²⁸ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 386–391 a 420–421.

¹²⁹ Srov. Jan HEIDLER, *České strany politické*, s. 15.

¹³⁰ Srov. článek Josefa SKALÁKA *Rozvrat mladočešství a vzrůst maloměšťáckého radikalismu*, Akademie, 12, 1908, s. 24–28.

celonárodní strany přizpůsobit poměrům, kdy se v politické aréně hlásí o slovo mocné hnutí zájmové a politický život je ovládán často nevybíravým konkurenčním bojem o voličské hlasy. V každém případě si však obě stráničky uvědomovaly nezbytnost koncentrace svých sil.

V prvních volbách do říšské rady, jež se konaly podle nového zákona 14. května 1907 a přinesly vítězství sociální demokracie, vystoupili národní sociálové, radikálové i pokrokaři se společným volebním svoláním jako „česká státoprávní demokracie“¹³¹. Tato volební koalice zdála se být příslibem budoucího sjednocení těchto stran, k němuž ovšem nedošlo pro postoj národních sociálů – ti dle Z.V. Tobolky „vynakládali vše, aby se odpoutali od svých volebních spojenců, kteří svou nepraktičností byli národně-sociálním stoupencům jen přítěží, a aby šli svou vlastní cestou...“¹³². Strany radikálně pokroková a státoprávní se potom konečně rozhodly ke své organizační fúzi, a tak v polovině dubna 1908 přinesly Samostatnost a Radikální listy společné svolání výkonných výborů obou stran: „Abychom zjednodušili stranické poměry v našem národě, a tím účinněji pracovali ve prospěch národa, abychom jmenovitě zarazili rostoucí příval centralismu a český státoprávní program podepřeli mohutnou organizací v národě, abychom shromáždili a zorganizovali všechny osoby, které dnešním úpadkem většiny českého poselstva, sahajícím již na základy národního našeho programu, jsou znepokojeny a připraveny proto se přihlásiti k činné veřejné národní i politické práci – usnesly se podepsané výkonné výbory strany radikálně-pokrokové a strany státoprávní, aby valným sjezdům svých stran, schválně k účelům tomu svolaným, navrhly spojení obou stran ve stranu jedinou pode jménem *státoprávní strany pokrokové*...“¹³³

O velikonočním pondělí, 20. dubna 1908, se konal v pražské „Měšťanské Besedě“ sjezd strany radikálně-pokrokové, zatímco v hotelu „Gráf“ probíhal sjezd strany státoprávní. – Sjezdové jednání radikálních pokrokařů¹³⁴ zahájil dosavadní předseda výkonného výboru strany dr. Antonín Hajn. Po něm ujal se slova poslanec Antonín Kalina, aby zdůvodnil návrh

¹³¹ Název této volební aliance nutno odlišiti od stejnojmenné strany, vzniklé v únoru 1918 sloučením mladočechů, státoprávních pokrokařů, moravské strany lidovo-pokrokové a části realistů a v roce 1919 přejmenované na Československou národní demokracii).

¹³² Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, s. 459.

¹³³ Samostatnost, 15. 4. 1908, s. 1. Materiály ke sloučení stran viz: Archiv Národního muzea, fond Antonín Hajn, karta 121, složky 3507–3512.

¹³⁴ Podrobný referát viz Samostatnost, 22. 4. 1908, s. 1. – Sjezdového jednání se zúčastnilo 145 delegátů, zastupujících vedle Prahy a přilehlých – tehdy samostatných – měst (jako Královské Vinohrady, Karlín, Smíchov) tato města: Kladno, Velvary, Mělník, Nymburk, Mladá Boleslav, Semily, Jičín, Hradec Králové, Dvůr Králové, Jaroměř, Josefov, Ústí nad Orlicí, Litomyšl, Brandýs nad Labem, Písek, Plzeň, Hořovice..., též Moravskou Ostravu, Zábřeh, Kyjov – a Vídeň.

fúze se stranou státoprávní: „Těžce loučíme se se stranou, s níž jsme srostli, v níž jest celé naše mládí... chceme se stranou nám nejbližší vznikem i zásadami se spojit, bychom účinněji sloužiti mohli svému programu...“¹³⁵. Poté navrhl redaktor Policar rezoluci: „... z nynější situace národa není jiného východiska, nežli v horlivé práci na podkladu státního práva, pokrokovém a sociálně-reformním... Za tím účelem usnáší se (sjezd) na splnutí se stranou státoprávní“¹³⁶. Protože zásadních námitek proti spojení stran nebylo, přistoupilo se hned ke hlasování, jímž byl návrh výkonného výboru jednomyslně přijat¹³⁷. – Rovněž sjezd státoprávní strany se vyslovil – s výjimkou zástupců Staroměstského klubu občanů státoprávních, kteří se zdrželi hlasování – jednomyslně pro návrh výkonného výboru, zdůvodněný projevem poslance dr. Karla Baxy (předsedajícího sjezdu) a Karla St. Sokola.¹³⁸

A tak se odpoledne 20. dubna mohl sejít ustavující sjezd České strany státoprávně pokrokové, jemuž předsedal poslanec Antonín Kalina. Po úvodních projevech a přijetí („s bouřlivým souhlasem“) návrhu *Programového projevu strany* ujal se slova dr. Antonín Hajn. Odmítnuv instituci říšské rady jako „nezákonnou“, prohlásil, že v Rakousku vládne i při všeobecném hlasovacím právu „zahalený absolutismus“, a vystoupil s heslem: „Pryč od centralistické říšské rady k domácím sněmům, k státnímu právu! Opravdová konstituce vyroste pro nás jen na půdě přirozené, a tou je náš vlastní stát...“ Dále podtrhl význam sympatií Evropy pro českou otázku, jichž bude dosaženo skončováním s politikou, ztotožňující české národní zájmy se zájmy Vídně. Ve svém proslovu též stanovil pět aktuálních bodů usilování nové strany:

- boj „o vlastní státní zřízení na základě českého státního práva“;
- o znárodnění škol obecných a měšťanských;
- o ochranu a podporu vojáků, kteří mají odvahu hájit v armádě práva českého jazyka – podobně i u státních úředníků;
- v otázce jazykové o prosazení stanoviska: Není naprosto třeba žádného nového zákona jazykového, a bylo-li by třeba, není tu kompetentní říšská rada, nýbrž *sněm* – budeme stigmatizovati veřejně jako zrádce národa každého, kdo svolí, aby se otázka jazyková projednávala na říšské radě;

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Před hlasováním pronesl dr. Antonín Hajn ještě krátký projev, v němž mj. vyjádřil tendenci soustředit v nové straně i ty uvědomělé státoprávní a pokrokové Čechy, kteří ani k jedné z obou slučujících se stran dosud nepatřili...“ (Tamtéž.)

¹³⁸ Tamtéž, str. 2. – Na sjezdu byla zastoupena Praha I, II, III a VII, Vinohrady, Vršovice, Smíchov, Český Brod, Kolín, Mladá Boleslav, Říčany, Brandýs nad Labem, Jičín, Pelhřimov, Pardubice, Mělník, Velvary, Louny, Rakovník, Zbraslav, Příbram, Kouřim a Vídeň.

- v otázce sociální o zmaření snah Vídně o vyvolání konfliktu mezi dělnictvem a středními vrstvami, v němž Vídeň chce si zahrát na přítelkyni dělnictva“.¹³⁹

Po Hajnově projevu vystoupil za moravské stoupence nové strany učitel Otakar Skýpala z Moravské Ostravy (pozdější šéfredaktor Českého slova), za živnostnickou komponentu stranické členské základny obchodník Č. J. Hadrbolec („... živnostnictvo, kterému nevyhovují ani dosavadní strany třídní, ani mladočeský liberalismus, najde v této nové straně zastánce a uskutečnitel svých tužeb...“¹⁴⁰) a za studentstvo JUC Gustav Šmejce („... veškeré úsilí českého národa má se díti právě těmito dvěma směry v názvu strany vytčenými...“¹⁴¹). Dále promluvil dr. Karel Baxa: budoucí národně socialistický politik příznačně zdůraznil přátelský poměr ke straně národně sociální, přičemž požadoval, aby se nová strana více věnovala praktické politice, neopomíjela práci mezi menšinami, sociální a obecní politiku.¹⁴² Antonín Hubka se ve svém plamenném projevu zabýval situací v českém pohraničí: „Když se nám odpírá právo domáhat se práva v některých částech našich zemí jazykem českým, žádáme úředníky české, aby německé přípisy nechávali stejně nezodpověděny... Oko za oko, zub za zub!“¹⁴³ Karel Stanislav Sokol pak připomněl, že k předním úkolům strany patří úkol povznášet občanské sebevědomí, a dr. Antonín Novotný apeloval na všenárodní solidaritu všech vrstev českého národa, překonávající třídní a stavovské rozdíly. Posléze prohlásil dr. Antonín Sobotka „stranu za ustavenou“¹⁴⁴.

Na ustavujícím sjezdu byly rovněž přijaty projevy, reagující na aktuální politické události. Zejména se sjezd vyjádřil k jazykovému zákonu, odmítnuv zásadně řešení jazykové otázky jakýmkoliv *říšským* zákonem, neboť by tak byla suspendována kompetence českého zemského sněmu v této záležitosti. („Který poslanec by k tomu svolil, olupoval by český sněm o beztak skrovnou jeho pravomoc a zrazoval by práva národa.“)¹⁴⁵ Sjezd zaujal stanovisko rovněž k otázce menšinové: „Zatímco snaží se úřady v krajích většinou německých vytlačit jazyk český z veškerého jednání, dějí se vlivem německých vyšších úředníků pokusy, aby jazyk většiny obyvatelstva našich zemí byl i v krajích českých udržován v stálém podruží... Na svém zásadním stanovisku, že český jazyk, jako jazyk národa, jenž český stát utvořil, má plná práva v celé české vlasti, v každém jejím území, okrese, obci,

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Tamtéž. Šmejce dále podtrhl tezi, že „nemůže se cítit volným a svobodným jednotlivcem, když je nesvobodným jeho národ“.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ *Projevy k současným událostem politickým*, Samostatnost, 25. 4. 1908, s. 1.

neochvějně trváme.“¹⁴⁶ Konečně odmítl sjezd klerikální tendence ve školství a přislíbil podporu všemu pokrokovému učitelstvu a jeho boji za svobodu přesvědčení.¹⁴⁷

Důležitým bodem sjezdového jednání byla otázka organizace strany, k níž referoval Karel Polícar: přečetl organizační řád a zdůraznil, že hned po sjezdu musí být všude tam, kde má strana stoupence, přikročeno k založení místních organizací coby základny stranické. Oznámil dále, že výkonný výbor strany čítá 40 členů a náleží k němu poslanci strany a hlavní redaktoři stranických orgánů¹⁴⁸, přičemž užším výborem rozumí se desetičlenné předsednictvo; zřizují se též pracovní odbory strany, a to organizační, tiskový, kulturní, živnostenský, zemědělský, právní, sociální, komunální a zdravotnický, úřednický a posléze odbor pro ženskou otázku.¹⁴⁹ Referent také navrhl zavedení povinné osobní stranické daně.

Podle předchozích „suchých“ konstatací si můžeme udělat určitou představu o vstupu strany státoprávně-pokrokové do života. Samostatnost přinesla pak ve dnech zrodu nové strany výběr ohlasů této události v soudobém českém tisku¹⁵⁰. Z tohoto přehledu je zřejmé, že klerikálové a realisté provázeli ve svých listech fúzi obou stran nesympatickými poznámkami, zatímco mladočeské Národní listy a agrární Venkov událost vůbec nezaznamenaly (dle Samostatnosti „úplně zamlčely svým čtenářům tuto významnou událost v českém životě politickém“). Zato většina německých listů skutečnost tuto zaznamenala a všechny větší listy české, s výjimkou výše uvedených, komentovaly ji příslušnými – a povětšinou sympatickými – referáty¹⁵¹.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž, s. 2, viz složení prvního výkonného výboru nové strany; mezi členy tohoto orgánu nacházíme mj. dr. Karla Baxu, dr. Antonína Hajna, Antonína Hubku, Antonína Kalinu, Václava Prunara, dr. Antonína Sobotku, Václava Špirhanzla, K. St. Sokola, Emu Čapka, Rudolfa Brože, dr. Antonína Kloudu a Josefa Škábu.

¹⁴⁹ Šíře proponovaného záběru stranické politiky se obráží například už v počtu pracovních odborů, mezi nimiž nechybí ani odbor zemědělský, ač strana neměla ve svých řadách prakticky žádné rolníky. Tato skutečnost, jež je vyjádřením určitých ambic strany, pretendující na celonárodního reprezentanta, kontrastovala pak s širší její členskou základnou i vlivu v české společnosti.

¹⁵⁰ Srov.: *Český tisk o straně státoprávně-pokrokové*, Samostatnost, 25. 4. 1908, s. 1. – Celý přehled je ovšem poznamenán jistým nadsazováním skutečného významu vzniku nové strany; například v rozboru referátu mladočeského (Kramářova) Dne čteme: „Den‘ dobře vystihuje, že strana naše to bude, která vyhledá mladočechy z posledních jejich posic. A proto nás haní...“.

Na druhé straně nelze ovšem v této souvislosti přehlédnout skutečnost citelného oslabení dosavadní politické državy mladočechů ve prospěch radikalistických stran, jak to potvrdily květnové volby roku 1907, a vzrůstu antipatie k „vnitřní rozeklanosti, dualismu mladočeské politické taktiky: být ve Vídni za každou cenu u vlády, nehledíc k okolnostem, a doma hauzírovat s frázemi o zásadní opozici“ (Josefa SKALÁK, *Rozvrat mladočešství a vzrůst maloměstského radikalismu*, Akademie, 12, 1908, s. 28). Mladočeská strana prodělávala jistou krizi, již čelila svou reorganizací.

¹⁵¹ Zatímco klerikální list Čech projevoval obavy, že „pokrokovost“ nové strany přivede ji brzy k sblížení a snad i spojení s Masarykem, eventuálně dokonce se sociálními demokraty, realistická Osvěta lidu vytýkala státoprávním pokrokářům, že na každou otázku hledí prismatem českého státního práva. Jinak ovšem přiznávala nové straně budoucnost. – Pozornost celé události věnovaly též četné moravské listy.

„Pokroková revue“, jež byla jakýmsi „teoretickým“ orgánem nově vzniklé státoprávně pokrokové strany, vítala fúzi v jedné ze svých glos optimistickými slovy: „V pondělí 20. dubna t. r. srazily se dvě mladé strany v jednu stranu, již i odpůrci věští velikou budoucnost. A přece nová strana děkuje za svůj vznik hlavně a především jedné staré potřebě – oné, která začala nám v I. tisíciletí po Kr. budovati vlastní domácí státní přístřeší... Český státoprávní program je program zcela reálný, toliko potřebuje k sobě i velikou, dobře a pevně zorganizovanou reálně pracující stranu...“¹⁵²

A Samostatnost se radovala ve svém májovém fejetonu, že opět „... letošní jarní sluníčko svítí... na sražené řady přátel, jimž stejně plane oko, jako tehdy před lety, třeba již některému řídne vlas...“¹⁵³.

¹⁵² *Nová strana – starý úkol*, Pokroková revue, 4, 1907–08, č. 7, duben 1908, s. 448.

¹⁵³ Samostatnost, 2. 5. 1908, s. 1.

Kapitola druhá

Nástin profilu strany

Slabé kontury obrazu České strany státoprávně pokrokové, lehce načrtnuté na předcházejících stránkách – při povšechné charakteristice v úvodní kapitole i v souvislosti s výkladem historických předpokladů a okolností jejího vzniku v kapitole první – je nyní třeba zvýraznit systematičtější nástinem jejího programu, organizační báze a především portrétů lidí, kteří tuto stranu reprezentovali.

Program

Základní ideje a programové postuláty, s nimiž strana roku 1908 vstupovala do života a jež důsledně uplatňovala po celou dobu své existence, byly zakotveny v jejím Programovém projevu, přijatém na ustavujícím sjezdu,¹⁵⁴ a poté opakovaně vyloženy jejími vedoucími představiteli. Nejpodrobněji a nejsystematičtěji je však shrnul stranický program, schválený na valném sjezdu 7. dubna 1912.¹⁵⁵ Široce koncipovaný dokument, vymezující obecný profil strany i její postoje k řadě aktuálních politických a společenských problémů, se skládá z několika částí, jež se týkají postupně všeobecných zásad a principů, na nichž je strana postavena, otázky samostatnosti národa, občanských práv, vojenských záležitostí, sociální i kulturní politiky.

Úvodní oddíl programu formuluje základní ideové východisko strany, spojující ideový český nacionalismus s obecně demokratickými principy a důrazem na sociální otázku:

„Strana státoprávně pokroková, stojíc věrně v přirozeném svazku zvaném národ, nemůže také za dosažení svých cílů pracovat jinde nežli na půdě tohoto přirozeného svazku národního. Tím je jí dána cesta k obecně lidskému, která vede jedinečně skrze národ. [...] Strana prohlašuje boj za svobodu politickou, kulturní a sociální jednotlivce, za odstranění dnešních třídních rozdílů postupným a smírným vyrovnáním mezi kapitálem a prací [...] a prohlašuje zápas za státní samostatnost svého národa.“¹⁵⁶

¹⁵⁴ Podrobná zpráva o průběhu ustavujícího sjezdu České strany státoprávně pokrokové, zásadní projevy jejích představitelů a plné znění přijatých dokumentů jsou publikovány v Samostatnosti 22. a 25. 4. 1908; další dokumentární materiál viz: Archiv Národního muzea, fond Antonín Hajn, karton 121, složka 3507 a 3508.

¹⁵⁵ Koncepty i definitivní text přijatého programu (nestránkovaný strojopis) jsou uloženy v pozůstalosti Antonína Hajna v ANM, f. Antonín Hajn, k. 124, sl. 3578/5); současně byl publikován v brožuře *Státoprávně a pokrokově*, Praha 1913, s. 16–23, z níž dále citujeme.

¹⁵⁶ *Státoprávně a pokrokově*, s. 16–17.

Souhrnnou charakteristiku politického programu strany zachycují pak dobovou terminologií poslední dva odstavce preambule: „Vytčené stanovisko v otázce samostatnosti činí ze strany stranu *státoprávní*, v politických otázkách stranu *lidovou*, v kulturních *pokrokovou* a v sociálně ekonomických *sociálně politickou*. Pozorujíc již dávno vnitřní historii tohoto soustátí a všímajíc si dobře i dnešní všeobecné stagnace, jakož i nedostatku dobré vůle a prozíravosti na příslušných místech, strana domáhá se svých cílů cestou rozhodnou, důslednou a neústupnou v politice i jest podle svých zásad a cílů i podle své taktiky stranou *radikální*.“¹⁵⁷

Na rozdíl od jednotlivých uvedených postulátů, které bychom v obecné rovině našli i v programech jiných dobových českých politických stran, představuje důraz na zásadní politický radikalismus specifikum státoprávně pokrokářské politické linie. Tento radikalismus se měl stát alternativou k převládajícímu oportunistu v české politice. Přitom nemělo jít jenom o radikalismus státoprávní a nacionální, ale o jakýsi integrální radikalismus, který se měl stát v českých poměrech – řečeno slovy jednoho ze stranických vůdců – „heslem zásadní obnovy vůbec“¹⁵⁸.

Po všeobecné části programu následuje část zvláštní, jejíž první oddíl, nesoucí titul *Samostatnost národa*, představuje nejdůležitější a nejpříznačnější článek celého programu, určitou jeho kvintesenci: „Základním úkolem strany jest usilování o provedení státní samostatnosti zemí českých na základě českého státního práva; při tomto svém úsilí opírá se strana o státní akty, zaručující zvláštní postavení Koruny české. Veškeré běžné otázky, veškeré snahy národův a zemí druhých, i národův a zemí slovanských posuzuje podle tohoto svého stanoviska.“¹⁵⁹

Svobodu národa, spojenou nerozlučně s obnovou samostatného českého státu, považovali státoprávní pokrokáři za nejbezprostřednější cíl českého národně politického usilování, bez jehož dosažení nelze přistoupit k řešení dalších problémů, třeba momentálně aktuálnějších. Provedení českého státního práva mělo podle nich vytvořit půdu, na níž jediné mohly být zdárně řešeny všechny ostatní problémy soudobé české společnosti. Proto strana neustále apelovala na jednotlivé vrstvy národa, aby odhodily prozatím své vzájemné sváry, odhlédly od svých skupinových zájmů a spojily svou energii ve společném zápase o český stát.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 18–19.

¹⁵⁸ SILA SAMSONYČ (=Vítězslav Štěpánek), *Koncepce českého radikalismu*, *Pokroková revue*, 6, 1909–10, č. 11 (září 1910), s. 852.

¹⁵⁹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 20.

Program ovšem nerozvádí otázku charakteru požadovaného českého státu, ani nespecifikuje rozsah jeho faktické samostatnosti v poměru k celku rakousko-uherské monarchie, takže nelze odtud vyčíst, nakolik strana tehdy usilovala o samostatnost českých zemí v rámci monarchie – a nakolik počítala se zcela suverénním českým státem mimo tento rámec. Tato otázka byla ostatně příliš ožehavá na to, aby mohla být rozebírána v oficiálním stranickém dokumentu, nicméně jisté obcházení zmíněného problému nebylo jen důsledkem vnějších ohledů. O koncentraci státoprávně pokrokařské politiky buď na *minimální* nebo na *maximální* program samostatnosti českého národa v rámci vlastního státu mělo být totiž rozhodnuto *via facti* – v souladu s vývojem politické situace v podunajském soustátí a v Evropě vůbec, s dalším utvářením postoje Vídně k českým státoprávními nárokům i s trendem sympatií pro tyto požadavky v dohodovém táboře.

Řešení české otázky spojovala strana programaticky s vhodnou situací mezinárodně politické krize nebo přímo válečného konfliktu mezi velmocenskými koalicemi, jíž mělo být využito na jedné straně k radikálnímu vystoupení české politiky proti Vídni s požadavkem státoprávního vyrovnání a na druhé straně k získání dohodových protivníků monarchie pro „českou věc“.

Níže se podrobněji zastavíme u zahraničně politické aktivity strany, sledující tzv. „katastrofální“¹⁶⁰ orientaci na brzkou válku celoevropských či světových rozměrů. Stranický program z roku 1912 se sice ještě výslovně nezmiňuje o úkolech strany, eventuálně české politické reprezentace vůbec v případě vypuknutí války, obsahuje ovšem požadavek *samostatné* české zahraniční politiky, zdůrazňovaný konečně neustále ve stranické publicistice. Česká otázka je zde v této souvislosti prezentována nikoli jako vnitřní záležitost Rakousko-Uherska, ale jako problém evropské politiky, jako součást mezinárodního zápasu Slovanstva s pangermánskou expanzí. Neustálé střetání českého a německého živlu v českých zemích nemůže být podle státoprávních pokrokařů ukončeno kompromisem, dohodou, neboť „dobrovolný smír mezi Němectvem a Slovanstvem je nemožný“¹⁶¹. Boj Čechů s Němci je nesmiřitelným zápasem „na život a na smrt“¹⁶² a mají-li v něm čeští Němci oporu ve Vídni a v sousední Německé říši, pak také Češi musejí nezbytně získat zahraniční spojence.

¹⁶⁰ Termín „katastrofální“ odpovídá v dobovém úzu dnešnímu výrazu „katastrofická“.

¹⁶¹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 25.

¹⁶² Tento postoj nejlapidárněji vyjadřují verše Viktora Dyky z roku 1909:

*Vím, v mezích dneška nelze věčně žíti,
svůj chránit kout.
Vím, úkol náš je Čechy počestiti,
anebo zahynout.*

Základním východiskem politiky strany mělo za každé mezinárodní i vnitropolitické situace zůstat *české historické státní právo* jako nediskutabilní právní podklad požadavku faktického obnovení českého státu v historických hranicích a eo ipso hlavní česká zbraň proti centralismu Vídně a separatismu Němců v českých zemích i pregnantní argument pro české nároky na mezinárodním fóru. Přitom ovšem státoprávní pokrokaři odmítali předem možné výtky, poukazující na české historické státní právo jako na cosi přežitého, středověkého, nebezpečného pro demokratické a pokrokové požadavky přítomnosti:

„Rozlišujíc dobře mezi *státním* právem českým, které znamená samostatnost státní jednoty Čech, Moravy a Slezska jako českého státu, a mezi právem *ústavním*, které znamená vnitřní uspořádání státu toho, má [strana] nicméně ve své [...] politice ustavičně na mysli i toto právo ústavní budoucího českého státu [...] a rozhodně pracuje k tomu, aby v něm byly uplatněny lidové a pokrokové požadavky jejího programu.¹⁶³

Ohled na české státní právo měl potom prolínat celou stranickou politickou aktivitou, určovat a limitovat vztah strany k ostatní složkám českého politického tábora i její účast v zastupitelských sborech. Strana ve svém programu otevřeně prohlašovala, že neuznává ani předlitavskou ústavu, udělenou bez českého národa a proti němu, ani „právnost existence říšské rady“, v níž spatřuje „obránce německé centralistické myšlenky“, zároveň však neodmítá účast v jednáních tohoto ústředního parlamentu, kde chce odhodlaně bránit české zájmy: „A pokud národ český bude nucen nésti následky chyb dřívější politiky a účastníci se svými zástupci jednání na říšské radě, nebude strana touto svou účastí říšskou radu utužovati, bude v dobách kritických v ústředním parlamentě živlem rušivým, bude ve vhodných chvílích sama krize vyvolávati a v dobách klidných politikou lidovou a pokrokovou bude zeslabovati všecky zastaralé a zpátečnické podpory centralismu a upravovati půdu k úplnému provedení státoprávních programů.“¹⁶⁴

Současně požaduje zesílení a rozšíření pravomoci zemských sněmů v českých zemích a zavedení nových volebních řádů pro volby do těchto sněmů na základě všeobecného rovného hlasovacího práva s poměrným zastoupením menšin. Zvláště důrazně se pak vyslovuje proti pokusům rozšiřovat kompetenci říšské rady a zkracovat pravomoc českých sněmů v ožehavé otázce česko-německého poměru (respektive politického vlivu obou etnik)

(Viktor DYK, *Pohádky z naší vesnice*, Praha 1910, s. 59.)

Ale také básníkovy publicistické glosy z téže doby: „Něčemu skutečně mělo by se už v Čechách rozumět, že sny o rozbití německého souručenství jsou sny. Že nebude smíru. Že Německo bude vždy především nacionální. [...] Ani napravo, ani nalevo nedocílíme u Němců spojenectví. [...] Odhodme už falešné optimistické brýle – nebudou k ničemu, jako k ničemu nebyly!“ (Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, Praha 1927, s. 130).

¹⁶³ *Státoprávně a pokrokově*, s. 20–21.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 21.

v českých zemích, jejíž meritorní součástí byl problém postavení českého a německého jazyka v českých zemích: „Jazyku národa českého náleží prvé místo v zemích Koruny české. Jazykům druhých národností přiznává se rovné právo. [...] Práva jazyka českého jsou odvěká a domácího původu a nemohou býti upravována nikým a žádnou mocí mimo země ty stojící a proti vůli národa českého.“¹⁶⁵

Strana tak nejen nekompromisně obhajovala nedělitelnost historického území Českého království a odmítala jakékoliv pokusy o narušení jednoty tohoto státoprávního celku, ale též vystupovala s názorem o přednostním, historicky, právně a mravně podloženém postavení Čechů v českém státě jakožto prvního, *státního* národa. Za tuto svou pozici měl český národ odhodlaně bojovat a nepřipouštět žádné koncese Němcům.

Zajímavá a příznačná je pozornost, kterou program podobně jako stranický tisk věnoval *otázkám vojenským*, což nutno vidět v souvislosti s celkovým přístupem strany k problému vojenského významu českého národa v očekávané celoevropské válce a odtud vyplývajících důsledků pro mezinárodní řešení české otázky.¹⁶⁶ Jakkoliv byla strana odpůrkyní německo-rakouského a oficiálního vídeňského militarismu,¹⁶⁷ byla na druhé straně horlivou propagátorkou specifického českého militarismu, opřené o ideál zdravého, silného, statečného a bojovného Čecha, a odpůrkyní všech pacifistických a defetistických nálad v českém prostředí. V této souvislosti dlužno připomenout vřelý vztah strany k Sokolu a k Tyršovu „programu brannosti národní“.¹⁶⁸

Bez zajímavosti není ovšem ani čtvrtý oddíl programu, nazvaný *Věci kulturní*, zejména pak jeho závěrečná část, obhajující opět s charakteristickým patosem radikalismus zasahující všechny oblasti života národní společnosti a idealistický zápal, tíhnoucí k boji se vším přízemním, pasivním, „malým“ a opatrnickým: „Strana naše nechť poukazuje na plodnost principu radikalismu v dějinách, na to, že bez takového radikalismu nastává stagnace, ba úpadek. [...] Nechť prokáže, že strany malých cílů ochabují stejně jako národy malých ideálů. [...] Zřetel k vývoji kulturnímu, láska k umění a vědě nedopustí, aby radikalismus jen a jen politický stal se živlem neplodným; chceme radikalismus harmonický, potřebu jít vždy a všude za světlem.“¹⁶⁹

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 22.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 25–26.

¹⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 17 („Militarismus dnešní musí přestat!“).

¹⁶⁸ Nabízí se srovnání s názorem ideologa a publicistického mluvčího strany Lva Borského: „Chce-li národ žítí samostatně, musí jeho většina býti zdravá, výbojná, vojenská, musí jeho politikové býti typu vojenského.“ Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920, s. 59.

¹⁶⁹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 30.

Důsledně „státoprávnícké“ stanovisko prostupuje i celý speciální oddíl programu, věnovaný hospodářské a sociální politice strany: „Strana státoprávně pokroková vyslovuje především přesvědčení, že hospodářský život náš podlamuje centralismus, ochuzuje soustavně království naše, a že zdravý rozvoj hospodářský není možným bez vrácení samostatnosti a zřízení centrálních úřadů zemských.“¹⁷⁰

V této části programu se také výslovně poukazuje na společenské vrstvy, jejichž partikulární sociální zájmy chtějí státoprávní pokrokaři hájit především: „Strana [...] kotví převážně ve středních vrstvách a inteligenci národa, čímž dán jest obzvláštní zřetel její na tyto vrstvy při řešení otázek sociálně ekonomických.“¹⁷¹ Strana se ztotožňuje se zájmy živnostníků a menších podnikatelů, přičemž se prohlašuje za „rozhodnou odpůrkyni třídního boje a výlučné stavovské politiky“,¹⁷² proti nimž staví ideu národní jednoty a solidarity všech sociálních skupin národa na platformě „nutné emancipace českého hospodářského života ode všech živelů nečeských“¹⁷³. Tento postoj je potom dále konkretizován v charakteristickém požadavku, následujícím po výzvě ke „zdravé podnikavosti“ v českém národě: „Budiž přitom hleděno k tomu, aby nebyla ničena střední a malá výroba našich živnostníků a střední a malé obchody české. Konkurence dejž se cizím podnikům a neubíjej naše!“¹⁷⁴

Program rovněž reflektoval sociální problematiku dělnictva – zvláštní oddíl věnoval návrhu ochranného dělnického zákonodárství¹⁷⁵ – a zaujal stanovisko i k rolnické otázce¹⁷⁶. Podrobně si všímal sociálního postavení českých úředníků, zejména pak státních jakožto části inteligence, kterou její zaměstnavatel – stát – přivádí do konfliktu mezi jejím národním i občanským cítěním a jejími existenčními zájmy.¹⁷⁷ Stavovským zájmům českého úřednictva konvenovaly ostatně už samotné národně politické požadavky stranického programu: „Každý státní úředník v zemích Koruny české musí znáti dokonale jazyk český ve slově i písmě.“¹⁷⁸

Základem programu státoprávně pokrokové strany byla idea samostatného českého státu v historických hranicích jako nezbytného předpokladu dalšího politického, hospodářského i kulturního rozvoje českého národa. Nekompromisně státoprávní postoj, nacionalistický radikalismus a idealistický patos zde souzněly se smyslem pro aktuální hospodářské a sociální potřeby těch vrstev národa, k nimž se strana primárně obracela. Vize

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 30–31.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 31.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž, s. 32.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 35–36.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 41–42.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 42–46.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 47–53.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 22.

jednotné fronty celého národa v nesmiřitelném životním zápase s Němci předpokládala podřízení skupinových zájmů potřebám celonárodním: český podnikatel neměl konkurovat svému českému kolegovi, ale kapitálu německému, jehož pozice měl v národním zájmu oslabovat. Čeští podnikatelé, živnostníci, úředníci, dělníci a intelektuálové si přitom měli uvědomit, že i jejich stavovské a sociální požadavky by byly v samostatném českém státě snáze prosazeny a lépe zabezpečeny.

Organizace, členská základna, prostředky působení

Prosazení a úspěch politické strany v české společnosti v předvečer první světové války nezáležely tolik na programu, jako na organizaci a prostředcích, jimiž jej mohla uskutečňovat, na celkové pružnosti a obratnosti strany ve vřavě dobových politických zápasů.¹⁷⁹

Základem organizační struktury strany byl její *Organizační řád*, přijatý na ustavujícím sjezdu v dubnu 1908 a s drobnými změnami platící formálně po celé období existence strany, fakticky do počátku první světové války.¹⁸⁰ Podle něj se strana skládá z *místních organizací*, které se ustavují v každé obci, kde je nejméně pět členů, a mají se scházet minimálně jednou za měsíc. Hlavní povinností členů je zaplacení osobního příspěvku dvou korun ročně a odebírání stranického tisku. Místní organizace sousedních obcí nebo celého volebního obvodu se mohou scházet na *krajinských konferencích*, a je-li to nezbytné, volí i *krajinský výbor*.

Nejvyšším orgánem strany je její *valný sjezd*, který se koná jednou za tři roky; usnáší se o jejím programu a volí členy výkonného výboru. *Výkonný výbor* sestává ze čtyřiceti členů, volených na tři roky valným sjezdem, ze zemských a říšských poslanců a šéfredaktorů stranických listů. Schází se minimálně šestkrát do roka a rozhoduje o taktice strany, výši osobní daně a kandidátech pro doplňovací volby a svolává valný sjezd strany. Ze svého středu volí *předsednictvo strany*, tvořené předsedou, dvěma místopředsedy, pokladníkem, dvěma jednatelem, zapisovatelem, dalšími třemi členy a třemi náhradníky – a scházející se každý týden. Jednou za tři roky se koná valný sjezd strany, přičemž výkonný výbor rozhoduje, zda se jej mohou zúčastnit všichni členové strany nebo jen delegáti místních organizací. Jednou ročně se koná *sjezd důvěrníků*, který je obeslán jednak delegáty, zvolenými místními organizacemi, jednak členy výkonného výboru, zástupci pracovních odborů, zřízených při straně, a redaktory stranického tisku; usnáší se o významných politických otázkách a stanoví kandidáty pro volby.

¹⁷⁹ Srov. Edvard BENEŠ, *O organizaci politických stran*, Pokroková revue, 8, 1911–12, č. 7–8, s. 310.

¹⁸⁰ *Organizační řád strany státoprávně pokrokové*, samostatná tiskovina, vydaná v kratší (roku 1908) a rozšířené (nedatována; asi roku 1912) verzi, v obou případech čítající čtyři stránky (ANM, f. Antonín Hajn, k. 121, sl. 3509 a 3510); širší verze přetištěna v brožuře *Státoprávně a pokrokově*, Praha 1913, s. 54–59.

Státoprávní pokrokáři si uvědomovali význam dobře fungující organizace a v prvním období po ustavujícím sjezdu vyvíjeli v tomto směru horečnou aktivitu, koordinovanou organizačním odborem strany, který po jistou dobu instruoval straníky svým tištěným *Věstníkem*. První číslo této interní tiskoviny, označené jako „důvěrné“, nám dává nahlédnout do konkrétního postupu při budování její organizační báze a získávání pozic a v souvislosti s tím nám odhaluje i limity stranických možností.¹⁸¹

Podle instrukcí *Věstníku* má každý „čilý státoprávní pokrokář“ získávat pro stranu lidi souhlasící s jejím programem a taktikou. Za účelem získání nových členů má – „je-li půda v občanstvu vhodná“ – svolat veřejnou schůzi. Není-li půda pro ohlas státoprávně pokrokářských idejí zatím připravena, je třeba po určitou dobu rozvíjet individuální agitaci, přičemž členové strany mají projevovat živý zájem o místní problémy, případně o nich posílat referáty do ústředního listu strany, účastnit se různých veřejných akcí, pracovat aktivně v místních spolcích atd., tj. vzbudit zájem svých spoluobčanů o stranu. Při získávání nových členů má být zvláštní pozornost upřena na mládež (zejména pak na „nastávající živnostníky“). Zároveň s těmito pokyny se příznačně apeluje na straníky, aby „*nezapomínali nikdy vybírat s kloboukem nebo talířem v ruce na fondy strany*“.

Zvláštní místo bylo ve *Věstníku* vyhrazeno otázkám stranického tisku. Straníci se vyzývají, aby odebírali alespoň ústřední orgán *Samostatnost*, aby ji rovněž požadovali v hostincích a kavárnách („nestačí, aby řekl jeden, musí o to požádati každý host-náš stoupenec“) a hovořili se svými známými o člancích v tomto listě otištěných. Členové a stoupenec strany mají též posílat do *Samostatnosti* příspěvky, týkající se ožehavých místních problémů, a seznamy osob, jimž by se list měl zaslati na ukázkou. V důležité otázce rozšíření inzerce v *Samostatnosti* se podotýká:

„Zaříd'te své nákupy pouze u firem našich a prvním slovem vašim při vstupu do obchodu budiž: Dočetl jsem se o vaší firmě v *Samostatnosti* atd. Kupujete-li v závodu něco za větší obnos, učiňte si podmínku, aby majitel dal inzerát do *Samostatnosti*. [...] *Líná huba – holé neštěstí!*“

Charakteristický je též oddíl *Společenský styk náš*, v němž se mj. píše:

„Státoprávní pokrokáři se řídí všude heslem Jeden za všechny, všichni za jednoho! Lnou k sobě osobním přátelstvím, nedá jeden na druhého dopustit; poklesky, různé osobní náklonnosti loyálně si vysvětlíme. [...] Mezi státoprávními pokrokáři nemají místa klevety. S protivníky se nehašteříme, ale přesvědčujeme je o zásadách svých; nejvíce působí

¹⁸¹ *Věstník organizačního odboru strany státoprávně pokrokové*, č. 1, 5. 5. 1908 (jeden list, dvě strany). ANM, f. Antonín Hajn, k. 121, sl. 3511.

argument, který je doložen pevnou vírou naší a životem dle ní se řídícím. U nás nebudou jiná slova nežli skutky, osoba není ničím, věc vším!“

Již z těchto několika instrukcí a výzev si můžeme udělat určitý obraz o státoprávně pokrokové straně jako politické skupině, založené na entuziasmu a obětavosti svých členů a zápasící s nedostatkem hmotných prostředků, který brzdil plné rozvinutí její aktivity.¹⁸² Strana si nemohla udržovat profesionální aparát, který byl již v této době nezbytnou podmínkou efektivního politického působení (pouze kratší dobu měla jediného *placeného* funkcionáře – tajemníka výkonného výboru), a neměla dostatečné prostředky na předvolební agitaci, ani na jinou veřejnou prezentaci.¹⁸³

Činnost nepočtené strany nemohla být financována jenom z příspěvků členstva. V knize protokolů ze schůzí výkonného výboru však vedle stesků na špatnou materiální situaci nacházíme i časté zmínky o finančních darech některých členů na fond strany.¹⁸⁴ Kromě těchto většinou jednorázových subvencí se strana těšila pravidelné finanční podpoře několika svých zámožných členů či stoupenců, k nimž patřil mimo jiné žižkovský stavitel architekt Rudolf V. Svoboda, advokát a velkostatkář dr. Václav Důras a královéhradecký továrník-výrobce mýdel a komunální politik Josef Pilnáček, jehož „mýdlo s ovečkou“ bylo inzerováno snad v každém čísle státoprávně pokrokářského listu *Samostatnost*.¹⁸⁵ Na financování stranické činnosti se podstatně podílelo Nakladatelství Antonína Hajna, jež si v širší veřejnosti získalo popularitu především *Hajnovou knihovnou děl domácích a cizích*.

Nejdůležitějším nástrojem politického vlivu strany byl její tisk, především ústřední stranický list *Samostatnost* (v letech 1908–1911 obdeník, 1911–14 deník), který si získal čtenáře i mimo rámec státoprávních pokrokářů a který má své místo i v dějinách české žurnalistiky, protože průkopnický zavedl řadu nových rubrik (mezi nimi i „Vojenskou hlídku“), nový typ lakonických zpráv s nápadnými titulky, řadu příloh¹⁸⁶ i zvláštní čísla

¹⁸² Soustavně špatné finanční poměry strany dokládají mimo jiné průběžné záznamy v protokolech organizačního výboru strany od 7. III. 1911 do 27. VII. 1913, zachovaných v pozůstalosti Antonína Hajna (ANM, f. Antonín Hajn, k. 123, sl. 3535), zmínky v agendě výkonného výboru z let 1912–14 (tamtéž, k. 23, sl. 3534, a k. 124, *passim*) a v bohaté Hajnově korespondenci s důvěrníky strany v jednotlivých místech (například tamtéž, k. 124, sl. 3538–3576) i některé memoáry (především Dykovy *Vzpomínky a komentáře*).

¹⁸³ Státoprávně pokroková strana představovala pravý opak dominantního rysu dobového stranicví, jak jej postihl ve své již výše vzpomenuté studii Edvard Beneš: „... stranici nejsou obětavými agitátory a strana pravidelně agitaci platí.“ E. BENEŠ, *O organizaci politických stran*, s. 315.

¹⁸⁴ Kniha protokolů, *passim*.

¹⁸⁵ Tuto konstataci opírám jednak o některé záznamy v protokolech organizačního výboru (viz výše), jednak o svědectví osob, zprostředkovaně zasvěcených do zákulisí strany, například dr. Vlastimila Klímy (1898–1987) nebo docenta Jana Kaprasa (1909–1990).

¹⁸⁶ *Samostatnost* měla šest pravidelných příloh: *Národní energie* byla věnována menšinové a sokolské tematice a obsahovala „hasičskou hlídku“, ilustrovaná příloha *Zrcadlo* se zaměřovala na společenskou a politickou satiru, *Kulturní snahy* na kulturní život a školství, *Středostavovský zástupce* byl věnován problematice úřednictva,

věnovaná jednotlivým českým městům. V redakci listu, jehož vydavatelem a delší dobu i šéfredaktorem byl Antonín Hajn, se soustředil kvalitní novinářský kolektiv, v němž vynikal fejetonista Viktor Dyk, zahraničně politický komentátor Lev Borský i všestranní žurnalisté Josef Pachmayer, Karel Polícar a Jaromír Malý. Po určitou dobu vycházely jako týdenní příloha Samostatnosti *Radikální listy*, do dubna 1908 tiskový orgán státoprávní strany, pod redakcí Karla Stanislava Sokola, ale pro nedostatek financí posléze zanikly. *Samostatnost* byla úředně zastavena po vypuknutí první světové války, 8. září 1914.

V širokých intelektuálních kruzích měla dobrý zvuk *Pokroková revue*, vycházející od roku 1905 do srpna 1914 a ustavujícím sjezdem strany v roce 1908 prohlášená za ústřední stranickou revue; vedle politických statí a komentářů přinášela i literárně kritické a filosofické úvahy, mezi nimi i příspěvky autorů, kteří nepatřili ke stoupencům státoprávně pokrokové strany. Rozšířeným a oblíbeným listem se stal též stranický měsíčník *Kronika*, řízený Karlem Stanislavem Sokolem, i *Časopis pokrokového studentstva*, vydávaný Mladou generací státoprávně pokrokovou. Vedle odborného časopisu *Středostavovské rozhledy* se ke straně hlásila řada krajinských listů jako *Nový Havlíček* na Kladně, *Mladé Podřipsko* na Mělníce, *Labské proudy* v Kolíně (později v Čáslavi), *Krakonoš* v Jičíně a *Šumavan* v Klatovech. Všechna státoprávně pokrokářská periodika byla zastavena na počátku první světové války.

Po uvolnění politických poměrů v létě 1917 začala strana vydávat týdeník *Neodvislost*, redigovaný Karlem Stanislavem Sokolem; vycházel od 29. srpna 1917 do 26. listopadu 1918, po ukončení činnosti státoprávně pokrokové strany v lednu 1918 jako list České státoprávní demokracie.

Strana působila i prostřednictvím organizací, ustavených v jejím rámci a pod její egidou, například Svazu neodvislého živnostenstva, řemeslnictva a obchodnictva nebo Studentského klubu „Antonín Čížek“, i skrze své pozice v celonárodních korporacích jako v Sokole, Národní jednotě pošumavské, Národní jednotě severočeské a podobně. Státoprávní pokrokáři se snažili prosazovat své postoje v obecních, městských i okresních zastupitelstvech a v některých oblastech (zejména v Pošumaví) dosáhli na tomto poli uspokojujivých výsledků (například v Písku byl stranický funkcionář zvolen starostou města).

Konečně byla politika strany reprezentována jejími poslanci na sněmu Království českého a na říšské radě ve Vídni. V prvním období své činnosti měli státoprávní pokrokáři čtyři poslance na českém zemském sněmu a čtyři, v letech 1910–11 pět na říšské radě, v roce

živnostnictva, obchodu a zemědělství, *Rodinný krb* přinášel praktické rady pro domácnost a *Naše neděle* českou i světovou beletrii.

1911 se počet jejich poslanců na sněmu snížil na tři a na říšské radě na dva.¹⁸⁷ Na parlamentním fóru se nejvýrazněji z nich prosadil Antonín Kalina, jenž byl jedenáct let poslancem vídeňské říšské rady a účastnil se zde mnoha důležitých politických jednání.

V souvislosti s organizační strukturou a prostředky politické prezentace strany je nutno si všimnout sociálního profilu a místního rozložení její členské základny. Určitý obrázek o nich nám poskytuje seznam členů výkonného výboru, zvoleného na ustavujícím sjezdu strany v dubnu 1908. Tento orgán tvořilo: šest okresních nebo městských tajemníků, pět lékařů, pět advokátů, tři kandidáti advokacie, čtyři řemeslníci, dva obchodníci, dva učitelé, dva studenti a (dále vždy) jeden koncipista zemského výboru, soudní adjunkt, inženýr, redaktor, spisovatel, notář, majitel tiskárny, prokurista, účetní, mlynář, továrník. Nejvíce uvedených členů – dvacet – bydlelo v Praze či na jejích tehdejších předměstích, dva v Jičíně, dva v Kladně a po jednom v Brandýse nad Labem, Kolíně, Českém Brodu, Pardubicích, Dvoře Králové, Jaroměři, Josefově, Ústí nad Orlicí, Litomyšli, Skutči, Pelhřimově, Semilech, Písku, Klatovech, Rakovníku a Velvarech.¹⁸⁸ V adresáři členů výkonného výboru z listopadu 1911 najdeme devět novinářů-redaktorů, z toho dva „redaktory a nakladatele“ (Antonína Hajna a Karla Stanislava Sokola) a jednoho „redaktora a spisovatele“ (Viktora Dyka), šest advokátů, šest úředníků, pět velkoobchodníků, čtyři soudce, tři lékaře, dva řemeslníky, dva ředitele kanceláře okresního výboru a (dále vždy) jednoho tajemníka okresního výboru, tajemníka městského výboru, starostu města, notáře, továrníka, učitele, technika, právníka-odborného publicistu a menšinového činovníka (ředitele kanceláře Národní jednoty severočeské). Z hlediska bydliště připadá většina z nich na Prahu s předměstími, po dvou na Kladno a Litomyšl a po jednom na Plzeň, Pardubice, Kolín, Písek, Český Brod, Německý Brod, Rakovník, Semily, Velvary, Pelhřimov, Dvůr Králové, Jičín, Jaroměř, Josefov, Úpici a Ústí nad Orlicí.¹⁸⁹

Seznam funkcionářů pětadvaceti mimopražských místních organizací strany z roku 1911 eviduje 46 řemeslníků, 28 obchodníků, 21 úředníků různých kategorií, 11 lékařů, sedm účetních, sedm stavitelů, šest učitelů, šest podnikatelů (z toho dva továrníky), čtyři okresní nebo městské tajemníky, čtyři redaktory, tři železničáře, tři magistry farmacie, dva advokáty, dva dílovedoucí továrny a jednoho notáře, advokátního koncipienta, ředitele záložny,

¹⁸⁷ V letech 1908–13 zastupovali stranu v českém zemském sněmu Antonín Sobotka a Václav Prunar, 1908–1911 Karel Baxa, 1909–13 Karel Stanislav Sokol a 1908–09 Václav Špirhanzl; v říšské radě ji v letech 1908–11 reprezentovali Antonín Kalina, Antonín Hajn, Antonín Hubka, Karel Baxa a 1910–11 Karel Stanislav Sokol, v letech 1911–18 pak Antonín Kalina a Václav Prunar. (Biografie všech uvedených poslanců viz v poslední části této kapitoly.)

¹⁸⁸ *Samostatnost*, 25. 4. 1908, s. 2.

¹⁸⁹ ANM, f. Antonín Hajn, k. 121, sl. 3530/1.

profesora reálky, rolníka, důlního a naddůlního (dva poslední v Příbrami). Mezi uvedenými stranickými činovníky vévodí dva starostové města a současně předsedové místní organizace strany (v Písku a v Polici nad Metují); bez zajímavosti není skutečnost, že předsedou šesti místních organizací byl lékař (Chrást, Jaroměř, Klatovy, Mělník, Nymburk a Náchod).¹⁹⁰

Státoprávní pokrokaři vyvíjeli svou činnost v českých (tj. převážně českým obyvatelstvem osídlených) krajích Českého království, nikoliv na Moravě, kde měli určitý protějšek v Moravské pokrokové straně a posléze v Lidové straně pokrokové (lidovo-pokrokové). Podle zachovaného seznamu z 25. února 1913 existovaly k tomuto datu místní organizace strany v následujících městech: Beroun, Kročehlavy, Rakovník, Pardubice, Poděbrady, Mělník, Mšeno, Mnichovo Hradiště, Jičín, Dvůr Králové nad Labem, Police nad Metují, Náchod, Jaroměř, Úpice, Holice, Vamberk, Hradec Králové, Česká Třebová, Litomyšl, Vysoké Mýto, Ústí nad Orlicí, Český Brod, Třeboň, Milevsko, Netolice, Chrást, Pelhřimov, Zbraslav, Vršovice, Vinohrady, Žižkov, Karlín, Praha I-VIII, Smíchov, České Budějovice, Brandýs nad Labem, Mladá Boleslav, Hořovice, Klatovy, Kladno, Kolín, Louny, Nusle, Písek, Plzeň, Příbram, Roudnice, Semily, Sušice, Velvary a Lysá nad Labem. Tento seznam není ovšem úplný – eviduje pouze organizace ve větších místech-městech, nicméně dostatečně ukazuje rozložení organizační sítě strany na území Čech.¹⁹¹

Uvedené dokumenty pouze ilustrují skutečnost, která se vyjevuje už při četbě státoprávně pokrokařského tisku, při pročitání Hajnovy korespondence či při studiu protokolů ze schůzí výkonného výboru a kterou lze shrnout následujícími větami:

Státoprávně pokroková strana specificky ohrázela vývoj českého politického stranictví na konci 19. a na počátku 20. století, směřující od honoračních stran ke stranám masovým.¹⁹² Svou členskou a voličskou základnou tkvěla ve středních městských vrstvách a inteligenci. Na jedné straně sdružovala nacionalisticky orientované intelektuály a studenty, na straně druhé i zámožné notáble venkovských měst. V jejích řadách najdeme drobné řemeslníky, obchodníky, státní i soukromé úředníky, učitele, lékaře i právníky, několik továrníků, stavitelů a jiných úspěšných podnikatelů. Mnohé přiváděl do strany radikální nacionalistický zápal, jiní spojovali s politikou státoprávních pokrokařů své dílčí aspirace v místní komunální politice. Politická principiálnost, nacionalistický a idealistický patos, důraz na „vysokou“ politiku, pozornost mezinárodní situaci apod. setkávaly se s kladným ohlasem v jistých

¹⁹⁰ Tamtéž, k. 121, sl. 3529.

¹⁹¹ Tamtéž, k. 123, sl. 3535; srov. též k. 124, sl. 3538–3576 (korespondence s místními organizacemi za rok 1912).

¹⁹² K vývoji dobového stranictví a typologii stran viz: Maxmilian STRMISKA – Vít HLOUŠEK – Lubomír KOPEČEK – Roman CHYTÍLEK, *Politické strany moderní Evropy*, Praha 2005, s. 14–15 a 439.

intelektuálních kruzích; opoziční postoj vůči Vídni a nesmlouvavé stanovisko vůči Němcům v českých zemích imponovaly českému úředníkovi, nespokojenému se svým inferiorním postavením vzhledem ke služebnímu postupu, českému řemeslníkovi, nemile pociťujícímu daňové břímě v Rakousko-Uhersku, i českému drobnému a střednímu podnikateli, zápasícímu s německou konkurencí. Přitom je třeba upozornit na určitý rozdíl mezi „vysokou“ politikou centra a „drobnou“ politikou provinciálních místních organizací, jež straně vynesla jistý úspěch a pozice v některých oblastech – zejména v Pošumaví (například v Písku a Klatovech), ve východních a severovýchodních Čechách (mj. ve Dvoře Králové nad Labem, Jaroměři či Polici nad Metují), ale i v některých částech Prahy, respektive v tehdy samostatných pražských předměstích (Královské Vinohrady, Smíchov). Podle místních podmínek se lišily i objektivní a subjektivní předpoklady rozvíjení politické činnosti.

Stranické činnosti obecně chyběla potřebná organizační kohezivita, nutná k tomu, aby se z politického spolku či klubu stala akceschopná moderní politická strana. V tomto směru ji omezovala špatná hmotná pozice, a ta zase souvisela s jistým programovým fundamentalismem, svazujícím její flexibilitu v praktické politice. V době rozvoje masového a zájmového stranictví nesla tak v sobě mnohé relikty stranictví honoračního.

Představitelé

Při úvahách o charakteru konkrétní politické strany v určitém období nemůžeme samozřejmě pominout některé význačné postavy jejích vůdců a mluvčích. Nejde přitom často o formálně vedoucí stranické funkcionáře, ale především o výrazné a typické osobnosti – reprezentanty strany jako celku nebo případně některých vnitřních proudů, tendencí či přímo frakcí, jež v jejím rámci krystalizovaly. Úloha takovéto osobnosti se různí podle specifika dané strany: *osobnost* nemůže se uplatnit a své sklony, ambice a schopnosti rozvinout v každé straně stejně. Podle toho, zda jde o masovou či malou, „ideovou“ či „stavovskou“, vládní nebo opoziční stranu liší se i *typy* politických individualit, zde se uplatňujících, a diferencují se pouta, svazující plné rozvinutí aktivity těchto politiků.

A nezáleží jen na povaze strany; svou úlohu zde samozřejmě hraje též konkrétní historická situace, politická konstelace a rámec státně mocenských tlaků, v nichž příslušná osobnost rozvíjí svou činnost. Zkrátka: i politika je nutno „představit ve vztahu k jeho době a ukázat, nakolik se tato doba jako celek staví proti němu, nakolik je mu příznivá, jak si z toho všeho vytváří svůj názor a jak se tento názor opět odráží navenek“ (Goethe).

Česká strana státoprávně-pokroková, malá a do značné míry intelektuální strana, postrádající aparát, sekretariát a pevné organizace, strana nadšenců, bojujících pod praporem všennárodních ideálů, nebyla chudá na výrazné osobnosti, jež často vtiskovaly její politice i jejímu vnitřnímu životu zřetelnou pečeť svého vlivu. Již svým charakterem přitahovala mnohé zajímavé, často originální postavy z kulturních i vědeckých kruhů; s jistou rezervou lze říci, že programové exkluzivité strany odpovídalo elitní složení její reprezentace. Vzhledem k nepočtenosti členské základny a omezeným prostředkům strany se zde kladl velký důraz na schopnosti a sílu stranických vůdců. V malých stranách té doby měla ostatně *individualita obecně* svoji specifickou váhu: jedinec-straníček tu více vystupoval z anonymity a participoval výrazněji na utváření linie stranické činnosti než u velikých stran, přesně v duchu konstatace Edvarda Beneše, že „... v malých stranách skutečně velké procento členů strany jednání politického, rozhodování, kontroly, krátce činnosti se zúčastňuje...“¹⁹³

Zaměříme-li se nyní na některé z nich, chceme tím zároveň odkázat na určité tendence a nálady, s nimiž se v této době ve straně setkáváme a jejichž personifikací jednotlivé osobnosti jsou. Všechny příslušníky – a tedy i vůdce – strany spojovaly sice jisté zásadní postoje a ideje, leč odlišovaly je dílčí názory, stupeň důrazu na tu či onu stránku programu a taktiky a především jejich lidský naturel. A tak se nám bude státoprávně pokroková strana (jež jakkoliv chtěla být pevně zorganizovanou a disciplinovanou stranou, přece jen mnohdy připomínala společnost *solidního* debaťního klubu) jevit poněkud jinak, budeme-li na ni nahlížet prismatem osobnosti Antonína Hajna, Antonína Kaliny, Lva Borského nebo Viktora Dyka.

Antonín Hajn

Historie pokrokového hnutí let devadesátých, stejně jako celého dalšího vývoje pokrokařství a státoprávního radikalismu, vyústivšího posléze ve státoprávně pokrokové straně, je nedílně spjata s osobností dr. Antonína Hajna.

Narodil se 24. července 1868 v Solnici u Rychnova nad Kněžnou, kde měl jeho otec truhlářskou živnost. Měl pět sourozenců – tři bratry a dvě sestry. Jeho organismus výrazně poznamenalo onemocnění těžkým tyfem, jež prodělal ve svých osmi letech. Roku 1887 maturoval na gymnáziu v Chrudimi a v letech 1887–91 studoval historii a filosofii na české univerzitě v Praze; studia završil roku 1901 doktorátem filosofie.¹⁹⁴ Od roku 1892 se věnoval profesionálně žurnalistice a vydavatelské činnosti.

¹⁹³ Edvard BENEŠ, *O organizaci politických stran*, s. 326.

¹⁹⁴ Příznačné bylo téma Hajnovy disertační práce: *Kapitola I. a II. z dějin českého studentstva v XIX. století*.

Koncem osmdesátých let 19. století stál spolu se svým mladším bratrem Aloisem u zrodu pokrokového hnutí českého studentstva i dělnictva, spojujícího český nacionální a sociální radikalismus a vyzdvihujícího požadavek obnovy samostatného českého státu na základě historického státního práva, a v následujících letech byl jeho předním ideologem a vůdcem. Vynikal analytickým duchem, šíří rozhledu a schopností precizní argumentace, což spolu se svými znalostmi filosofie, historie a sociální teorie šťastně uplatňoval jak ve své rozsáhlé a široce zaměřené publicistické produkci, v níž měly zvláštní místo jeho pověstné polemiky, tak v osvětových přednáškách, oslovující posluchače především intelektuálním nábojem, nikoliv rétorickým výkonem. Od mládí byl totiž omezován špatným zdravotním stavem a jeho labilní tělesná konstrukce a slabý hlasový fond ho rozhodně nepředurčovaly k dráze úspěšného táborevého či parlamentního řečníka. Na druhé straně udivoval mimořádnou pracovní houževnatostí a organizační aktivitou. V letech 1889–92 redigoval *Časopis českého studentstva*, 1892–93 týdeník *Neodvislost* a zároveň překládal zahraniční politickou, sociologickou a historickou literaturu.

Po pokrokářských nepokojích v Praze v srpnu 1893 byl 20. září 1893 zatčen jako jeden z „intelektuálních původců“ vykonstruované spiklenecké organizace Omladina a v únoru 1894 odsouzen v zinscenovaném procesu s „omladináři“ k osmnácti měsícům žaláře; k tomuto trestu mu bylo připočteno ještě osm měsíců vězení, k nimž byl nedlouho předtím odsouzen jako odpovědný redaktor za tiskové delikty. Trest si odpykával ve věznicí na Borech v Plzni. V listopadu 1895 byl omilostněn. Krátce před zatčením se oženil s Ludmilou Vlkovou, účastnicí pokrokového hnutí a přispěvatelkou pokrokářských časopisů, a v následujících letech se mu narodili dva synové: Miroslav a Vladimír.

Po návratu z vězení převzal redakci *Radikálních listů* a postavil se do čela radikálně pokrokového ideového směru, který se vyhranil v procesu diferenciaci původního pokrokářství a svým nedílným akcentem na národně politický, obecně demokratizační a sociálně reformní program nejvíce navazoval na jeho dědictví. Na tomto ideovém půdorysu ustavil roku 1897 se svými stoupenci Českou stranu radikálně pokrokovou, stal se jejím předsedou a zároveň šéfredaktorem nově založeného stranického listu *Samostatnost*, který vydával a řídil až do jeho zastavení v září 1914 (nejprve jako týdeník, od roku 1908 obdeník, od roku 1911 deník). Roku 1905 založil a do roku 1908 řídil politicko-kulturní časopis *Pokroková revue*. V letech 1899–1909 vydával knižní edici *Knihovna Samostatnosti*, v roce 1909 založil vlastní „Nakladatelství dra Ant. Hajna“, vydávající *Hajnovu knihovnu děl domácích i cizích* a v ní řadu časových politických spisů domácích i zahraničních autorů, ale též českou i překládovou beletrii (*Hajnov výběr románů a povídek*). Vedle každodenní bohaté

novinářské produkce napsal i několik samostatných publikací (*Naše dělnictvo a české státní právo*, 1897; *Mistr Jan Hus*, 1897; *Nebezpečí reakce ve školství*, 1899; *Karel Havlíček*, 1906); své početné časopisecké články a studie, včetně prací historických, prezentujících jeho pohled na české dějiny, shrnul v trojdílném souboru *Výbor prací 1889–1909* (1912–13)¹⁹⁵.

V peripetiích českého politického života od devadesátých let 19. století do první světové války, uprostřed pragmatismu pozitivní politiky a sílicího stavovského stranictví zůstával Antonín Hajn konsistentním obhájcem ideového odkazu pokrokového hnutí a až dogmatickým zastáncem obnovy české samostatnosti na základě historického státního práva. Podle slov svého bratra „nepřestal nikdy věřit a doufat v uskutečnění tohoto ideálu, ... dovedl pro něj neúprosně pracovat, bojovat, strádat a oběti přinášet“.¹⁹⁶ Ve snaze posílit tuto politickou pozici se na jaře 1908 se významně podílel na vzniku České strany státoprávně pokrokové, vytvořené sloučením „jeho“ radikálně pokrokové strany a strany státoprávně radikální, vedené Karlem Stanislavem Sokolem a reprezentující politický odkaz někdejší pokrokářské pravice. V letech 1908–12 byl jejím předsedou, 1912–14 prvním místopředsedou a 1914–18 úřadujícím prvním místopředsedou. Významně se podílel na tvorbě programu i na uskutečňování politiky této strany, kterou v prvních třech letech její existence též zastupoval v říšské radě.

V parlamentních volbách roku 1907, poprvé konaných na základě všeobecného volebního práva, byl totiž ve Dvoře Králové nad Labem zvolen poslancem vídeňské říšské rady a svůj mandát vykonával až do roku 1911. Na tomto fóru bojovně hájil český radikálně státoprávní program, ale současně i dílčí zájmy a potřeby svých voličů, přičemž zvláštní pozornost věnoval problematice školství a osvěty i živnostenské otázce. Hajnova intenzivní činnost na parlamentní půdě byla ovšem navenek málo efektní vzhledem k limitům jeho rétorických výkonů na sněmovním řečništi, které svého času zlomyslně karikoval Jaroslav Hašek, současně ironizuje i Hajnův příznačný pedantský perfekcionismus.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Antonín HAJN, *Výbor prací 1889–1909*, I–III, Praha 1912–13; I. díl: Pokrokové hnutí let devadesátých, sociální otázka studentská, studentstvo; II. díl: Školství – Historie; III. díl: Národní hospodářství a sociální otázka. Tisk a žurnalistika. Různé.

¹⁹⁶ Alois HAJN, *Dr. Ant. Hajn – šedesátníkem*, in: Alois HAJN, *Život novinářův*, I, Praha 1930, s. 55.

¹⁹⁷ „Antonín Hajn jest vzdělaný říšskoradní poslanec. Slovo ‚říšskoradní‘ vynalezla Samostatnost. [...] Řeči jeho jsou ostré. Hovoří tišeji a tišeji, jako když vánek vane větvemi stromů, jako když větřík lká a tiší se a tiší. Levice i pravice spí, ale dr. Hajn hřmí dál všechna provinění vídeňských vlád.“ – „Samostatnost, ústřední orgán strany státoprávně pokrokové, vydává, jak známo, dr. Antonín Hajn, kterého neobyčejně charakterizují řádky pod hlavičkou listu: Úterní a čtvrteční číslo má nejméně 4 strany, sobotní nejméně 6 stran. Dnešní číslo (kupř.) obsahuje 6 stran. Jest něco důkladnějšího, důslednějšího? A na této důkladnosti založena jest celá povaha a celá činnost pana dr. Antonína Hajna. [...] Kdykoli to čtu, vždy vidím před sebou dr. Antonína Hajna. Jako by to on sám mluvil, prohloubeně, otevřeně a rázně. Tento podtitul přejde též do nového státoprávního deníku pana dr. Hajna s novým podtitulkem: *Náš deník vychází denně.*“ Jaroslav HAŠEK, *Galerie karikatur*, Praha 1964, s. 34–35.

Za první světové války řídil Hajn v pětičlenném užším předsednictvu – spolu s K. S. Sokolem, Antonínem Kalinou, Viktorem Dykem a Josefem Škábou – činnost státoprávně pokrokové strany v mimořádných podmínkách. V konspirativních strukturách své strany i v tajném výboru Maffie, kde ji zastupoval, se aktivně účastnil domácí rezistence. Na podzim 1914 byl v kontaktu s T. G. Masarykem před jeho odchodem do exilu a na jaře 1915 patřil k politikům, o nichž se uvažovalo jako o dalších aktérech zahraničního odboje. V letech 1915–16 vystupoval proti snahám aktivistických představitelů většiny tehdejších českých stran o vytvoření jednotné české národní strany nebo společné reprezentace českých stran na základě prorakouského loajalismu a spolu s ostatními členy válečného vedení své strany odmítl účast státoprávních pokrokářů v Národním výboru a Českém svazu. Na rozdíl od jiných opozičních českých politiků unikl zatčení, ale od února do června 1917 byl konfinován ve svém rodišti Solnici. Od léta 1917 se aktivně zapojil do úsilí o koncentraci českého politického stranicví na programu samostatného českého státu a počátkem roku 1918 se významně podílel na sloučení své strany s dalšími občanskými stranami do nově vzniklé České státoprávní demokracie, v níž byl zvolen místopředsedou. V červenci 1918 se stal členem Národního výboru československého a zůstal jím až do ukončení jeho činnosti v listopadu 1918.

Po říjnovém převratu 1918 byl za Českou státoprávní demokracii, v březnu 1919 přejmenovanou na Československou národní demokracii, vyslán do Revolučního národního shromáždění a zvolen jeho místopředsedou. Zároveň zasedl v několika parlamentních výborech: stal se předsedou výboru pro jednací řád, místopředsedou zahraničního výboru, členem výboru pro prozkoumání tajného policejního archivu a výboru pro zodpovězení poselství prezidenta republiky. Aktivně se účastnil legislativní práce a byl referentem ve věci odpovědi parlamentu na prvé poselství prezidenta republiky (jeho řeč byla roku 1919 vydána tiskem). V prvních československých parlamentních volbách v dubnu 1920 byl zvolen poslancem Národního shromáždění a svůj mandát obhájil i ve volbách roku 1925 a 1929. Po tři volební období byl členem ústavně právního a zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, v letech 1920–29 nadto výboru rozpočtového, kulturního a zdravotního, v letech 1920–25 byl členem a 1925–35 náhradníkem Stálého výboru Národního shromáždění.

V Československé národní demokracii reprezentoval vlivnou skupinu bývalých státoprávních pokrokářů. Patřil k pravicovému, ideově nacionalistickému křídlu strany a k blízkým spolupracovníkům a posléze i osobním přátelům jejího předsedy dr. Karla Kramáře, s nímž se před válkou tvrdě střetal. Z pozic české nacionální pravice vystupoval proti „Hradu“, tvrdě kritizoval Benešův zahraničně politický kurs a požadoval slovanskou

zahraniční politiku v Kramářově duchu, perspektivně počítající s obnovou demokratického slovanského Ruska, podporoval ruskou emigraci v Československu a účastnil se různých protisovětských akcí (zvláště ostře vystupoval proti uznání Sovětského svazu Československem de iure a navázání diplomatických styků mezi ČSR a SSSR v roce 1934). Své stanovisko v tomto směru formuloval v publikaci *Pro slovanskou zahraniční politiku* (1925); k dobovým sporům o význam domácího a zahraničního odboje přispěl spiskem *Česká politika za války* (1924).

Tribunou jeho politických názorů a postojů se stal týdeník *Samostatnost*, který vydával v letech 1924–38 a v němž se snažil navazovat na odkaz státoprávně pokrokové strany a zpřítomňovat tradice někdejšího pokrokářství. Se svou krajně pravicovou nacionalistickou politikou, z níž vyprchal jeho někdejší důraz na sociální otázku, vzbuzoval antipatie nejen v socialistickém a liberálním táboře, ale i u části svých spolustraníků, avšak i odpůrci byl respektován pro svou příslovečnou idealistickou nezištnost, osobní skromnost a poctivost.

I v meziválečném období pokračoval ve své nakladatelské činnosti a v letech 1921–38 vydával a redigoval *Ročenku Československé republiky*, přinášející informace z nejrůznějších oblastí života československého státu. Působil též v řadě spolků; v roce 1919 podnítil založení Politického klubu omladinářů-devadesátníků a stanul v jeho čele, v roce 1932 byl spoluzakladatelem a poté prvním předsedou Spolku pro postavení pomníku a zřízení pamětní desky Viktoru Dykovi, v němž pečoval o literární a ideový odkaz svého dlouholetého politického soupeřníka i osobního přítele.

V roce 1935 odešel z aktivní politiky. Po určitou dobu se ještě věnoval žurnalistické práci, na počátku německé okupace se však zcela stáhl do soukromí a vzhledem ke svému stále se zhoršujícímu zdravotnímu stavu a postupné ztrátě zraku v důsledku glaukomu téměř neopouštěl svůj pražský byt u Havlíčkových sadů na pražských Královských Vinohradech. Snažil se pořádat svůj obrovitý archiv, obsahující bohatou a namnoze unikátní dokumentaci k historii pokrokového hnutí.¹⁹⁸ A začal psát široce epicky pojaté paměti, které – žel – dovedl jen do konce osmdesátých let 19. století.

V ústraní přežil druhou světovou válku, dočkal se osvobození a nových politických poměrů „třetí republiky“, jež přijímal s rozpaky, a nakonec i komunistického převratu v únoru 1948. Ač po celý život nemocen, zemřel v jedenaosmdesáti letech 26. března 1949 v Praze.

¹⁹⁸ Archiv má mimořádný význam pro dějiny pokrokářství od konce osmdesátých let 19. století po rok 1918 a z něj vykryštalizovavších stran radikálně pokrokové a státoprávně pokrokové, pro historii vzniku a prvních let působení Československé národní demokracie i pro poznání mnohostranné činnosti Antonína Hajna. Mnoho vypovídá i o Hajnově povaze: uchovává každou písemnou maličkost – papírky s poznámkami o schůzkách a finančních vydáních, nejrůznější účty, koncepty telegramů a usnesení, stenografické záznamy z porad a schůzí.

Jeho úmrtí bylo ještě zaznamenáno i oficiálním pounorovým tiskem.¹⁹⁹ Pohřeb se konal 5. dubna 1949 ve strašnickém krematoriu za bohaté účasti veřejnosti.

Do české historie se zapsal i Hajnův mladší bratr, novinář Alois Hajn (1870–1953), rovněž přední aktér pokrokového hnutí devadesátých let a historiograf procesu s Omladinou, v meziválečném období vedoucí pracovník tiskového odboru ministerstva zahraničních věcí.²⁰⁰ Starší syn Antonína Hajna, profesor Ing. Miroslav Hajn (1894–1963), proslul jako přední československý letecký konstruktér.

Antonín Hajn představuje pozoruhodnou postavu českých politických dějin, vyznačující se vzácnou kontinuitou svých názorů a postojů. Podle slov Přemysla Šámala „v jeho životě nebylo pochyb, nebylo kolísání, a to ani tehdy, když se zdálo, že se poměry politické vyvinou směrem opačným tomu, který on hájil.“²⁰¹ Ve své osobě spojoval doktrinářského ideologa a vzdělaného teoretika s mimořádně pracovitým organizátorem každodenního stranického života. Nebyl uchvacujícím bojovníkem, ale úporným, systematickým pracovníkem na liše svého ideálu. Jakkoliv politicky patřil k reprezentantům českého státoprávního a nacionálního radikalismu, svým lidským naturelem spíše odpovídal typu masarykovského realisty.²⁰²

O Antonínu Hajnovi a jeho mnohostranné činnosti bylo – zvláště u příležitosti jeho kulatých životních výročí v meziválečném období²⁰³ – napsáno mnoho novinových a časopiseckých článků, na svou životopisnou monografii však stále čeká.²⁰⁴

¹⁹⁹ Stručnou zprávu o úmrtí Antonína Hajna přineslo Svobodné slovo z 27. 3. 1949 a Obrana lidu z 6. 4. 1949.

²⁰⁰ Alois Hajn (1870–1953), novinář, publicista a překladatel. Studoval filosofii na české univerzitě v Praze a na vídeňské univerzitě. V devadesátých letech 19. století patřil k vůdcům pokrokového hnutí; v letech 1897–1903 byl politicky činný v radikálně pokrokové, 1905–18 v realistické a od roku 1919 v sociálně demokratické straně. V letech 1897–1914 a 1919–20 vydával časopis *Osvěta lidu* (střídavě v Pardubicích a Hradci Králové); 1919–38 řídil tiskový archiv zpravodajské sekce ministerstva zahraničních věcí a revui *Zahraniční politika*. Autor řady publikací (*Proces s tzv. Omladinou*, 1894; *České strany politické*, 1921). Jeho rozsáhlá novinářskou práci reprezentuje výbor *Život novinářův* (1930).

²⁰¹ Přemysl ŠÁMAL, *Osobnost dr. Ant. Hajna*, Samostatnost 33, č. 30–31, 28. 7. 1938, s. 1.

²⁰² Na tuto zajímavou Hajnovu „politickou fyziognomii“ opakovaně v rozhovorech s historiky poukázal jeho o generaci mladší politický spřízněncem dr. Vlastimil Klíma, jenž si jinak velmi vážil jeho intelektuálních a morálních kvalit. Klíma také dosvědčoval vývoj vztahů Antonína Hajna a Karla Kramáře od oboustranných antipatií po vzájemný respekt a přátelskou spolupráci.

²⁰³ Sedmdesátým narozeninám Antonína Hajna v červenci 1938 bylo věnováno celé dvojčíslo Samostatnosti, obsahující mj. články Milana Hodži, Václava Choce, Františka Ježka, Jana Kaprasa, Alberta Pražáka, J. S. Machara, Arna Nováka a básně Rudolfa Medka a Jana Opolského. Viz: Samostatnost 33, č. 30–31, 28. 7. 1938.

²⁰⁴ Hutný a výstižný portrét Antonína Hajna se v nedávné době objevil ve stati Martina KUČERY *Nástin vývoje českého pokrokařství*, Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století, roč. 1/2009, č. 2, s. 19–22. Srov. též biograf in: Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 119–123.

Karel Stanislav Sokol

Hajnovým generačním druhem, ideovým a politickým souputníkem i protějškem byl Karel Stanislav Sokol. Spolu s Hajnem stál u kolébky pokrokového hnutí a jeho tisku, zažil jeho vrchol, persekuci i rozpad. Koncem 19. století se jejich cesty zčásti rozešly, když každý z nich stanul v čele jiného pokrokářského proudu a politické strany, a po deseti letech se zase sešly ve straně státoprávně pokrokové. Podobně jako Hajn vyvíjel Sokol bohatou novinářskou, vydavatelskou a osvětovou činnost, na rozdíl od něho byl duch spíše umělecký, způsobem života bonviván a ve své době jeden z nejlepších českých řečníků.²⁰⁵

Narodil se 5. října 1867 v Heřmanově Městci v rodině vlasteneckého učitele Josefa Sokola, jenž proslul jako autor populárních čítanek a později se výrazně uplatnil na české politické scéně jako mladočeský poslanec říšské rady a českého zemského sněmu.²⁰⁶ Měl dvě starší sestry, pokračující v rodinné pedagogické a kulturní tradici a rovněž národně politicky angažované: Vilmu (1859–1941), učitelku a spisovatelku knih pro mládež, a Bohuslavu (1860–1941), ředitelku dívčích škol v Praze a pracovníci ženského emancipačního hnutí, jež mu byla posléze nápomocna při jeho vydavatelském působení. Vyrůstal v intelektuálně podnětném a kultivovaném prostředí, kde již v dětství poznal řadu významných českých politiků, spisovatelů, výtvarníků i herců. Již za studií na gymnáziu v Jindřišské ulici v Praze začal v sedmnácti letech pod pseudonymem Prokop Staniš přispívat do otcova časopisu *Jarý věk*, určeného mládeži. Po maturitě studoval od roku 1886 filosofii a historii na filosofické fakultě pražské české univerzity, od roku 1888 též práva na téže univerzitě, v roce 1890 byl však v důsledku své politicko-žurnalistické činnosti relegován a studia dokončil na filosofické fakultě vídeňské univerzity.

Již během pražských univerzitních studií zahájil novinářskou a nakladatelskou dráhu a vstoupil do politického života na levém křídle mladočeské strany. Angažoval se ve studentském hnutí, především v Akademickém čtenářském spolku a ve Slavii, přičemž od

²⁰⁵ K biografii K. S. Sokola srov.: Jaromír MALÝ, *Kulturní činnost Karla Stanislava Sokola. K dějinám pokrokového hnutí a našich osvobozených snah*, Praha 1933; Filip WITTLICH, *Karel Stanislav Sokol (1867–1922) – český radikální politik*, diplomová práce FF UK, 1993; Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 323–326.

²⁰⁶ *Josef Sokol* (1831–1912), učitel, novinář, spisovatel a politik. V letech 1853–60 učil na hlavní škole v Kostelci nad Orlicí, 1860–67 v Heřmanově Městci, 1867–73 na Smíchově, od 1873 na vzorné škole při učitelském ústavu v Praze. Politicky působil v mladočeské straně (Národní straně svobodomyšlné), v níž patřil k radikálnímu křídlu. V letech 1885–99 byl členem sboru obecních starších v Praze, 1895–1901 poslancem českého zemského sněmu a od roku 1891 do své smrti poslancem říšské rady za městskou skupinu pardubickou. Autor řady učebnic (mluvnic českého jazyka) a čítanek pro obecné i měšťanské školy, pedagogických spisů, ale také beletrie pro děti a mládež.

počátku spojoval činnost politickou a kulturní a na posluchače i čtenáře působil svou charismatickou osobností: „mladý muž vysoké postavy, milého zevnějšku, příjemných způsobů společenských, velkého rozhledu a vědění, výmluvné řeči i pera...“²⁰⁷ V květnu 1889 začal s Antonínem Hajnem vydávat a redigovat *Časopis českého studentstva* a stal se jedním ze zakladatelů a vůdců pokrokového hnutí. Od února do září 1893 vydával krátce s Josefem Škábou časopis *Nové proudy*, zastavený 1893 po vyhlášení výjimečného stavu. Za svůj bojovný projev v jihočeském Lišově byl na podzim 1893 zatčen, obviněn z velezrady a postaven před porotu krajského soudu v Českých Budějovicích, ale osmi hlasy byl 7. listopadu 1893 osvobozen. Ale již 23. listopadu 1893 byl opět zatčen v souvislosti s vykonstruovaným spiknutím Omladiny a v únoru 1894 v pražském monstrprocesu odsouzen na dva a půl roku do žaláře. Trest si odpykával ve věznici na Borech; propuštěn byl v listopadu 1895 na základě amnestie ministerského předsedy Badeniho.²⁰⁸

Po návratu do Prahy se opět vrhl do víru politického života, podílel se na založení listu *Neodvislost*, který záhy přeměnil v *Radikální listy*; ty pak vydával a redigoval až do roku 1908, postupně jako týdeník, obdeník, deník a opět týdeník. V letech 1901–1913 vydával populární měsíčník *Kronika*, který téměř výlučně zaplňoval pouze svými články a příspěvky svého otce. Přispíval též do *Pokrokové revue* i do některých krajinských listů. Vynikl jako všestranný novinář: vedle politických úvodníků, komentářů a úvah psal i fejetony, literární a zvláště divadelní referáty a umělecké eseje. Jeho články se vyznačovaly věcnou přesností, informovaností, jasnou argumentací a především noblesou slova, kterou dokázal zachovat i v prudkých polemikách. Vydal i několik samostatných publikací historického i aktuálně politického zaměření, například *Století císařů rakouských* (1904), *Zákonný podklad českého státního práva* (1907), *Uvažujte! Poznámky k Poznámkám dr. Karla Kramáře* (1910), a pod titulem *Císařská slova* (1892) ostentativně publikoval soubor nesplněných slibů císaře Františka Josefa I. o jeho korunovaci na českého krále. Překládal (většinou pod pseudonymy Jiří Staněk či Karel Kovář) z němčiny a francouzštiny, mimo jiné díla J. J. Rousseaua, Hippolyta Taina a Jacoba Burckharta. Přes své mimořádné stylistické nadání a objektivní novinářský úspěch však neprojevoval literární ambice a psal spíše z vnější potřeby.²⁰⁹

²⁰⁷ Jaromír MALÝ, *Kulturní činnost Karla Stanislava Sokola*, s. 6.

²⁰⁸ Sokolovy dopisy z vězení, jež vydala jeho sestra Bohuslava, poskytují jak jedinečné svědectví o osobnosti, zájmech a názorech svého pisatele, tak pozoruhodný průhled do ideového ovzduší a psychologie pokrokového hnutí. Bohuslava SOKOLOVÁ (ed.), *Vězeňská korespondence Karla Stanislava Sokola z let 1893–1895. Z dějin pokrokového hnutí*, Praha 1929.

²⁰⁹ Srov. Martin KUČERA, *Nástin vývoje českého pokrokářství*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 8–22: „Ač obdařen stylistickým talentem, [...] netoužil po vyniknutí na publicistickém poli, psal, jen když musel, byl znamenitý, bohužel málo plodný překladatel, nevynikal

Do českých kulturních dějin se výrazně zapsal jako průkopnický nakladatel. Zvláštní význam měla jeho *Vzdělávací bibliotéka*, kterou vydával v letech 1890–1911 a v níž českému čtenáři v kvalitních překladech zpřístupnil řadu vynikajících titulů soudobé světové beletrie (především francouzské, italské, skandinávské a ruské prózy) i literatury filosofické, sociologické a historické.²¹⁰ V následujících letech na ni paralelně navázal dalšími edičními řadami – *Bibliotékou sociálních nauk* (1891–95), *Epištolami pro lid* (1891–1914) a *Levnou osvětovou knihovnou* (1906–14). Touto svou nakladatelskou aktivitou významně rozšiřoval obzor české kulturní veřejnosti a zároveň výběrem autorů a děl oslaboval dosavadní jednostranný německý kulturní vliv. Velmi dbal o grafickou úpravu vydávaných děl, čímž předjímal pozdější bibliofilské tisky. Do některých z těchto knih byly vkládány reprodukce uměleckých děl nebo čtenářské záložky s původními grafikami. Jako nakladatel se mohl opřít o své dlouholeté přátelské styky s mnoha českými spisovateli, překladateli a výtvarnými umělci.

Vedle žurnalistické a nakladatelské produkce působil osvětově i svými přednáškami na různá aktuální politická, společenská i kulturní témata, jež byly pro svůj fundovaný obsah i pro strhující řečnický výkon přednášejícího bohatě navštěvovány. Zvláštní oblibě se těšily prohlídky Pražského hradu se Sokolovým zasvěceným, poutavým a místy aktuálně politicky akcentovaným výkladem.²¹¹

V době rozkladu pokrokového hnutí ve druhé polovině devadesátých let se Sokol přiklonil k radikálně mladočeské pravici hnutí, která se na samém konci 19. století, v roce 1899, konstitovala ve státoprávní stranu, výrazně nacionalisticky a protisocialisticky orientovanou. V čele této strany pak stál až do dubna 1908, kdy se spojila s radikálně pokrokovou stranou ve stranu státoprávně pokrokovou, jejímž se stal místopředsedou a v níž se opět sešel se starým přítelem Antonínem Hajnem. Ve vedení státoprávně pokrokové strany aktivně působil až do jejího konce počátkem roku 1918, podílel se na řízení jejího ústředního listu *Samostatnost*, v níž zpočátku vycházely jeho *Radikální listy* jako týdenní příloha.

pracovitostí, zato byl pohotový a žádaný veřejný řečník, improvizátor, inteligentní vzdělanec kulturních zájmů, spíš francouzský než český typ veřejného pracovníka.“

²¹⁰ Knižnice, níž vyšlo téměř 150 titulů, byla uvedena Tolstého *Kreutzerovou sonátou* v překladu Antonína Hajna; jako druhý svazek byl vydán spis J. S. Milla *Poddanství žen* v překladu Marie Blažkové a Charlotty G. Masarykové.

²¹¹ „Zvláště ohlásil-li některý spolek pražský prohlídku královských Hradčan s historickým výkladem poslance Sokola, dostavily se vždy zástupy ze všech vrstev, aby vyslechly právě Sokolova vřelá slova, nesoucí se ztlumeně, ale výmluvně i důtklivě kdysi slavnými, tehdy však ztichlými síněmi králů českých. A nebojácně právě v těchto historických místech Sokol odhaloval hříchy Habsburků proti našemu národu“ J. MALÝ, *Kulturní činnost Karla Stanislava Sokola*, s. 20.

Představoval umírněné křídlo strany, gentlemany oponující důsledným radikálům Dykova typu.

Reprezentace malých, idealistických a málo vlivných stran zbrzdila pravděpodobně Sokolovu parlamentní kariéru, pro niž byl v dobovém kontextu příznivě disponován především svými řečnickými schopnostmi. Opakovaně neúspěšně kandidoval do českého zemského sněmu i do říšské rady, byť jinak požíval značné popularity i v mimostranických kruzích a široké kulturní veřejnosti.²¹² Teprve v roce 1909 byl zvolen do českého sněmu za písecký volební okres, ale příliš se zde neuplatnil, protože v následujících letech byl sněm ochromen německou obstrukcí a v červenci 1913 rozpuštěn. V roce 1910 získal říšský poslanecký mandát v doplňovacích volbách na Novém Městě pražském, ale v řádných volbách na jaře následujícího roku se mu jej nepodařilo obhájit. Působil také v řadě celonárodních organizací, především v Národní radě české, v Ústřední matici školské a v Národní jednotě severočeské a byl členem ústředního výboru Svazu slovanských novinářů.

Za první světové války patřil k pětičlennému vedení státoprávně pokrokové strany v mimořádných podmínkách perzekuce a utlumení politického života. Z jeho pověření udržoval především kontakty s aktivistickými státoprávními politiky, kteří chtěli pro případ vítězství centrálních mocností zachránit pozice českého národa v monarchii. Na neoficiálních poradách představitelů českých politických stran se stavěl proti vytvoření jednotné české strany s loajálním „rakušáckým“ programem a snažil se zabránit prohlášením české politické reprezentace, jež by desavuovala československý zahraniční odboj. Spolu s ostatními členy válečného vedení své strany odmítl 17. listopadu 1916 účast státoprávních pokrokářů v aktivistickém Národním výboru a Českém svazu. V létě a na podzim 1917 se aktivně účastnil jednání o koncentraci českých politických stran. Od 29. srpna 1917 do 26. listopadu 1918 vydával a redigoval týdeník *Neodvislost*, poslední ústřední tiskový orgán státoprávně pokrokové strany a v roce 1917 jeden ze tří nevýznamnějších českých opozičních časopisů (vedle *Národa* a *České demokracie*), které proboužovaly ideu české státní nezávislosti. Dne 13. ledna 1918 předsedal poslednímu, likvidačnímu sjezdu strany, na němž doporučil ukončení činnosti státoprávně pokrokové strany a vstup jejích členů do nově vytvořené České státoprávní demokracie. V závěrečném projevu se ohlédl za historií pokrokového hnutí, jemuž

²¹² Sokolovu dlouhodobou neúspěšnou snahu o získání poslaneckého mandátu ironizoval Jaroslav Hašek v jedné ze svých literárních karikatur: „Ani sokol stěhovavý nehledá tak dlouho místo, kde by konečně zvítězila opanoval pole. Mluví se o závratných číslech, kolikrát poslanec Sokol kandidoval. [...] Prohrál, ale nezoufal. S onou zoufalou odhodlaností, s níž vydává svou dobrou Kroniku, kandidoval znova. Byl to Ahasver poslanectví, který bloudil po uprázdněných volebních okresech, neúnavně řečnil a užíval nových a nových přechodníků.“ Donát DOVRTĚL (= Jaroslav HAŠEK), *Karel St. Sokol*, Karikatury, 3, č. 21, 22. 5. 1911, in: Jaroslav HAŠEK, *Galerie karikatur*, Praha 1964, s. 58–59.

zasvětil svou politickou a novinářskou kariéru: „Nehanbím se za své pohnutí. Třicet let společné práce není maličností. Ale vždy jsme pracovali k tomu cíli, aby myšlenka, vedoucí nás, stala se majetkem národa, aby seskupil se kol ní celý národ silný, ozbrojený přesvědčením o právu svém a odhodlaný k zápasu.“²¹³

Za Českou státoprávní demokracii se po převratu v říjnu 1918 stal nejprve členem rozšířeného Národního výboru a předsedou jeho branného odboru, záhy pak poslancem Revolučního národního shromáždění, v němž se spolu s dalším státoprávním pokrokařem, Jindřichem Metelkou, zasloužil o přijetí zákona o menšinovém školství ze dne 3. dubna 1919. V roce 1920 byl v prvních parlamentních volbách v novém státě zvolen senátorem Národního shromáždění za Československou národní demokracii. Zasedl též v českém zemském správním výboru, převzal řízení jeho kulturního referátu a z tohoto titulu i prestižní, ale nevděčnou funkci intendanta Národního divadla a předsedy správního výboru České konzervatoře. Zároveň se stal předsedou Živnostenské rady pro Čechy, členem správní rady Národních listů, místostarostou Jednoty československých novinářů a starostou jejího podpůrného Havlíčkova fondu.

Pracovní přetíženost se neblaze projevila na jeho zdraví. Dne 20. března 1922 se jeho život předčasně uzavřel v necelých pětapadesáti letech. Byl mu vypraven státní pohřeb z Pantheonu Národního muzea na Olšany, kde jeho ostatky spočinuly v rodinné hrobce po boku otcově. V Národních listech se s ním rozloučil působivým nekrologem Viktor Dyk.²¹⁴

Antonín Kalina

Protějšek k Hajnově osobnosti představoval populární jihočeský poslanec, samosprávný a sokolský činitel Antonín Kalina, dlouholetý a hlavní reprezentant své strany na vídeňské říšské radě.

Narodil se 15. června 1870 v Německém (dnešním Havlíčkově) Brodě ve vlastenecké rodině místního pekaře, jenž po řadu let zastával úřad starosty města. Za studií na zdejším gymnáziu se ve vyšších ročnících aktivně účastnil studentského života: stal se předsedou studentského spolku „Havlíček“ a posléze se zapojil do pokrokového hnutí.

²¹³ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 4.

²¹⁴ Viktor DYK, *Oživlá minulost*, Národní listy 25. 1. 1925.

Současně stanul i v čele krajinského spolku „Sázavan“, patřil k nadšeným činovníkům Sokola a organizoval menšinovou práci na Polensku. V letech 1889–94 vystudoval práva na české univerzitě v Praze, kde se dále angažoval v pokrokovém hnutí. Po absolutoriu přijal místo tajemníka okresního výboru v pošumavské Blatné, kde našel nový domov a kde vedle své práce v regionální samosprávě rozvinul širokou veřejnou aktivitu, především v Národní jednotě pošumavské a v Sokole. Proslul jako temperamentní řečník a zastánce práv českých menšin v poněmčeném pohraničí. V Blatné založil novou sokolskou župu Jeronýmovu a stal se jejím starostou; současně působil ve výboru České obce sokolské a Svazu slovanského sokolstva. Dne 19. května 1900 se oženil s Ludmilou Wirthovou a na prahu 20. století se mu rychle po sobě narodily čtyři děti – dcery Jarmila (1901), Ludmila (1902) a Helena (1904) a syn Antonín Svatopluk (1903–1984), později známý publicista, politolog a historik.

Politicky vyšel z pokrokového hnutí a v době jeho diferenciací a postupného rozpadu se přiklonil k radikálně pokrokovému směru. V roce 1897 se podílel na založení České strany radikálně pokrokové a v letech 1901–1907 ji zastupoval jako poslanec na českém zemském sněmu, zvolený za venkovské obce okresů Březnice, Blatná a Mirovice. Při vstupu na sněm podal 28. prosince 1901 s několika dalšími poslanci státoprávní prohlášení a ve své první sněmovní řeči, pronesené 3. ledna 1902, volal po samostatném českém státě, který by byl přehradou proti postupu pangermanismu. V českém zemském sněmu se soustředil především na hospodářské otázky samosprávy a na záležitosti českých menšin. Roku 1905 se angažoval v boji za všeobecné volební právo (jako poslanec mimo jiné uváděl lidové deputace do sněmu) nejen do říšské rady, ale i do českého zemského sněmu; odstraněním nedemokratického volebního řádu do sněmu chtěl dosáhnout zlidovění tohoto zastupitelského sboru a tím zároveň posílení jeho významu jako základny ústavního zápasu za české státní právo.

Ve volbách do poslanecké sněmovny rakouské říšské rady, konaných roku 1907 již na základě všeobecného hlasovacího práva, byl zvolen poslancem za městskou skupinu píseckou. Po sloučení své dosavadní strany s Českou stranou státoprávní na jaře 1908 se stal čelným představitelem nově vzniklé České strany státoprávně pokrokové. Poslanecký mandát obhájil i ve volbách v roce 1911 a v říšské radě zastupoval své voliče až do zániku monarchie. Jestliže Kalinu dlouhodobě zaměstnávaly poměry v jižních Čechách, pak po se po příchodu do Vídně začal soustavně zajímat o situaci zdejší české menšiny, jejíž problémy byly spojeny i s otázkou jihočeského vystěhovalectví, a za zájmy a práva této komunity se exponoval i jako poslanec. Výrazněji na sebe upozornil také v souvislosti s anexí Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem roku 1908, především svým působením a důsledným

státoprávním postojem v tzv. anekčním výboru parlamentu na jaře 1909, a s procesem s jihoslovanskými národními aktivisty v Záhřebu roku 1909 na půdě říšské rady se také velmi sblížil s jihoslovanskými poslanci.

V posledních volbách do říšské rady v roce 1911 se státoprávní pokrokaři rozhodli postupovat samostatně a nepřipojit se k volebnímu kartelu staročeské, mladočeské a národně sociální strany. Volby pro ně skončily neúspěchem, poslanecký mandát obhájil pouze Kalina, nově byl zvolen Václav Prunar, a státoprávní pokrokaři se tak zařadili mezi strany s nejmenším parlamentním zastoupením. Kalinovi tehdy připadla významná úloha při sblížení malých českých opozičních stran: státoprávně pokrokové, pokrokové (realistické) a moravské lidovo-pokrokové, jejichž poslanci se po volbách sdružili ke společnému postupu v tzv. Neodvislém klubu, jehož předsedou se stal T. G. Masaryk, místopředsedou Adolf Stránský a jednatelem Antonín Kalina. V následujícím období se Kalina politicky i osobně sblížil s T. G. Masarykem, čímž mimo jiné přispěl k pozvolnému otupení mezistranických sporů a navázání spolupráce mezi státoprávními pokrokaři a realisty. V průběhu balkánských válek let 1912–14 pak vystupovali společně jako výrazní zastánci jihoslovanské věci.

I při své poslanecké činnosti vyvíjel Antonín Kalina výraznou aktivitu na poli „drobné“ politické práce ve svém volebním okrese a v celém Pošumaví a postupně se stal jakýmsi nadstranickým politickým vůdcem celého tohoto regionu. Udržoval stálé kontakty s pražským vedením své strany, jehož byl členem a jehož jménem vedl na jaře 1914 tajná jednání s ruským konzulem v Praze Žukovským o postupu strany za očekávané války. V květnu 1914 vystoupil též jako hlavní řečník na sjezdu stranických důvěrníků, kde rozbořem mezinárodní dimenze české otázky doporučil přijetí Manifestu k Evropě.

Za války setrval Kalina na důsledně protirakouských pozicích. V září 1914 se pokusil zorganizovat protest poslanců proti zatčení poslance Václava Klofáče. V následujících měsících a letech, kdy byl členem pětičlenného válečného vedení své strany, odmítal spolupráci s aktivistickými silami i vstup do loajálního Českého svazu, tvořenému českými poslanci říšské rady, a úzce spolupracoval s ústředím domácím odbojem, tzv. Maffií. I když parlament v prvních třech letech války nezasedal, zajížděl pravidelně do Vídně a v parlamentní knihovně získával zahraniční tisk, který potom poskytoval svým politickým přátelům a odbojovým spolupracovníkům v Praze.

Patrně největšího ohlasu dosáhlo jeho vystoupení na jaře 1917 při obnovení činnosti říšské rady. Protože deklarace poslanců, sdružených v Českém svazu, se mu zdála nedostatečná a kompromisní, vystoupil 30. května 1917 s vlastním radikálním státoprávním prohlášením, jež pronesl za sebe i za svého kolegu Václava Prunara. Odmítl v něm

odpovědnost českého národa na rozpoutání války, požadoval obnovení samostatného českého státu bez ohledu na zájmy říše a dynastie i právo na sebeurčení Slováků a jejich připojení k českému státu. Kalinovo prohlášení bylo cenzurováno a do českých novin se dostalo jen ve výtahu. Vyvolalo hněvivé reakce německých poslanců říšské rady, vládních míst i českých aktivistů, především z řad sociálních demokratů. Přesto však našlo v české veřejnosti určitý ohlas a bylo využito i československým zahraničním odbojem.²¹⁵

V září 1917 se stal Kalina jednatelem nově vzniklého Státoprávního klubu, sdružujícího poslance mladočeské, národně sociální, státoprávně pokrokové a moravské lidové pokrokové strany. V této pozici pronesl 28. září 1917, symbolicky v den svátku českého národního patrona svatého Václava, v poslanecké sněmovně působivý projev, v němž reagoval na útoky německých poslanců, požadujících represe českých politiků pro jejich podporu Dohody. Zdůraznil v něm, že nikdo neinformuje Dohodu o poměrech v Rakousku tak dobře, jako rakouští Němci svým arogantním chováním k neněmecké většině obyvatelstva říše, že Češi nechtějí svými oprávněnými národními požadavky poškodit Němce v českých zemích, nechtějí nikoho ujařmit, ale požadují pro sebe to, co „chce dnes celý svět: svobodu, samostatnost a bratrství všech národů a jednotlivých lidí uvnitř národů“.²¹⁶

Na podzim 1917 podpořil koncentraci českého politického stranictví na základě programu samostatného českého státu a v lednu 1918 se vyslovil pro vplynutí České strany státoprávně pokrokové do velké všenárodní strany České státoprávní demokracie, která vznikla v únoru 1918 sloučením českých občanských politických stran. Od července do listopadu 1918 byl členem Národního výboru československého. S jeho delegací odjel koncem října 1918 na jednání představitelů domácí politiky se zástupci zahraničního odboje do Švýcarska. Při poradách o podobě nového československého státu se vyslovil pro jeho republikánskou formu.

Po návratu ze Ženevy se stal poslancem Revolučního národního shromáždění, kde byl zvolen do výboru pro změnu jednacího řádu a zastával také funkci předsedy poslaneckého klubu České státoprávní demokracie, přejmenované na jaře 1919 na Československou národní demokracii. V březnu 1919 podal spolu s Karlem Englišem, Bohumilem Němcem a dalšími návrh na vyvlastnění velkostatkářské a lesní půdy. V parlamentu však působil jen krátce, neboť přijal nabídku prezidenta Masaryka na vstup do diplomatické služby nového státu a 20.

²¹⁵ O historii Kalinova státoprávního prohlášení viz podrobně v předposlední kapitole této práce. Srov. též: Jaromír MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 332–348, resp. (samostatná publikace) *Státoprávní prohlášení poslance Antonína Kaliny z 30. května 1917. Příspěvek k historii domácího odboje za světové války*, Praha 1927.

²¹⁶ *O rakouské myšlence. Projev poslance Ant. Kaliny na říšské radě dne 28. září 1917*, Neodvislost 1, 1917, č. 6, 3. 10. 1917, s. 1–2.

května 1919 byl jmenován mimořádným vyslancem a zplnomocněným ministrem v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, jak se tehdy oficiálně nazývala Jugoslávie. Na svůj poslanecký mandát rezignoval 11. června 1919.

Kalinovo jmenování do prestižního diplomatického úřadu vycházelo z jeho dlouholetých přátelských kontaktů s jihoslovanským prostředím, z jeho vystoupení v době anekční krize a persekuce jihoslovanských vlastenců, a mělo být oceněním jeho odbojových zásluh i předválečné politické činnosti „skromného českého venkovského pracovníka“.²¹⁷ Zůstává otázkou, zda by se byl lépe neuplatnil ve vnitropolitické sféře, například ve vedoucích funkcích v poslanecké sněmovně, kde mohl šťastně uplatnit svou bohatou parlamentní praxi, nebo i ve vládě. S diplomacií neměl žádných předchozích zkušeností a vstupoval do ní (spolu s většinou tehdejších československých titulářů) jako amatér, který se musí postupně zapracovat.

Jako první československý vyslanec se musel v Bělehradě potýkat s celou řadou problémů, od navazování kontaktů až po materiální nedostatek. K jejich překonávání však přistupoval s velkým odhodláním, přestože v tu dobu již nebyl v důsledku předchozího i současného pracovního vypětí zcela zdrav. Po příjezdu do Bělehradu psal domů rodině optimisticky: „Nervově a duševně jsem zdrav a silen, ba zdá se mi, že silím úkoly a cíle. U mne až je to takové, že výměra, určení cíle určuje moji pracovní rozpínavost – Nelekejte se toho! Já to vydržím a to teď proto, že mne to těší a že to přece jen je a bude práce velkých rysů a Váš tatík ukáže, že něco v hlavě má.“²¹⁸ Zabezpečení chodu vyslanectví a budování sítě konzulátů však nebylo snadnou záležitostí a přinášelo Kalinovi a dalším diplomatům nemálo starostí. Těžko se hledaly vhodné bytové prostory, chyběl zaškolený personál i základní vybavení.

Přes všechny potíže se však Kalina dokázal na diplomatickém poli prosadit. Rychle se zorientoval v novém prostředí a navázal četné kontakty se špičkami jihoslovanských politických a hospodářských kruhů. Přátelský vztah navázal i s vysokými dvorními hodnostáři a samotným regentem, posléze králem Alexandrem. Jeho práce byla také pozitivně hodnocena ministrem zahraničí Edvardem Benešem a prezidentem Masarykem. Ve své funkci výrazně přispěl k upevnění diplomatických a kulturních vztahů mezi ČSR a Královstvím SHS. Měl též významný podíl na uzavření vzájemných obchodních dohod a

²¹⁷ Prezident Masaryk napsal v dopise ministru zahraničních věcí Benešovi z 19. února 1919: „Do Srbska (SHS) šel by Kalina. Zapracoval by se. Zároveň uznání skromného českého venkovského pracovníka.“ Zdeněk ŠOLLE (ed.), *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*, díl II, Praha 1994, dokument č. XXVI.

²¹⁸ ANM, f. Antonín Kalina, k. 1, dopis A. Kaliny rodině z Bělehradu z 23. června 1919.

zvláště československo-jugoslávské politické smlouvy, kterou 13. srpna 1920 podepsal v Bělehradě ministr zahraničí Beneš a jež položila základ k vytvoření užšího svazku ČSR, Jugoslávie a Rumunska, tzv. Malé dohody.

I když se jeho zdravotní stav zhoršoval, zůstával Kalina až do poslední chvíle v úřadě. Ještě měsíc před smrtí se cítil subjektivně dobře a plánoval zdravotní dovolenou v kruhu rodiny. Po návratu do Prahy musel však být ihned hospitalizován v podolském sanatoriu, kde 17. prosince 1922 ve věku dvaapadesáti let zemřel. Posledního rozloučení se zesnulým, které uspořádala 21. prosince 1922 Československá obec sokolská v tělocvičně Sokola pražského, se zúčastnili zástupci diplomatického sboru a řada představitelů československého politického a kulturního života včetně Edvarda Beneše, Aloise Rašína a Karla Kramáře. Ostatky Antonína Kaliny byly poté zpopelněny v tehdejší pražském krematoriu na Olšanských hřbitovech. Kalinovo úmrtí mělo ohlas ve vlasti i v zahraničí. Československý i zahraniční tisk věnoval jeho odchodu řadu nekrologů. Bělehradský deník *Pravda* ho označil za „velikého pionýra sokolstva a slovanského sblížení“.²¹⁹

Antonín Kalina patřil k výrazným osobnostem české politiky před první světovou válkou a během válečných let. Svou obětavou veřejnou činností si získal dlouhodobou podporu a sympatie voličů svého regionu a na vídeňském parlamentním fóru se dokázal prosadit navzdory handicapu malé a přezírané strany, kterou zde zastupoval. Představoval voluntaristicko-emocionální protějšek suše intelektuálního ideologa Hajna, praktického politika, jenž je stejně tak důsledným obhájcem českého státoprávního radikalismu a nacionalismu, jako úspěšným mluvčím zájmů a nálad širokých venkovských a maloměstských vrstev svého volebního kraje. Za svou pozici a vliv v jihozápadních Čechách i za svou úspěšnou reprezentaci na říšské radě děkovala státoprávně pokroková strana především silné osobnosti tohoto svého poslance.²²⁰

Do české historie vstoupil i Kalinův všestranně nadaný syn Antonín Svatopluk Kalina (1903–1984), jemuž bylo v době otcovy smrti devatenáct let. Nejprve vystudoval elektrotechnické inženýrství na pražské české technice, poté politické vědy na Svobodné škole politických nauk v Praze a na univerzitě v Berlíně a v letech 1932–35 diplomacii a mezinárodní právo na Georgetownské univerzitě ve Washingtonu, kde získal doktorát

²¹⁹ *Památce bratra Antonína Kaliny*, Německý Brod 1929, s. 12.

²²⁰ K biografii Antonína Kaliny viz: dvojčíslo revue *Nové Čechy* 6, 1923, č. 5–6, věnované Kalinově památce; publikace *Památce br. Antonína Kaliny*, Německý Brod 1929, a Vladimír HAVEL: *Antonín Kalina*, Blatná 1938; studie Richarda VAŠKA *Antonín Kalina. Příspěvek k portrétu českého politika a diplomata*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 63–90, zatím nejucelenější Kalinova biografie s odkazy na další literaturu. Srov. též nejnověji: Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 165–168.

diplomacie. Od roku 1921 vyvíjel žurnalistickou činnost, v letech 1927–32 byl redaktorem Československé tiskové kanceláře, roku 1932 jejím zpravodajem na olympijských hrách v Los Angeles. V letech 1936–38 působil jako tajemník ministerského předsedy Milana Hodži. Od konce dvacátých let se soustavně zabýval historií československého odboje za první světové války a mezinárodně politickými souvislostmi vytvoření samostatného československého státu, přičemž dokazoval rozhodující význam vystoupení legií, domácího odboje a pražského převratu 28. října 1918 pro vznik ČSR. Vedle odborných studií (*The Winning-Back of Czecho-Slovak Independence*, Georgetown 1935) publikoval několik aktuálně zaměřených populárně historických prací, z nichž největší pozornost vzbudila kniha *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, vydaná v předvečer mnichovské katastrofy roku 1938 a poté v krátké době třikrát reeditovaná. Za německé okupace žil pod dohledem gestapa, jež mu zabavilo rukopisy dalších historických děl; pracoval jako sportovní novinář a roku 1940 uspořádal sborník *Čtvrt století českého sportu*, zaznamenávající mezinárodní úspěchy českých sportovců.

V letech 1947–49 přednášel na vysokých školách v Belgii. Po únorovém převratu 1948 zůstal v exilu, od roku 1949 působil v USA jako profesor novodobých světových dějin, mezinárodního práva a mezinárodních vztahů na různých kolejích a univerzitách, od roku 1960 řídil Scientific Research Institute v Clevelandu. V Americe též pokračoval ve studiu problematiky prvního československého odboje, k níž shromáždil rozsáhlý dokumentární materiál. Výsledky svých výzkumů konzultoval na dálku s Jiřím Bertlem, národně demokratickým exulantem v Anglii, s nímž ho pojilo dlouholeté přátelství, a posléze s někdejší národně demokratickým politikem dr. Vlastimilem Klímou, žijícím v Praze, jehož prostřednictvím navázal kontakty i s okruhem kolem v té době neoficiálně působícího Spolku pro postavení pomníku a zřízení pamětní desky Viktoru Dykovi. Shodou okolností zemřel právě v den, kdy členové uvedeného spolku uspořádali v Praze přednášku o historii České strany státoprávně pokrokové...²²¹

Lev Borský

K neoriginálnějšímu zjevům v dějinách českého politického myšlení a české žurnalistiky patří rozhodně dr. Lev Borský, ideolog a publicistický mluvčí státoprávně-pokrokové strany, vlastní tvůrce její „katastrofální“ mezinárodně politické orientace a spiritus agens jejích

²²¹ Řada dopisů i rukopisů A. S. Kaliny se zachovala v písemné pozůstalosti Jiřího Bertla (1901–1991), předané po jeho smrti autoru této práce.

zahraničně politických aktivit. Jakkoliv výrazně ovlivňoval politickou linii strany a zastával v ní i vedoucí funkce, se širšími stranickými řadami příliš nesrostl. Mezi straníky měl solitérní postavení a jeho názory i činnost nelze vždy beze zbytku ztotožnit s oficiální linií strany.

Jestliže Antonín Hajn i Antonín Kalina navazovali ve své předválečné politické aktivitě na tradici pokrokářství devadesátých let 19. století, pak Borský patřil k mladší generaci, jeho vztah k této tradici nebyl přímý a také řada pokrokářských ideálů mu nebyla vlastní. Proti demokratismu stavěl aristokratický individualismus, kult silného jedince spojoval s ideálem zdravého a silného národa, podtrhuje význam biologického základu společnosti. Představoval osobitý typ českého nietzscheovce, byť Friedrich Nietzsche, o němž napsal zasvěcenou monografii²²², nebyl jediným myslitelem, působícím na utváření jeho ideového profilu. Z tohoto filosofického stanoviska vyvozoval i určitý naturalistický realismus v praktické politice.

Lev Borský se narodil 2. září 1883 v Kolíně v českožidovské velkoobchodnické rodině Bondyových. Původně se jmenoval Leo Bondy; roku 1908 přijal úředně jméno Lev Borský, které předtím užíval jako novinářský pseudonym. V roce 1902 maturoval na kolínském gymnáziu a poté studoval filosofii, psychologii a historii nejprve na vídeňské univerzitě, v letech 1903–06 na filosofické fakultě české univerzity v Praze, kde byl mimo jiné žákem Masarykovým. Na pražské české univerzitě obhájil také v roce 1908 disertaci *Moderní pojmání předmětu, rozsahu a úkolu psychologie* a byl promován doktorem filosofie.

Od roku 1906 byl nepřetržitě publicisticky činný, a to především v *Samostatnosti* a *Pokrokové revui*, listech strany, jež se stala vhodným fórem pro uplatnění jeho postojů. Od roku 1908 sledoval a komentoval mezinárodní vývoj ve vztahu k české otázce. Poukazoval na nutnost připravenosti české politiky na blížící se válku, a vycházející ze staré pokrokářské teze o získání sympatií Evropy pro české národně emancipační snahy, dokazoval, že je především nutno vzbudit *reálný* zájem velmocenských nepřátel monarchie o český národ. A tento zájem lze vzbudit jedině tehdy, odhodlá-li Češi svůj komplex malého národa, ukáží-li svým opozičním radikalismem proti Vídni odhodlanost k boji a eo ipso svou cenu jakožto eventuálního spojence, který může postavit – nejméně půl milionu dobrých a nadšených vojáků pro Dohodu. Tyto své argumenty pak Borský do omrzení opakoval v domácím tisku a snažil se s nimi prorazit i do tisku dohodových zemí. V dalším textu této práce bude speciálně

²²² Lev BORSKÝ, *Bedřich Nietzsche. Vývoj jeho filosofie*, Praha 1912. – Svě hodnocení osobnosti Nietzscheovy uzavřel Borský slovy: „Prométheovský oheň, jenž ničí, ale zároveň jest dobrodincem lidstva, šlehal z nitra Nietzscheova. Nebezpečným jest Nietzsche a zároveň blahodárným, poněvadž jeho filosofie jest životem, jest příkladem a ne literou mrtvou. Z jeho velké, geniální osobnosti tryská poctivě a bez ohledů na následky. Boží, ale staví zároveň; ničí, ale zasévá současně setbu novou. ... A v tom jest jeho dějinný význam! Ne řešitel problémů, ale velký jich rozséváč šel filosofii v postavě Bedřicha Nietzscheho!“ Tamtéž, s. 222.

rozebrána jeho činnost v napjatém období bosenské krize na přelomu let 1908–09 a v předvečer světové války, na jaře 1914, kdy stál u zrodu *Manifestu k Evropě* a rozvíjel výraznou publicistickou kampaň. Zvláštní aktivitu projevoval i v souvislosti s vypracováním návrhu stranického programu z roku 1912 a jako vídeňský zpravodaj deníku *Samostatnost* ve vzrušené atmosféře let 1912–1914.

Kriticky vystupoval proti filosofickému humanismu svého univerzitního učitele T. G. Masaryka a polemizoval s jeho koncepcí českých dějin, formulovanou v *České otázce*, přičemž zdůrazňoval, že v dějinách převažuje a vítězí *vůle k moci* nad *vůlí k dobru*.²²³ Jeho soustavné zdůrazňování požadavku silného, vojensky zdatného, výbojného národa, orientace české politiky na válku, zásadního významu vojenského faktoru v dějinách atd. je možné považovat za hlas svérázného českého militarismu, který byl jakousi předehrou k *českému válečnému zážitku*²²⁴. „Borský byl postavou velmi vyhraněnou v počtu politiků a publicistů českých,“ napsal v roce 1920 o Borského předválečné činnosti historik a publicista Jan Heidler. „Vynikal mezi nimi krajním vypětím stanoviska, houževnatou soustředěností k cíli, zvláštní logičností, odvážnou až k samé hranici hazardnosti a přece bezpečně jistou – ale nejvíce tím rozhodným vojenským hlediskem v politice. Odtud ta vědomá a promyšlená soustavnost, s jakou připravoval národ na evropskou katastrofální válku a na postup v ní.“²²⁵

První světová válka vypukla nakonec dříve, než Borský předpokládal. Dvacátý šestý červenec 1914 ho zastihl na letním bytě v Bechyni, kde právě psal brožuru – upozorňující na blížící se válku a šance, jež by mohla přinést českému národ. Svůj předtím plánovaný odchod do ciziny odložil nejprve pro nedostatek financí nezbytných k zahájení „zahraniční akce“, podruhé v důsledku vývoje válečných událostí, který znemožnil připravenou únikovou cestu do exilu přes Sedmíhradsko. Zapojil se ovšem do domácího odboje a na jaře 1915 pro něj napsal provolání *Dohodové veřejnosti*, zaslané do ciziny T. G. Masarykovi. Mezitím musel narukovat jako záložní důstojník do rakousko-uherské armády, v letech 1915–16 sloužil v Uhrách a v roce 1916 byl poslán na haličskou frontu, kde byl roku v bojích u Lucku těžce raněn střepinou granátu do hlavy a poté propuštěn do civilu. V letech 1917–18 působil ve Vídni jako zpravodaj pražského agrárního listu *Večer* a redaktor Vídeňského deníku a zároveň spolupracoval s vídeňskou expoziturou Tajného výboru Maffie.

²²³ Podobně jako Viktor Dyk se Borský celoživotně kriticky vymezoval vůči Masarykovi, nicméně respektoval jeho mimořádnou osobnost. V roce 1912 mu věnoval svou nietzscheovskou monografii s vlastnoruční uctivou dedikací (kniha se zachovala v Masarykově knihovně, nyní v majetku Ústavu T. G. Masaryka).

²²⁴ Srov.: Bedřich LOEWENSTEIN, *Český pravicový radikalismus a první světová válka*, in: *Naše živá a mrtvá minulost*, ed. František Graus, Praha 1968, str. 166–171.

²²⁵ Jan HEIDLER, *Předmluva*, in: Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920, s. 11.

V lednu 1918 se stal spolupracovníkem rakouské tiskové agentury Telegraf Compagnie v neutrálním Holandsku se skrytým cílem kontaktovat zahraniční akci a předat jejím představitelům prohlášení domácího odboje, vyjadřující podporu boji československých legionářů a publikované pak v červenci 1918 v časopisu *Československá samostatnost* pod titulem *Poselství z vlasti*.²²⁶ V červnu 1918 se dostal do Paříže, kde se zapojil do práce Národní rady československé a převzal redakci *Československé samostatnosti*. Od 14. října 1918 do 31. prosince 1919 byl prvním československým diplomatickým zástupcem (chargé d'affaires) u italské vlády v Římě. V důsledku politických i osobních sporů s ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem odešel 1920 z diplomatické služby a vrátil se k novinářské práci.

Prakticky po celé meziválečné období, v letech 1921–39, byl redaktorem (úvodníkářem a zahraničně politickým komentátorem) pražského deníku *Národní politika*; v letech 1927–35 současně přednášel zahraniční politiku na Svobodné škole politických nauk v Praze. Na počátku dvacátých let publikoval dva výběry ze své předválečné a válečné publicistiky (*Před válkou o válce*, 1920; *Z civilního generálního štábu*, 1924), z nichž první obsahoval jeho články z doby bosenské krize 1908–09, z jara a léta 1914, druhý vedle reedice těchto článků i příspěvky, otištěné v listech československého zahraničního odboje v roce 1918.

Za první republiky patřil k hlavním představitelům české nacionální pravice, oponentům politické skupiny „Hradu“ a Benešovy zahraniční politiky, zvláště její přílišné vázanosti na versailleskou mírovou soustavu a Společnost národů i k odpůrcům oficiálního výkladu historie prvního odboje, který se pokusil korigovat polemickou knihou *Znovudobytí samostatnosti* (1928), vydanou k desátému výročí vzniku Československé republiky. Zde vyzdvihl zásadní význam protibolševického vystoupení československých legií v Rusku a pražského převratu 28. října 1918 pro vznik samostatného československého státu a zpochybnil prvořadé zásluhy politicko-diplomatické akce Masarykovy a Benešovy: „Do této doby hájím teorii, že naše samostatnost byla dobyta rovnocenně: 1. vojenskými činy československého vojska na Sibiři a jeho posicí v Rusku v době rozhodování o nás; 2. činem 28. října a jeho vojenským uhájením dne 30. října 1918 v Praze, tedy zásluhou vojenského odboje, jak zahraničního, tak domácího. Oba tyto rozhodující činy byly pak provedeny proti zákazu předsedy Národní rady v Paříži Masaryka a generálního sekretáře jejího Beneše. Proti jejich zákazu zvítězili vojáci Gajda, Čeček, Medek, Pavlů a jejich druhové na Sibiři. A proti

²²⁶ O této Borského misi, zejména o jeho působení v Holandsku viz Jan HAJŠMAN – Emil FILLA, *Hlídky české Maffie v Holandsku. Válečné vzpomínky*, Praha 1934, passim.

zákazu Benešovu. „nedělali v Praze revoluci, dokud on nedá z Paříže pokyn“ zvítězili definitivně a stát československý utvořili členové Národního výboru dr. Rašín, Antonín Švehla, Jiří Stříbrný a podplukovník inž. Šubrt, vůdce důstojníků, odzbrojivších dne 30. října rakouského podmaršálka Jestřábka a náčelníka štábu plukovníka Stuscheho, chystající protipřevrat, a jejich pomocníci v celém národě.“

Ve třicátých letech formuloval Borský pod Nietzscheovým a Spenglerovým vlivem tzv. biologickou dějinnou filosofii (biosofii), odmítající moderní civilizaci, humanitní demokracii, pacifismus a intelektuální kulturu a propagující návrat k přírodě, spartánskou askezi, vojenský smysl. Své sociálně-filosofické názory vyložil soustavně v knize *Vůdcové lidstva a jeho svůdci* (1934), v níž in extremis završil mnohé ze svých postojů, formujících se a patrných již před první světovou válkou.²²⁷ Poplaten svému „biosofickému“ stanovisku, vystupuje zde s protikladem stárnoucích a mladých národů a požadavkem omlazení lidstva podle receptu: „Bylo-li dosud správné krotit lidstvo humanitou, je nyní už třeba opaku: posílit lidstvo stárnoucí ideálem mužnosti“²²⁸. Tento postulát je pak konkretizován v dílčích požadavcích jako: odstranění pacifismu, zdůraznění mužných ctností, především vojenského smyslu, odmítnutí intelektuální kultury, návrat k přírodě, boj proti vyliďňování venkova, proti emancipaci žen a za zvýšení počtu dětí atd.

Přestože Borského rozborům a závěrům nelze nepřiznat moment reflexe mnohých civilizačních problémů, v dnešní době více než ve třicátých letech 20. století naléhavých a přímo palčivých, jeho východiska vedou k následujícím neblahým konsekvencím: „... místo krocení bude třeba injekcí opačných, povzbuzujících, ponoukajících od netečné zesláblosti k činnému životu. Mussolini a Hitler nejsou ničím jiným než pokusem o tuto injekci. [...] Jsou na cestě užitečné pro lidstvo, ale neimponují svým studovaným odpůrcům jen proto, že prý nemají své filosofie rovnocenné filosofiím starým.“²²⁹

Osobní tragédie Lva Borského spočívá v tom, že se nakonec stal obětí systému, který v mnohém souzněl s myšlenkovým světem *Vůdců lidstva a jeho svůdců*. Neboť tento vášnivý český nacionalista a militarista byl podle hitlerovských rasových zákonů žid a za německé okupaci českých zemí se stal obětí nacistické genocidy. A je pro něho opět příznačné, že ač

²²⁷ Svá filosofická východiska rozvíjel Borský opakovaně na jaře 1918 při svém pobytu v Haagu v rozhovorech s Emilem Fillou, který je později reprodukoval ve své vzpomínkové knížce, napsané společně s Janem Hajšmanem: „Lid se musí vésti k vojně a ne ke vzdělání. [...] Ta vaše kultura vede bezpečně k dekadenci, neboť lid nesmí znát ani pravdu, aby byl schopen výboje. Pravdu si musí ponechat horní kasta pro sebe. Bez pravdy lid zůstane poddajný. Vzorem zůstanou vždy jesuité, geniální římská církev brahmáni a snad kněžská kasta v Egyptě...“ Jan HAJŠMAN – Emil FILLA, *Hlídky české Maffie v Holandsku. Válečné vzpomínky*, Praha 1934, s. 99.

²²⁸ Lev BORSKÝ, *Vůdcové lidstva a jeho svůdci*, Praha 1934, s. 206.

²²⁹ Tamtéž, s. 129.

měl možnost se včas vystěhovat a najít adekvátní uplatnění v zahraničí, zůstal v zemi, za jejíž samostatnost svého času tak úporně bojoval. Hned na počátku okupace se odstěhoval z Prahy na venkov a v letech 1939–42 žil v ústraní nejprve v Rosicích u Chrudimi, posléze ve Slatiňanech, opíraje se o pomoc šéfredaktora Národní politiky dr. Josefa Jandy, jenž zde měl své letní sídlo. V prosinci 1942 byl deportován do terezínského ghetta, kde potom téměř dva roky živořil. V téže době se jeho jméno objevilo v nacistických protižidovských a protizednářských publikacích *Golem – metla Čechů* a *Země zaslíbená*, pamfleticky „odhalujících“ roli zednářů a židů při vzniku Československa a v politickém zákulisí tohoto státu.²³⁰ Dne 16. října 1944 byl z Terezína odtransportován do Osvětimi a zde krátce po příjezdu za neznámých okolností zahynul. Neznámo kde zmizela i jeho písemná pozůstalost a rozsáhlá sbírka dokumentů k prvnímu odboji.²³¹

Viktor Dyk

Výrazným publicistickým mluvčím, ale též vedoucím představitelem strany v posledních předválečných letech i ve válečném období byl významný český básník a všestranný literát Viktor Dyk. Svými ideovými postoji sice v mnohém přesahoval rámec strany, současně však plně souzněl s jejími programovými postuláty a v působivé literární formě je obhajoval v širším, nadstranickém a celonárodním kulturním kontextu. Politickou práci – ať v jakékoliv podobě – nechápal jako prostředek sebe prezentace, natož osobní či skupinové utility, ale jako úkol, poslání ve službě nadosobnímu národnímu ideálu, který se stal východiskem jeho mladistvého zápasu mezi skepsí a kladnými hodnotami a integrujícím prvkem jeho tvůrčí osobnosti.

Dykova životopisná data, ani údaje o jeho rozsáhlém literárním díle zde nebudeme rozvádět, neboť jsou k dispozici v nejrůznějších encyklopediích a literárních lexikonech, a zaměříme se na jeho politický portrét. Úvodem jen stručně připomeneme, že se narodil 31. prosince 1877 v Pšovce u Mělníka v rodině správce zdejšího lobkovického dvora, jenž se posléze vypracoval na centrálního ředitele všech panství mělnicko-hořínské větve knížecího

²³⁰ Walter JACOBI, *Golem – metla Čechů*, Praha 1942; TÝŽ, *Země zaslíbená*, Praha 1943. Skutečným autorem obou brožur, vydaných ve velkém nákladu v nakladatelství Orbis, byl docent dr. Jiří Smichowski.

²³¹ Nejobsažnější biogramy Lva Borského viz: *Československo – Biografie*. Serie 2, 17. 6. 1936; František KOLÁŘ a kolektiv, *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938*, Praha 1998, s. 23; *Biografický slovník českých zemí*, díl 6, Praha 2007, s. 69–70. K Borského originální osobnosti a politické roli srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny*, III/2, s. 459; předmluva Jana HEIDLERA k souboru Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920, s. 7–12, a předmluva Otakara HUSÁKA k výboru Lev BORSKÝ, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924, s. 5–14.

rodu Lobkoviců. Vystudoval gymnázium v Žitné ulici a práva na české univerzitě v Praze; právnická studia završil absolutoriem, ale v praxi je nikdy nenaplnil. Od gymnaziálních let se intenzivně věnoval literární tvorbě a roku 1900 nastoupil dráhu profesionálního spisovatele a novináře. Do dějin českého písemnictví se zapsal jako básník, prozaik, dramatik, politický i kulturní novinář, esejista, fejetonista i překladatel...

V české literatuře konce 19. a počátku 20. století bychom asi těžko hledali druhého tvůrce, jenž by procítil dobový český národní úděl stejně intenzivně a osobně jako Viktor Dyk. Výmluvně o tom svědčí velká část jeho básnického díla, mnohé jeho prózy a dramata, rozsáhlá žeň publicistická a konečně mnohaletá činnost v praktické politice.²³² Od studentských let do konce svého života v nich neustále reflektoval problém malého, vnitrozemského, postupně se emancipujícího, ale stále nějak omezovaného, zvenčí i zevnitř ohrožovaného národa, usilujícího o své místo, o své prosazení ve světě. A tyto reflexe nejpůsobivěji zvětšil v metaforické zkratce mnoha svých básní, jež namnoze časově promlouvají i s odstupem celého století.²³³

V čase svých gymnaziálních studií patřil Dyk ke stoupencům pokrokového hnutí a ve druhé polovině devadesátých let, již jako posluchač právnické fakulty a začínající básník, s rozčarováním prožíval jeho úpadek a rozpad. Na přelomu 19. a 20. století se ocitl na ideové křižovatce a úporně hledal příslovečný „pevný bod“ v dobové společenské, politické a duchovní skutečnosti. Rozhodující impuls v tomto hledačství přinesl bezprostřední prožitek pražských pouličních bouří po odvolání Badeniových jazykových nařízení v prosinci 1897, který probudil v Dykovi zasuté vědomí národní solidarity a stal se zásadním mezníkem jeho nacionalistického obratu.²³⁴ Nešlo ovšem o jednorázovou proměnu orientace; ještě několik let byl ovlivňován neortodoxním proudem realistického hnutí, proti jehož ortodoxní formě se jinak úporně vymezoval v četných polemikách, a krátce též anarchisticko-intelektuálním buřičstvím svého a přítele S. K. Neumanna.

Na prahu 20. století se přimkl k radikálnímu křídlu českého národně politického tábora, zastávajícímu ostře opoziční postoj vůči vídeňské vládě, bojovně vystupujícímu proti

²³² O širokém záběru a provázanosti různých složek Dykovy literární tvorby viz lapidárně: Jiří BRABEC, *Jednota a rozpory slovesného díla Viktora Dyka*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004, s. 47–55.

²³³ Vývojem Dykova ideového a politického profilu se souhrnně zabývá zatím nejrozsáhlejší dykovská monografie: Jaroslav MED, *Viktor Dyk*, Praha 1988; speciálně pak zejména studie: Antonín HARTL, *O politickém básníku*, Brno 1931; Tomáš VOJTĚCH, *Politické názory Viktora Dyka*, Československý časopis historický 21/1973, s. 198–230; František KAUTMAN, *Naděje a úskalí českého nacionalismu. Viktor Dyk v českém politickém životě*, Praha 1992; Josef TOMEŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*, Praha 2009.

²³⁴ Srov. Robert KVAČEK, *Doba zrání*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004, s. 30–37.

pangermanismu českých Němců a požadujícímu faktické obnovení českého státu na základě historického státního práva i samostatnou českou zahraniční politiku. Tomuto směru dal do služeb své břitké novinářské i básnické pero: od té doby jeho četné verše i celé básnické sbírky zněly echem dobových politických zápasů, aniž to snižovalo jejich literární hodnotu, přičemž své názory a postoje nejpáději vyjadřoval dobře zapamatovatelnými satirickými epigramy. Politická aktivita sice zčásti vyčerpávala básnickovy tvůrčí síly, na druhé straně však pro něho znamenala stálý zdroj inspirace. Sám konečně napsal, že „politické zaujetí, zájem na osudu národa, na jeho budoucnosti, není nutně prvkem, který by vedl k rozkladu tvořivosti umělecké“, ale může být „naopak prvkem plodným a obrodným“.²³⁵

V posledních letech před první světovou válkou se Dyk stal literárním mluvčím soudobého radikálního českého nacionalismu, který však v jeho interpretaci nabýval osobitých kontur. Vyvěral z pocitu ohrožení národa a byl nesen výrazným mravním imperativem: básníkův romantický ideál morálně silného, charakterního a statečného člověka zde souzněl s jeho ideálem hrdého, sebevědomého národa, bojujícího o svá práva a uskutečňujícího své dějinné poslání. Tento v zásadě obranný nacionalismus rozhodně nechtěl v českém národě vzbuzovat vědomí výlučnosti, ale naopak se vyznačoval přísně kritickým pohledem na vlastní chyby a nedostatky, na záporné rysy české národní povahy, na různé neblahé jevy v minulém i současném životě národa. A byl v příkrém protikladu k malému českému vlastenčení i k patetickým, ale ve skutečnosti prázdným nacionalistickým gestům. Těžko hledat lapidárnější charakteristiku negativních sklonů českého člověka, než je obsažena ve verších Dykovy *Smutné písně vesnického šprýmaře*:

*Kupředu jdeme, je-li vhodná chvíle,
Vhodná-li chvíle, jdeme zase zpět.
Při kterémkoli tak nás vidím díle:
Ne dobří, zlí ne. Něco uprostřed.*

*Vábení věčně vším , co pro nás cizí,
Jdem šumařiti v chladný pro nás svět.
Na půli cesty tato náhle mizí.
– Ne sví, ne cizí. Něco uprostřed...*

²³⁵ Viktor DYK, *Několik slov komentáře*, Lumír 42, 1914, s. 528.

*Zvedneme ruku. Potom zase klesne.
Dnes oheň v nás. A zítra zase led.
Hrozí se dnes, a zítra sotva hlesne.
– Ne živí, mrtví ne. Tak něco uprostřed.*²³⁶

Báseň obrází i Dykovu pozornost vůči vnější pozici českého národa v Evropě a vztahu češství a evropanství. Zatímco početně malý národ a vnitrozemskou polohu jeho země přijímal jako objektivní danost, historicky vypěstovanou malost, přízemnost, malichernost v českém prostředí chtěl cílevědomě odstranit. Za její protichůdné projevy přitom považoval jak provinciální „zápečnictví“, tak poklonkování zahraničním vzorům, fascinaci cizinou a snahu zavděčit se jí:

*Z deváté, desáté ruky
myšlénky budeš brát
a po Evropě nosit
už obnošený šat.*²³⁷

Ve svém konceptu českého nacionalismu kladl na svůj národ přísné nároky a ukládal mu nelehké, v mnohém až maximalistické úkoly. V Pokrokové revui v roce 1907 napsal:

*„Nacionalismus je neurčité slovo; záleží na obsahu, kterým je naplníme. Nacionalismus nemůže znamenati kulturní ani politickou reakci; jsme v situaci, kdy musíme jít dále, nechceme-li zpět. Býti nacionalistou musí značiti vyzbrojit se vším: vzděláním, silou, charakterem. Býti nacionalistou musí značiti překonávat všechny své vady a nedostatky; dokud budeme je zapírat, není pomoheno. Akcentoval jsem opětně národní hrdost: bude to hrdost člověka, který pokračuje. [...] Nacionalismus tak pojatý je přítěž; znamená obět pohodlí. Nečiním si iluzi o obtížích úkolu; tím je čestnější. – Národ na výši, přístupný všem kulturám a neztrácející své, průkopník, bojovník, myslitel! Krásný sen. Proč pouze sen?“*²³⁸

Stejně akcenty kladl i o sedm let později ve své knížce Prohrané kampaně: *„Nacionalismus znamená mi úkol: pracovati na přerodu vlastním a na přerodu všech. [...] Nacionalismus včerejška byl shovívavý, žádal úklonu před ideálem a několik patetických slov. [...] Nacionalismus dneška a nacionalismus zítřka jsou přísnější a žádají více. Neběží již o*

²³⁶ Viktor DYK, *Pohádky z naší vesnice*, Praha 1910, s. 128.

²³⁷ Viktor DYK, *Česká ukolébavka*, in: Viktor DYK, *Marnosti*, Praha 1900, s. 51.

²³⁸ Viktor DYK, *Poznámky*, Pokroková revue 3, 1906–1907, s. 540. Přetištěno in: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře I*, Praha 1927, s. 100–101.

prázdná patetická hesla, o neplněné přísahy, o zvučné deklamace. Toho všeho už nemilujeme. O celou životní práci běží.“²³⁹

Stupňující se napětí mezi Čechy a českými Němci od konce 19. století vzbuzovalo u Dyky obavy z národního ohrožení a následně obranné reflexy v podobě mobilizace českého národního živlu. Dospěl k závěru, že národnostní zápas v českých zemích, a zejména v Čechách je z německé strany veden jako boj „kdo s koho“, a že tudíž musí být i z české strany veden v sebezáchovném pudu tvrdě, nekompromisně a ofenzivně. Česká politická reprezentace měla podle něho odložit stranické, stavovské a skupinové partikularismy a na prvním místě usilovat o restituci samostatného českého státu v rámci rakousko-uherské monarchie, státu, v němž by český národ získal *politicky dominantní postavení*. Tak se v první dekádě 20. století zformoval Dykův postoj k domácím česko-německým vztahům, který pak s různými nepodstatnými modifikacemi zastával a hájil až do své smrti – v rozdílných podmínkách Rakousko-Uherska i první Československé republiky. Obhajoba tohoto stanoviska ho pak vedla k potírání snah o kompromis mezi českou a německou politickou reprezentací v Čechách, tzv. česko-německého vyrovnání, a k radikální opozici vůči jakékoli podobě pozitivní provládní politiky, petrifikující nebezpečný status quo.

„Něčemu skutečně mělo by se už v Čechách rozumět,“ napsal v červnu 1909 ve svém komentáři v Pokrokové revui, „že sny o rozbití německého souručenství jsou sny. Že nebude smíru. Že Německo bude vždy především nacionální. [...] Ani napravo, ani nalevo nedocílíme u Němců spojenectví; a jak vypadne v praxi rozhodnutí nejméně šovinistické německé strany sociálních demokratů, měli jsme často příležitost viděti. Odhodme už falešné optimistické brýle – nebudou k ničemu, jako k ničemu nebyly!“²⁴⁰

Toto své přesvědčení lapidárně vyjádřil téhož roku verši:

Vím, v mezích dneška nelze věčně žiti,

svůj chránit kout.

Vím, úkol náš je Čechy počestiti,

anebo zahynout.

[...]

Matematikové osudů vy přesní!

Do vašich oken otázka ta buš:

Co s vojínem, jenž o maršálství nesí,

²³⁹ Viktor DYK, *Prohrané kampaně*, Praha 1914, s. 66.

²⁴⁰ Citováno podle: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře I*, Praha 1927, s. 130.

*co s národem, jenž abdikoval už?*²⁴¹

Zde je třeba hledat i podstatu Dykova sporu s T. G. Masarykem, s nímž jinak básník mimoděčně souzněl svým mravním rigorismem. Dyk oceňoval Masarykův kriticismus, odvahu rozbít falešné modly a hájit poznanou pravdu třeba proti celému národu. Odmítal však jeho humanitní politickou a dějinnou filosofii, kterou považoval za příliš abstraktní, pasivní, odzbrojující národ v jeho osudovém zápase o přežití. Vytýkal Masarykovi především jeho odpor vůči radikalismu tam, kde byl jediné na místě, jeho „kladění dobra lidského nad dobro národní“ a „pověrečnou bázeň před šovinismem“ i tam, kde šlo pouze o nacionalismus, běžný tehdy u všech evropských národů. Jeho romanticky revoltujícímu duchu vadila i Masarykova pozitivisticky strohá systematičnost a racionalita a programová politika drobné pozitivní práce, odvádějící podle jeho soudu národ od velkých úkolů a posilujících příznačný český sklon k prostřednosti.

Na rozdíl od mnoha svých generačních souputníků i osobních přátel (například L. K. Hofmana) se nikdy, ani ve svém „realistickém“ mezidobí, nestal Masarykovým stoupencem, natož obdivovatelem. Zvláště se mu přičil masarykovský kult, pěstovaný profesory žáky a ctiteli. Na druhé straně Masaryk Dyka stále přitahoval, dráždil, inspiroval ke kritice a polemice. Stal se ústřední postavou jeho politických zápasů, s nímž se po většinu svého života stále znovu vyrovnával, s nímž se opakovaně utkal na stránkách novin a časopisů, již věnoval četné žurnalistické články a kterou asi nejvíce ze všech dobových českých osobností reflektoval i ve svém beletristickém díle. V předvečer první světové války však našli oba mužové v řadě směrů společnou politickou řeč a ve válečných letech se sešli v zápase za samostatný český, respektive československý stát, byť každý na jiné jeho frontě.

V roce 1907 se Dyk stal redaktorem Pokrokové revue a současně též literárního časopisu Lumír, na jehož stránkách pěstoval i politickou publicistiku. Roku 1910 vstoupil do redakce státoprávně pokrokařského deníku Samostatnost a o rok později se stal nejen členem, ale hned i jedním z vůdčích představitelů České strany státoprávně pokrokové, členem jejího výkonného výboru a záhy i předsednictva. Za tuto stranu také v červnu 1911 neúspěšně kandidoval ve volbách do poslanecké sněmovny předlitavské říšské rady na pražských Královských Vinohradech. Volební neúspěch ho ovšem neodradil od další politické činnosti: roku 1912 vystoupil na sjezdu strany jako mluvčí její radikální frakce, v následujícím období se exponoval za sblížení a spolupráci státoprávních pokrokařů a mladorealistů na společné

²⁴¹ Viktor DYK, *Pohádky z naší vesnice*, s. 58. (Báseň bez názvu, napsaná v červnu 1909 v Paříži, byla poprvé otištěna v *Pokrokové revui* 5, 1908–09, s. 688–689, v rámci Dykovy pravidelné rubriky *Poznámky*.)

„protirakouské“ platformě a na jaře 1914 se podílel na přípravách květnového mimořádného sjezdu stranických důvěrníků, který reagoval na předzvěsti válečné konflakce a svým *Manifestem k Evropě* předjal blížící se dramatické události. Mrakům na evropském nebi Dyk ostatně věnoval již více než rok předtím brožuru *O Balkánu a o nás*, psanou pod dojmem balkánských válek 1912–13 a apelující na Čechy, ukolébané pragmatismem tzv. pozitivní politiky, aby se připravili na blížící se historickou zkoušku, poskytující jedinečnou příležitost pro mezinárodní řešení české otázky:

„Po pádu Turecka, jež znamenalo stát, v němž menšina šlapala zpupně většinu, bude-li čerpati tato říše [rakousko-uherská] poučení z toho, co se děje a již stalo? Nevíme; tolik jen víme, že se vždy špatně učila a vždy dobře zapomínala. Ale stavěti na jejím poučení bylo by poněkud lehkomyšlné. Stačí, poučíme-li se aspoň sami: [...] že ani relativní úspěchy pozitivní politiky při zachování zahraniční politiky říše neznamenaají pro nás jistoty a bezpečnosti, poněvadž usnadňující úspěch německého imperialismu, usnadňujeme konečné své zdolání, jakmile tento imperialismus nabude vrchu nad svými evropskými nepřáteli. [...] A posléze: že máme pro sebe všechny výhody, stane-li se naše otázka evropskou otázkou, ale všechny nevýhody, trvá-li v této říši jakási německá otázka, žádající odsunutí nás na národ desátého řádu a pozvolné naše zprvu politické, pak i národní skomírání.“²⁴²

Atmosféru příslovečného „ticha před bouří“, letargie, přehlízející stále očividnější příznaky blížící se války, reflektoval pak Dyk i ve své básnické tvorbě z oněch let, například v básni *Západ slunce nad Prahou*:

*A všechny síla neznámá dál hnala
k propasti, jež se otvírala,*

*k propasti, kterou kryly květy,
bzučící motiv z operety.*²⁴³

Po vypuknutí první světové války se Dyk okamžitě zapojil do formujícího se domácího odboje.²⁴⁴ Stal se jedním z pěti členů užšího válečného vedení své strany a účastnil

²⁴² Viktor DYK, *O Balkánu a o nás*, in: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře I*, Praha 1927, s. 234–235.

²⁴³ Viktor DYK, *Prohrané kampaně*, Praha 1914, s. 54.

²⁴⁴ O své politické a literární aktivitě za první světové války podal Viktor Dyk podrobné svědectví ve druhé knize svých memoárů: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře II*, Praha 1927. K tomu srov.: Martin KUČERA, *Obrysy světa Viktora Dyka za války*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004, s. 72–89; Josef TOMEŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*, Praha 2009, s. 52–60.

se tajných jednání se zástupci ostatních českých politických stran. Shromažďoval a předával důvěrné informace a patřil k protagonistům zpravodajsko-diskusní společnosti, scházející se pravidelně na pražském vltavském nábřeží mezi Národním divadlem a Karlovými lázněmi, i státoprávně pokrokářské konspirační skupiny, scházející se v bytě dr. Milana Čapka. Během podzimu 1914 se opakovaně setkal se svým někdejší odpůrcem T. G. Masarykem před jeho odchodem do ciziny. V roce 1915 byl Masarykem z exilu vyzván k emigraci a účasti v zahraničním odboji a po určitém váhání začal v tomto směru – v součinnosti s Edvardem Benešem – činit přípravy, nakonec však řízením osudu zůstal ve vlasti a pokračoval ve své činnosti v domácí rezistenci.

Na válečnou a odbojovou realitu reagoval i rozsáhlou básnickou tvorbou, roztroušenou na stránkách různých periodik a posléze shrnutou a postupně vydanou ve čtyřech sbírkách tzv. *Válečné tetralogie*, patřící k vrcholům jeho tvorby. V různých listech otiskoval jinotajné články, fejetony, povídky a básně, a údajně byl též skutečným autorem velké části válečných politických vtípů, kolujících tehdy mezi lidem.²⁴⁵ Dlouho se mu dařilo klamat přísnou válečnou cenzuru, avšak svou alegorickou prózou *Tajemná dobrodružství Alexeje Iványče Kozulinova*, satirou zdánlivě na ruské, ve skutečnosti však na dobové rakouské poměry, otiskovanou v létě 1915 na pokračování v brněnských *Lidových novinách*, na sebe soustředil pozornost represivních orgánů a více než rok byl vyšetřován.

Nakonec byl 20. listopadu 1916 – ovšem především v souvislosti se státoprávně pokrokářskou odbojovou činností – zatčen a uvržen do vídeňského posádkového vězení, kde pak strávil skoro půl roku. Ve vězeňské cele napsal řadu básní, později shrnutých do sbírky *Okno*, včetně své vůbec nejznámější básně *Země mluví*, vzniknuvší v dubnu 1917 a svým poselstvím korespondující s *Manifestem českých spisovatelů*, k jehož signatářům se Dyk ze žaláře připojil.

Krátce poté, 27. května 1917, byl Dyk z vězení propuštěn. Téhož dne se po úmorné osmnáctihodinové cestě vlakem vrátil do Prahy. Zde hned navázal na přerušenu odbojovou práci, jejíž těžiště a formy se mezitím povětšinou posunuly do radikální opozice v mezích legality. V červnu 1917 se stal členem šestičlenné Rady českých spisovatelů (vedle J. S. Machara, Jaroslava Kvapila, Aloise Jiráska, Josefa Thomayera a Antala Staška), řídící národní kulturní rezistenci. Pravidelně přispíval do radikálně protirakouských listů *Národ*, *Česká demokracie* a *Neodvislost* a bojovně vystupoval za nekompromisní „odrakouštění“ českého veřejného života, za jeho důslednou očistu od všech, kdo se zkompromitovali politickým

²⁴⁵ Jan HAJŠMAN, *Viktor Dyk v domácím odboji*, Praha 1931, s. 6.

aktivismem či váhavou loajalitou. („Vše se u něho soustředilo do jediné politické téze: pryč s Rakousko-Uherskem, pryč s rakušáctvím v nás.“²⁴⁶) Účastnil se též jednání o koncentraci českého politického tábora a v únoru 1918 stál u kolébky nové strany – České státoprávní demokracie, do níž vplynula i dosavadní Česká strana státoprávně pokroková. Na podzim 1917 se také stal redaktorem *Národních listů* a zůstal jím až do konce svého života. Veškeré své žurnalistické a politické působení věnoval boji za samostatný český stát na troskách hroutícího se Rakousko-Uherska...²⁴⁷

Uskutečnění svého dávného snu se dočkal 28. října 1918. Z letmé vzpomínky, publikované 28. října 1920 v *Národních listech*, víme, že jej z větší části strávil v redakci *Národních listů* v tehdejší Mariánské třídě v bezprostřední blízkosti Václavského náměstí.²⁴⁸ Zde také v podvečer napsal „v ruchu a chvatu, za zpěvu na ulicích a jásotu okolo svého redakčního stolu“²⁴⁹ úvodník pro ranní vydání *Národních listů* následujícího dne, 29. října 1918. Byl to první úvodník tohoto tehdy nejvýznamnějšího českého deníku v samostatném československém státě a nesl sebevědomý název *Stát jsme my*. Začínal stručnou rekapitulací dojmů předchozího dne, ale vzápětí již dykovsky připomínal závazek a povinnost, před něž vznik vlastního státu národ postavil, a potřebu nahradit dosavadní většinou negativní vztah ke státu jako takovému vztahem pozitivním, aktivním:

„Nezapomenutelné byly dojmy prvního dne svobody... Hráze se provalily a vlny nadšení, tak dlouho utlačovaného, valily se svobodně a volně. Bylo to opojení, opojení, jehož tolik předešlých generací nepoznalo a tolik příštích nepozná; byla to veliká chvíle, které slovo nedosáhne a obraz nevyličí... Ale co jsme žili včera, nebyl sen a náš národ... chce a bude žít. Ale ježto chce a bude žít, nesmí jako protějšek výroku Ludvíka XIV., který prohlásil, že stát je on, postavit hrdý výrok ‚stát jsme my‘, aniž by si uvědomil, že v hrdém hesle je také závazek, těžký, ale slavný závazek.“²⁵⁰

A o den později, večer 29. října 1918, napsal v doznívajícím dosud „hluku, ruchu a jásotu“ báseň, jež zčásti navazovala na zmíněný úvodník a podle mínění svého autora „mohla tenkrát znít nevhodně a nepřijemně“ a „do choru básní, oslavujících osvobození, rozhodně se

²⁴⁶ Jaroslav MED, *Viktor Dyk*, Praha 1988, s. 194.

²⁴⁷ Dykovu činnost v domácím odboji a v opoziční české politice za první světové války podrobněji připomíná předposlední kapitola této práce, věnovaná historii státoprávně pokrokové strany za první světové války.

²⁴⁸ Viktor DYK, *28. října 1918–1920*, *Národní listy* 28. 10. 1920, in: VIKTOR DYK, *O národní stát. 1919–1922*, ed. J. O. Novotný, Praha 1933, s. 175–178

²⁴⁹ Tamtéž, s. 176–177.

²⁵⁰ Viktor DYK, *Stát jsme my*, *Národní listy* 29. 10. 1918, s. 1; též in: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře II*, Praha 1927, s. 325–326.

nehodila“.²⁵¹ Nazval ji *Píseň noci 29. října* a publikoval v Národních listech 30. října 1918, mimochodem právě v den, kdy se k československému státu tzv. Martinskou deklarací oficiálně přihlásila i slovenská politická reprezentace. Báseň vyjadřovala obavy z budoucnosti právě vzniknuvšího státu, vtírající se uprostřed všeobecné euforie a triumfu, obavy z toho, bude-li česká politika na výši úkolů, které před ní nové poměry kladou:

Kokardy, jásos, na praporu prapor.

Srdce se v dálku rozletí.

Jak je to krásné překonati zápor

a býti, růsti, stavěti!

*Leč, všichni vy, jichž srdce pýchou zhrdla,
jež opíjí dne oslava:*

Poslyšte výkřik z básníkovy hrdla.

Boj teprve nám nastává!

*Boj se sebou, se všemi zlými pudy,
se sobectvím, jež vede v sráz.*

*Nezapomeňte na svých otců bludy,
nezapomeňte běsů v nás!*

Vichřici strašnou ještě slyším skučet.

Chraň, čehos nabyl, vlastní říš.

Čas není, bratři, připravovat účet,

jež rodné zemi předložíš!

*Ne na svůj zájem, ale na budoucnost
hled' v moři krve prolité.*

A nebude-li v srdci čistá vroucnost,

jak uhájíme dobyté?²⁵²

²⁵¹ Viktor DYK, *O národní stát. 1919–1922*, ed. J. O. Novotný, Praha 1933, s. 176. – Srov. též: Viktor DYK, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha 1929, první vydání, s. 31: „Měl jsem čest napsat pro Národní listy první úvodník svobody. Jeho titul zněl: „Stát jsme my“, ale toto stát jsme my bylo hlášáno jako závazek. Zdůrazňoval jsem povinnost v době, kdy bylo populárnější mluvit o právech.“

²⁵² Viktor DYK, *Píseň noci 29. října*, Národní listy 30. 10. 1918, s. 1; též in: Viktor DYK, *Poslední rok*, Praha 1922, s. 57.

Dramaticky patetické i jasnozřivě varovné verše obrazy Dykův charakteristický politický instinkt, s nímž často dokázal nahlédnout daleko za obzor přítomných dnů. Zároveň předznamenaly politickou platformu, kterou pak Viktor Dyk jako čelný novinář, v letech 1918–25 poslanec a od roku 1925 do své smrti senátor Československé národní demokracie²⁵³ hájil po celý zbytek svého života v peripetiích vnitropolitických zápasů a stranických animozit první republiky. Idealistický nacionální maximalista se od okamžiku vyhlášení samostatnosti obával o další osud československého státu, o jeho ohrožení zevnitř v důsledku nezralosti a nedostatečnosti vlastního národa. „Vlna optimismu zalila Čechy,“ napsal později, oživuje své pocity z 28. října 1918. „V mou radost mísila se děsivá myšlenka, že není dobojováno...“²⁵⁴

V následujících letech byl rozčarován dalším vývojem české politiky, který přízemním materialismem dílčích a stranických zájmů devalvoval mravní hodnotu národního osvobození a oslaboval národní síly v předpokládaných příštích zápasech na obranu vybojovaného státu. Stal se čelným publicistickým mluvčím konfrontační politiky Československé národní demokracie vůči skupině „Hradu“, reprezentované prezidentem T. G. Masarykem a ministrem zahraničí Edvardem Benešem: prosazoval koncepci Československé republiky jako silného národního státu československého národa, znepokojovala ho oficiální defensivní politika vůči českým Němcům, kteří přijali Československo pouze jako provizorium a stali se potenciální hrozbou pro jeho existenci, trápila ho nespravedlivá bagatelizace domácího odboje za první světové války ze strany představitelů odboje zahraničního. V nesčetných novinářských článcích, komentářích a polemikách neustále varoval, že vyhrát boj je mnohdy jednodušší než vítězství dlouhodobě obhájit.²⁵⁵

Ve svém poválečném politickém působení v nových poměrech navazoval na svoji někdejší činnost ve státoprávně pokrokové straně, za níž se ostatně v této době často ohlížel v početných vzpomínkových statích. Zůstává s ní spjat i v historickém povědomí národa, dávno po své předčasné smrti, jež ho zastihla v Adriatickém moři 14. května 1931.

²⁵³ V letech 1918–20 byl Viktor Dyk členem Revolučního národního shromáždění Republiky československé za Českou státoprávní demokracii, respektive (po reorganizaci strany na jaře 1919) za Československou národní demokracii, 1920–25 poslancem a od roku 1925 do konce svého života senátorem za Československou národní demokracii. Současně byl po celou dobu členem ústředního výkonného výboru své strany, redaktorem a politickým komentátorem ústředního stranického deníku *Národních listů* a spolupracovníkem dalších národně demokratických listů (například týdeníků *Demokrat* a *Samostatnost*).

²⁵⁴ Viktor DÝK, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha 1929, první vydání, s. 30.

²⁵⁵ O Dykově politické činnosti po roce 1918 se podrobněji zmiňujeme v poslední kapitole této práce.

Kromě uvedených pěti nejvýznamnějších a nejtypičtějších osobností, tradičně reprezentujících státoprávní pokrokaře v naučných slovnících a dějepisných učebnicích, tvořili historii strany i početní další představitelé, kteří se vesměs zapsali do národních dějin i v jiných než stranicko-politických souvislostech. Některé z nich zde nyní připomeneme.²⁵⁶

Jedním z vůdců a parlamentních reprezentantů strany v prvních třech letech její existence byl právník *dr. Karel Baxa* (1863–1938). Po maturitě na akademickém gymnáziu v Praze vystudoval práva na pražské české univerzitě a roku 1888 byl promován doktorem práv. Od konce osmdesátých let 19. století se věnoval advokacii a roku 1896 si zřídil vlastní advokátní kancelář v Praze. Patřil ke stoupencům pokrokového hnutí a počátkem roku 1894 hájil obžalované pokrokaře v procesu s tzv. Omladinou. Kontroverzně působilo na podzim 1899 jeho angažmá plnomocníka matky Anežky Hružové při procesu s Leopoldem Hilsnerem před krajským soudem v Kutné Hoře i při novém soudním projednávání případu před krajským soudem v Písku. V letech 1899–1908 stál spolu s Karlem Stanislavem Sokolem v čele České strany státoprávní, po větší dobu jako její předseda; po vzniku České strany státoprávně pokrokové v dubnu 1908 se stal členem jejího předsednictva. V letech 1895–1913 byl poslancem českého zemského sněmu, 1901–18 poslancem říšské rady. Na jaře 1911 přijal v obavách ze ztráty mandátu kandidaturu od mladočesko-staročesko-národně sociálního volebního kartelu a byl za tuto koalici opět zvolen do říšské rady. Poté vystoupil ze státoprávně pokrokové strany a vstoupil do strany národně sociální, jejímž členem a politickým exponentem pak zůstal až do konce svého života. Od 30. června 1919 do 2. dubna 1937 zastával úřad starosty, respektive (od října 1923) primátora hlavního města Prahy; zasloužil se o vytvoření Velké Prahy a o rozvoj hlavního města republiky v meziválečném období. Zároveň vykonával od roku 1920 funkci předsedy Ústavního soudu; v letech 1928–37 byl členem českého zemského zastupitelstva a od roku 1923 předsedal správní radě České banky.²⁵⁷ – Stoupencem státoprávně pokrokové strany a stálým spolupracovníkem jejího tisku byl i jeho bratr *dr. Bohumil Baxa* (1874–1942), původně soudce, od roku 1919 profesor českých právních dějin na Masarykově univerzitě v Brně, popravený nacisty za heydrichiády.

²⁵⁶ Životopisné údaje převážně většiny dále uvedených osobností obsahují dostupné všeobecné a biografické encyklopedie, mj.: *Ottův slovník naučný* (1888–1909), *Ottův slovník naučný nové doby (Dodatky Ottova slovníku naučného, 1930–43)*, *Masarykův slovník naučný* (1925–33), *Český biografický slovník XX. století* (1999), případně *Biografický slovník českých zemí* (od 2004).

²⁵⁷ Biogram Karla Baxy viz: František KOLÁŘ a kolektiv, *Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938*, Praha 1998, s. 12; *Biografický slovník českých zemí*, díl 3, Praha 2005, s. 296–297; Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 44–47.

Ve stejnou dobu jako Baxa zastupoval státoprávní pokrokáře na říšské radě *Antonín Hubka* (1872–1919), přední znalec problematiky národnostních menšin. Po maturitě na gymnáziu studoval dva roky práva na české univerzitě v Praze, studia však nedokončil a stal se úředníkem českého zemského výboru. Od mládí se zabýval problematikou českých menšin v národnostně smíšených krajích českých zemí i v Dolním Rakousku a Německu a na tuto oblast zaměřil i svou publicistickou činnost: roku 1897 se stal spolupracovníkem, později i redaktorem *Samostatnosti*, v letech 1898–1901 redigoval kalendář *Národní stráž*, 1901–07 menšinový list *Pošumaví*, od roku 1906 vydával *Národní noviny*. Postupně napsal a vydal publikace (mj.) *Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu* (1899), *Sčítání lidu* (1900), *Čechové v Dolních Rakousích* (1901), *Menšinová práce* (1904). V letech 1895–1912 byl členem výboru, 1896–1903 jednatelem *Národní jednoty pošumavské*. Za studentských let se účastnil pokrokového hnutí, od roku 1898 zasedal v předsednictvu radikálně pokrokové a od roku 1908 státoprávně pokrokové strany. V letech 1907–11 byl poslancem říšské rady za Klatovy a Domažlice. Po převratu v říjnu 1918 se stal radou českého zemského výboru, záhy poté však předčasně zemřel.²⁵⁸

Ve státoprávní straně po léta působil i právník *dr. Antonín Sobotka* (1868–1919), od roku 1899 advokát na Zbraslavi u Prahy, kde působil v obecním zastupitelstvu a místní školní radě a posléze jako zástupce okresního starosty. Významně se angažoval v Sokole a v řadě spolků a svou rozsáhlou přednáškovou a publicistickou činností (mj. v *Radikálních listech*, posléze v *Samostatnosti*) usiloval o hospodářské a kulturní povznesení regionu. Na jaře 1908 se stal členem vedení *České strany státoprávně pokrokové*, v letech 1912–14 byl jejím předsedou a 1908–13 ji reprezentoval jako poslanec českého zemského sněmu; roku 1913 se stal členem *Národní rady české*. Představoval umírněný směr ve straně, orientovaný především na prosazování národních zájmů v samosprávné, školské a hospodářské sféře; ve své době platil za renomovaného znalce živnostenských a školských otázek. Na prahu první světové války byl vyřazen z aktivní politické činnosti těžkou chorobou.

Z regionální politiky vyšel i další ze státoprávně pokrokářských poslanců *Václav Prunar* (1875–1939). Pocházel z rodiny řezníka, rolníka a majitele realit v Klatovech. Maturoval na klatovském gymnáziu a poté studoval na právnické fakultě české univerzity v Praze, kde získal absolutorium. V roce 1896/97 sloužil v rakousko-uherské armádě jako jednoroční dobrovolník; dosáhl hodnosti poručíka, ale později byl čestným vojenským

²⁵⁸ Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 140–142.

soudem degradován pro svůj veřejný projev o protiprávním vlastnictví Pražského hradu dvorním erárem. Od přelomu 19. a 20. století působil jako novinář, od roku 1904 redigoval krajiňský týdeník Šumavan v Klatovech, kde též vedl Národně sociální hospodářsko-politický klub pro Království české a roku 1912 byl zvolen městským radním. Zároveň se angažoval při ochraně práv českých menšin v jihozápadních Čechách a zasedal v Zemědělské radě pro království České. Od roku 1901 byl funkcionářem radikálně pokrokové, od roku 1908 státoprávně pokrokové strany, v letech 1908–13 poslancem českého zemského sněmu, 1911–18 poslancem říšské rady. Po vypuknutí první světové války byl v listopadu 1914 pro své radikálně nacionální postoje zatčen, posléze násilně zařazen do armády jako řadový voják a poslán na haličskou frontu. Těsně před obnovením činnosti říšské rady koncem května 1917 se mu podařilo vyvázat z armády a odjet do Vídně; při zahájení říšské rady 31. května 1917 podal spolu s poslancem Antonínem Kalinou státoprávní deklaraci, odsuzující vinu ústředních mocností na rozpoutání války a požadující obnovení samostatného českého státu bez ohledu na celek říše a habsburskou dynastii. Po vzniku Československé republiky založil vlastní Neodvislou stranu lidu malého, která se však neprosadila, a v letech 1919–33 vydával v Klatovech týdeník Neodvislý republikán.²⁵⁹

Jinou výraznou osobnost regionální politiky představoval písecký stavitel *Václav Špirhanzl* (1857–1936), dlouholetý člen zastupitelstva a městské rady a v letech 1907–18 starosta města Písku. Od roku 1908 předsedal písecké místní organizaci státoprávně pokrokové strany, stál v čele Národní jednoty pošumavské, působil v řadě korporací a proslul jako mecenáš píseckého sirotčince. V letech 1908–09 byl krátce poslancem českého zemského sněmu.

Ve vedení strany i v jejím tisku se výrazně uplatňoval i jeden z někdejších vůdců pokrokového hnutí, novinář a menšinový pracovník *Josef Škába* (1870–1933). Na počátku devadesátých let 19. století redigoval *Časopis českého studentstva* a literární revui *Nové proudy*; hojně publikoval (zejména pod pseudonymem Osip) a v roce 1891 spolu s Bělou Krapkovou-Raichlovou přeložil do češtiny píseň *Rudý prapor*. Koncem roku 1893 byl zatčen a v únoru 1894 v procesu s tzv. Omladinou odsouzen ke dvěma letům těžkého žaláře, který si v letech 1894–95 odpykal ve věznici na Borech. Po propuštění řídil nejprve v letech 1896–99 pokrokářsky orientovaný krajiňský list *Labské proudy* v Kolíně, od roku 1899 deník *Radikální listy* v Praze. Jako přední znalec problematiky národnostních menšin se stal roku

²⁵⁹ Biogram Václava Prunara viz: František KOLÁŘ a kolektiv, *Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938*, Praha 1998, s. 204–205; Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 2, München 2012, s. 271–272.

1901 tajemníkem a roku 1910 ředitelem ústředí Národní jednoty severočeské a významně přispěl k hospodářskému a kulturnímu povznesení českých menšin v poněmčeném severočeském pohraničí. V letech 1899–1908 politicky působil ve státoprávní straně, 1908–1918 ve straně státoprávně pokrokové, kde byl za první světové války jedním z pěti členů mimořádného užšího stranického vedení, napojeného na domácí odboj. Spolu se státoprávními pokrokaři přešel v únoru 1918 do České státoprávní demokracie, posléze Československé národní demokracie. Po převratu v říjnu 1918 byl pověřen řízením národně politického odboru Národního výboru, který měl na starosti poměry v národnostně smíšených krajích českých zemí, a připravoval materiál o národnostní otázce v Československu pro československou delegaci na pařížské mírové konferenci. Roku 1920 byl jmenován vládním tajemníkem pro národnostní otázky v ministerstvu vnitra a tento úřad pak zastával až do konce svého života. Vedle své bohaté žurnalistické produkce, rozptýlené po různých novinách a časopisech, napsal i několik samostatných publikací, mimo jiné: *Jazykové a rozhraničovací předlohy vlády Bienertovy a stanovisko severočeských menšin* (1909), *Dr. Alois Rašín* (1923), *Pamětní lístek K. St. Sokola* (1924), *O síle komunismu v ČSR* (1928).

Mladou pokrokařskou generaci reprezentoval v předsednictvu strany *dr. Vítězslav Štěpánek* (1886–1960), rusista, profesor ruštiny na pražské obchodní akademii, syn překladatele a propagátora ruské literatury, profesora Karla Štěpánka. Svou kulturní i politickou orientací vyhraněný rusofil, psával v posledních předválečných letech do Pokrokové revue literárně esejistické i politické stati pod pseudonymem „Sila Samsonyč“; samostatně vydal *Slovanské úvahy* (1908) a studii *V. G. Bělinický a F. M. Dostojevský* (1911). aktivně se účastnil práce ve vedení strany a zvláště významně se podílel na jeho zahraničně politických projektech. Navázal úzké osobní kontakty s ruským konsulem v Praze Žukovským a na jaře 1914 s ním vedl – spolu s poslancem Kalinou – jednání o možné proruské odbojové roli státoprávních pokrokařů v českých zemích v případě vypuknutí války. V téže době vypracoval návrh *Manifestu k Evropě*, který byl potom s jistými doplňky z návrhu Lva Borského přijat na sjezdu stranických důvěrníků 17. května 1914, a konečné znění dokumentu přeložil do ruštiny. Po vypuknutí první světové války odešel z pověření své strany v prosinci 1914 do Švýcarska, kde se zapojil do zahraničního odboje. V roce 1916 se dostal do Ruska a stal se hlavním spolupracovníkem Josefa Düricha. Roku 1919 se vrátil do vlasti. V meziválečném období působil jako profesor na dívčím reformním reálném gymnáziu na Královských Vinohradech v Praze, zpracoval a vydal několik rusko-českých a česko-ruských slovníků a v kramářovském duchu propagoval slovanskou vzájemnost. Stal se předsedou konzervativně rusofilské Vseslovanské jednoty a udržoval čilé styky s ruským

exilem v Československu. Za německé okupace byl vězněn. Od roku 1932 do své smrti byl jednatelem Spolku pro zřízení pamětní desky a pomníku Viktoru Dykovi.

Jiným zajímavým představitelem státoprávně pokrokové strany byl právník *dr. Ladislav Machač* (1871–1941), pražský advokát a renomovaný znalec problematiky českého historického státního práva. V době svých studií na české univerzitě v Praze se stal stoupencem pokrokového hnutí, od konce devadesátých let byl členem výkonného výboru radikálně pokrokové, od roku 1908 státoprávně pokrokové strany a zároveň se exponoval ve studentském a sokolském hnutí. Patřil ke stálým spolupracovníkům *Samostatnosti* a *Pokrokové revue*, kam přispíval především právníckými články (zejména z historie českého státního práva, z veřejného a správního práva), ale též politickými úvahami. Proslul svým úsilím o přiznání vlastnických práv k Pražskému hradu České koruně (autor spisu *Koruna česká vlastníkem královského hradu pražského*, 1906), ale také fundovaným zájmem o sociální problematiku a překladem díla Eduarda Bernsteina *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie* (1902). Za první světové války působil v domácím odboji a byl spoluautorem textu státoprávního prohlášení poslanců Kaliny a Prunara na říšské radě v květnu 1917. Viktor Dyk ho ocenil jako „muže velikých schopností a širokého obzoru, jenž bohužel vhodné působiště nenašel“²⁶⁰.

Ve straně a v jejím tisku se angažoval i další významný pražský advokát, *dr. Antonín Klouda* (1871–1961), někdejší účastník pokrokového hnutí, později jeden z aktérů domácího odboje za první i druhé světové války. V meziválečném období patřil k čelným představitelům národně socialistické strany, v letech 1926–38 byl jejím místopředsedou, 1920–39 senátorem Národního shromáždění, 1919–35 viceprezidentem, 1935–38 prezidentem Advokátní komory v Praze. Za německé okupace byl vězněn v nacistických koncentračních táborech. V pozůstalosti zanechal rozsáhlé memoáry.

Ve státoprávně pokrokařském tisku, především v ústředním listu *Samostatnost*, působila řada pozoruhodných žurnalistických osobností. Odpovědným redaktorem *Samostatnosti* a zároveň i vedoucím funkcionářem strany byl v letech 1908–14 *Karel Polícar* (1880–1949), pozdější (od konce roku 1917) vedoucí redaktor večerního vydání *Národních listů*. V letech 1910–14 působil v redakci *Samostatnosti* i přední novinář a všestranný překladatel *Josef Pachmayer* (1864–1928), účastník pokrokového hnutí a jeden z odsouzených v procesu s Omladinou, v letech 1883–1910 redaktor *Národních listů*, kam byl přijat na doporučení Jana Nerudy, méně známý básník a prozaik, ale obdivuhodný polyglot,

²⁶⁰ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, str. 274.

jenž překládal do češtiny literární díla francouzských, anglických, italských, ruských i severských autorů, mimo jiné Björnstjerna Björnsona a A. C. Doylea. V Samostatnosti začínal svou novinářskou kariéru *Gustav Šmejc* (1887–1973), jenž po vypuknutí první světové války řídil spolu s Viktorem Dykem polední vydání listu a poté se zapojil do domácího odboje; v letech 1915–18 byl redaktorem agrárního *Večera*, 1919–26 šéfredaktorem *Večerního Českého slova*, 1923–39 členem ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy, 1926–39 tajemníkem poslaneckého klubu národně socialistické strany. In margine budiž poznamenáno, že všichni tři někdejší redakční kolegové se nepřímo střetli v diskusi na posledním (likvidačním) sjezdu důvěrníků státoprávně pokrokové strany v lednu 1918.

K významným a velmi aktivním funkcionářům strany v Praze patřili vinohradský advokát a místostarosta pražského Sokola *dr. Antonín Novotný* (1866–1918), úředník Hypoteční banky v Praze *Jan Havlena*, prokurista *Jaroslav Líbal* a tehdejší advokátní koncipient, pozdější přední pražský advokát *dr. Adolf Dušek* (1881–1951), po určitou dobu tajemník (a jediný placený zaměstnanec) strany, v meziválečném období aktivní činitel Československé národní demokracie, radní hlavního města Prahy, činovník řady kulturních a sportovních spolků.

Mezi členy výkonného výboru strany najdeme i vynikajícího českého sochaře *Ladislava Šalouna* (1870–1946), zapsaného v národním povědomí minimálně pomníkem Mistra Jana Husa na pražském Staroměstském náměstí a patřícího k osobním přátelům Karla Stanislava Sokola a Viktora Dyka.

Činnost strany a jejího tisku finančně podporovali pražský advokát *dr. Václav Důras* (1878–1937), od roku 1912 majitel velkostatku Tetín a člen okresní správní komise v Berouně, od roku 1923 místopředseda Svazu československých velkostatkářů; architekt *Rudolf Václav Svoboda* (1882–?), projektant a stavitel žižkovského divadla Akropolis, autor spisu *Velká Praha* (1919), vydavatel bibliofilů a přítel řady umělců; a *ing. Milan Čapek* (1885–1977), generální ředitel Maršnerovy čokoládovny a přední účastník domácího odboje za první světové války (bratr novináře a publicisty Emy Čapka). Štědrým sponzorem a zároveň aktivním místním funkcionářem strany byl též královéhradecký průmyslník *Josef Václav Pilnáček* (1877–1949), majitel továrny na mýdla, svíčky a parfumerii a v letech 1929–42 starosta Hradce Králové, vyvíjející širokou společenskou a charitativní činnost.

Jako člen výkonného výboru i jako expert na problematiku národnostních menšin působil ve straně právník, statistik a demograf *dr. Jan Auerhan* (1880–1942), v letech 1906–1919 úředník Zemské statistické kanceláře v Praze. Zabýval se statistikou českého vystěhovalectví a českých a slovenských menšin v zahraničí, ale též národohospodářskou

statistikou. Od roku 1919 pracoval ve Státním úřadu statistickém, v letech 1929–39 byl jeho prezidentem, současně prvním předsedou Československého ústavu zahraničního a docentem antropogeografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Za první světové války byl činný v domácím odboji; s domácí rezistencí spolupracoval i za německé okupace, což se mu stalo osudným: za stanného práva po atentátu na Heydricha byl zatčen a vzápětí popraven.

Ve státoprávně pokrokářské publicistice i v samotné stranické činnosti se výrazně uplatňoval kulturní historik a bibliolog *dr. Jaromír Malý* (1885–1955), představitel mladé generace státoprávních pokrokářů. Již za studií na pražské filosofické fakultě redigoval *Studentský věstník* a *Časopis pokrokového studentstva*, později, absolvovav studijní pobyty na univerzitách v Tübingen a v Mnichově, byl v letech 1909–12 redaktorem *Samostatnosti*, 1913–14 *Pokrokové revue*. Za první světové války patřil k hlavním organizátorům státoprávně pokrokářské rezistence a k předním aktivistům domácího odboje vůbec. V meziválečném období pracoval jako odborový rada v Knihovně Národního shromáždění, stal se autoritou v oboru českých exlibris a supralibros (redigoval *Sborník pro exlibris a jinou grafiku*) a publikoval řadu příspěvků k dějinám pokrokářství, státoprávně pokrokové strany a prvního odboje. Za německé okupace byl vězněn v koncentračních táborech Dachau, Buchenwald a Sachsenhausen. V letech 1946–48 byl ředitelem Knihovny Národního shromáždění a zároveň lektorem žurnalistiky na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a na Vysoké škole politické a sociální. Po celý život se věnoval regionální historii svého rodného města Písku a prácheňského kraje (v letech 1916–36 vydával kulturní revui *Otavan*), osobnosti a dílu K. H. Máchy.

Z mladé generace státoprávních pokrokářů musíme dále vzpomenout předčasně zesnulého středoškolského profesora češtiny a francouzštiny *Gustava Čadka* (1883–1913), plzeňského rodáka, od studentských let aktivně činného politicky ve skupině kolem *Časopisu pokrokového studentstva*. Tento mladý intelektuál zosobňoval velkou nadějí státoprávně-pokrokové strany: pro své mimořádné schopnosti byl obecně považován nejen za budoucího stranického vůdce, ale i za talent, na nějž čekají velké úkoly v české politice vůbec. Podle svědectví svých osobních přátel a politických druhů byl Gustav Čadek osobností podmanivého charismatu, velikých organizačních schopností, širokého rozhledu a mimořádné energie, řečnického i stylistického umění. Jeho články, věnované různým aktuálním politickým otázkám, prozrazují bystrý úsudek, kultivovanost a teoretický fundament.²⁶¹ Pro

²⁶¹ Politický profil Čadkův v detailu charakterizuje citát z jeho přednášky, věnované problematice radikalismu; jeho obhajoba radikalismu pozoruhodně koresponduje s výše připomenutou Dykovou definicí nacionalismu: „Planý radikalism je k opravdovému v podobném poměru jako klerikalism k náboženství, radikálníčení

své budoucí úkoly profesionálního politika se chtěl Čadek systematicky připravit, a to i dlouhodobým studijním pobytem v západní Evropě (v Německu, Švýcarsku a hlavně v Paříži – na *École libre des sciences politiques*) v letech 1911–13. Krátce po svém návratu do Prahy však 7. května 1913 náhle zemřel. Jeho smrt znamenala pro stranu a zejména pro její mladou generaci, již byl přímo idolem, velkou ránu, jak o tom nejlépe svědčí dobová státoprávně-pokrokářská publicistika i pozdější reminiscence.²⁶²

K blízkým Čadkovým přátelům patřili organizátoři obnoveného studentského pokrokařství, redaktoři a kmenoví autoři *Časopisu pokrokového studentstva* a *Pokrokové revue* právník *Rudolf Brož* (1880–1939), politologicky (mj. na pařížské Sorbonně) vzdělaný pražský advokát, znalec národohospodářských otázek a v roce 1919 člen československé delegace na pařížské mírové konferenci; všestranný publicista, editor, překladatel a osvětový pracovník *Emil (Ema) Čapek* (1880–1960), zabývající se problémy studentského hnutí své generace, filosofií výchovy, reformou střední školy i historií pokrokového hnutí, po vzniku ČSR vydavatel revue *Nové Čechy* a autor řady politických příruček; a literární historik, kritik a překladatel-romanista, pozdější profesor Karlovy univerzity *Josef Kopal* (1883–1966).

Zvláštní místo v tomto okruhu má historik *Jaroslav Werstadt* (1888–1970). V posledních letech před první světovou válkou byl vedoucím představitelem státoprávně pokrokařské mládeže, členem výkonného výboru strany a účastníkem jednání o společném postupu s realisty; za války se aktivně podílel na domácí rezistenci, prostředkoval spojení se zahraničním odbojem, v letech 1917–18 organizoval hnutí českého studentstva ve vrcholné fázi zápasu za samostatný stát a roku 1918 byl spoluzakladatelem a v letech 1918–19 prvním předsedou mladé generace České státoprávní demokracie. Po vzniku ČSR přešel jako jeden z mála státoprávních pokrokařů na masarykovské a „hradní“ pozice; proměnu svého postoje vůči Masarykovi nepřímou zdůvodnil analýzou postupného vývoje Masarykova poměru k pokrokařství a českému historickému státnímu právu ve spisku *Od České otázky k Nové Evropě*.²⁶³ V meziválečném období se soustavně věnoval dokumentaci a zpracování dějin prvního odboje; v letech 1929–39 byl přednostou politicko-archivního oddělení a ředitelem

kompromituje seriosní radikalism. ... Radikalism není plané rozčilování a bouření, není netrpělivost a těkavost, není víra v zázraky – radikalism je houževnaté sledování vytčeného cíle, je důslednost a zásadovost v svědomité politické práci.“ Antonín RAUTENKRANZ, *Za Gustavem Čadkem*, *Časopis pokrokového studentstva* 16, 1913, č. 8–9, s. 160.

²⁶² O Čadkově osobnosti, životě a činnosti viz blíže: Jaroslav WERSTADT: *O nedožitém životě a nedobojovaném boji Gustava Čadka*, in: *Minulostí západočeského kraje*, 6, 1968, s. 49–70.

²⁶³ Jaroslav WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920. – Z dalších děl autorových připomeňme *Československý odboj* (společně se Lvem SYCHRAVOU), Praha 1923; *Den osvobození*, Praha 1936; *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948; heslo *Pokrokové hnutí*, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, IV/2, Praha 1937, s. 1198–1200.

knihovny Památníku osvobození. Ve sporech o význam zahraničního a domácího odboje zdůrazňoval jejich souvztažnost a vzájemnou podmíněnost. Zabýval se též dějinami českého i světového dějepisectví a problematikou filosofie českých dějin. Za druhé světové války byl vězněn v koncentračním táboře Buchenwald. V letech 1945–48 působil jako vedoucí pracovník Vojenského historického ústavu, 1945–65 stál v čele Historického klubu. Po únoru 1948 byl nucen odejít do ústraní, teprve v šedesátých letech mohl omezeně publikovat. Svým dílem i osobním postojem představuje určitého prostředníka mezi pokrokářstvím a realismem a současně mezi Gollovou dějepisnou školou a Masarykovou filosofií českých dějin.

Z mladé generace strany vyšlo i několik protagonistů zahraničního odboje za první světové války. Prvním z nich byl *Pavel Baráček-Jacquier* (1885–1969), povoláním báňský inženýr a v letech 1910–12 předseda mladé generace státoprávně pokrokové strany. V listopadu 1914 odešel z pověření strany a formující se domácí rezistence do Švýcarska, kde se zásadním způsobem podílel na vytvoření zdejší základny československého zahraničního odboje. Záhy navázal spolupráci s T. G. Masarykem a v březnu 1915 odjel jako jeho kurýr do Prahy. Po návratu do Švýcarska organizoval spojení mezi domácím a zahraničním odbojem, působil jako spojka mezi curyšským zpravodajským ústředím a Národní radou československou v Paříži, později v tiskové kanceláři Národní rady Ženevě. Po vzniku ČSR se stal prvním diplomatickým zástupcem nového státu ve Švýcarsku, v letech 1925–28 byl československým vyslancem v Nizozemsku, 1928–35 v Řecku. Za druhé světové války působil v zahraničním odboji ve Francii a Velké Británii, v letech 1942–44 byl československým vyslancem u řecké exilové vlády. V roce 1945 odešel do důchodu a žil pak v ústraní v Praze.

Druhý z nich, *Miroslav Plesinger-Božinov* (1883–1963), vystudoval stavební inženýrství na české technice v Praze a od studentských let se exponoval v radikálně pokrokové a posléze státoprávně pokrokové straně a jejich tisku. Na počátku první světové války byl činný nejprve v domácím odboji a zajišťoval jeho spojení se zahraniční akcí, od léta 1915 působil v zahraničním odboji ve Švýcarsku, kde od roku 1916 zastupoval Národní radu československou v Paříži, na přelomu let 1917–18 řídil tiskovou kancelář Národní rady ve Švýcarsku, od ledna 1918 do konce války pracoval v pařížském ústředí Národní rady. V roce 1919 byl tajemníkem československé delegace na pařížské mírové konferenci, v letech 1919–20 československým chargé d'affaires v Nizozemsku, 1920–26 vyslancem v Dánsku, 1928–34 v Nizozemsku. Za německé okupace a po druhé světové válce žil v ústraní v Praze, v padesátých letech byl perzekvován, 1953–54 vězněn. Roku 1997 vyšly z pozůstalosti jeho memoáry – *Vzpomínky na první odboj*.

Třetí z nich, *Alois (Luis Vojtěchovič) Tuček* (1881–1925), absolvent obchodní akademie, pracoval u firmy Laurin a Klement v Mladé Boleslavi a v letech 1908–11 vedl mladoboleslavskou organizaci státoprávně pokrokové strany. V roce 1911 odešel do Moskvy jako ředitel zdejší filiálky své firmy a navázal kontakty s českými krajanskými kruhy v Rusku. Počátkem července 1914 jednal v Praze s dr. Lvem Borským o možnostech české odbojové akce v Rusku v případě války. Po vypuknutí světové války se stal hlavním organizátorem československého zahraničního odboje v Rusku a spoluzakladatelem České družiny; od podzimu 1914 byl místopředsedou Českého komitétu v Moskvě, jedním z politických plnomocníků u vojenského velení České družiny a delegátem Družiny u ruského vrchního armádního velení. Reprezentoval proruskou orientaci československého odboje, na jaře 1917 však uznal vedoucí úlohu pařížské Národní rady československé a vzdal se další politické činnosti. Po návratu do vlasti roku 1919 řídil vývozní syndikát Czechomachine a posléze se stal exportním ředitelem Škodových závodů.

Mezi neorganizované stoupence státoprávních pokrokařů patřili i mnozí představitelé české vědy, například právní historici profesor *Karel Kadlec* (1865–1928) a docenti (později universitní profesori) *Jan Kapras* (1880–1947) a *Bohumil Baxa* (1874–1942), literární historik *Miloslav Hýsek* (1885–1957), nebo filosof *Ferdinand Pelikán* (1885–1952), ale také mladí zástupci akademické obce jako začínající historik a archivář *Karel Kazbunda* (1888–1982), nebo vysokoškolští i středoškolští studenti, mezi nimi pozdější novináři a politici *Hubert Ripka* (1895–1958) a *Vlastimil Klíma* (1898–1987). Stoupencem strany byl i mladý právník a novinář *Lev Sychrava* (1887–1958), po vypuknutí první světové války vyslaný stranou do Švýcarska jako průkopník českého zahraničního odboje.²⁶⁴ Zvláštní sympatie straně projevoval a dokonce do jejího tisku přispíval též známý propagátor česko-anglických styků a přítel českého národa hrabě *František (Francis) Lützow* (1849–1916), popularizátor české historie, české kultury a českých státoprávních a národně politických aspirací v anglosaském světě.²⁶⁵

Zastavili jsme se u některých osobností, na něž nutně narazí každý, kdo se začne zabývat historií státoprávně pokrokové strany. Ve výčtu bychom mohli pokračovat řadou dalších jmen regionálních činitelů, která bychom většinou nenašli ani v podrobném Ottově slovníku naučném, za nimiž se však skrývají často zajímavé postavy, představující pro své tehdejší

²⁶⁴ Bližší údaje k osobnosti a misi Lva Sychravy viz v předposlední kapitole této práce *Za války a v odboji*.

²⁶⁵ Srov. Antonín SUM (ed.), *Hrabě Lützow*, Praha 1925, s. 26–30 (řeč Antonína Hajna u Lützowovy hrobky na vambereckém hřbitově 13. ledna 1911).

bezprostřední okolí v příslušném místě konkrétnější personifikaci strany, jejích stanovisek a její činnosti než Antonín Hajn nebo Viktor Dyk.

Státoprávní pokrokaři měli mezi svými reprezentanty četné mimořádné osobnosti celonárodního významu i mladé lidi, čekající na svou historickou roli v brzké budoucnosti. Navzájem tvořili osobité společenství, jež v přelomovém dějinném čase spojovala programová vize české samostatnosti, politický idealismus i osobní obětavost pro stranu, nemající placeného aparátu, ani odborových či družstevních organizací a neslibující sinekury.²⁶⁶

²⁶⁶ Je příznačné, že žádný ze státoprávně-pokrokařských předáků neudělal ani za první republiky „politickou kariéru“.

Kapitola třetí

O samostatnou českou zahraniční politiku

Státoprávně-pokroková strana se ustavila ve vzrušené době. Rok 1908, jubilejní šedesátý rok panování císaře Františka Josefa I., přinesl neobyčejné zhoršení vnitropolitické situace v Čechách a vážnou mezinárodní krizi, vypuknuvší v souvislosti s rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny a hrozící přerůst ve válečný konflikt celoevropského dosahu. Rok olympijských her v Londýně a slovanského sjezdu v Praze končil ve znamení válečné hrozby, německé obstrukce na českém zemském sněmu a výjimečného stavu nad Prahou.

Státoprávní pokrokáři, soustřeďující právě své síly na budování organizace a pozic své mladé strany, přirozeně plně žili aktuálním politickým děním, vrcholícím na podzim 1908, a po svém na ně reagovali. Léta 1908–1909 představují období čilého ruchu a pracovní aktivity ve straně, jež sebevědomě a odhodlaně vykročila hned po dubnovém sjezdu do politického zápasu. Zároveň s ustavováním místních organizací, s pronikáním do sféry komunální politiky, se zřizováním zájmových (stavovských) odborů a s celou drobnou organizační, propagační, administrativní činností „dole“ se strana snažila též aktivně účastnit podzimního zasedání zemského sněmu a posléze z hlediska své politické koncepce využít i situace, jež nastala po anexi Bosny a Hercegoviny. Přestože ve stranickém tisku i v činnosti, zaměřené na nejširší veřejnost, se možná zahraničně politický interes jeví jako druhořadý ve srovnání se zájmem o domácí události, přece je to právě zahraničně politická aktivita vedení strany, jež už v tomto období demonstruje specifické místo státoprávních pokrokářů v českém politickém táboře.

V nejbližších týdnech po ustavujícím sjezdu nacházíme státoprávně pokrokovou stranu ve fázi její vnitřní výstavby. Dne 25. dubna 1908 se schází první zasedání výkonného výboru strany, na němž je předsedou zvolen dr. Antonín Hajn²⁶⁷. Dva dny poté – právě v den, kdy straničtí poslanci intervenují spolu s poslanci národně sociálními u zemského výboru za neodkladné svolání zemského sněmu – se ustavuje organizační odbor strany, 8. května odbor úřednický a 17. května odbor živnostenský. V době, kdy strana organizuje na mnoha místech protestní schůze proti vládě a pozitivní politice a kdy se konají přípravy na krajské konference, vychází 2. června 1908 první číslo *Samostatnosti coby obdeníku*. Strana pořádá manifestaci na památku „českých pánů“ popravených roku 1621, sleduje jednání slovanského

²⁶⁷ Tento a následující údaje viz: Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 1, s. 63–64 (*Kronika strany*), eventuálně *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912*, tištěný leták – Národní archiv, PM 1911/1920 – 8/1/20 – k. 4977; Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, k. 123, sl. 3536.

sjezdu, konaného 12.–18. července v Praze,²⁶⁸ a velkou manifestační schůzí vzpomíná 22. srpna čtyřicátého výročí *České deklarace* z roku 1868. Mezitím se ve dnech 7.–10. srpna 1908 schází v Jičíně sjezd mladé pokrokařské generace, respektive pokrokařsky smýšlejícího studentstva, který vítá sjednocení obou státoprávních a radikálních stran a hlásí se k aktivní podpoře nově ustavené strany²⁶⁹. Činorodost stranického léta vrcholí pak 29. srpna zahájením tzv. reskriptových schůzí.

Konference delegátů zatím ustavených místních organizací strany, konaná 26. a 27. září, probíhala již ve vzrušené atmosféře podzimu 1908. Patnáctého září se totiž sešel sněm Království českého, od něž si zejména ministerský předseda Beck sliboval položení konstruktivních základů pro česko-německou dohodu. Přání však neodpovídalo objektivní realitě. Obava Němců ze ztráty výsadního postavení v Čechách s ústupky češtině v otázce úředního jazyka vedla na jedné straně k arogantnímu ignorování českých „podání“ německými soudci a úředníky v pohraničních krajích, čímž zde byla čeština de facto eliminována i z vnějšího úřadování, na druhé straně až k pogromistickým náladám proti českým menšinám uvnitř Němci ovládaného pohraničí, přičemž ani Praha nezůstala ušetřena provokací německých studentů. Němečtí poslanci chtěli na zemském sněmu znemožnit projednávání demokratické reformy volebních řádů do sněmu, kterou požadovali čeští poslanci a jež by byla přinesla jednoznačně prospěch živlu českému²⁷⁰, a návrhu mladočechů, aby byl sněmem odhlasován zákon o dvojazyčné rovnoprávnosti ve vnitřním i vnějším

²⁶⁸ Slovanský sjezd, manifestující ideje *novoslovanského hnutí* (bližší informaci viz v první kapitole této práce, poznámce 31), byl především akcí mladočechů, zejména jejich vůdce dr. Karla Kramáře, jenž byl duší celého sjezdu. Z malého počtu zástupců dalších českých politických stran zde jistou úlohu sehrál jen Václav Klofáč; zastoupeni byli též představitelé Sokola, průmyslových, bankovních i vědeckých kruhů. Od sjezdu se distancoval T. G. Masaryk i sociální demokracie. Ani státoprávní pokrokaři se v souvislosti se sjezdem, jehož organizátorem byl jimi kritizovaný „otec pozitivní politiky“ a který ostatně nenalezl živějšího ohlasu v širší veřejnosti, nijak výrazně neexponovali. Na sjezdu, probíhající jinak v slavnostním ovzduší a ve znamení hesel o vzájemné rovnoprávnosti a svobodě slovanských národů a nezbytnosti sjednocení slovanského živlu proti pangermanismu, se projevila nejednotnost a protichůdnost zájmů jednotlivých zastoupených slovanských národů, jež relativizovala dosažení jednotného postupu v zásadních otázkách. Zatímco Rusové hájili modernizovaný panrusistický přístup k slovanské otázce, Čechové vycházeli z platformy austroslavismu, Srbové stáli zas ostře proti habsburské monarchii a hlásali jihoslovanské sjednocení pod svou patronací, čemuž zas odporoval směr „velkochorvatský“. Sjezd nepřinesl kýžených výsledků v jednáních o mezislovanské hospodářské spolupráci, v nichž se velmi exponoval jako zástupce českého kapitálu dr. Jaroslav Preiss. Srov. ohlas sjezdu v *Pokrokové revui* –dvojdílnou stať chorvatského politika Štěpána RADIČE (*Kritické úvahy o slovanské konferenci v Praze*, *Pokroková revue*, 4, 1907–08, č. 10, s. 632 sq., a č. 11–12, s. 655sq.), podtrhující nezbytnost smíření Rusů a Poláků a vytvoření jednotné slovanské fronty proti stále narůstající německé hrozbě.

²⁶⁹ Srov.: *Časopis pokrokového studentstva*, 12, 1908–09, č. 1, s. 1–10.

²⁷⁰ Jeden ze tří návrhů volební reformy podal ve sněmovním zasedání 15. září 1908 jménem radikální opozice i tehdejší státoprávně pokrokařský poslanec dr. Karel Baxa. Rozbor tohoto návrhu, který značně rozšiřoval aktivní i pasivní volební právo do sněmu oproti volebnímu právu do říšské rady (přiznával je například ženám), viz: Zdeněk V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, Praha 1936, s. 505.

úřadování v Čechách²⁷¹. A tak bylo z německé strany sáhnuo k obvyklému způsobu rozbití sněmovního jednání – k obstrukci, jež přirozeně vyvolala rozhořčení v českém táboře. Napětí v Čechách se den ode dne zvyšovalo. „Praha se stala opět na čas středem, v němž se sbíhají nitky rakouské politiky,“ psala Samostatnost začátkem října²⁷². Sněm zasedal formálně až do 15. října 1908, kdy jej vláda, již se nepodařilo přimět Němce k „loajálnímu postupu“, odročila. Po tomto kroku nepokoje v Čechách ještě zesílily.

Za této vnitropolitické situace se monarchie ocitla na pokraji války v souvislosti s mezinárodním dopadem anexe Bosny a Hercegoviny, vyhlášené císařem 6. října 1908. Tento krok byl výrazem nového rakousko-uherského zahraničně politického kursu, nastoupeného ministrem zahraničí hrabětem Lexou z Aehrenthalu a podporovaného bojovnými militaristickými kruhy v generálním štábu. Namísto dosavadní opatrné zahraniční politiky, jež u vědomí vnitřní nezpůsobilosti monarchie pro válečný konflikt usilovala o udržení statu quo, sledoval Aehrenthal kurs „větší účasti ve světové politice“, tj. výbojně imperiální politiky „akce“, orientované na Balkán.²⁷³ Monarchie měla upevnit svou pozici v jihovýchodní Evropě a včas postavit hráz vzrůstu moci slovanského Srbska a především vlivu jeho protektora, Ruska, v této oblasti. Některé armádní kruhy byly nakloněny i myšlence válečného výboje, ozbrojeného zásahu proti Srbsku. Mladoturecká revoluce, vypuknuvší v červenci 1908, uspíšila rozhodnutí o anexi Bosny a Hercegoviny, jihoslovanských zemí, okupovaných od roku 1878 rakousko-uherskými vojsky, formálně však dotud náležících Turecku. Po diplomatickém úskoku vůči Rusku postavil Aehrenthal 5. a 6. října 1908 velmocenské signatáře tzv. „berlínského traktátu“ z roku 1878 před fait accompli: Bosna a Hercegovina byla přivtělena k habsburské říši i nominálně a v předvečer tohoto kroku se za podpory Vídně prohlásilo plně suverénním královstvím dosavadní Bulharské knížectví. Anglie i Francie byly přes své interesy v balkánské oblasti celkem nakloněny smírnému postupu v celé záležitosti, avšak rozhořčené Srbsko a za něj se stavící Rusko se nehodlaly s nastalými poměry smířit a každou chvíli hrozilo vypuknutí války. Za mobilizující Vídeň se postavilo Německo, ultimativně žádající uznání anexe velmocemi dohodového tábora. Nakonec ústupností západních mocností izolované Rusko a Srbsko podlehly nátlaku, a tak půl roku (od října 1908 do března 1909) trvající mezinárodní krize skončila ve prospěch Rakousko-Uherska, jež se ovšem za této situace dostalo (těsněji než předtím) do vleku Německa v postavení podřízené mocnosti, což mělo své důsledky i pro vnitřní politiku

²⁷¹ Srov.: Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 506–507.

²⁷² *Česká otázka – osou rakouské politiky?*, Samostatnost, 3. 10. 1908, s. 1.

²⁷³ Srov.: A. J. P. TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford 1954, s. 450–451.

Vídně.²⁷⁴ Krize si vyžádala ze strany Rakousko-Uherska velké hospodářské oběti, přispěla k zostření vnitropolitické labilitě soustátí a vytvořením animozního ovzduší v mezinárodních vztazích pomohla dláždít cestu ke světové válce.

Česká politika, paralelně zaměstnaná vrcholícím česko-německým zápolením v Čechách, reagovala na anekční problém diferencovaně. Bylo zřejmé, že poměr k anexi není jen otázkou vztahů Čechů k jejich jihoslovanským příbuzným, ale že se konsekvence tohoto kroku dotýkají i specificky českých zájmů. Nadto mimořádná situace nabízela i možnost radikálního vystoupení proti Vídni – s českými požadavky. Avšak nejvlivnější část českého politického tábora včetně sociální demokracie zvolila nakonec taktickou loajalitu vůči vládě a v zásadě anexi, s níž ostatně jednotlivé politické strany a skupiny spojovaly své partikulární zájmy, schválila, nicméně kriticky se stavěla proti *způsobu jejího provedení*. S narůstáním „anekční krize“ sílila potom z různých stran a hledisek vznášená kritika rakousko-uherské zahraniční politiky²⁷⁵. Z vlivných politických stran byli to však pouze národní sociálové, kdo se postavili na demonstrativně opoziční stanovisko vůči „anekční“ politice, jež bylo formulováno projevem Václava Klofáče.²⁷⁶

Události podzimu 1908 se též staly zkušebním kamenem koncepce novoslovanského hnutí. Duchovní otec této doktriny, vůdce mladočechů dr. Karel Kramář, souhlasil s přivtělením území, osídleného slovanským obyvatelstvem, z hlediska svého programu slavinizace rakousko-uherské říše, v jehož rámci měla být řešena i česká otázka. Posílení slovanského živlu v monarchii mělo vytvořit základnu pro postupně vzrůstající vliv politické reprezentace slovanských národů na řízení politiky celého soustátí, přičemž zahraničně politická orientace Rakousko-Uherska na Německo měla být posléze vystřídána (či alespoň kompenzována) sblížením monarchie s Ruskem; ostatně ohled na Rusko, na jeho údajný tajný souhlas s anexí, sehrál v Kramářově proanekčním vystoupení rovněž svou úlohu²⁷⁷.

²⁷⁴ O důsledcích rakousko-uherské závislosti na Německu, upevněné „anekční krizí“, pro Čechy napsal výstižně František LÜTZOW ve svém díle *Čechy, nástin historický*, Hradec Králové 1911, s. 388–389: „Vyhledky země zdají se této chvíle (v říjnu 1909) velmi temné. Je to hlavně následek zahraniční politiky říšské... Lid – jak události ukázaly – správně soudil, že se říše stane ještě závislejší na Německu... Vlivu toho používá se napořád proti Čechům a na prospěch německé menšiny obyvatelstva tamějšího...“

²⁷⁵ Stanoviska jednotlivých stran a směrů české politiky, tlumočená jejich zástupci v delegacích, viz Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 622–623.

²⁷⁶ Zásadní pasáže několikahodinového projevu Václava Klofáče v delegacích dne 27. října 1908, který vzbudil značnou pozornost v zahraničí, viz in: Bohuslav ŠANTRŮČEK, *Václav Klofáč*, Praha 1928, s. 99–103 („... Ani z Makedonie neozýval se nikdy takový výkřik zoufalství, jako se nyní ozývá z národně smíšeného území v severních Čechách... a za takových okolností má odvahu někdo na nás Slované žádat krev a peníze... pro akci, jejíž protislovanský ráz nikdo ani nepopírá. ...Nesouhlasím se zahraniční naší politikou s hlediska hospodářského a vnitropolitického, nesouhlasím však s jejím posledním postupem i se stanoviska finančního a mezinárodního práva.“)

²⁷⁷ Kramář byl totiž klamně informován ministrem Aehrenthalem, že k anexi došlo ve srozumění s Ruskem. Stanovisko Kramářovo vyvolalo pak v Rusku velmi podrážděnou reakci a jeho popularita v ruských politických

„Novoaustroslavismus“ vůdčího představitele mladočeské strany (a české dobové politiky vůbec) obrazel politické a hospodářské aspirace významné části českých podnikatelských kruhů, jež spatřovala v celku podunajské říše a v podílu na její velmocenské politice (ovšem proslovansky a speciálně pročesky usměrněné) nejlepší základnu pro realizaci svých zájmů. Zábor Bosny a Hercegoviny neznamenal jen přírůstek slovanského obyvatelstva v monarchii, ale vytvářel i půdu pro participaci českého kapitálu (zejména průmyslového a finančního) na hospodářské expanzi do balkánské oblasti, kde se tomuto kapitálu nabízely značné možnosti. Loajální postoj k vládní politice měl zavázat Vídeň, a vytvořit tak půdu pro plodnou pozitivní kooperaci české politiky s oficiálními místy mocnářství.

Kramářovské proanekční stanovisko přirozeně narazilo na prudký odpor v Srbsku (proti jehož zájmům a plánům v balkánském prostoru a při řešení „jihoslovanské otázky“ anexe mimo jiné směřovala) a setkala se s negativním ohlasem též v Rusku a konečně i ve značné části české veřejnosti. Proti tomuto postoji se stavěly i prosrbsky orientované proudy v politice „rakouských Jihoslovanů“, zatímco velkochorvatští „pravaši“ a klerikální Slovinci zaujali – podobně jako haličští Poláci – proanekční stanovisko, přičemž ovšem jejich trialistické tendence, vystoupivši v této souvislosti, narážely zas na nesouhlas Kramářův i ostatních křídel české politiky, jejichž plány křížily. V každém případě a anekční krize odhalila nejednotnost a často přímo protichůdnost zájmů jednotlivých slovanských národů, respektive jejich národních reprezentací (jež se ostatně už projevila na pražském slovanském sjezdu v létě 1908) a způsobila vážnou trhlinu v novoslovanském hnutí.

Jestliže bylo možno v souvislosti s anexí uvažovat o posílení slovanského živlu v monarchii či sjednocení Jihoslovanů na bázi podunajského impéria, pak ovšem nešlo přehlédnout okolnosti a samu formu přivtělení nových slovanských území, které nebyly slučitelné s principem národní svobody a práva na sebeurčení, novoslovanstvím proklamovaným. Anexe byla jednostranným krokem vládnoucí německo-rakouské garnitury monarchie, podniknutým bez předchozího souhlasu zákonodárných korporací (což kritizovala zejména sociální demokracie) a stavícím i slovanskou politiku v mocnářství před hotovou věc. Nejvlivnější skupiny české a vůbec slovanské politiky v Rakousko-Uhersku nedocenily *via facti* protislovanský hrot Aehrenthalovy akce, do značné míry spojené s říšskoněmeckými zájmy, a neaktualizovaly myšlenku vytvoření jednotné slovanské fronty proti pangermánské ofenzivě, myšlenku, prolínající jinak novoslovanským hnutím. Česká politická reprezentace

kruzích rapidně poklesla na úkor vzrůstu popularity Klofáčovy. – Srov. k tomu: Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, díl I, Praha 1937, s. 42–43. Karel HERMAN – Zdeněk SLÁDEK, *Slovanská politika Karla Kramáře*, s. 32.

zůstala pak ve svém celku pod vlivem „pozitivně-politického“ přístupu k stávající platformě monarchie a – přes řadu dílčích kritických postojů – rezignovala na možnost využít momentálního postavení říše k manifestačnímu vystoupení za české národně politické požadavky.

Česká strana státoprávně pokroková se vymykala onomu *celku* české politiky, i když ne vždy absolutně. Ve svých prohlášeních anexi zásadně odmítala, zaujímajíc – ze svého hlediska nekompromisního obhájce českého historického státního práva – postoje k jednotlivým důsledkům anexe pro českou a slovanskou otázku. V souladu s aktuálním vývojem evropské velmocenské konstelace žádala *samostatnou českou zahraniční politiku* a dokonce podnikla ve smyslu tohoto postulátu jisté kroky při navazování kontaktů v zahraničí. Sladění radikálního vnitropolitického postupu s pozorným sledováním a využíváním zahraničního horizontu stalo se od doby anekční krize pro postoj této strany přímo charakteristickým znakem.

Dne 6. října 1908 přinesla Samostatnost úvodník *Bulharsko královstvím*²⁷⁸, který zahajuje řadu v dalších dnech následujících komentářů k situaci na Balkáně. Článek poukazuje na souvislost prohlášení úplné samostatnosti Bulharska s rakousko-uherskou politikou na Balkáně, přičemž ovšem podtrhuje rozdíl mezi intrikami Vídně a osvobozeneckou aktivitou Bulharů, jejichž právě prohlášené království pozdravuje jako důkaz „státotvorné síly“ Slovanů. Na druhé straně téhož čísla Samostatnosti nacházíme jistý doplněk k úvodníku, totiž stať, zamýšlející se nad důsledky chystané anexe Bosny a Hercegoviny, kterou 5. října ohlásil císař František Josef I. signatářům „berlínského traktátu“: „Zároveň však nastává vážný a dalekosáhlý problém, v jakém poměru bude nová součástka monarchie k oběma polovinám říše. Bude dualism prolomen a nastane trialism?... Ještě nastává ovšem otázka, zda mocnosti uznají přivtělení... a zda nedojde proto ku porušení světového míru.“²⁷⁹

Osmého října je takřka celé číslo Samostatnosti věnováno anekční otázce. Vedle agenturních zpráv a referátů o mezinárodní situaci vyniká zde částečně zkonfiskovaný článek *Poměr Čechů k událostem na Balkáně*²⁸⁰, který je pln rozhořčení nad skutečností, že krok anexe, znamenající mj. „těžkou ránu pro bratrský srbský národ“, byl v Čechách přijat „s takovou chladností, ba lze říci tupostí, jako by se rozuměl sám sebou a jako by český národ neměl ani nejmenší příčiny zaujmout k němu stanovisko“. Zdůrazňuje se povinnost českého

²⁷⁸ *Bulharsko královstvím*, Samostatnost, 6. 10. 1908, s. 1.

²⁷⁹ *Připojení Bosny a Hercegoviny*, Samostatnost, 6. 10. 1908, s. 2.

²⁸⁰ *Poměr Čechů k událostem na Balkáně*, Samostatnost, 8. 10. 1908, s. 1.

národa podporovat nároky Srbů, kteří „ze všech Slovanů jsou nám nejdražší“, na území Bosny a Hercegoviny proti nárokům Rakousko-Uherska, „neboť... nejzdravějším a nejspravedlivějším základem státu je historická národnost a výjimka může být připuštěna jen tam, kde se na území některého národa usadila národnost cizí, jako například u nás v Čechách...“ Výrazně „tučně“ jsou vytištěna slova o právu Slovanů vůbec „žítí jen a jedině pod slovanskými vládami“. – Na téže stránce novin najdeme také referát o schůzi politického klubu státoprávně pokrokového na Novém Městě pražském 7. října 1908, jejíž rezoluce vyzývá k využití nastalé situace monarchie ve prospěch „českého státoprávního vyrovnání“²⁸¹.

Stanovisko státoprávně pokrokové strany k anekční krizi bylo pak nejvýrazněji formulováno na veřejné schůzi, kterou uspořádala v sobotu 10. října 1908 v sále „Merkuru“ a na níž referovali dr. Antonín Hajn, Karel Stanislav Sokol a známý stranický publicista, advokát dr. Rudolf Brož.²⁸² Schůze, které se zúčastnili i četní Jihoslované (hlavně v Praze studující jihoslovanská mládež), proběhla ve znamení manifestačního odmítnutí anexe i smířlivého postoje kramářovské politiky k ní a vyzvedla skutečnost, že „dnešní veliká chvíle je jako stvořená, aby česká politika důrazně se domáhala opět obnovení české samostatnosti“. Po úvodní přednášce dr. Rudolfa Brože, zasvěcující do problematiky bosenské otázky, vystoupil na schůzi dr. Antonín Hajn se zásadním projevem. Zdůraznil protislovanský hrot anexe a polemizoval s názory, vítajícími anexi jako krok, vedoucí objektivně k posílení slovanského živlu v monarchii, přičemž poukázal na úlohu Německa v pozadí celé akce. Apeloval na českou politiku, aby pochopila, že anexe jest novým krokem politiky „Drang nach Osten“; frenetickým potleskem s výkřiky „Hanba!“ byly pak odměněny jeho invektivy proti dr. Kramářovi i „podezřelému chování sociální demokracie“. Brilantní řečník Karel Stanislav Sokol, jenž promluvil po Hajnovi, varoval vládu před unáhleností a odmítl výrok deníku Neue Freie Presse o schválení anexe všemi národy monarchie: „... My Češi však tento stát neuznáváme ani za spravedlivý, ani za právní... Ano, bude nás více, ale nikoliv Slovanů rovnoprávných, ale Slovanů otroků...“ Rezoluce, vzešlá z této schůze, odmítala anexi jako krok, který: 1. válečným nebezpečím ohrozil všechny národy monarchie; 2. rozhodl o dalším osudu slovanského lidu bosensko-hercegovinského bez jeho vůle; 3. vrazil klín mezi jihoslovanské národy a porušil „historicko-právní nároky... národa chorvatsko-srbského“. Zároveň vyzvala české zástupce na zemském sněmu, na říšské radě i v delegacích, aby

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² Referát o schůzi viz: *Proti anexi*, Samostatnost, 13. 10. 1908, s. 1.

hlasovali proti anexi a „touto svou protivládní neloajalitou demonstrovali v současné vážné době za české státoprávní požadavky“.²⁸³

A vskutku, některé formulace této rezoluce byly *doslovně* přežaty do prohlášení Klubu českých neodvislých poslanců na sněmu království Českého, podaného na sněmu těsně před jeho odročením (14. října 1908), – například tento pasus: „Český národ nemůže připustiti, aby monarchie... rozmnožovala své území na naše útraty, na naše náklady hospodářské, na případnou ztrátu krve české, ale právo jeho na samostatný státoprávní život zadržovala a národ sám v porobě udržovala.“²⁸⁴ Vydání společného prohlášení státoprávně pokrokových a národně sociálních poslanců je též jedním z dokladů společného postupu obou stran v tomto období. Duchu výše citovaného sněmovního osvědčení se blížil i bouřlivý projev Václava Klofáče v delegacích 27. října 1908 (státoprávní pokrokáři zde svého zástupce neměli), projev zásadního odporu k anexi, květnatou rétorikou akcentující bezprávi vůči Čechům a Slovanům vůbec v monarchii, nicméně však projev, stojící v podstatě na půdě monarchie a neuplatňující na rozdíl od sněmovního prohlášení (Klofáčem nota bene podepsaného) v zásadě hledisko českého státního práva.²⁸⁵ Národní sociálové působili pak v období anekční krize svou proslulou antimilitaristickou propagandou proti válečným přípravám, podněcovali protiválečné a prosrbské nálady mezi mobilizovanými českými vojáky, odjíždějícími do Bosny a na srbské hranice, organizovali četné demonstrace při odjezdu vojenských transportů.²⁸⁶ Při těchto akcích byli plně podporováni státoprávními pokrokáři, jejichž poslanci hájili pronásledované antimilitaristy²⁸⁷ a jejichž stoupenec Viktor Dyk chtěl přispěti k rozvratu v armádě i svou poezií, jak o tom svědčí například tyto jeho verše: ...

*Vojáku, mračno na obzoru.
Z dalek to nějak rachotí.
Tvou věcí není soudit sporů,
za úkol bít se padlo ti.
Pochodem pochod! Cos se řítí.
Vyslechni výzvy zákonné.
Za koho, vojáku, jdeš se bítí?*

²⁸³ Tamtéž: „... Vyzýváme české zástupce..., aby použili této světodějně příležitosti k opětnému důraznému a slavnému dožadování se provedení českého státního práva a aby na důkaz, že národ náš... nesnese beztretně urážlivé jednání Vídně, neschválili anexi... a případné požadované rozpočty odepřeli.“

²⁸⁴ Osvědčení, podané Klubem neodvislých poslanců českých, Samostatnost, 15. 10. 1908, s. 1.

²⁸⁵ Srov. poznámka 10.

²⁸⁶ Blíže o tom: Jan BERÁNEK, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*, Praha 1955, s. 164–165.

²⁸⁷ Srov.: B. ŠANTRŮČEK, *Václav Klofáč*, s. 109; *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912*, tištěný leták – Národní archiv, PM 1911/1920 – 8/1/20 – k. 4977.

Po 15. říjnu 1908 se v činnosti strany i v náplni ústředního listu sice hlásí jisté opadnutí „anekčního“ vzrušení, jež ustupuje bezprostřední aktuálnosti česko-německých srážek v Praze i pražských doplňovacích obecních voleb (v nichž – mimochodem – získala strana dva mandáty), leč trvajících bosenská krize se rozhodně neztrácí ze zřetele stranické politiky. Prohlášení výkonného výboru strany ze dne 22. listopadu 1908 znovu vyzývá k využití nadcházejícího projednávání anekční otázky na říšské radě pro manifestaci českých státoprávních požadavků; strana je odhodlána všemi silami působiti k tomu, „aby český národ, na místě, co by se věnoval hájení svých vlastních zájmů... nestal se opět pomahačem zájmů cizích a spoluhrobařem svobody slovanských obyvatel v zemích anektovaných“.²⁸⁹ V téže době uveřejněná glosa Pokrokové revue projevuje ovšem značnou skepsi, pokud jde o postup českých poslanců na říšské radě, a její pochyby se brzy ukázaly oprávněnými.²⁹⁰

Před vánocemi si už Samostatnost mohla trpce postěžovat na „rozháranost i vnitřní slabost české delegace ve Vídni“, jež se ukázaly při diskusi a hlasování o anekční předloze – „část českých poslanců hlasovala *pro*, část *proti*, část *odešla*“, a hlavně na to, že „česká otázka jako otázka státoprávní ani v debatě na českých lavicích samých nehrála vůdčí, *rozhodující* úlohy, natož aby byla ovládla taktiku“. A v článku též výrazně zazněly obavy z trialistických projektů, jež v parlamentním jednání našly vřelý ohlas: „Aby tento úpadek české politiky byl až křiklavě nápadný, vystoupila na povrch najednou myšlenka obávaného království Chorvatského, ku kterému by byly připojeny Dalmácie, slovinské země, Bosna i Hercegovina. Najednou vyřčeno bylo slovo: *trialismus* – bylo vysloveno nejen Jihoslovany, nýbrž i Němci...! A tu už bylo trpko a těžko české duši k nevypsání... A většina českých poslanců byla nadšena, že už padá dualismus – ale že by trialismus, jež by tvořily Uhry, Chorvatsko, a Cislajtanie, znamenal nadobré ubití a odříznutí českého národa i jeho práva státního, na to nikdo z těch nadšených českých Slovanů ani nepřipadl!“²⁹¹

Konec roku 1908 zastihl stranu v horečné činnosti. Na přelomu listopadu a prosince vyvrcholily v Praze buršácké provokace a město se stalo svědkem bouřlivých demonstrací proti Němcům i vládě a dynastii. Opakovala se jaksí historie prosince 1897 – včetně vyhlášení

²⁸⁸ Báseň *Sentimentální kuplet ze starého vaudevillu*, napsaná v listopadu 1908, byla nejprve konfiskována, pak imunizována poslaneckým dotazem. Úplný její text viz: Viktor DYK, *Pohádky z naší vesnice*, Praha 1910, s. 46, nebo *Vzpomínky a komentáře*, I, Praha 1927, s. 119–120. O tendenci básně srov. též Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, str. 21.

²⁸⁹ Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 2, listopad 1908, s. 128.

²⁹⁰ Tamtéž, str. 124.

²⁹¹ *Po prvním čtení bosenské předlohy*, Samostatnost, 19. 12. 1908, s. 1.

stanného práva.²⁹² V těchto vzrušených chvílích vydal výkonný výbor strany projev k situaci, v němž přímo zoufale volá po „probuzení k obraně i útoku“ a české státní právo vyzdvihuje jako „jedinou zbraň nejmocnější“.²⁹³ Avšak prohlášení a veřejné schůze strany²⁹⁴, ani interpelace²⁹⁵ jejích poslanců neměly kýženého účinku na orientaci české oficiální parlamentní politiky, ať už se týkaly anekční krize nebo současně se vyvíjející situace v Čechách.²⁹⁶ Přesto strana pokračovala ve své zásadní politické linii i v roce 1909.²⁹⁷

Její hlavním heroldem na říšské radě byl už tehdy poslanec Antonín Kalina, jenž se zde účastnil i práce tzv. anekčního výboru, kde poprvé vystoupil 28. ledna 1909 – mimo jiné s argumentem, že panovníkovi nepřísluší rozhodovat v otázce bosenské z titulu císaře rakouského, nýbrž na základě práva státního suveréna, které má jako král uherský a český.²⁹⁸ V souvislosti s mezinárodním napětím vyvíjela pak strana na počátku roku 1909 významnou aktivitu zahraničně-politickou, o níž pojednáme podrobněji na jiném místě.

Nyní si všimněme ještě několika statí, jež se v průběhu „anekční“ krize objevily v Pokrokové revui a jež prohlubují některými svými rozbory a závěry náš obraz o názorovém proudění ve státovědně pokrokové straně, pokud jde o bosenskou otázku. Zajímavé je především srovnání dvou článků, uveřejněných jako přímý ohlas vzrušených událostí již v říjnovém čísle měsíčníku, a to článku Jiřího Skorkovského *Poslední balkánské události*²⁹⁹ a stati Jana Pátka *Bosna a Hercegovina a naše úkoly*³⁰⁰.

Autor prvního článku polemizuje se stanoviskem, že anexe znamená posílení slovanského vlivu v monarchii. Vychází z realistické anticipace schválení anekční politiky v delegacích „i slovanskými hlasy, ba dokonce s nadšením“ a z porovnání rozdílné mravní podstaty aktu bulharského a kroku rakousko-uherské říše³⁰¹. Upozorniv na znásilnění svobodné vůle bosensko-hercegovinského obyvatelstva a na způsob dosavadního rakouského hospodaření v anektovaných zemích, spatřuje Skorkovský ve schvalování anexe slovanskými

²⁹² Srov.: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 122–123.

²⁹³ Text projevu viz *Samostatnost* I. 12. 1908, s. 1.

²⁹⁴ Viz blíže: *Kronika strany*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 4, leden 1909, s. 251.

²⁹⁵ Srov. například interpelaci poslance dr. Karla Baxy a soudruhů o stanném právu ze 3. prosince 1908: Pokroková revue 5, 1908–09, č. 3, prosinec 1908, s. 173.

²⁹⁶ Srov. glosu Pokrokové revue, 5, 1908–09, č. 3, prosinec 1908, s. 177.

²⁹⁷ Dne 12. února 1909 bylo vydáno společné prohlášení státoprávních pokrokářů a národních sociálů – *Manifest českých radikálních poslanců o vládních předlohách jazykových a o uzavření říšské rady*, plný zásadního odporu proti pokusům „rozhraničovat české království a usnadňovat půdu pro snahy všenecke“ (Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 5, únor 1909, s. 341); 13. února 1909 se předsednictvo strany zabývalo otázkou trialismu v souvislosti s anexí Bosny a Hercegoviny, přičemž „jednomyslně uznalo, že [otázka tato] nemůže být řešena bez souvislosti s českou státoprávní“, a navrhlo, aby byl k projednání této záležitosti svolán státoprávní odbor Národní rady české.

²⁹⁸ Srov. glosu k prvé schůzi „anekčního výboru“ v Pokrokové revui, 5, 1908–09, č. 5, únor 1909, str. 331–332.

²⁹⁹ Jiří SKORKOVSKÝ, *Poslední balkánské události*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 1, říjen 1908, s. 18 sq.

³⁰⁰ Jan PÁTEK, *Bosna a Hercegovina a naše úkoly*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 1, říjen 1908, s. 31 sq.

³⁰¹ Tamtéž, s. 19.

politiky výraz antidemokratičnosti a přímo „reakčnosti“ jejich státnických charakterů.³⁰² Aby předešel výtce politického naivismu a idealismu, poukazuje dále na prostou skutečnost, jež naopak stanovisko radikalistických oponentů anexe ospravedlňuje jako realistické a postoje „pozitivní“ slovanské politiky ukazuje jako idealistické, totiž na kladný ohlas, který vyvolalo ono „posílení slovanského živlu“ u Němců a Maďarů, a na plnou podporu anekční politiky ze strany Německa: „Proč tedy Německo a všichni Němci v Rakousku schvalují anexi?... Protože se nebojí, že anexe poslovaní Rakousko, a poněvadž naopak pevně spoléhají, že bude dalším rozhodným krokem v zeslabení Slovanstva a k oslabení balkánského Slovanstva především.“³⁰³ Přitom předpovídá, že rána, zasazená anexí dalšímu vývoji Srbska, jeho hospodářské i politické samostatnosti, povede v budoucnu k pohlcení Srbska Rakousko-Uherskem, jež se tak *se svou německo-maďarskou vládnoucí garniturou* stane nejmocnějším balkánským státem.³⁰⁴ Závěr článku podtrhuje zásadní odlišnost stanoviska státoprávně pokrokové strany od postojů českých „pozitivistických“ stran a konstatuje, že inkriminovaný radikalismus strany je velmi prostý: „Vidíme stále v Rakousku stát, jakým skutečně je, totiž poněmčující, a nikoliv, jakým by měl býti, stát národnostně spravedlivý.“³⁰⁵

Poněkud jinak vyznívá článek Pátkův, v jehož úvodu čteme: „Zdravý smysl praví, že to, co se stalo, jest zcela přirozené... Musíme se... jako praktičtí lidé smířít s tím, co nelze měniti, a věnovati pozornost řešení otázek, které v souvislosti se změnami politickými mohou míti pro nás bezprostřední zájem. Mám tu na mysli ovšem stanovisko čistě hospodářské...“³⁰⁶ . A dále rozvíjí myšlenku, že za daných poměrů, kdy na jedné straně dosud zaostalá končina Bosny a Hercegoviny bude přitahovat vývozce kapitálu a kdy na straně druhé nemůže zde mít úspěchu nepopulární živel německý a maďarský, tj. ani jeho kapitál, má slovanský – a zejména český – kapitál zde velkou šanci. Přitom poukazuje na „slibnou pozornost“, již věnuje české peněžnictví už po delší dobu této oblasti, i na zájem českého úřednictva o zdejší poměry a jazyky.³⁰⁷ Celý článek a zejména jeho závěr působí – v protikladu k úvahám Skorkovského – dojemem přímo optimistickým.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ Tamtéž, s. 2. V zásadě správné postřehy Jiřího Skorkovského dlužno ovšem upřesnit poukazem na stanovisko rakouskoněmeckých radikálů, kteří v protikladu k nadšeně proanekčnímu postoji rakouskoněmeckých liberálů, klerikálů a konzervativního velkostatku „nesmlčeli... nebezpečí přírůstku Slovanů a obavy, aby říše německá nebyla poškozena ve svých tureckých zájmech...“ Josef ŠUSTA, *Světová politika*, V, Praha 1930, s. 219.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 21.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 31. (Autorem článku byl český národohospodářský publicista a finančník, pozdější ředitel Ústřední banky českých spořitelů v Praze.)

³⁰⁷ Tamtéž, str. 33.

Mezi oběma články je zjevný kontrast. Ačkoliv v případě druhého článku nejde o explicitní schválení anexe a jeho východiskem jest stanovisko střízlivého vyrovnání s realitou (k realistickému pohledu se hlásí, byť v jiné rovině i první článek), jeho duch a závěry se objektivně blíží postoji „pozitivní politiky“, s nímž polemizuje Skorkovský. Každý z článků má ovšem rozdílnou intenci i perspektivu: první se zabývá bosenskou krizí z hlediska slovanské, případně české politiky a z hlediska předpokládaného budoucího postupu pangermánské expanze, druhý se zaměřuje na čistě ekonomickou rovinu a bezprostřední hospodářské, eventuálně sociální (uplatnění českého úřednictva) možnosti českého národa. Uchycení českého kapitálu v bosensko-hercegovinské oblasti ještě neznamenalo eo ipso potvrzení správnosti tezí o poslovanění Rakouska, vyvrácených prvním článkem, a každé posílení hospodářské potence národního kapitálu bylo vítáno i ze stanoviska českého radikálního nacionalismu. Oba články mohou do demonstrovat jistou dvojí tvář politiky státoprávně-pokrokové strany: radikální všenárodní strany, usilující o vliv na „vysokou“ politiku, a stavovské strany části české buržoazie a maloburžoazie, mající pochopení pro reálnou „denní“ politiku.

Anexe oživila problém vztahu české a slovanské myšlenky, české a slovanské politiky v monarchii. Rozboru této otázky z hlediska českých státoprávních snah se na stránkách Pokrokové revue zevrubně věnoval Antonín Hajn v článku *Šedesát let zápasu dvou myšlenek*.³⁰⁸ Upozornil, že zatímco dříve „slovanství dalo bojovati za sebe českému národu“, nyní „vystupuje na jeviště Slovan – a Čech jako by se ztrácel“.³⁰⁹ Přitom ovšem zájmy jednotlivých slovanských národů v Rakousko-Uhersku nejsou identické a prospěch jednoho může vésti i k poškození zájmů druhého. Hajn staví se tedy proti tomu, aby Češi dělali *slovanskou* politiku na úkor politiky *české*, aby kvůli ohledu na věc příbuzného slovanského národa byl zanedbáván interes národa vlastního. „Kolikrát již česká politika za posledních dob dělala své kroky se zřetelem – na Slovince? Nepomohla tím nikdy ani jim, ani sobě, vítězem nad oběma zůstávala vždycky – Vídeň. Zda nehlasovali teď právě čeští klubové kromě jediného i pro anexi Bosny a Hercegoviny kvůli – Jihoslovanům? ... Jsouce hotovi sloužiti najednou mnohým, přestáváme sloužiti sobě samým.“³¹⁰

Zaznívají tu jisté obavy z projektu tzv. *trialismu*, vycházejícího vstříc „rakouským“ Jihoslovanům, leč ignorujícího analogické nároky Čechů, přičemž české politice se vytýká, že rezignovala na státoprávní program a začala se přizpůsobovat taktice ostatních Slovanů,

³⁰⁸ Antonín HAJN, *Šedesát let zápasu dvou myšlenek*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 3, prosinec 1908, s. 129 sq., a č. 4, leden 1909, s. 238 sq.

³⁰⁹ Tamtéž, str. 132.

³¹⁰ Tamtéž.

zatímco Chorvaté začínají čím dál, tím více vystupovat se svými historicko-státoprávními požadavky.³¹¹ A protože nejednotnost zájmů i politické taktiky jednotlivých slovanských národů činí možnost provádění jakési centrální slovanské politiky v říši zatím iluzorní, budiž pro českou politiku „základní jediný zájem nás samých, nikoliv jiného“.³¹²

Hajnův postoj odráží jistý kritický moment ve vývoji mezislovanských vztahů, který následoval po anexi Bosny a Hercegoviny; duch konfrontace zájmů a postojů jednotlivých slovanských národů v tomto období arci disonoval s duchem letního slovanského sjezdu v Praze.³¹³ Leč ani státoprávní pokrokaři, ani dr. Hajn se nechtěli svými výzvami k preferování zájmů vlastního národa distancovat od svých tradičních sympatií pro slovanskou vzájemnost. Hajn ve svém článku ostatně pouze aktuálně vyhrotil své staré stanovisko, že totiž Češi jsou předurčení k roli „nejtypičtějších bojovníků slovanské obrany“³¹⁴, s jejichž osudem je též spjat osud jihoslovanských národů v říši, které by tak ve vlastním zájmu měly sledovat politiku posílení české pozice – pro Čechy optimálním řešením „české otázky“ (v pojetí Hajnově tedy česko-rakouským státoprávním vyrovnáním).

Postavení Čechů v monarchii se lišilo od pozice Slováků či Slovinců formálně dosud existujícím Českým královstvím, jehož právní báze – českého historického státního práva – použili státoprávní pokrokaři příznačně k důkazům o protiprávním postupu Vídně v bosenské otázce. Jejich argumentaci rozebral ex post právní historik Bohumil Baxa v podrobném elaborátu *Zábor Bosny a Hercegoviny z hlediska státoprávního*³¹⁵: V souvislosti s anexí vyvstala otázka, jakým způsobem rozšířit v monarchii dosud platný nástupnický řád – pragmatickou sankci – na nově přivtělená území. Pragmatická sankce není ovšem zákonem celoříšským, nýbrž součástí historického práva českého, uherského, rakouského; protože byla přijata od stavů jednotlivých království a zemí, je zákonem zemským, a proto i každé jednání o její rozšíření na nové země patří do kompetence *zemských sněmů* – a ne říšské rady...³¹⁶ . Smysl celé složité právní kasuistiky tohoto článku je jasný: má poukázat na historicko-právní

³¹¹ Tamtéž, s. 133.

³¹² Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 4, leden 1917, s. 240. – Nabízí se srovnání s heslem „Napřed Čech, pak Slovan“, jímž po mnoha letech obhajoval dr. Karel Kramář svůj „proanekční“ postoj (Karel KRAMÁŘ, *Na obranu slovanské politiky*, Praha, 1926, s. 26).

³¹³ Sjezd proběhl ve znamení ideje všestranné slovanské spolupráce a podtrhoval nezbytnost vytvoření jednotné slovanské fronty proti hrozící pangermánské expanzi.

³¹⁴ Antonín HAJN, *Základní rysy slovanské politiky*, Samostatnost, 16. 6. 1900, s. 1. O korelaci mezi českou a jihoslovanskou otázkou srov.: Jurij KRÍŽEK, *Česká buržoasní politika a česká otázka v letech 1900–1914*, Československý časopis historický, 6, 1958, s. 653.

³¹⁵ Bohumil BAXA, *Zábor Bosny a Hercegoviny z hlediska státoprávního*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 9, červen 1909, str. 530 sq. – a č. 10, červenec 1909, s. 596 sq.

³¹⁶ „Jedině správná cesta jest, aby předloženy byly k přijetí: anekční předloha sněmům zemských a pragmatická sankce ústavodárnému sněmu bosensko-hercegovinskému...“ – Tamtéž, s. 608.

kompetenci českého sněmu i v tak závažných záležitostech, jako je anekční otázka, reklamovat ji a tím zároveň manifestovat kontinuitu státní svrchovanosti Českého království.

Předchozí příklady ohlasů anekční krize ve státoprávně pokrokové straně patří převážně do kategorie postojů k vnitropolitickým důsledkům aktu. Zbývá se ještě zastavit u postojů k důsledkům mezinárodně politickým a konkrétně k eventualitě evropského válečného konfliktu. A v tomto ohledu nelze pominout tehdejší činnost jednoho z vůdčích stranických ideologů a publicistů, dr. Lva Borského, jenž v době krize vyvíjel neobyčejnou aktivitu, a to nejen nepublicistické liše.

V souladu se svým zásadním přesvědčením, že český národ nemůže za „normálních“ poměrů klidu a mezinárodní konsolidace dosáhnout v rámci habsburské říše samostatnosti, snažil se Borský během napjatého půlroku, následujícího po anexi, působit na českou veřejnost ve smyslu dvou základních postulátů svého osvobozenického programu: požadavku radikálního nekompromisního postupu české politiky proti Vídni a požadavku vlastní české zahraniční politiky, jež by pracovala veřejně (propagačně) i tajně (důvěrnými zákulisními styky a sondážemi) pro věc národa – v „dohodovém“ velmocenském táboře. Mezi oběma body je ostatně organická souvislost, založená konec konců už v elementárním přístupu Borského k politice vůbec. Český národ se předně měl zbavit komplexu „malosti“, zocelit se v radikálním boji proti Vídni, tímto vystoupením pak ukázat svou vůli ke svobodě před Evropou a na druhé straně oslabit monarchii, připravit se na rozhodnou chvíli vypuknutí válečného požáru a navázat hned recipročně výhodnou spoluprací s nepřáteli ústředních mocností. Borský ovšem neapeloval pouze na českou politiku, ale stal se vlastně sám aktérem svých odvážných propozic, když se osobně snažil o navázání kontaktů v Anglii a v Rusku za účelem získání těchto mocností pro českou otázku.

V říjnu 1908 vychází v Pokrokové revui Borského úvaha *Pohádka o malém národu*³¹⁷, která v návaznosti na aktuální situaci pranýřuje český komplex inferiority malého národa jakožto dědictví českobratrské tradice: „S podivem jste četli, že Bulharsko má asi 4 miliony obyvatel a že Srbsko nemá ani tolik. A vaše myšlenky letěly v této chvíli od národů malých sice počtem, ale velikých svou odvahou a statečností, k jinému národu na severu, velkému sice počtem proti nim, ale malému svou odvahou a bojovností.“³¹⁸ Zde se poprvé setkáváme s argumenty, jež se potom opakují ve většině Borského článků a jež měly posílit národní

³¹⁷ Tento a všechny dále citované články Lva Borského jsou obsaženy ve výboru: Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920, na který bude dále odkazováno.

³¹⁸ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 15.

sebevědomí a zároveň tak říkáje inzerovat v dohodovém táboře úlohu, kterou by mohl český národ v jeho prospěch případně sehrát.

Borský totiž dokazuje, že přes zafixované mínění o neudržitelnosti samostatného českého státu měl by takový stát v hranicích českých historických zemí aktuálně devět a půl milionu obyvatel, v národnostních hranicích buď šest milionů nebo – ve spojení se Slováký – osm milionů, v každém případě by to však byl mimo velmoci třetí stát v Evropě co do počtu obyvatel (za ním by teprve bylo Švédsko, Holandsko, Srbsko aj.).³¹⁹ . A předeslav tyto faktografické údaje a rozebrav předtím i příklady státotvornosti a „velikosti“ v minulosti národa³²⁰, klade celou řadu řečnických otázek: „Žijí-li všechny tyto země vlastním státním životem, proč by jím nemohla žít země *větší počtem obyvatelstva a ergo vojáků* (podtrhl J. T.)? A žijí-li, jak se někdy tvrdívá, v závislosti hospodářské, není-liž lépe žít v závislosti *jen* hospodářské, než v závislosti hospodářské i *státní*? Jest jejich geografická poloha tak příznivější naší?...“³²¹

V listopadu 1908 se v recenzi druhého vydání Masarykovy *České otázky* mimo jiné staví za „tzv. státnickou politiku“, kterou musí český národ sledovat za současného odmítnutí masarykovské politiky „drobné práce“³²² . V prosincovém čísle Pokrokové revue informuje české čtenáře o knize Scota Viatora (R.W. Seton-Watsona) „Budoucnost Rakousko-Uherska a stanovisko velmocí“³²³, s jejímiž názory ovšem polemizuje. V závěru recenze si klade otázku: „Může se udržeti dynastický stát v době států národnostních?“³²⁴ .

Když byl v lednu 1909 zveřejněn povzbuzující dopis profesora Ernesta Denise českému studentstvu³²⁵ a otištěna Borského apologie radikální politiky³²⁶, byla už v proudu další velkorysá akce. Prostřednictvím hraběte Lützowa a spisovatele Václava Hladíka se na

³¹⁹ Tamtéž, s. 18–19.

³²⁰ Tamtéž, s. 16–18.

³²¹ Tamtéž, s. 19.

³²² Tamtéž, s. 21–25.

³²³ Tamtéž, s. 25–32.

³²⁴ Tamtéž, s. 31 (Borského „stát národnostní“ odpovídá v dnešním úzu pojmu „státu národního“) – srov. dále na téže straně:

„Resumé z celé knihy: *Výhody* z neudržení Rakousko-Uherska by měli všichni interesenti vnější (o vnitřních nedovoleno zajisté mluvit), tj. Rusko, Německo, Itálie, Rumunsko, Srbsko, Černá Hora. *Nevýhody* by mělo z nich jediné Německo. Závěr z toho u Scota Viatora: Ukázal jsem, že Rakousko-Uhersko není takovým svůdným soustem pro chtivé sousedy, jak se v Anglii všeobecně předpokládá. Závěr můj jest ovšem zcela opačný. Mocnářství Rakousko-Uherské bylo dle určité teorie založeno k ochraně Evropy před Turky. Tento svůj úkol splnilo a tento důvod jeho existence dnes odpadá... Může se udržeti stát, z jehož zániku by měli výhodu všichni – třeba jenom – sousedé?...“ –Skutečnost, že tyto závěry dr. Borského byly bez zvláštních potíží – v *době válečného napětí* – publikovány, svědčí o tehdejší velkorysosti rakouské cenzury.

³²⁵ Časopis pokrokového studentstva, 12, 1908–09, č. 4. leden 1909, s. 1; v dopise, datovaném 3. ledna 1909, proesor. Denis mimo jiné píše: „Pokračujte, moji mladí přátelé, ve slavných tradicích svých otců a dokažte svými činy, že Čechy stojí výše, nežli jejich odpůrci...“

³²⁶ Článek *Psychologické předpoklady české politiky*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 4, leden 1909, in.: L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 39–43.

redakční stůl londýnské National Review dostal Borského článek *Proti dogmatu o nutnosti Rakouska pro Anglii*, snažící se přesvědčit anglickou veřejnost o zisku, který by ostrovní říši přinesl rozpad podunajské monarchie.³²⁷ Článek konstatuje, že z geografické polohy a celé podstaty Rakousko-Uherska plyne jen dvojí možnost politiky monarchie: buď bude státem s německou hegemonií a vazalem německého císaře, nebo se stane říší s hegemonií slovanskou a spojencem Ruska – v každém případě tedy bude spojencem nepřítele nebo soupeře (byť i spojence) Anglie.³²⁸ Přitom dále hrozí i reálná možnost, že by posléze bylo Rakousko-Uhersko rozbito a tím či oním způsobem pohlceno Německem nebo Ruskem, což by ovšem znamenalo „přímo zničení světového postavení Anglie“³²⁹. A tak Borský apeluje na Anglii, aby podpořila národně osvobozené tendence malých národů ve střední a jihovýchodní Evropě a přistoupila k aplikaci „principu malých států bariérových“ v této oblasti, kde stávající habsburské soustátí už dávno ztratilo „raison d’être“.³³⁰ Článek končí příznačně: „Nechť Anglie uváží, čím by pro ni byl stát český, třeba jen se 6 miliony obyvatelů a s ½ milionem nejlepších vojáků rakouské armády! Jaká by to byla pro ni posila v boji, který neodvratně vypukne mezi ní a Německem!“³³¹

Borského příspěvek však v National Review otištěn nebyl. Šéfredaktor sir Rolland Blennerhesset odmítl jej s poukazem na jeho rozpor s momentální tendencí anglické politiky.³³² Leč dr. Borský se nevzdal. Vypracoval pro svou stranu *Memorandum o zahraniční situaci a politice*³³³ a v únoru 1909, kdy se v Pokrokové revue objevila jeho tentokrát cenzurou značně „vybílená“ stať *Nutnost zahraniční politiky české*³³⁴, se vypravil z pověření

³²⁷ O souvislostech vzniku a odeslání tohoto článku srov.: Lev BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928, str. 17–18, – a předmluvu Jana HEIDLERA k citované publikaci *Před válkou o válce*, tamtéž, s. 10. Článek sám viz: L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 32–38.

³²⁸ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 34.

³²⁹ Tamtéž, s. 36

³³⁰ „Nyní nastala doba států národnostních [ve významu „národních“ – J. T.] a v té není více místa pro Rakousko... S tím musí počítati Evropa! Prospěch její i prospěch náš velí, aby byla rozřešena otázka rakousko-uherská a byl uskutečněn tento můj návrh: Evropa, vedená Anglií, rozšíří princip, který přijala vědomě na Balkáně, totiž princip malých států bariérových, na teritorium nynější říše rakouské...“ Tamtéž, str. 37. – Dále (s. 37–38) rozvíjí Borský projekt určité „rovnováhy sil“ ve střední Evropě, kdy by nově vzniklé samostatné České království bylo hrází německé, království Uherské pak zase ruské expanzi, přičemž obě království by se držela v „šachu“ – a zároveň byla ovšem ve spolenectví s Anglií, případně Francií.

³³¹ Tamtéž, s. 38.

³³² „Tendence směřuje k mírnění se a zcela určitě, třebas plna sympatie k národnostem, naprosto proti rozbití císařství rakouského“. – L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928, s. 18.

³³³ Blíže Jan HEIDLER v předmluvě k výboru *Před válkou o válce*, tamtéž, s. 10.

³³⁴ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 43–47. Ve zkonfiskované části článku čteme mimo jiné: „Národ..., jenž ve svém nádherném Sokolstvu... nedočkavě předbíhá utvoření vlastního vojska, potřebuje jen jiných vůdců, aby tu stál Čech jako vlastní strůjce své budoucnosti... Aby si zabezpečiti hleděl svou existenci, kdyby nastala doba převratů.“ (Tamtéž, s. 45 a 46.)

strany, nicméně *na vlastní náklady* do Ruska.³³⁵ Čítaje s brzkým vypuknutím války mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem (čemuž vývoj mezinárodní situace skutečně nasvědčoval), chtěl zde zahájit propagandu pro samostatný český stát. Vešel v kontakt s novinářem a zahraničně politickým expertem D. N. Vergunem i s představitelem české krajanské komunity v Petrohradě Zdeňkem Rajmanem a s podporou jistých ruských politických činitelů začal připravovat publicistickou kampaň v listě *Novoje Vremja*. Právě v den, kdy pominula válečná hrozba, měl být v tomto listě otištěn jeho článek *Rusko a Rakousko*³³⁶ (podepsaný „Ruský Čech“), v němž se snaží – analogicky jako předtím Anglii – zainteresovat tentokrát Rusko na osudech rakousko-uherských Slovanů a na rozbití habsburské říše. Sugestivně zde klade otázku, proč Rusko nejeví zájem o další osud více než dvaceti milionů rakouských Slovanů, zatímco se staví za Srbsko a Bulharsko.³³⁷ „A proč nemá zájmu pro zřízení slovanských států západních, které by byly hrází jeho proti ostatní Evropě?“³³⁸ Dále též konstatuje, že v Čechách je pro ruské osvobození vše připraveno, leč: „Rakouští Slované nemohou dělati politiku hazardní, která by vypovídala válku, aniž by si byla jista spojenci.“³³⁹

Zajímavé je pak srovnání tendence tohoto článku se smyslem stati, napsané několik týdnů předtím pro britský časopis. Dokazuje Borského machiavelistické taktizování v politice i jeho neúnavný entusiasmus ve službě vize samostatného českého státu.³⁴⁰

V březnu 1909 mezinárodní napětí, vyvolané anexí Bosny a Hercegoviny, končí. Válku se zatím ještě podařilo oddálit, ale už samy okolnosti, za nichž bylo tohoto oddálení dosaženo, vytvářely předpoklady pro novou evropskou krizi, spojenou s „Damoklovým mečem“ válečného požáru. Lev Borský se vrací do Prahy a v březnové *Pokrokové revue* bilancuje zkušenosti uplynulého pohnutého období.³⁴¹ Přestože shledává, že se mocnostem podařilo objektivně oslabit Rakousko-Uhersko velikými hmotnými ztrátami, jimiž zaplatilo za půl roku trvající krizi,³⁴² s jistou trpkostí (dobře pochopitelnou už vzhledem k jeho zcela nedávné angažovanosti) doznává, že skutečným „vítězem v tomto konfliktu jest – Německo a jím vedené Rakousko-Uhersko, poněvadž byly odhodlány k válce, a poraženými všechny

³³⁵ Srov.: Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, Praha 1927, s. 18; Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 47–48 (poznámka); Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 122.

³³⁶ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 47–53.

³³⁷ Tamtéž, s. 49.

³³⁸ Tamtéž, s. 50.

³³⁹ Tamtéž, s. 51.

³⁴⁰ Tato skutečnost vynikne, srovnáme-li obsah lednového článku, zasláného do Anglie a mj. apelujícího na *anglo-ruské velmocenské soupeření*, s obsahem březnového článku pro *Novoje Vremja*, inzerujícího význam českého prostoru, potenciálního českého vojska, státu atd. pro Rusko se stejným zápalem, s jakým byly krátce předtím nabízeny „české služby“ Anglii.

³⁴¹ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 53–57.

³⁴² Tamtéž, s. 54–55. – Srov. též bilanci „anekdotní krise“ v díle A. J. P. TAYLORA *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, s. 455.

ostatní státy, poněvadž k ní odhodlány nebyly“.³⁴³ Závěr článku vyznívá ovšem prorocky, neboť předvídá budoucí nevyhnutelnost války Německa s Anglií: Anglie dostala Německo a Rakousko-Uhersko do takové situace, že jim nezbylo, než se zcela podrobit, nebo pohrozit válkou. Když však Německo válkou pohrozilo, Anglie ustoupila, čímž ukázala svou slabost, takže pro příště už proti Německu nevystačí s pouhou diplomatickou obratností, leč bude muset vystoupit – na poli válečném. „Anglie se bude musit rozloučiti se svým principem, dáti porazit svého nepřítele někým třetím, a bude se musit zcela věnovat svému přednímu úkolu porazit Německo ve spolku s kýmkoliv... Rusko... je nyní touhou po pomstě Rakousku i Německu více, než kdy dříve, svázáno s politikou protiněmeckou... A čas k přípravám získán – na všech stranách!“³⁴⁴

Pominutí válečné hrozby znamená zároveň *odložení* zahraničně politických plánů státoprávně pokrokové strany pro budoucí vhodnou chvíli, v žádném případě však neznamená rezignaci na cíle, vytyčené Lvem Borským. Jestliže přestala být aktuální možnost „evropské konflagrace“, pak rozhodně neskončila napjatá atmosféra v Čechách, jež od podzimu 1908 stále zaměstnávala vídeňskou vládu na jedné a českou politiku a žurnalistiku na druhé straně, přičemž státoprávní pokrokaři rozhodně nestáli stranou. Přirozeně vyvstala otázka po orientaci strany v období, jež přicházelo s překonáním anekční krize, v období, k němuž si Viktor Dyk v březnu 1909 poznamenal: „Válka nebude, útraty však už platíme. Kleslost, trapná kleslost. Nová éra ‚podvázaných křídel‘?“³⁴⁵ Odpovědí na tuto otázku bylo pokračování ve starém radikálně opozičním kursu, který byl obhajován s maximální bojovností Borského typickým článkem K duchu strany, adresovaným sjezdu stranických důvěrníků, konanému o svatodušních svátcích roku 1909: „Postaviti se musíme proti všem těm, kteří – sotva minuly doby abnormální – hned už zase vykládají, že nesmíme počítati s dobami abnormálními... Duch odvahy musí ovládnouti nás všechny, kteří nesneseme strašlivého fakta, že se rozhoduje o našem osudu bez nás!“³⁴⁶

Předchozí analýza reakce státoprávně pokrokové strany na anekční krizi není samoúčelná. Nástin jejích dílčích stanovisek i konsistentního programatického postupu stranického mluvčího i zahraničně politického emisara Lva Borského poukazuje na specifické místo státoprávních pokrokařů v předválečném českém politickém táboře. Strana byla především rozhodnuta zcela využít momentálního stavu pro své cíle. Základní axiom jejího programu – obnovení samostatnosti Českého království na základě českého historického

³⁴³ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 55–56.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 57.

³⁴⁵ Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 126.

³⁴⁶ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 57–59.

státního práva – prostupuje všechny významnější projevy stranických orgánů i tisku. Strana tak jednak protestuje proti anexi jakožto kroku, směřujícímu proti zájmům Slovanstva v monarchii *jako celku i zvláštním zájmům Čechů* (otázka trialismu, posílení německého sebevědomí v Čechách), protestuje proti ignorování kompetence českého zemského sněmu k spolurozhodování o bosenské otázce atd., na druhé straně de facto vítá anexi coby krok, vytvářející vhodnou situaci pro vystoupení radikální české politiky proti Vídni, pro možné sjednocení české politiky k akci – nikoli v zájmu Jihoslovanů, nikoli v zájmu „slovanské věci“, ale v zájmu Čechů, české otázky, českého státoprávního vyrovnání.

Přitom strana cílevědomě deklarovala souvztažnost mezi radikálním postupem vnitropolitickým a na mezinárodní konflikt orientovanou politikou zahraniční. Vytvářela si vlastní zahraničně politickou koncepci a s jejími zásadami podle možností seznamovala i českou veřejnost. Základem této koncepce byla orientace na „dohodový“ tábor, od něhož se očekávala pomoc pro zápas Čechů s Vídni a podpora pro snahy vytvořit samostatný český stát i mimo rámec monarchie. A tu se dostáváme k důležitému momentu: státoprávně pokroková strana byla první českou politickou skupinou, jež se *programově rozešla* s Rakousko-Uherskem, jež počítala s jeho rozpadem již v době, kdy například Edvard Beneš ještě o něm silně pochyboval,³⁴⁷ a chtěla tomuto rozpadu dle svých možností i pomáhat. Všechny další české strany vycházely v tomto období ze stanoviska zachování monarchie. Ani Václav Klobáček, bouřící v delegacích proti anekční politice a „tureckým“ poměrům v mocnářství, neopustil v podstatě platformu říše, zatímco státoprávně pokrokářský program se již s „cizím“ rakousko-uherským státem rozešel, jak to bylo zřejmo i z publicistických úvah, uveřejněných ve vlasti a censurou připuštěných!

Pokud jde o zahraniční aktivitu dr. Borského, pak je třeba dodat, že širší stranické řady neměly o ní z pochopitelných důvodů konkrétních informací a už vůbec nebyly do ní zapojeny. Borského kontakty v Anglii a jeho cesta do Ruska byly samozřejmě záležitostí úzkého kruhu zasvěcených ve vedení strany.³⁴⁸ Zároveň je třeba vidět, že zahraniční politika strany – přes proklamovaný realismus i objektivně realistické hodnocení mezinárodní situace jako ouvertury nevyhnutelného válečného střetnutí v nejbližším období – nevycházela

³⁴⁷ Srov. francouzskou disertaci Edvarda Beneš *Le problème autrichien et la question tchèque* z roku 1908, kde je zahraniční veřejnosti předkládán tento názor: „Často se mluvilo o rozboření Rakouska. Nevěřím v ně vůbec. Svazky historické a hospodářské, které navzájem poutají národy, jsou příliš mocné, než aby rozbití Rakouska mohlo být provedeno.“... Citováno v překladu Lva Borského v publikaci L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928, s. 14.

³⁴⁸ Srov.: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 18.

z realistického odhadu momentálních trendů anglické i ruské velmocenské politiky ve vztahu k české otázce.³⁴⁹

Byl-li hlas strany v době anekční krize „hlasem volavého na poušti“, ať už šlo o vnitřní nebo zahraniční politiku, pak ovšem tehdy více souzněl s celkovou náladou obyvatelstva, utvářenou pod dojmem očekávání války, než o několik let později – v soumravných měsících jara 1914.

³⁴⁹ Idealistická byla zejména Borského představa o anglické politice, z níž ostatně velmi záhy vystřízlivěl, nicméně stejnými, pouze příslušně specifikovanými poukazy, nabídkami a argumenty spěchal zapůsobit na politiku ruskou, která ovšem se slovanským faktorem v Rakousko-Uhersku kalkulovala spíše, než Anglie. Nabízí se v této souvislosti vzpomenout charakteristické poznámky Seton-Watsonovy o veřejném mínění středoevropských slovanských národů, které „ani netušilo protivy mezi svým vlastním zájmem a hlubokou lhostejností britského obyvatelstva ke všem takovým problémům...“ R.W. SETON-WATSON, *Evropa v přerodu*, Praha 1920, str. IX. Na druhé straně ovšem oficiální kruhy britské politiky sledovaly vývoj poměrů v Rakousko-Uhersku i ve vztahu k slovanské a v tom i české otázce, jak o tom svědčí sama „mise“ H. W. STEEDA, čtivě zachycená v prvním dílu jeho paměti *Tricet let novinářem* (Praha 1924). Svě předválečné zahraničně politické konstrukce Borský částečně shrnul a zhodnotil v kapitole „Před světovou válkou“ své práce „Znovudobytí samostatnosti“, str. 9 – 24. („... V zahraničí pak nebylo (před válkou) české otázky mimo Rusko! Západní velmoci byly naprosto proti rozbití Rakousko-Uherska, a proto neuznávaly žádné otázky obnovení českého státu...“ – tamtéž, str. 23.)

Kapitola čtvrtá

Na vnitropolitické scéně let 1908–1914

Život české společnosti v předvečer první světové války byl poznamenán zvláštní směsí politické animozity a vcelku bezstarostné atmosféry všedního dne. Hospodářský a kulturní rozvoj i vzestup sociální úrovně širokých vrstev národa posilovaly jejich nacionální sebevědomí, současně však vytvářely živnou půdu pro oportunní postoje. České politice dominovala linie pragmatického pozitivismu, tříštěná ovšem radikálně nacionalistickými projevy značné části veřejnosti, jež měly jak spontánní, tak programově politický charakter. Sílicí protirakouské opoziční nálady, posilované obavami z důsledků proněmecké zahraničně politické orientace monarchie, narážely na argumentaci o existenční nutnosti Rakouska pro český národ, o výhodách celku říše z hlediska expanze českého kapitálu i z hlediska potřeb dělnictva, zainteresovaného na dalším postupu sociálních reforem. Stále ožehavějším se stával problém protikladných nacionálních zájmů Čechů a Němců v českých historických zemích a především v Čechách. Po celé předválečné období se táhla smířovací jednání českých a německých politiků, která ovšem nikdy nedospěla k žádné dohodě o vzájemném poměru, o česko-německém vyrovnání. Německá obstrukce na českém zemském sněmu paralyzovala po dlouhou dobu samosprávu země a v červenci 1913 vedla k rozpuštění sněmu a nahrazení voleného zemského výboru správní komisí, složenou ze státních úředníků. Na prahu ohlašující se mezinárodní krize tak byla fakticky likvidována zemská autonomie Čech, což jen odpovídalo stále zjevnější tendenci vídeňské vlády, ovlivňované sílicí „válečnou stranou“ v rozhodujících kruzích soustátí, k posilování byrokratického elementu na úkor parlamentarismu. Protože část českých poslanců zahájila v odpověď na postup vlády obstrukci na říšské radě, byla posléze úřednická správa na základě pověstného § 14 rozšířena na celé Předlitavsko.

Tyto poměry tvoří vnější rámec činnosti České strany státoprávně pokrokové, jež v posledních předválečných letech usiluje o konsolidaci svých členských řad a svého elektorátu i o zlepšení své finanční situace, hledá adekvátní uplatnění v českém politickém táboře, v dobových vnitropolitických střetech zaujímá stanovisko k ostatním českým stranám a v některých z nich nachází dočasné spojence. Důležitými mezníky v jejím působení ve sledované době se stávají volby do poslanecké sněmovny říšské rady na jaře roku 1911 a valný sjezd strany v dubnu 1912.

Již v předcházející kapitole jsme se dotkli společného postupu státoprávních pokrokářů a národních sociálů v době anekční krize. Tento jednotný postoj se neprojevoval pouze v souvislosti s vlastní otázkou anexe a jejích bezprostředních důsledků, ale též v bouřlivém odporu k návrhům předlitavského ministerského předsedy hraběte Bienertha na řešení jazykové a správní otázky v Čechách, předloženým počátkem února 1909 říšské radě. Tyto předlohy byly pro Čechy nepřijatelné nejen svým obsahem,³⁵⁰ ale už proto, že jimi vláda chtěla řešit otázku česko-německého poměru říšským zákonem, obcházejíc český zemský sněm a zemské zákonodárství. Přestože všechny české strany se postavily proti těmto návrhům, největší odpor vyvíjeli právě státoprávně pokrokoví a národně sociální poslanci, kteří pak (za podpory některých agrárníků) parlamentní jednání obstruovali.³⁵¹ K celé události se jednoznačně vyslovuje *Manifest českých radikálních poslanců o vládních předlohách jazykových a o uzavření říšské rady z 12. února 1909*, podepsaný členy poslaneckých klubů i výkonných výborů obou stran:

„Zmařiti projednávání těchto předloh bylo nám příkazem... Pro nás jest právo jazyka českého hlavním podkladem i práva státního, a poněvadž *naše právo státní jest jen poměrem národa našeho k dynastii* (podtrhl J. T.), jest jediný národ náš jako výhradný vlastník království Českého národem ve vlasti své státoprávním, a nedá tudíž na volnost jazyka svého v celé zemi své sáhnouti nikomu a zvláště nepodrobí se v tom směru nikdy hlasům druhých zemí a jejich zástupců. A nebude uspokojen národ český, a *nebude míru v říši, dokud státoprávní vyrovnání nebude provedeno* (J. T.). Také poměr našeho národa k německému obyvatelstvu v zemích koruny České nemůže býti řešen dříve a sám o sobě bez předchozího vyrovnání státoprávního. [...] Stavíce se proti všem pokusům rozhraničovati České království a usnadňovati tak půdu pro snahy všenněmecké prohlašujeme: Jednotu svého království budeme hájiti proti všem!“³⁵²

Citovaný pasus Manifestu zároveň pregnančně vyjadřuje stanovisko státoprávních pokrokářů k řešení česko-německého problému v českých zemích a k nekonečným jednáním o národnostní vyrovnání, tzv. smiřovačkám. Tento zásadní postoj uplatňovala potom strana nekompromisně i v následujících letech, ať už smiřovací jednání (v jednotlivých dalších jejích fázích) obesílala svými zástupci, nebo je bojkotovala. Totéž nelze ovšem říci o národních sociálech, jejichž nacionální radikalismus nebyl zásadního, programového, ale spíš

³⁵⁰ Předsednictvo státoprávně pokrokové strany označilo tyto předlohy 6. 2. 1909 za „přímou vražednou“ (Pokroková revue, 5, 1908–09, s. 339).

³⁵¹ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 515–522.

³⁵² *Manifest českých radikálních poslanců o vládních předlohách jazykových a o uzavření říšské rady*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 5, únor 1909, s. 340–341.

oportunního rázu. Jestliže totiž státoprávně pokroková strana postupovala v prvních letech své existence v řadě otázek společně s národními sociály a shodovala se s nimi v některých postojích, pak stály za těmito shodnými stanovisky na obou stranách *různé podstaty*. Postupný vývoj a vyhraňování vztahů obou stran, který vyvrcholil v souvislosti s volbami roku 1911, představuje potom důležitý faktor při utváření politické linie státoprávně pokrokové strany v tomto období.

Státoprávně pokroková strana reprezentovala především zájmy městských středních vrstev. Ve svých řadách prakticky neměla dělnictvo, zato v nich výrazně dominovala inteligence. Představovala dědičku někdejšího radikálního mladočešství, ale též pokrokářského demokratismu, sociálního reformismu, mravně obrodných snah a intelektuálního osvětářství. Směřovala především ke konfrontaci s mladočeským pozitivismem, proti němuž stavěla alternativu radikální všenárodní strany. V těchto intencích také vystupovala proti „stavovské horečce“ většiny ostatních stran; stavovským zájmům nadřazovala nutnost jednotné celonárodní politiky, rovinu dílčích hospodářsko-sociálních, komunálně politických a kulturních interesů svých členů a voličů chtěla sladit a vzájemně podmínit s rovinou národně politického zápasu „vysoké úrovně“.³⁵³ Měla propracovaný program, jasně vytčené cíle a zásady, ale špatnou organizaci. V politické praxi byla poznamenána příznačným teoretismem a v podchycování veřejného mínění, v honbě za členy a za mandáty projevovala se svým se svým idealismem a „fanatismem principu“ značnou neobratností. Nadto nedocenila naléhavost řady ekonomických a sociálně politických problémů a požadavků, nebo na ně reagovala konzervativně.

Naproti tomu národně-sociální strana vznikla původně jako tribuna nacionálního dělnictva a časem získala do svých řad i část živnostnictva a tzv. „zaměstnaneckých“ vrstev, chyběl jí ovšem větší podíl inteligence. Neaspirovala na pozici všenárodní strany, chtěla být stranou „malého českého člověka“, arciť s výraznou nacionální ideologií; na rozdíl od státoprávních pokrokářů konkurovala především sociální demokracii. Národní sociálové představovali pak typickou stranu politického oportunismu. Neměli žádného zásadního programu, zato vynikali dobrou organizací a pružností v praktické politice, v posilování své členské základny a při získávání mandátů. Jejich politické praktiky, frivolní agitace

³⁵³ Srov.: (glosa) *K situaci a budoucnosti české státoprávní opozice*, Časopis pokrokového studentstva, 1909, s. 205: „... Strana státoprávně-pokroková pak opírajíc se – ne náhodně – právě o vrstvy stavovsky posud nejméně exponované, hlásala nutnost jednotné velké národní politiky.“ – Srov. též Josef SKALÁK, *Rozvrat mladočešství a vzrůst maloměšťáckého radikalismu*, Akademie 12, 1908, s. 24–28.

demagogické podbízení momentálními náladami českého maloměšťáctva kontrastovaly s kulturností a solidností státoprávních pokrokařů a především – s jejich principiálností.³⁵⁴

Zatímco radikalismus státoprávně pokrokové strany byl důsledný a doktrinářsky nekompromisní, radikalismus národních sociálů zůstával na povrchu, často šlo spíše o účelové „radikálníčení“ (Dyk). Poměr národně sociální strany k českému historickému státnímu právu, jakkoli se k němu „programově“ hlásila, byl značně oportunní; vůdce a symbol strany Václav Klobučák dokázal podpisovat zásadně státoprávní deklarace (viz výše citovaný Manifest) – a záhy poté státoprávní politiku z taktických důvodů ironizovat.³⁵⁵ Nacionalismus národně sociálního ražení, mnohdy kořeněný značnou dávkou agresivity a hlučného kravalismu, byl více „lidový“ a instrumentální, zatímco nacionalismus směřoval k idealistické vizi sebevědomého, mravně silného a hrdého národa a odmítal pragmatické kompromisy s objektivní politickou realitou. – Je nasnadě, že v dobové české společnosti měla větší naději na politický úspěch národně sociální varianta nacionalismu.

Postavení státoprávních pokrokařů ve vztahu ke Klobučákově straně bylo nadto pozici „chudého příbuzného“, danou poměrem malé a hmotně slabé strany vůči masové straně odborových organizací, „Melantricha“ a „Zlaté husy“. Přesto mohla i tato malá stranička v dílčích záležitostech a v jednotlivých místech svému mocnějšímu příbuznému konkurovat, přebírat mandáty. Ostrý boj se například mezi oběma stranami rozpoutal při doplňovacích volbách do říšské rady ve vyšehradském volebním okrese na jaře 1909 – tedy v době jejich spojení.³⁵⁶ Národně sociální vůdci cítili, že samostatný postup státoprávních pokrokařů se dotýká především jejich politické državy, a že by ji v budoucnu (za předpokladu eventuální změny nálad veřejnosti a větší zkušenosti a obratnosti státoprávně pokrokové strany v politické praxi, případné její reorganizace a programových korektur) mohla i ohrozit. Zároveň si uvědomovali přínos, který by pro jejich stranu znamenalo získání státoprávně pokrokařské inteligence a „notáblů“.

Myšlenka fúze obou stran se stávala aktuálnější s jejich postupným sblížením v letech 1910–1911. V lednu 1910 dosáhli státoprávní pokrokaři výrazného úspěchu

³⁵⁴ Srov.: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, Praha 1927, s. 183: „Strana národně-sociální...

... byla a je radikální vnějšně, nikoli vnitřně. Akcentující organizaci, přijímá... kde koho; jaký div, že snad není v Čechách strany, která by byla ideově rozháranější a konfusnější, která by slučovala tolik neslučitelného, z pouhopouhých praktických potřeb, z čirého prospěchářství?

Vedení strany nechybělo to, co běžný termín nazývá *mazaností*...“

³⁵⁵ Srov.: *Z tábora mladých stran*, Pokroková revue, 5, 1908–09, č. 8, květen 1909, s. 518.

³⁵⁶ Srov.: *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912*, tištěný leták k valnému sjezdu roku 1912 – Národní archiv, PM 1911/1920 – 8/1/20 – k. 4977; Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, k. 123, sl. 3536. – Zpráva není stránkována.

v doplňovacích volbách do říšské rady na „středním“ Novém Městě pražském; jejich kandidát Karel Stanislav Sokol, jenž o rok dříve zvítězil v Písku v doplňovacích volbách do zemského sněmu, porazil mladočeského kandidáta dr. Aloise Rašína³⁵⁷ a byl zvolen poslancem říšské rady, v užší volbě s podporou národních socialistů. Při oslavě tohoto volebního vítězství v restauraci „U Vejvodů“ vystoupil potom Václav Klofáč, jenž zde vévodil četným národně sociálním gratulantům, s návrhem založení jednotné *lidové strany na státoprávním principu* a přitom apeloval na *nezbytnost* takového kroku. K realizaci tohoto návrhu měly obě radikální strany svou další politikou směřovat a spolupůsobit.³⁵⁸

V roce 1910 se státoprávní pokrokáři dostali do vleku národních sociálů v otázce obnovených „smiřovaček“. Společný klub poslanců obou stran na českém sněmu jednal o maršálově pozvání k poradám a proti vůli většiny státoprávně pokrokových poslanců rozhodl se pro obeslání „smiřovaček“ – jež potom (tradičně) ztroskotaly na německé neústupnosti.³⁵⁹

Zároveň však strana projevovala – řečeno s Viktorem Dykem – „vůli k životu“³⁶⁰ a samostatnému postupu. Výrazem této skutečnosti bylo rozhodnutí o založení vlastního deníku jakožto odpovědi na ovládnutí Národních listů, „jediného dosud denního listu, který... zachovával a hájil program národní a státoprávní“³⁶¹, vůdčím představitelem pozitivní politiky dr. Karlem Kramářem. Stranické vedení přitom prohlašovalo, že v deníku bude spočívat „rozmach, síla a skvělá budoucnost“ strany.³⁶² Dne 18. března 1911 vyšlo pak první číslo „Neodvislého deníku Samostatnost“.

V době, kdy stranické organizace vyvíjely horečnou agitaci za rozšíření deníku – této „chloubě státoprávních pokrokářů“³⁶³ – v české veřejnosti, byla 30. března 1911 rozpuštěna říšská rada a vypsány nové volby. Tyto poslední parlamentní volby v Předlitavsku rozvířily hladinu české politiky a staly se ukazatelem tendencí a nálad tehdejší české společnosti. Pro Českou stranu státoprávně pokrokovou znamenaly pak důležitou zkoušku, prubířský kámen jejího zásadního postoje a změnu poměru k národním sociálům.

Ovzduší českého volebního jara 1911, zachycené hned dvěma klasiky české literatury – Jaroslavem Haškem a především aktivním účastníkem tehdejšího klání, Viktorem

³⁵⁷ K. S. Sokol zvítězil nad Aloisem Rašínem v poměru 2 401 : 2 241 hlasů.

³⁵⁸ Národní archiv, PM-1901/10-8/1/92/15 – k. 3680. Důvěrná zpráva policejního ředitelství místodržitelství z 5. 2. 1909 (*Geplante Gründung einer staatsrechtlichen Volkspartei*).

³⁵⁹ Srov. *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912...*

³⁶⁰ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 183.

³⁶¹ Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, k. 122, sl. 3531: Výzva výkonného výboru strany státoprávně pokrokové k založení neodvislého deníku z 8.1.1910 (rozmnožený strojepis, zasláný představitelům opoziční veřejnosti).

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912...*

Dykem³⁶⁴, bylo nabito egoismem stavovských a stranických zájmů, krytým ovšem navenek příslušnými hesly a frázemi. Počátkem dubna uzavřeli staročeši, mladočeši a národní sociálové volební úmluvu o společném postupu (tzv. „volební kartel“ – odtud „kartelové volby“) a rozdělili si městské volební okresy v Čechách. První dvě strany vedlo k dohodě poznání, že by své dosavadní pozice „v boji všech proti všem“³⁶⁵ udržely jen stěží, národní sociály zase momentální nedostatek finančních prostředků na volební agitaci. Celý pakt, vystupující s líbivým heslem jednoty městských národních stran a vycházející vlastně z pozic pozitivní politiky³⁶⁶, byl zaměřen především proti sociálním demokratům. Státoprávní pokrokaři a realisté byli postaveni před hotovou věc.

Národní sociálové měli jménem kartelu jednat se stranou státoprávně pokrokovou o jejím eventuálním připojení ke kartelu s tím, že přenechají tři ze svých okresů jmenovitě (a výhradně) dr. Karlu Baxovi, Antonínu Kalinovi a Karlu Stanislavu Sokolovi, nikoli tedy straně jako takové. A tu se vyjevuje další účel kartelu, sledovaný především národními sociály: paralyzace státoprávních pokrokařů. Národní sociálové chtěli svou ponižující nabídkou tří kandidatur pro tři nadiktované osoby postavit státoprávně pokrokovou stranu před dilema: buď nabídku přijmout a dostat se do područí národních sociálů, nebo odmítnout, postavit se proti kartelu – a čítat při své nepřipravenosti³⁶⁷ a nedostatku prostředků s volebním debaklem. Přitom Klofáčovy plány dobře předvíдалy vnitřní rozštěpení strany na prokartelovou a protikartelovou frakci.

V otázce poměru státoprávně pokrokové strany k volebnímu kartelu nešlo tedy pouze o mandátové požadavky³⁶⁸, ale o zásadní rozhodnutí, dotýkající se samotných základů strany. Protože kartel stál v podstatě na platformě pozitivní politiky, znamenal postoj státoprávních pokrokařů k němu zároveň stanovisko k této politice. Strana se měla rozhodnout, zda setrvá na svých ideálech a principech a zůstane nadále bezvýznamnou skupinou bez vlivu a ohlasu,

³⁶⁴ Jaroslav Hašek, *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*, poslední vydání Praha 1977; Viktor Dyk, *Prohrané kampaně*, Praha 1914; též *Vzpomínky a komentáře*, I, zejména s. 168–217.

³⁶⁵ Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 557.

³⁶⁶ Srov. tamtéž; dále: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 237.

³⁶⁷ „Přiznáváme, že nebyli jsme připraveni...“ – *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912...*

³⁶⁸ Srov.: Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 558: „Jednání se státoprávními pokrokaři se rozbilo o upřílišněnost jejich mandátových požadavků.“ Tobolka též relativizuje tvrzení o nepřipravenosti strany: „Tušili, že k tomu [tj. rozbití jednání s kartelem] dojde, a proto se připravovali na samostatné vystoupení ve volbách zvláště tím, že 18. března 1911 začali vydávat Samostatnost jako deník.“ (Tamtéž.)

anebo ze svých zásad sleví (či na ně přímo rezignuje), a získá tak podíl na „politické moci, reprezentované mandáty“.³⁶⁹

Výkonný výbor státoprávně pokrokové strany odmítl po dlouhých debatách 10. dubna 1911 účast v kartelu a na 16. dubna svolal sjezd stranických důvěrníků. Tento sjezd byl pak politickým křtem Viktora Dyka, jenž se – přímo symbolicky – stal mluvčím protikartelového přístupu a heroldem idealistického maximalismu v politice strany, postaveného proti politickému cynismu a frazérství druhých stran a proti české realitě „ničemných zrad, podlého kariérnictví a politické frivolity“.³⁷⁰

Na sjezdu došlo k roztržce mezi stanovisky pléna a názory kartelem nominovaných poslanců. Prokartelový postup hájil zejména dr. Karel Baxa. Proti jeho vývodům, že vlastní samostatné kandidatury strany nemají naději na úspěch a že jimi by jen strana ukázala svoji slabost, vystupoval Viktor Dyk s názorem, že síla se rovněž nedokáže „vzdáním se předem“.³⁷¹ Nakonec se sjezd převážnou většinou hlasů vyslovil proti nabídce kartelu a pro samostatné kandidatury. Ale ze tří prokartelových poslanců se podrobil sjezdovému usnesení jenom jeden – Antonín Kalina, který přijal samostatnou kandidaturu. Karel Stanislav Sokol odmítl vůbec kandidovat, zaujav nadále v otázce voleb pasivní postoj, který ovšem při jeho veliké popularitě objektivně poškozoval státoprávní pokrokáře a přispíval naopak jejich odpůrcům. Karel Baxa pak přijal kartelem nabízenou kandidaturu a přešel posléze do národně sociální strany, k níž měl už dávno blízko. Protože bylo rozhodnuto kandidovat dle možností ve všech městských volebních okresech a hledali se narychlo kandidáti, přijal kandidaturu v X. okrese na Královských Vinohradech – Viktor Dyk.

Strana vstupovala do volební kampaně ve znamení rozchodu s politikou národních sociálů a pod praporem svých tradičních požadavků radikální opozice proti Vídni na státoprávní bázi. Zvláštní vydání *Samostatnosti* v předvečer voleb například apelovalo na voliče strany národně sociální:

„Dnes pan Klofáč hlásá, že milejší mu jedna továrna ve smíšeném území, než skuhrání o českém státním právu. Jak rozechvíti vás musí, voličové i z řad národně sociálních výrok takový... Či mohli byste bez důvodu opovrhovati tím, co včera jste hájili... A největším

³⁶⁹ Srov. projev dr. Karla Baxy na důvěrnickém sjezdu strany 16. 4. 1911 – viz: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 191.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 189.

³⁷¹ Tamtéž, s. 192. („Zdalo se mi, že příčinou neúspěchu strany nebyla přílišná její charakternost a zásadovost, ale spíše kolísavost.“)

klamáním veřejnosti jest, odvažují-li se pp. Klofáč a Kramář nazvati dohodu [tj. kartel] dohodou národní!³⁷²

A jeden z volebních letáků státoprávních pokrokářů vystupoval s následujícím stanoviskem:

„Chcete přece býti jednou svéprávným občanem v naší krásné zemi?

Chcete se přece brániti tomu, aby plody práce vašich rukou neloupil vám cizinec?

... Jak tohohle docílit?

Myslíte, že sloužením vídeňské vládě?

Myslíte, že nafukováním před voliči a spoléháním na náhody?

Ne, tisíckrát ne!

Jedině bojem, mužným a otevřeným bojem, jež musí být viděti z vašich zraků, z vaší mluvy, z vašich činů...

... Necht' lidé jsou třeba ministry. Musí míti ale zaručeno, že národu našemu dá se jeho právo.

Necht' jsou ale prokleti ti naši poslanci, kteří pomáhají vládě...³⁷³

Jak se dalo očekávat, utrpěla státoprávně-pokroková strana ve volbách porážku. Její politika, nazvaná tehdy národně sociálním poslancem Josefem Svozilem „politikou jízdních lístků do nebe“, nemohla mít úspěchu u voličů, jejichž náladu výstižně charakterizoval Viktor Dyk touto glosou:

„Český volič z roku 1911 jest omrzlý muž; naslibovali mu mnoho a nedali mu nic. Řekli mu: *probud' se*, a když se probudil, řekli mu: *spi...* bude se už čerta starat o blahobyt celého národa. To se ho netýká, má na mysli svůj stav. Obchodníku slibte spásu obchodu, živnostníku spásu živnostnictva...³⁷⁴

Kromě toho nebyla strana na volby připravena, nezmobilizovala své členy, neměla peníze na agitaci a ke všemu byla vnitřně oslabena prokartelovým postojem některých funkcionářů i vůdců. A tak se pro státoprávní pokrokáře „v celém národě českém našla almužna 14 000 hlasů“³⁷⁵. Viktor Dyk propadl na Vinohradech v poměru 205 : 3 215 hlasům. V nové sněmovně reprezentovali stranu pouze dva poslanci (místo dřívějších pěti): populární Antonín Kalina a klatovský městský radní Václav Prunar (předtím už poslanec na zemském sněmu).

³⁷² *Českým voličům na uvážanou!*, Samostatnost, 12. 6. 1911, s. 1.

Celé číslo je plně invektivní proti Václavu Klofáčovi na jedné a Karlu Kramářovi na druhé straně, přičemž se připomíná mladočechům někdejší národně sociální postoj vůči nim – a naopak.

³⁷³ ANM, f. Antonín Hajn, k. 122, sl. 3531.

³⁷⁴ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 208–209.

³⁷⁵ L. BORSKÝ, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924, s. 148 (Borský ovšem mylně uvádí „18.000 hlasů“).

Státoprávní cíle a radikální taktika nezískaly podporu voličských mas. Podobně se vedlo i českým klerikálům, kteří rovněž utrpěli velký volební neúspěch. Jako nejsilnější česká strana vyšli z voleb agráři, mladočeši ztratili jeden mandát, zatímco národní sociálové zvýšili počet poslanců o sedm (předtím měli pouze šest poslanců, takže počet jejich mandátů se více než zdvojnásobil). Sociální demokracie, rozštěpená na „autonomisty“ a „centralisty“, utrpěla ztráty – ovšem ne tak výrazné, jak se předpokládalo.³⁷⁶ Záhy po volbách nastalo v českém politickém táboře přeskupování sil. Národně-sociální a mladočeská strana oživily staré antipatie a rozpory; jednotná pouta kartelu se počala rozpadávat a státoprávní pokrokaři mohli hovořit o satisfakci, jíž se jim jako „rozkolníkům“ dostává.³⁷⁷ Naopak se zlepšily styky mezi mladočechy a sociálními demokraty. Realisté, ve volbách neúspěšní, se začali postupně přibližovat straně státoprávně pokrokové, s níž v jednotlivých otázkách občas sympatizovaly některé skupiny agrární strany, jež jako celek ovšem provozovala pozitivní politiku.³⁷⁸

Státoprávně pokrovní poslanci na říšské radě ustavili spolu s ostatními poslanci, nepozvanými na ustavující schůzi Jednotného českého klubu, počátkem července 1911 Sdružení neodvislých pokrokových poslanců z Čech a Moravy („Neodvislý klub“)³⁷⁹, jehož předsedou se stal T.G. Masaryk a jednatelem Antonín Kalina. Sdružení si potom jako celek vymohlo přijetí do Jednotného českého klubu. Spolupráce poslanců státoprávně pokrokové, české pokrokové (realistické) a moravské lidovo-pokrokové strany ve společném Sdružení... obrážela pak celkovou tendenci vzájemného sblížení těchto tří opozičních stran, jež poté v posledních předválečných letech sílila.

Je třeba podotknout, že subjektem tohoto sblížení a společného postupu se stala především mladá generace zmíněných stran. Zejména mladí realisté začali odhazovat nechut „starorealistů“ k radikalismu, čímž se přibližovali duchu státoprávně pokrokové strany. Podobně i „starorealista“ T.G. Masaryk revidoval některé své původní názory na evoluci a revoluci i na české státní právo, které pomalu přestávalo být terčem invectiv ze strany realistického tisku. Změnil se tedy především postoj realistů, který se přiblížil stanovisku státoprávních pokrokařů – nikoliv naopak. Sblížení však přitom nelze považovat za úplnou shodu.

Vztahy mezi státoprávními pokrokaři a realisty, mezi Hajnem, Dykem a dalšími na jedné a Masarykem, Herbenem, Macharem na druhé straně bývaly značně napjaté. Realismus

³⁷⁶ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 560.

³⁷⁷ *Zpráva o činnosti strany státoprávně-pokrokové od 20. dubna 1908 do 7. dubna 1912...*

³⁷⁸ „Agráři, oficiálně provozující politiku pozitivní, ponechávali méně významným činitelům ve straně, aby občas zakoketovali s radikalismem.“ – V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 272.

³⁷⁹ Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 562.

a státoprávní pokrokářství stály od devadesátých let proti sobě v zásadní opozici jako dva protikladné typy myšlení a přístupu k aktuálním společenským a politickým problémům národa. Realisté zdůrazňovali politiku „drobné práce“, požadavek hospodářského a kulturního posilování národa nadřazovali požadavku státní samostatnosti, podceňující význam státnosti jako garanta národní existence, odmítali nacionalismus i politický radikalismus a ironizovali poukazy na blížící se válku a revoluci jako politický romantismus. Realistická strana byla též vedle sociální demokracie jedinou českou politickou stranou, jež neměla ve svém programu požadavek provedení českého historického státního práva; proti *historickoprávní* koncepci stavěla koncepci *přirozenoprávní*³⁸⁰. Zároveň se ovšem státoprávně pokroková a realistická strana v některých dílčích otázkách a přístupech (demokratické svobody, osvětová činnost, antiklerikalismus atd.) shodovaly a měly i podobné složení členské základny. (O styčných bodech a přechodných člancích byly ostatně zmínky už v první kapitole této práce.)

V souvislosti s vývojem mezinárodní situace i vnitropolitických poměrů v monarchii začínají realisté přehodnocovat některé své dosavadní postoje, jak o tom svědčí sám hlavní ideolog a představitel strany T. G. Masaryk. Byl-li Masaryk devadesátých let minulého a prvních let tohoto století „v jistém smyslu duševním otcem neb alespoň spolutvůrcem tzv. pozitivní politiky“³⁸¹, pak Masaryk předválečných let stál v trvalé opozici proti vídeňské vládě, zejména proti její zahraniční politice, a pod dojmem ruské revoluce roku 1905, bosenské krize, balkánských válek i vzrůstajícího napětí v monarchii nepovažoval už orientaci na možnou evropskou válku a revoluční změnu statu quo za politickou fantastiku.³⁸² V předvečer války dozrává zde budoucí vůdce zahraničního odboje, vycházející prakticky ze stanovisek, která před léty v temperamentních polemikách zásadně odmítal. Výrazem Masarykova předválečného postoje byla pak v praktické politice i jeho spolupráce se státoprávními pokrokáři ve Sdružení neodvislých pokrokových poslanců.³⁸³

³⁸⁰ Masaryk později zdůvodňoval svůj přirozenoprávní postoj před první světovou válkou jednak „stálým zřetelem na Slovensko“, jednak svým příklonem k právnímu nazírání Západu a distancí od právního myšlení německého: „Byl jsem vždy pro právo přirozené vedle historického, které se mně v běžné u nás formulaci pro svůj německý reakční původ nelíbilo. [...] Vím o pokusu soudobé právní a státní filosofie, nahrazující právo přirozené a historické: ale v podstatě běží o tyto kategorie, a v novějších pokusech se uplatňuje zejména správný prvek práva přirozeného, stanovit základ práva v souvislosti s rostoucí internacionálností ve všech oborech života kulturního; idea a úsilí humanitní přichází takto k platnosti i v oboru právním.“ T. G. MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, ed. Jindřich Srovnal, Praha 2005, s. 329 (Spisy TGM, sv. 15). O vývoji Masarykových postojů v tomto období a směru viz: Jaroslav WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920.

³⁸¹ Jaroslav WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920, s. 29.

³⁸² Srov. v této souvislosti závěry *Naší nynější krise a Ruska a Evropy*. J. WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, s. 29–30.

³⁸³ Politiku „Neodvislého klubu“ charakterizuje J. Werstadt následovně: „Možno říci..., že politika Masarykova realismu byla postupem na vnitřní linii a politika radikalismu na linii vnější.“ (J. WERSTADT, *Od České otázky k Nové Evropě*, s. 29).

Od roku 1911 pořádali realisté a státoprávní pokrokaři řadu společných schůzí (na některých z nich řečnil i Masaryk) a od roku 1912 konaly se porady o koordinaci postupu a sblížení obou stran, jichž se účastnili mj. Antonín Hajn a Viktor Dyk na jedné a J. S. Machar, Prokop Maxa a občas též T. G. Masaryk na druhé straně. J. S. Machar zanechal o těchto jednáních následující svědectví:

„Poměry zahraniční i domácí byly už k nesnesení: bouře visela ve vzduchu, připravovali jsme se... a jistý modus vivendi byl sjednán. V první řadě tehdy... dal jsem na uvážení, neměli-li bychom prohlásit se za stranu republikánskou, jisté novum v tomto patriarchálním Rakousku, a státoprávní program svých pokrokových přátel chtěl jsem mít rozšířený i o Slovensko...“³⁸⁴

Jak už bylo výše podotknuto, dospěly sblížovací snahy nejdále v mladé generaci obou stran. Již v roce 1911 diskutovali představitelé realistického a státoprávně pokrokařského proudu ve studentstvu dokonce o možnosti spojení svých politických stran; v listopadu a prosinci 1911 uspořádaly pak obě studentské skupiny společný seminář o problémech české samostatnosti. Důležitou událostí byl v tomto ohledu plzeňský sjezd realistické mládeže v roce 1912, na němž se mladí realisté postavili proti starým „dogmatům“ své strany a vyslovovali sympatie myšlence státoprávní.³⁸⁵ Sjezdu se zúčastnil též Masaryk, a přestože vystoupení mladorealistů byla namířena i proti němu, proti mnohým jeho názorům, chválil sjezdové referáty s poukazem na to, že „mladší musí dál než otcové“ a že pro věc národa je nutno „vzdvihnout v této kritické chvíli program politické samostatnosti“.³⁸⁶

Velmi čilé styky rozvíjela státoprávně pokroková strana v posledních předválečných letech také s moravskou Lidovo-pokrokovou stranou, druhou nejvlivnější stranou na Moravě, jež spojovala radikální mladočešství s elementem realistickým i pokrokařským a stála na půdě historicko-státoprávní.³⁸⁷ Delegace této strany, vedená jejím předsedou, dr. Adolfem Stránským, se též účastnila valného sjezdu státoprávně pokrokové strany v dubnu 1912; dr.

³⁸⁴ J. S. MACHAR, *Pět roků v kasárnách*, Praha 1927, s. 17. – O sblížení státoprávních pokrokařů a realistů srov. též Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 54–55 a dopis V. Dyka T. G. Masarykovi z 5. 9. 1912, uložený v Archivu Ústavu T. G. Masaryka, fond T. G. Masaryk, signatura P–32–89, karta 240.

³⁸⁵ Srov. *Od sekty ku straně*, Časopis pokrokového studentstva, 16, 1912, č. 2, s. 25 sq.

³⁸⁶ Citováno podle: J. WERSTADT, *O nedožitém životě a nedobojovaném boji Gustava Čadka*, in: *Minulosti západočeského kraje*, 6, 1968, s. 64, kde též bližší rozbor průběhu sjezdu.

³⁸⁷ O straně viz souhrnně: Jiří MALÍŘ, *Národní strana svobodomyšlná v Čechách a Lidová strana (pokroková) na Moravě*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. Období 1861–1938, Brno 2005, s. 139–199.

Stránský zde vystoupil se zásadním radikálně státoprávním projevem a zasáhl též do diskuse.³⁸⁸

Problematickým zůstával i v tomto období vztah státoprávních pokrokářů k mladočechům. Již několikrát jsme výše narazili na příznačné napětí, jež panovalo mezi státoprávně pokrokářským postojem a mladočeskou pozitivní politikou, personifikovanou osobností dr. Karla Kramáře, a jež se periodicky vybíjelo v tisku či na veřejných schůzích. K velmi charakteristické výměně názorů, z níž je patrný rozdíl stanovisek a koncepcí obou stran, došlo například v předvečer světové války – 14. května 1914 – na předvolební schůzi v Žamberku, kde se dr. Kramář střetl se státoprávně pokrokářským kandidátem, profesorem Josefem Felixem.³⁸⁹

Kramář zde hájil mimo jiné následující stanovisko: „Má každá obec i okres, byť seberadikálnější, své potřeby, z nichž vzniká ten nekonečný řetěz deputací. Na to má každý právo, ale ani vlády nejsou princip, nýbrž jenom lidé, a tu těžko lze docílit úspěchu straně, která v principiálním radikalismu nedovede nebo nechce vládě ničeho poskytnouti...“

Proti Kramářovi vystoupil Felix s obhajobou radikalismu, který „není jen křičení a řečnění, je to touha po promyšlení něčeho jako zásady“. Tuto zásadovost radikální politiky postavil do protikladu s mladočeským oportunistem a prohlásil, že nevěří v nové Rakousko, ale ve svobodný stát český, přičemž zdůraznil: „Český národ nemá vlastního státu a v Rakousku může být jenom opozičním, neboť nelze si myslet, že bychom mohli být vládní stranou v *cizím* státě. Není všechno jenom hospodářské zesílení, dobývání... pozic, mnoho je též myšlenka, jež vede k víře v budoucnost. Nesmíme se ohlížet na Němce, musíme pracovat ku své samostatnosti, a my věříme, že radikalismus český získá opět široké vrstvy lidové na svou stranu. Český radikalismus je jako bystřina, která zmohutní na mocný veletok, vše strhující a ovládající.“

Na vystoupení Felixovo odpověděl dr. Kramář: „Kdyby přeměna Rakouska ve spravedlivý stát federativní na základě práv historických... byla tak snadná, pak bychom tu nestáli, ale právě proto, že stát tento žije životem zcela jiným, možno docílit zlepšení jen přes řadu neúspěchů, které nesmí nás odradit... To neví vaše politika, a proto jest náměsíčnícká... Přerod Rakouska, třeba i ponenáhlý, jest patrný. Věci se mění. My máme proti sobě jednu třetinu hospodářsky silného obyvatelstva, která má tím větší kuráž, že cítí za zády šedesátimilionovou říši. Taková politika, založená na podceňování nepřítele, jakou pan

³⁸⁸ Srov. strojopisný protokol sjezdu (dále: Protokol sjezdu), uložený v ANM, f. Anonín Hajn, k. 124, sl. 3578/4; též brožuru *Státoprávně a pokrokově*, Praha 1913, str. 13.

³⁸⁹ Šlo o doplňovací volby v někdejším Švihově volebním okrese – srov. podrobněji v následující kapitole.

profesor Felix hlásal, jest nejmírněji řečeno lehkomyšlnost. I my cítíme veškeren ten odpor k Vídni, ba víc než vy, ale hodnotíme prostředky a cesty, jimiž spějeme k nápravě. To není vaše politika, a proto je náměsíčná. ... Přirovnání radikalismu k bystřině jest velmi nebezpečné. Ta jarní bystřina se rozvodní, strhá vše kolem, ale pak jest z ní zase jen malý potůček. Nemyslím, že by kdy strhla Rakousko, ale strhá hráze, které jsme pracně postavili.³⁹⁰

Ostré vzájemné polemiky a insinuace státoprávních pokrokářů a mladočechů nesmějí nás ovšem odvést od postřehu řady styčných ploch, které *objektivně* existovaly mezi oběma svářícími se – a ovšem co do vlivu a faktické moci zjevně nerovnocennými – stranami. Již výše bylo ostatně načrtnuto, jak se ve vzájemném prolínání vedle sebe vyvíjely mladočeský a pokrokářský proud v devadesátých letech 19. století a jak se v prvních letech nového století postupně sblížovala „pokrokářská“ radikálně pokroková strana se stranou státoprávní, jejímž programem bylo – radikální „mladočešství“.

Česká strana státoprávně pokroková a Národní strana svobodomyšlná se ve svých ideových principech shodovaly v postulátu boje za uskutečnění českého historického státního práva (jež neakceptovali realisté) i v odmítání socialistických idejí a teorií (s nimiž koketovali národní sociálové); přitom obě strany se ve své agitaci obracely přibližně na stejné společenské vrstvy. Zásadní rozdíl mezi nimi byl ovšem v pojetí úkolů české národní politiky vzhledem k řešení české otázky v monarchii. Přitom nelze tento rozdíl beze zbytku vidět jenom v rovině opačných taktik: *radikální* a *pozitivní*, tj. posuzovati politiku obou stran jako pouhý avers a revers *jedné* „programové“ mince. Nešlo jen o taktiku, šlo též o strategii, o konečné cíle.

Mladočeši, spjatí s ambicemi špiček českého průmyslového a finančního kapitálu a stále ještě představující jakéhosi oficiálního mluvčího české národní politiky vůbec, chtěli svou pozitivní politikou dosáhnout primárně adekvátního vlivu českého národa na vládě a správě monarchie a v rámci tohoto pozvolného získávání pozic postupně *via facti* řešit českou otázku. Zároveň tato politická koncepce reflektovala postavení českého národa „na linii státní a hospodářské expanze Germánstva“³⁹¹, kdy se patřičně zreformované Rakousko-Uhersko jevílo jako nejlepší útočiště českých národních zájmů.

³⁹⁰ *Poslanec dr. Karel Kramář v Žamberku*, Národní listy, 18. 5. 1914, s. 2.

³⁹¹ Karel Kramář v přednášce na české technice v Praze dne 11. ledna 1913 mimo jiné řekl: „O samostatném státu českém ve středu Evropy, na linii státní a hospodářské expanze Germánstva, nedovolují si v Čechách mysliti než nanejvýše nezralé politické děti... Všechna politika česká vždy počítala a počítá jen s jedním: s Rakouskem, ovšem s jiným, lepším než je Rakousko s historickou politikou německou...“ – Národní listy, 12. 1. 1913, s. 2.

Naproti tomu státoprávní pokrokáři, neparticipující v podunajském soustátí nikterak na moci a správě státu a obražející spíše radikální nálady „středostavovských“ vrstev, které nebyly svými hospodářsko-sociálními zájmy spjaty s celkem monarchie, zato však upínaly své naděje k samostatnému českému státu (třeba i v rámci rakousko-uherského soustátí) a sledovali politiku radikální opozice proti Vídni, již mělo být *předně* realizováno státoprávní vyrovnání...

V posledních předválečných letech začala ovšem v mladočeské straně vystupovat určitá frakce mládeže, blízcí se v mnohém státoprávně pokrokářským postojům a stojící v vlastně v opozici proti oficiálnímu Kramářovu vedení, jež bylo jinak na veřejnosti běžně ztotožňováno s celkem strany.³⁹² „Mládežnický“ proud se začal utvářet po reorganizaci mladočeské strany v roce 1907 a soustředil se v tzv. Studentské organizaci Národní strany svobodomyslné, jež roku 1910 pořádala I. sjezd mladočeského studentstva v Pardubicích; k nejvýznamnějším reprezentantům tohoto proudu patřili ing. Jan Dvořáček, dr. František Stašek, Vojtěch Holeček a ing. Odon Pára. I tato skupina vycházela ze základny „pozitivní politiky“, akcentovala však ideu státoprávního vyrovnání, připomínajíc vůdci své strany jeho někdejší „státoprávnictví“, a podtrhovala myšlenku, že česká otázka není jen vnitřním problémem monarchie, ale že má mezinárodní relevanci. Docela státoprávně pokrokářsky znějí slova Odon Páry, jimiž roku 1911 „po svém“ rozváděl tezi dr. Kramáře: „Chceme mítí vlastnosti velikých národů...“: „To je možné, budeme-li *samostatní*... a na tomto základě utvoříme si svou národní hrdost... Věříme, že národ politicky vzdělaný a vyškolený snáze otázku svou vnese do *koncertu evropského a světového*.“³⁹³

Program mladočeského dorostu stavěl do popředí ideu federalizace monarchie a jejího odklonu od Německa, jež byla ovšem vlastní i Kramářově neoslavistické koncepci, v níž však byla překrývána momentálním preferováním zápasu za hospodářské a kulturní, případně dílčí politické výhody a pozice. Proti setrvačnosti politiky bezprostředních zájmů zdůrazňovala mladá generace mladočechů, že dozrál čas k řešení české otázky a přestavby monarchie vůbec.³⁹⁴ Z korespondence některých představitelů mladočeské mládeže vyplývá, jak těžce nesli souhlas své strany s brannými předlohami v roce 1912 (za první balkánské války) a celý oportunní postup stranické reprezentace, kdy – řečeno s Miladou Paulovou – „nikdo již

³⁹² „Národní strana svobodomyslná vystupovala po celá ta léta, v důsledku autority dra Kramáře, zevně jednotně. Ale uvnitř kvasilo...“ – M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, Praha 1937, s. 47.

³⁹³ Tamtéž, str. 48.

³⁹⁴ Srov. výňatky z dobové korespondence představitelů mladá generace mladočechů – tamtéž, s. 51–53.

nerozeznával, je-li... přetvářkou nebo skutečným politickým programem“³⁹⁵. Proti oportunně loajální politice stavěli ideovou a principiální národní politiku, na jejíž *státoprávní a federalistické* platformě by se sjednotily v *radikální opozici proti Vídni* jednotlivé české městské strany. Podobně jako státoprávní pokrokáři reflektovali blízkost „zápasu Germánů proti Slovanům“³⁹⁶ a doporučovali připravit se na konflagraci (ovšem jenom v korespondenci!), avšak k úvahám o možnosti využít této situace k vybojování samostatného českého státu však nedospěli. Přestože tato frakce mladočeské strany projevovala názory dosti příbuzné postojům státoprávních pokrokářů, neměla s nimi až do vypuknutí světové války žádných přímých kontaktů; spolupráci s nimi navázala až ve změněné mezinárodní i vnitřní situaci na podzim 1914.³⁹⁷

Jestliže mezi mladočeskou stranou jako celkem a stranou státoprávně pokrokovou existovala přes vyhraněně odlišná a často zcela protikladná stanoviska vzájemných konkurentů v politickém boji určitá ideová pojítka, pak rozpor mezi státoprávními pokrokáři a sociálními demokraty byl zásadního charakteru. Státoprávně pokroková strana odmítala rozhodně třídní boj a proti třídní (mezinárodní) solidaritě stavěla solidaritu všech tříd a vrstev národní pospolitosti; vystupovala sice se sociálně reformními požadavky, na první místo ovšem vždy kladla svůj národně politický program. Svou agitaci neobracela prakticky do dělnických řad (kde se snažili čelit sociální demokracii národní sociálové), posléze se však střetávala se sociálně demokratickým působením na živnostnické vrstvy, v nichž spatřovala své členské a voličské zázemí. Ostře se potýkala s odmítavým stanoviskem sociální demokracie k českému historickému státnímu právu, s její ideou třídního internacionalismu a s jejím postojem k řešení české otázky v rámci reformy celého soustátí, z něhož vyplývala objektivně „rakušácká“ stanoviska – jakási specifická pozitivní politika dělnické strany. Československá sociální demokracie se ovšem v tomto období snažila vypořádat se svým dluhem vůči národnostní otázce, s níž byla ostatně konfrontována i v souvislosti se svým konfliktním poměrem k celorakouské sociální demokracii v posledních předválečných letech. K jasné a reálné koncepci řešení tohoto zásadního problému se však nepropracovala, přičemž se uvnitř strany projevovala v tomto ohledu nejednotnost stanovisek.³⁹⁸

³⁹⁵ Tamtéž, s. 46.

³⁹⁶ Srov. Párův dopis Staškovi z 5. 12. 1912, tamtéž s. 51: „Na trvalé panství dualismu a centralismu nikdo už nevěří, ani Němci a Maďaři ne, proto je jim třeba války, ubití, vržení nazpět Slovanstva.“ – Nebo Holečkův dopis z 28. 1. 1914, tamtéž, s. 53: „Musí dojít buď ke katastrofě nebo k obrození... Dřív, než dojde k ohlašovanému zápasu Germánů proti Slovanům, musí být Rakousko prosto velkoněmecké agitace... čím je Rakousko slabší, tím větší jsou vyhlídky Němců... Obrození naše neleží ve Vídni, nýbrž v Čechách. Na nás je pochopiti úkol předních stráží.“

³⁹⁷ Srov. J. WERSTADT, *O nedožitém životě a nedobojevaném boji Gustava Čadka*, s. 69.

³⁹⁸ Srov. Miloslav VOLF, *Naše dělnické hnutí v minulosti*, Praha 1947, s. 205–209.

Čeští sociální demokraté již neviděli v českém historickém státním právu „jen smlouvu zvětšely, bezcenných již pergamenů“, leč boj za státoprávní vyrovnání na jeho základě považovali za „mrhání politické energie“, podtrhující, že řešení české otázky závisí na dohodě Čechů s „českými“ Němci, kteří ovšem zásadně odmítají české státní právo.³⁹⁹ Zároveň vystupovali s tezí o nutnosti zachovat jednotné Rakousko-Uhersko v zájmu „našeho národa a pracujícího lidu vůbec“.⁴⁰⁰ Východisko spatřovali v politice stále se prohlubující demokratizace říše a jí připraveného vyřešení nacionálního problému v monarchii. Tuto národnostní reformu, jež měla být ne „jednostranně vybojována“, ale „bez vítězů a poražených společně vypracována“⁴⁰¹ a v jejímž rámci byla dle jejich názoru jediné řešitelná česká otázka, představovali si sociálně demokratičtí teoretici v podstatě jako federaci na etnickém základě, nebo i jako personalitní jazykově kulturní autonomii.

Rezervovanost sociálních demokratů k českému státnímu právu vyplývala i ze skutečnosti, že zemská ústava nebyla prakticky dotčena postupem demokratizace v celoříšském měřítku. Volební reforma z roku 1907 se netýkala zemských sněmů, v důsledku čehož neměla sociální demokracie na sněmu království Českého ani jednoho zástupce – v době, kdy na říšské radě představovala významnou politickou sílu. Tuto skutečnost reflektovalo potom sociálně demokratické stanovisko k tzv. anenským patentům z července 1913: proti hnutí státoprávního nacionalismu za obnovu suspendované zemské ústavy stavělo heslo „boje za ústavu novou, jejíž podstatnou... součástí byla by také reforma zemského volebního řádu“; svým praktickým souhlasem s aktem, jímž byla suspendována „vyžilá“ ústava, střetla se sociální demokracie se stanoviskem státoprávních pokrokářů (i ostatní opozice proti patentům), s nimiž se jinak shodovala v požadavku reformy volebního práva do sněmu, a byla dokonce označována za „hlavní nositelku myšlenky oktroje“⁴⁰².

Dne 7. a 8. dubna 1912 se v sále pražské restaurace „U Vejvodů“ konal jediný *valný* sjezd státoprávně pokrokové strany za celou dobu jejího trvání (nečítáme-li ustavující sjezd v dubnu 1908).⁴⁰³ Jeho hlavním úkolem bylo přijetí stranického programu, který jsme rozebrali výše – v prvním oddíle druhé kapitoly této práce. Zároveň zde došlo k bouřlivé

³⁹⁹ Josef HUDEC, *K národnostnímu programu sociální demokracie*, Akademie, 12, 1908, s. 57–58.

⁴⁰⁰ Srov. M. VOLF, *Naše dělnické hnutí v minulosti 208–209* (rozbor Šmeralova referátu na XI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany v prosinci 1913).

⁴⁰¹ Josef HUDEC, *K národnostnímu programu sociální demokracie*, s. 63. („... Na nás, sociálních demokratech českých i německých záleží v první řadě nyní, abychom... přikročili k praktickému řešení, nebo řeknu spoleřešení s jinými činiteli... Socialistické zásady naše o právech národů musí nám ukazovati cestu.“)

⁴⁰² Josef HUDEC, *Ústavní krise a česká sociální demokracie*, Akademie, 18, 1914, s. 58–59.

⁴⁰³ Průběh sjezdu podrobně zachycuje protokol sjezdu, uložený v pozůstalosti Antonína Hajna: ANM, f. Antonín Hajn, k. 124, sl. 3578/4.

diskusi o účasti státoprávních pokrokářů v česko-německých smlouvacích jednáních, tehdy opět obnovených.

Proti účasti stranických zástupců ve „smlouvačkách“ vystoupil na sjezdu velmi ostře Viktor Dyk, dovolává se usnesení výkonného výboru z roku 1909, jež se stavělo proti vykupování německé obstrukce na zemském sněmu a připouštělo řešení česko-německého poměru až po státoprávním vyrovnání. Navrhoval, aby státoprávní pokrokáři vystoupili ze smlouvacích jednání – a tím je rozbili, neboť podmínkou tehdejší fáze „smlouvaček“ byla účast všech českých stran.⁴⁰⁴ Proti stanovisku Dykovi se postavili dr. Antonín Sobotka i dr. Antonín Hajn. Sobotka hájil názor, že je nutno ukázat dobrou vůli k jednání, aniž by tím utrpěl zásadní postoj k otázce česko-německého smíru, který právě měl být při poradách prosazován: „Je populárnější postavit se na stanovisko prosté negace, ale poctivější je jít a bránit...“⁴⁰⁵. Hajn ve svém vystoupení podtrhl, že „i radikalismus musí mít svou taktiku“, sice zůstane neplodným a nebude mít žádného vlivu na podklad politického jednání“. Dr. Adolf Stránský, jenž se sjezdu účastnil jako předseda spřízněné moravské Lidovo-pokrokové strany, pak varoval před postupem, který by stranu postavil před veřejností do nepříznivého světla „rozbíječů jednání“.⁴⁰⁶ Nakonec bylo přijato kompromisní usnesení, jež odsuzovalo dosavadní průběh „smlouvaček“ a dávalo výkonnému výboru plnou moc a právo odvolat z nich stranické zástupce, kdykoliv to uzná za vhodné.⁴⁰⁷

Z dalších „situačních projevů“, přijatých sjezdem, třeba připomenout usnesení *O samosprávě*, jež po ocenění významu české samosprávy pro český národ „vyslovuje se pro neztenčené zachování samosprávy v dosavadní soustavě, protestuje proti projektu zřízení samosprávy krajské... vyslovuje se pro reformu samosprávy, její očistu, zlepšení a upevnění... rozšíření volebního práva a úpravu volebních řádů do obcí a okresů“. Požaduje též „přiznání výkonné moci samosprávě“.⁴⁰⁸

Sjezd rovněž jednal z popudu poslance Kaliny a dr. Jaromíra Malého o „palčivé otázce jihočeské“ (z hlediska národně politického, hospodářského a menšinového), dále o vývoji poměrů v Chorvatsku a ve Slezsku, o plánu Husových oslav roku 1915, o úpravě učitelských platů a organizování státoprávně pokrokové mládeže. Zazněl zde také návrh na *vydávání*

⁴⁰⁴ Protokol sjezdu, s. 8–10; koncept Dykova projevu: ANM, f. Antonín Hajn, k. 124, sl. 3578/5. Dykovo stanovisko bouřlivě hájil též redaktor Antonín Rautenkranz.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 10–12 (citovaná sentence s. 11).

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 13–18. – Hajn též ostře polemizoval s výrokem Rautenkranzovým: „Ať vypadne usnesení jakkoliv, my budeme provádět svou!“ – a podtrhuje, že „na základě tohoto výroku není možná... žádná politika“. (Tamtéž, s. 13.)

⁴⁰⁷ Srov. tamtéž, s. 18–19. Podrobný text sjezdového usnesení ke „smlouvačkám“ viz v brožuře: *Státoprávně a pokrokově*, Praha 1913, s. 10–12.

⁴⁰⁸ *Státoprávně a pokrokově*, s. 13–14.

časopisu pro děti a uvažováno o možnostech většího *působení na ženy-matky, aby vychovávaly děti ve státoprávním duchu*. Sjezd také schválil veřejný projev o „nejvřelejších sympatiích strany k sokolstvu jakožto představiteli a pěstiteli síly a svobody národní“. Zajímavý byl pak i návrh spisovatele Milana Fučíka, aby bylo uvažováno o založení české radikálně socialistické strany podle francouzského vzoru, s přílišným ohlasem se ovšem u sjezdového pléna neseťkal.⁴⁰⁹

Příznačné bylo pak i vystoupení dr. Antonína Novotného, upozorňující, že je třeba připravit se na eventuální změny politické konstelace, spojené s možným úmrtím císařovým. Pro případ změny na trůně požadoval aktualizaci otázky poměru českého národa k dynastii a svolání generálního sněmu zemí koruny české.⁴¹⁰ Na budoucí možné události poukazovalo i sjezdové usnesení *Pro krise nynější i budoucí*, navržené dr. Hajnem: „Vzhledem k nynějšímu vývoji politických poměrův i vzhledem k otázkám, jichž řešení dostaví se v budoucnosti snad již nedaleké, ukládá se výkonnému výboru, aby státoprávní program položil za základní stanovisko svých akcí, svých řešení politických situací, jakož i upravování poměrů ke druhým stranám českým, ke stranám jihoslovanským i ke stranám všech ostatních národů.“⁴¹¹

Na podzim 1912 se ohlásila blízkost *konflagrace* vypuknutím první balkánské války. Boj Jihoslovanů (spolu s Řeky) proti zbytkům rozkládajícího se tureckého impéria v Evropě měl mimořádný ohlas v českém prostředí. Nešlo tu ovšem o pouhé sympatie k jihoslovanským národům, ale též o reakci na vnitropolitickou situaci monarchie, která byla poznamenána jednak vzrůstajícím napětím mezi Vídní a slovanskými národy mocnářství, především pak Jihoslovanů a Čechy, jednak stínem války, do níž mohly být nejširší vrstvy každou chvílí vtaženy vzhledem k ohrožení rakousko-uherských zájmů na Balkáně. Sympatie s bojem „jihoslovanských bratří“ staly se pak výrazem nepřátelství vůči Vídni a manifestace těchto sympatií byla spojena s projevy odporu proti válečným přípravám Rakousko-Uherska. Opět – jako za „anekční krize“ – objevovaly se mezi mobilizovanými vojáky antimilitaristické tendence, výzvy „nestřílet na Srby“ atd.⁴¹²

Celá česká veřejnost velmi intenzivně prožívala vývoj událostí na Balkáně a zároveň si tehdy mnohem více než posléze na jaře 1914 uvědomovala blízkost evropského válečného konfliktu. Rovněž všechny české strany se shodovaly ve své podpoře jihoslovanského boje – lišily se ovšem v taktice vnitropolitického postupu. V otázkách „branných předloh“,

⁴⁰⁹ Srov. Protokol sjezdu, s. 40–48.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 50.

⁴¹¹ *Státoprávně a pokrokově*, s. 12.

⁴¹² Srov.: Václav ŽÁČEK a kolektiv, *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975, s. 620 sq.

zvyšujících válečný rozpočet a kontingenty branců, nechtěla se většina českých stran postavit proti dynastii a vládě, aby je údajně nepoštvála proti Čechům.⁴¹³ K menšině české politiky, jež se proti těmto předlohám radikálně stavěla, patřili samozřejmě i státoprávní pokrokaři.⁴¹⁴

Akce státoprávně pokrokové strany v době balkánských válek nevybočovaly celkem z rámce tehdejší široké aktivity české veřejnosti, které věnovala speciální práci Milada Paulová.⁴¹⁵ Nebudeme zde proto rozvíjet jednotlivé projevy strany, ani zaznamenávat schůze či manifestace, jež v souvislosti s vývojem situace postupně organizovala. Zmíníme se pouze o schůzi, konané 6. dubna 1913 (tedy v době válečného napětí), z níž byl po projevech Karla Stanislava Sokola a Viktora Dyka zaslán jednak telegram Národní skupštině do Cetyně, jednak telegram císaři Františku Josefovi, znějící – u státoprávních pokrokařů – poněkud netradičně: „Schůze občanů českých... vznáší snažnou prosbu k Jeho Veličenstvu, aby nedošlo k válce, jež znamenala by hospodářskou katastrofu... Kéž nastanou blahovlnné poměry k státům balkánským. Kéž vláda J. V. přinese též vnitřní mír tomuto soustátí, kde národ český dosud marně čeká provedení státoprávního vyrovnání...“⁴¹⁶ – V téže době ovšem vedl Antonín Kalina s Josefem Scheinerem soukromé rozhovory o branných přípravách národa pro případ války a s ní souvisejícího odbojového vystoupení, v němž velkou úlohu „národní armády“ měl hrát Sokol.⁴¹⁷

A dále připomeneme jeden charakteristický projev, odrážející specifické stanovisko strany k tehdejší události, totiž Dykovu brožuru *O Balkánu a o nás*, napsanou na podzim 1912, v prosinci téhož roku konfiskovanou a vydanou posléze v únoru 1913 po interpelaci poslance Kaliny v říšské radě.⁴¹⁸

Spisek začíná sugestivním podobenstvím o dvou vlcích, vezoucích vojáky do boje. První z nich veze vojáky, jedoucí bojovat za věc vlastní, za věc vlastního národa; druhý veze pak „zachmuřené lidi“, jedoucí bojovat proti svým bratrům – „za věc cizí“.⁴¹⁹ Toto srovnání situace Jihoslovanů a postavení Čechů je potom dále rozvíjeno v tom smyslu, že český národ si má vzít příklad ze svých jihoslovanských příbuzných a hrdě se postavit do boje za svou *vlastní věc*. V souvislosti s tím autor nemilosrdně kritizuje soudobou českou skutečnost:

⁴¹³ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III/2, s. 571.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 627. Státoprávně pokrokoví a národně sociální poslanci vystoupili už v červnu 1912 z Jednotného českého klubu pro odpor proti schválení branných předloh.

⁴¹⁵ Milada PAULOVÁ, *Balkánské války 1912/13 a český lid*, Praha 1963.

⁴¹⁶ Národní archiv, PMV/R-15/3 – 1913, k. 84, č.j. 4355/13.

⁴¹⁷ A. S. KALINA, *Vraťme se k 28. říjnu 1918!*, Praha 1938, s. 16.

⁴¹⁸ Text nevelké brožury byl později in extenso přetištěn v Dykových memoárech: Viktor DYK, *O Balkánu a o nás* – in: *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 225–236 (s doslovy: 225–242).

⁴¹⁹ Tato slova nepropuštěna ani po interpelaci.

„Žijeme v hanbě; přejde-li den, aniž by ji rozmnožil, tážeme se mdle: Cože se to stalo? Válíme se ve svých prázdných heslech jako vepři v kalu... Odvážili jsme se radovati z úspěchů Jihoslovanů. Sbírali jsme také na jejich Červený kříž. Ale čemu jsme se naučili z Balkánu?“⁴²⁰

V závěru brožurky shrnuje Dyk poučení, jež plyne z balkánských válek pro Čechy (přičemž vlastně aktualizuje staré argumenty Lva Borského z doby „anekční krise“). Česká politika má napravit, co zameškala, a vyvodit pro sebe důsledky z následujících skutečností:

„Především, že není statu quo v životě národů, ale že o něm platí slovřeckého filosofa: *Vše plyne!*

Dále, že národ, třeba malý počtem, může se státi mezinárodním významným faktorem, ví-li, co chce, a zná-li najíti svou chvíli.

Dále, že národem zcela malým nejsme a že naše slabost... je důsledkem nedostatku pevného cíle a špatné cesty, na niž jsme zabloudili...

Dále, že naše slevování z programu státoprávní samostatnosti nepřivedlo nás ani o krok dále...

Dále, že ani relativní úspěchy pozitivní politiky při zachování zahraniční politiky říše neznamenají pro nás jistoty a bezpečnosti, poněvadž usnadňující úspěch německého imperialismu, usnadňujeme konečné své zdolání...

A posléze: Že máme pro sebe všechny výhody, stane-li se naše otázka evropskou otázkou...“⁴²¹

Balkánské války byly ouverturou nadcházející války světové. Jakmile však bezprostřední válečné napětí let 1912–1913 opadlo, přechodný radikalismus a vzrušení české veřejnosti přešly velmi rychle v jakousi letargii. Z této převládající nálady nemohly českou společnost vytrhnout ani nové symptomy blížící se bouře.

Přes neúspěchy smiřovaček, přes zavedení úřednické správy v Čechách tzv. anenskými patenty z července 1913, následované protestním hnutím v čele se státoprávními pokrokaři a národními sociály,⁴²² postupovala pozitivní politika ve vyjetých kolejích. V říjnu 1913 vystoupil tehdejší mladočeský „pozitivist“ , historik Kamil Krofta ve své universitní přednášce proti doktrinářství a „juristickému nazírání“ v české politice, a odmítaje odpor proti anenským patentům, doporučoval českou účast na vládních oktrojích, smíření s danou

⁴²⁰ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 228–230.

⁴²¹ Tamtéž, s. 234–235.

⁴²² V posledním období před válkou došlo v souvislosti se společným postupem proti „anenským patentům“ i „smiřovačkám“ k jistému sblížení státoprávních pokrokařů s národními sociály.

skutečností a snahu o její aspoň částečné zlepšení v český prospěch.⁴²³ Ještě v květnu 1914 prohlásil dr. Karel Kramář v Žamberku: „Zkušenost nás naučila, že nesmíme si rozbíjeti o Vídeň hlavy naplněné tím státoprávnictvím, které hlásají strany radikální. Hlasování nějaké není zradou na národu, a já hlasuji raději pro věci nesympatické, než abych za svou politiku trpěl trest hospodářský i kulturní.“⁴²⁴

⁴²³ *Historická věda a vývoj ústav*, Národní listy 23. 10. 1913, s. 1. Srov. Jaroslav WERSTADT, O myšlenkovém vývoji a profilu Kamila Krofty, in: TÝŽ, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948, s. 106–107 (zde zaznamenána i státoprávně pokrokářská reakce na Kroftovo vystoupení).

⁴²⁴ Národní listy, 18. 5. 1914, s. 1.

Kapitola pátá

V předvečer světové války

Státoprávně pokroková strana věnovala od svého vzniku soustavnou a mimořádnou pozornost otázce blížícího se evropského válečného střetnutí a přípravě na jeho využití pro „českou věc“. Stranická aktivita v tomto směru se výrazně projevila už za bosenské anekční krize roku 1908/1909 i za balkánských válek v letech 1912–1913 a vyvrcholila posléze na jaře osudného roku 1914. Zatímco však v období anekční krize a balkánských válek nalezly mraky na evropském politickém nebi dostatečné, místy až vzrušené pozornosti v českém prostředí, nebylo tomu tak v posledních mírových měsících jara 1914, jež byly, pokud jde o vědomí válečné hrozby, oním pověstným „tichem před bouří“. Co se ovšem týče tehdejší vnitropolitické situace v Čechách, pak nemůže být o nějakém tichu či klidu ani řeči. Švihova aféra, vypuknuvší počátkem března 1914, rozvášnila všechny složky českého politického tábora i veškerý politický tisk a odhalila vnitřní rozháranost české politiky, stranické rozpory a zášti. Animozní ovzduší, aférou vyvolané, nevytvářelo rozhodně předpoklady pro konstruktivní společný přístup české politické reprezentace k závažným časovým problémům a událostem.

V této atmosféře zanikaly stále evidentnější příznaky blížící se konflagrace. Napětí mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem, sílící už od anexe Bosny a Hercegoviny, narostlo pak zejména v souvislosti s balkánskými válkami v letech 1912–13, kdy vojenské úspěchy a teritoriální zisky Srbska posílily pozici tohoto slovanského království na Balkáně a nadto umocnily jeho prestiž u rakousko-uherských Jihoslovanů, jejichž nacionální hnutí a národně osvobozenecké snahy představovaly stále vážnější vnitropolitický problém mocnářství. „Válečná strana“ v generálním štábu a ministerstvu zahraničí podunajské říše obhajovala plán válečného zákroku proti Srbsku, jímž by byla odstraněna hlavní překážka rakousko-uherské expanze na Balkán a zároveň vytvořena situace pro vnitřní upevnění soustátí. Tato politika byla podporována a podněcována říšsko-německým imperialismem, který se snažil optimálně propojit své zájmy a plány s interesy vládnoucí německo-maďarské garnitury v Rakousko-Uhersku, slibující si od vítězné války po boku Německa zastavení vzrůstající národně politické aktivizace slovanského živlu v monarchii a posílení svého hegemonního postavení. Přitom v kruzích rakousko-německých nacionalů nechyběly ani kalkulace s přeměnou Předlitavska v německý stát během války – a s jeho postupným začleněním do rámce plánované velké všenněmecké říše. Vyhrocená krizová situace ve střední a jihovýchodní Evropě poutala přirozeně pozornost Ruska i jeho západoevropských dohodových partnerů,

připravujících se na dozrávající konflikt. Tyto přípravy sledovaly zase bedlivě německé militaristické kruhy a u vědomí, že válka bude pro Německo výhodná jen tehdy, zaskočí-li soupeře nedozbrojeného, hledaly záminku k otevřenému střetnutí.

Bylo by ovšem nesprávné domnívat se, že kromě státoprávních pokrokářů ignorovaly všechny české strany zahraničně politický horizont a zcela eliminovaly válečnou eventualitu ze svých kalkulací. Podobně jako Lev Borský a jeho straniční druhoval měl své plány a své – ve srovnání se státoprávně pokrokářskými předáky mnohem významnější – zahraniční kontakty i vůdce národních sociálů Václav Klofáč⁴²⁵, i radikály tolik napadaný symbol „pozitivní politiky“ dr. Karel Kramář⁴²⁶. Avšak zákulisní přípravy a sondáže těchto politiků byly povýtce jejich osobní záležitostí, aktivitou jednotlivých politických osobností, nemající korelace k základnímu politickému postupu jejich stran ani zcela jasné koncepčnosti, kdežto státoprávní pokrokáři své programové stanovisko k očekávaným převratným událostem pregnantně formulovali za účasti široké stranické obce a dokonce je publikovali ve formě manifestu, adresovaného české i – a vlastně především – „dohodové“ veřejnosti. Stalo se tak na sjezdu stranických důvěrníků 17. května 1914, v atmosféře vrcholící Švihovy aféry a ve stínu těžké finanční krize, v níž se idealistická stranička ocitla – a která jí ovšem nemohla zabránit v rozvíjení velkorysých plánů na liše státnické politiky.⁴²⁷

Jednání květnového sjezdu a zde přijatý historický dokument nutno posuzovat v kontextu čilé stranické aktivity na zahraničně politickém poli, jež začala již brzy na jaře

⁴²⁵ Srov.: Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, Praha 1937, s. 28–40; Bohuslav ŠANTRŮČEK, *Václav Klofáč*, Praha 1928, s. 124–126 a 144–145. Klofáčova jednání s ruským ministrem zahraničí a náčelníkem generálního štábu při jeho návštěvě Petrohradu v lednu 1914 i později prostřednictvím konsula Žukovského se koncentrovala především na otázku budování proruské „páté kolony“ v českých zemích pro případ rusko-rakousko-uherského válečného střetnutí (organizace rusofilské a panslovanské propagandy, sabotáží, zpravodajské sítě atd.), a to pod praporem národně sociální strany. Tyto kontakty a plány znamenaly sice projev samostatné české zahraničně politické aktivity, sledující konec konců „nastolení českého problému na mezinárodním fóru“ a spojující se za tím účelem s mocí Vídní nepřátelskou, avšak konkrétní návrhy a zásadní propozice, týkající se řešení české otázky během války či po eventuálním vítězství Ruska, nebyly v této souvislosti vzneseny, ani rámcově dotčeny.

⁴²⁶ Srov.: Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 41–69; též Karel HERMAN – Zdeněk SLÁDEK, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha 1971, s. 38 sq. Na rozdíl od Klofáče nezabýval se dr. Kramář určitými plány české resistanční akce na podporu Rusů v případě války, zato měl pro válečnou eventualitu připraven osobitý projekt řešení české otázky v rámci konstrukce mohutné slovanské říše pod hegemonií Ruska, vycházející ovšem z předpokladu ruského vítězství a konsekventního rozpadu Rakousko-Uherska. Se svým pečlivě utajovaným konceptem možného poválečného řešení poměrů ve střední a jihovýchodní Evropě seznámil dr. Kramář též ruské oficiální kruhy. Nutno však podtrhnout, že tyto návrhy mladočeského vůdce nechtěly být ničím větším než projektem do zásoby, jedním z příspěvků do diskuse pro případ událostí, jež dr. Kramář ostatně v brzké době neočekával, a proto zatím pokračoval v dosavadní linii své *pozitivní* politiky, jsa jejím *upřímným* (ne pouze taktickým) hlasatelem *pro mírové období*. Skutečnost jeho „druhého želízka“ a jeho zahraničně politických sondáží na prahu světové války (současníkům samozřejmě neznámých) dává ovšem obrazu „pozitivního politika“, jak jej známe ze soudobé státoprávně-pokrokářské kritické publicistiky, nový odstín.

⁴²⁷ „... nemohu bez pohnutí vzpomenout na ony měsíce roku čtrnáctého: v této době, kdy hrozilo zhroucení strany a hmotná zkáza všem zúčastněným, strana neutonula v těchto svých existenčních starostech, nýbrž šla směleji než kdy jindy za svým velikým cílem. V této době svrchované tísně rozvinula nejkrásnější prapor samostatnosti“. – V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, Praha 1927, s. 305–306.

1914 ustavením zvláštní zahraniční komise strany a poté i zahájením tiskové kampaně dr. Lva Borského, znovu aktualizující postuláty, propagované už v období „anekční krise“. Se souhlasem předsednictva strany navázali jeho členové – poslanec Antonín Kalina a dr. Vítězslav Štěpánek – kontakty s ruským konsulem v Praze Žukovským⁴²⁸, jenž byl zároveň přes Václava Klofáče i ve spojení s národními sociály. Státoprávní pokrokáři nabízeli Rusku svou pomoc pro případ jeho válečného konfliktu s Rakousko-Uherskem, avšak konsul se k jejich nabídce postavil odmítavě a „prohlásil výslovně poslanci Kalinovi, že Rusko nepočítá s revolucí u nás, jež by byla bezúčelnou vzhledem k válečnému plánu ruskému, podle něhož ruské vojsko nemá dojíti na území české“.⁴²⁹

Tento postoj Žukovského vůči státoprávním pokrokářům do jisté míry kontrastoval s jeho současně rozvíjeným projektem sabotážních akcí v Čechách po eventuálním vypuknutí války, v němž bylo čítáno s aktivní pomocí národně sociální strany. Konsulova rezervovanost vůči státoprávně pokrokové straně vycházela patrně z úvahy o malém vlivu, nepočetnosti členstva a labilní hmotné pozici této strany, jejíž možnosti nebyly samozřejmě srovnatelné s možnostmi národních sociálů.⁴³⁰ Při poradách s poslancem Kalinou a dr. Štěpánkem Žukovskij nepopíral pravděpodobnost válečného střetnutí, ale s vypuknutím války nepočítal dříve než v roce 1915, čímž částečně ovlivnil i další postup strany, přihlížející k této prognóze.⁴³¹

Počátkem dubna zahajuje dr. Lev Borský tiskovou kampaň v *Samostatnosti*.⁴³² V obsáhlém článku *Zahraniční situace a český národ*, publikovaném 11. dubna 1914,⁴³³ objevují se opět jeho charakteristické vývody, známé už z let 1908 a 1909: „A přece přes to vše, že ze vždy loyálních Čech jistě nevyšla propaganda za zřízení českého státu, je to

⁴²⁸ Srov. tamtéž, s. 306; dále: L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928, s. 18; a V. ŠTĚPÁNEK, *Vratme se k všeslovanským základům našeho státu*, Praha 1926, s. 6.

⁴²⁹ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 314 (poznámka).

⁴³⁰ Srov.: M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 26–27 a 37–40.

⁴³¹ Srov.: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 313–314; *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 17–18. Diskutabilní je názor, rozvíjený například Lvem BORSKÝM ve *Znovudobytí samostatnosti*, s. 16, že šlo o záměrné klamání státoprávních pokrokářů ruským konsulem v otázce přibližného data počátku války. Borský uvádí tento názor v souvislosti s rozбором ruských plánů válečného řešení středoevropské, respektive rakousko-uherské otázky, rozbití monarchie a obnovení samostatného Českého království, neladících s desinteresem oficiálních ruských činitelů ve vztahu k eventuální české válečné pomoci, tlumočeným některým českým politickým exponentům. Celou problematiku nutno ovšem posuzovat v kontextu jednotlivých směrů a proudů v tehdejší ruské zahraniční politice.

⁴³² Jednotlivé články citujeme v dalším textu podle edice: Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920.

⁴³³ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920, s. 69–74. Stať byla vlastně výňatkem z připravované Borského knihy *Nové cesty české politiky*, která ovšem nebyla v důsledku vypuknutí války dokončena.

v plánech a rozpočtech trojdohody. Z jakých důvodů zajímá se tato o zřízení českého státu?⁴³⁴ ... Jistý anglický státník došel totiž k zvláštnímu výpočtu..., že by samostatný český stát mohl v nejhrošším případě postavit armádu půl milionu vojáků. Od tohoto výpočtu byl už jen krok k uvědomění si, co by hlavně pro Anglii i Francii, ale také pro Rusko znamenal český spojenec s půl milionem vojáků v týle... Německa.⁴³⁵ – V závěru článku volá Borský po „nové orientaci“ české politiky a končí přímo prorocky: „Mezinárodní situace jest pro český národ tak příznivou, jak toho nemohl očekávati žádný český politik. Den vzkříšení není daleký...“⁴³⁶

Stejně vyznívají i další články Lva Borského, uveřejněné postupně v dubnu a květnu 1914.⁴³⁷ Zajímavá je pak zejména jeho polemika s názory dr. Dobroslava Krejčího, publikovanými v časopisu Přehled 1. května 1914. Uvažuje o dalších cestách rozvoje českého národního společenství, spatřoval dr. Krejčí perspektivy ve federalizaci monarchie buď na historických, nebo národnostních základech, přičemž odmítl jako nereálnou a pro zájmy národa vlastně škodlivou „třetí cestu“, tj. možnost utvoření samostatného českého státu. Borský naopak vystoupil s názorem, že „každému pozorovateli evropské situace musí se jeviti tato třetí cesta jako nejpravděpodobnější ze všech...“, neboť „jsou-li první dvě cesty cestami pro doby normální, pak jest nyní na řadě nejpravděpodobnější a nejsprávnější cesta třetí...“⁴³⁸ Přitom vyvracel i vžitý a Krejčím zastávaný názor o útočišti, jež nalézá český národ v monarchii před velkoněmeckou rozpínavostí, a polemizoval s názorem, že by samostatný český stát byl hříčkou v rukou mocných sousedů: „O osudu českého národa může býti rozhodováno jen po *světové válce*. A tu jsou dány dvě možnosti. Zvítězí-li Trojdohoda, jest vyloučeno, aby poražené Německo bylo zesíleno takovým státem, jaký by byl stát český. Zvítězí-li Trojspolek, jest vyloučeno, aby Německo zabralo svému *spojenci*... nejcennější jeho území.“⁴³⁹

⁴³⁴ Borský zde naráží na tzv. „odhalení Nového Vremene“ o jednáních bývalého ruského ministerského předsedy s německým císařem, při nichž ruská strana údajně vystoupila s plánem na rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření samostatného státu českého a uherského. Kolem otázky se rozšířila tisková kampaň v zainteresovaných zemích – v Čechách byla příznačně zahájena Samostatností. Do rámce této kampaně spadá i právě citovaný článek, oponující mimo jiné názorům některých českých listů, že „odhalení“ je důkazem o plánech rozdělení monarchie mezi Rusko a Německo, a snažící se naopak dokázat zájem Ruska na vytvoření samostatného českého státu („Odbytý plán byl uveřejněn proto, aby si uvědomili ti, jichž se týkal, že je o ně postaráno.“).

⁴³⁵ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 72. Zmíněný „jistý anglický státník“ je ovšem fiktivní osobou, jejíž „autorita“ měla vzbudit u českých politiků zájem o Borského argumenty.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 74.

⁴³⁷ Srov. tamtéž, s. 75 sq.

⁴³⁸ L. BORSKÝ, *O základy české politiky*, Samostatnost, 3. 5. 1914, s. 1. – viz in: L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 79.

⁴³⁹ Srov. L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 79–80.

Mnohé ze svých argumentů, v této polemice uplatněných, rozvinul pak dr. Borský i v článku *Význam malých států*, uveřejněném v Samostatnosti 10. května 1914: „... přišla doba malých států. Poptávka po nich začala být více než živou, vypukly hotové závody v předplácení jich, čili získávání jich pro jednu neb druhou skupinu velmocí... V tomto závodění vyšla iniciativa ze strany Trojdohody. Zvláště ruská diplomacie pochopila hned význam malých států...“⁴⁴⁰

Postoje, propagované ve stranickém tisku, souzněly se stanoviskem výkonného výboru strany. Srovnajme výše zmíněné názory Lva Borského například s publikovaným projevem plenární schůze výkonného výboru, konané 19. dubna 1914. Projev se obrací na zástupce českých opozičních stran v delegacích, aby na tomto fóru tlumočili protest českého národa proti zahraniční politice monarchie a rozvinuli českou otázku: „Tam... nutno projevit slyšitelně pro Evropu nespokojenost národa se stávajícími poměry, tam nutno proklamovat jeho názory, jeho touhy po vlastním státu, jehož důležitost a význam hraje už nyní roli v budoucích kombinacích v Evropě.“⁴⁴¹ Podobné názory zaznívaly i na četných schůzích a veřejných přednáškách, stranou tehdy organisovaných.⁴⁴²

Je třeba ovšem znovu připomenout, že nastíněná stranická kampaň probíhala paralelně s rozvíjením Švihovy aféry, jež poutala plně pozornost české veřejnosti a jednotlivých politických stran, takže hlas státoprávně pokrokové strany, stavící uprostřed vášnivých vnitropolitických bojů na první místo pozornost zahraničně politickému aspektu české otázky, došel jen minimálního ohlasu. Chování strany ve vztahu k aféře je pak dosti typické: odsuzuje Švihů, ale poukazuje v souvislosti s tím i na nutnost boje proti systému, který „špicly“ najímá; zároveň kritizuje i mladočechy za jejich několikaleté „mlčení a přechovávačství“⁴⁴³. Dá se říci, že strana si udržela jistý odstup od hysterie, vyvolané kolem aféry; přitom se však výrazně angažovala v ostrém volebním boji o mandát, uprázdněný Švihovou rezignací, stavíc zde vlastního kandidáta – profesora Josefa Felixe.⁴⁴⁴

Za těchto okolností probíhaly přípravy ke sjezdu stranických důvěrníků, který se měl jednak zabývat kritickou hmotnou situací strany a jejího deníku, jednak přijmout zásadní

⁴⁴⁰ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 81 sq.

⁴⁴¹ Samostatnost, 20. 4. 1914, s. 1.

⁴⁴² Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 308.

⁴⁴³ Srov. tamtéž, s. 294–295; dále: L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 85 (článek *Úctování Švihovy aféry*, Samostatnost 17. 5. 1914). Charakteristické je rovněž polemické vystoupení stranického kandidáta na uprázdněný Švihův mandát, profesora Josefa Felixe, proti dr. Kramářovi na předvolební schůzi v Žamberku 14. května 1914: „Dr. Kramář žádá boj proti zradě národní, avšak boj ten není dokonalý, jelikož *ostře* bychom musili bojovat proti těm, kdo ty špicly najímají, proti vládě a Němcům...“ – Národní listy, 18. 5. 1914.

⁴⁴⁴ O historii této kandidatury a jejích smutných konsekvencích pro další osud kandidátův srov.: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 295–305.

projev k mezinárodní situaci a jejím důsledkům pro český národ. Příslušnému výboru strany došly dva návrhy takového projevu: návrh dr. Lva Borského a dr. Vítězslava Štěpánka.

Návrh dr. Borského byl velmi „ostrý“ a bylo předem jasno, že by byl konfiskován. Borský koncipoval jej přímo se záměrem vyvolat v souvislosti s přijetím návrhu sjezdem persekuci strany „za dvojnásobným účelem: jednak vzbuditi touto persekucí český národ, jednak vynutiti zájem Dohody na české otázce“, přičemž byl ochoten nésti všechny důsledky svého autorství. Protože však převládal názor, že válka vypukne až na jaře 1915, byl návrh Borského nakonec odmítnut s poukazem na nebezpečí předčasného vyvolání persekuce.⁴⁴⁵ Sjezdu byl pak předložen návrh dr. Štěpánka, na určitém místě doplněný výňatkem z návrhu dr. Borského.⁴⁴⁶ Tak byl připraven text „Manifestu k Evropě“, jehož přijetí měl plénu stranických důvěrníků doporučit a zdůvodnit i hlavní sjezdový referát, který připadlo pronést poslanci Antonínu Kalinovi. Populární poslanec, jehož vystoupení mělo sjezdu a zde přijatému projevu dodat větší váhy před českou veřejností, připravil svou řeč na základě elaborátů dr. Borského, jenž byl mimochodem ustanoven jeho koreferentem.⁴⁴⁷

Sjezd, který se konal v Národním domě na Smíchově, byl zahájen v sobotu večer 16. května 1914⁴⁴⁸, v den, kdy všechny noviny ohlašovaly palcovými titulky vynesení rozsudku v procesu „Šviha contra Národní listy“. Paralelně se sjezdem státoprávně pokrokové strany probíhala shodou okolností i sněmování dalších stran: mladočeské, klerikální a sociálně demokratické. Po temperamentním zahajovacím proslovu místopředsedy strany dr. Antonína Novotného a zvolení sjezdového předsednictva v čele s jilemnickým notářem Jiřím Kloubkem referoval Viktor Dyk o vnitrostranických, organizačních a tiskových záležitostech. Hlavní těžiště jednání spočinulo ovšem na druhém dnu sjezdu, zahájeném v neděli o desáté hodině dopolední. Po zaslání pozdravů vážně nemocným stranickým předákům, předsedovi dr. Antonínu Sobotkovi a místopředsedovi dr. Antonínu Hajnovi, se ujal slova Antonín Kalina a přednesl hlavní sjezdový referát „O české otázce a jejím významu mezinárodním“.

Duch Kalinovy řeči byl bojovný a velmi připomínal ráz článků Lva Borského. Řečník si předně stěžoval, že český národ nedělá žádnou *vlastní* zahraniční politiku. „Na jedné straně naši lidé poslední dobou chtěli dělat zahraniční politiku. Byl všeslovanský sjezd, dělali jsme

⁴⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 309. – Návrh Borského se nezachoval, jeho text byl zničen jako „přítěžující“ kompromitující materiál v době persekuce za první světové války.

⁴⁴⁶ Z návrhu Borského byl převzat pasus o české „půlmilionové armádě pro Slovanstvo nebo Němectvo“, a to na přání dr. Antonína Hajna, tehdy těžce nemocného, jemuž byly oba návrhy posílány do Vinohradské nemocnice k posouzení. – Srov. ANM, f. Antonín Hajn, k. 124, sl. 3590.

⁴⁴⁷ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 309.

⁴⁴⁸ Údaje, týkající se průběhu sjezdu, a referáty o sjezdových projevech, respektive citace těchto projevů viz: Samostatnost 17., 18. a 19. 5. 1914. Různé materiály k přípravě sjezdu a jeho průběhu: ANM, f. Antonín Hajn, k. 124, sl. 3590, 3591.

slovanskou politiku, ale takovou, která za žádnou cenu nesmí urazit Rakousko... Za hranicemi dělali naši lidé Slovany... a místo aby vyvozovali konsekvence z toho, co se za hranicemi připínalo k jejich projevům, prováděli doma něco docela jiného... Miliardy peněz, statisíce nových lidských životů klidně povolovali (rakouské) zahraniční politice...⁴⁴⁹ . Potom přistoupil k analýze současné mezinárodní konstelace, poukazuje na blízkost válečného střetnutí a nastiňuje možnosti české zahraniční politiky za této situace: „Snad měsíce jen dělí nás od světodějných událostí. Co bude? Naše strana byla a jest v tomto směru živým svědomím národa... Rozpory mezi Trojspolkem a Trojdhodou se stále více přiosťřují; úsilí obou jest připnouti ke skupině co nejvíce sil. Mluvit o nějakém smíru je vyloučeno... *Dnes má přátelství malých států převelikou cenu...*“⁴⁵⁰ Podtrhnuv, že „poměry jsou vždy takové, jaké *sami* si vytvoříme“, uzavřel posléze své vystoupení programatickou výzvou: „Budeme sloužit také jednou sobě. Je nutno provést revisi svého svědomí a navrátiti se k víře, že *musíme mít svůj vlastní stát.*“⁴⁵¹

Po referátu poslance Kaliny přijal sjezd dokument, tradovaný potom v literatuře jako „Manifest k Evropě“.⁴⁵² Toto prohlášení, formulující stanovisko strany k současnosti i blízké budoucnosti, shrnovalo známé, stranickými mluvčími stále připomínané argumenty o mezinárodním významu české otázky, o nutnosti jejího přenesení na mezinárodní fórum za nastalé vhodné situace, kdy se blíží nevyhnutelné střetnutí mezi Němci a Slovany: „Česká otázka... není otázkou jen vnitřní již ze stanoviska historického a mezinárodního práva státního a přestává jí býti též fakticky v době, kdy do problému česko-rakouského zasahovati počíná dnešní mezinárodní konstelace o boj Slovanstva s Němectvem, nedávno i z oficiálního Německa předpověděný.“⁴⁵³ Idea samostatného českého státu, prostupující celou deklarací, je uvedena v souvislost se zásadním odmítnutím jakékoliv participace české politiky na trojspolkové orientaci monarchie, slovanským zájmům objektivně nepřátelské, a s vyjádřením proruských a prodohodových sympatií: „Převraty 19. století způsobily, že nejen posláni protiturecké, nýbrž i stará habsburská myšlenka o vůdcovství katolického Němectva vyprchaly a na místo nich se nedostavilo než sloužení Drangu nach Osten... My nemůžeme zraditi ani své minulosti, ani slovanské myšlenky a důtklivě varujeme ty Slovany, kteří snad počítají dnes dokonce s rakousko-německou kombinací protiruskou a proti Trojdhodě. My

⁴⁴⁹ Samostatnost, 18. 5. 1914, s. 1.

⁴⁵⁰ Tamtéž. – V této části Kalinova projevu je výrazně patrna inspirace Lvem Borským.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 2.

⁴⁵² Srov. L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, s. 20; M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 25. Nejde ovšem o přesný titul prohlášení, jež bylo v české verzi publikováno pod titulem *Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně-pokrokové*, ve francouzské jako *Manifeste du parti de l'indépendance Tchèque*.

⁴⁵³ *Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně-pokrokové*, Samostatnost 20. 5. 1914, s. 1. – Úplný text Manifestu viz v příloze konci této práce.

jsme proti trojspolkové politice a Evropa i Německo vědí, že obnovení českého státu znamená úplný pád této politiky...⁴⁵⁴

Hlavním cílem prohlášení bylo vzbudit v dohodovém táboře pozornost vůči české otázce a eventualitě jejího využití v blížícím se velmocenském střetnutí – proto je zde opět inzerována „nejméně půlmilionová armáda“, již Čechy mohou postavit „pro Slovanstvo nebo Německo, pro Trojspolek nebo Trojdohodu“⁴⁵⁵. Manifest měl být „apelem na Dohodu, kterým dávala státoprávně pokroková strana najevo, že za Rakouska a od Rakouska už nečeká ničeho“⁴⁵⁶, a měl tak připravit půdu pro českou zahraniční akci v táboře monarchii nepřátelském pro případ vbrzku očekávané války,⁴⁵⁷ v níž byla spatřována z hlediska „české věci“ nadějná perspektiva („... nebojíme se, že by česká otázka řešena byla nespravedlivěji válkou, než se řešila dosud v míru“⁴⁵⁸).

Úplný text Manifestu byl pak – bez jakéhokoliv cenzurního zásahu – otištěn v Samostatnosti 20. května 1914 jako *Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně-pokrokové*; pod stejnou hlavičkou byl znovu publikován v nedělní příloze Samostatnosti ze dne 24. května 1914 spolu se svým francouzským a ruským překladem, jež zaslány rovněž do ciziny.⁴⁵⁹ Plánovaný anglický překlad Manifestu nemohl už být pro rychlý spád událostí vydán, stejně jako sešlo z ohlášené publikace sjezdového referátu Antonína Kaliny formou zvláštní brožurky.⁴⁶⁰

Schválením „Manifestu k Evropě“ sjezd státoprávních pokrokářů sice vyvrcholil, ale neskončil. Odpolední jednání druhého sjezdového dne (17. května) bylo věnováno vnitropolitickým problémům. O situaci v českém politickém táboře promluvil dr. Antonín Novotný, jenž ostře vystoupil proti Kramářově pozitivní politice a jí zaviněné „lhostejnosti a úpadku občanského a demokratického vědomí“ v české veřejnosti.⁴⁶¹ Po projevu Viktora Dyka, osvětlujícím stanovisko strany ve Švihově aféře,⁴⁶² navrhl redaktor Karel Polícar projev k vnitropolitické situaci, který je možno považovat za určitý protějšek Manifestu, byť

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ Tamtéž (pasus, převzatý z návrhu Lva Borského).

⁴⁵⁶ ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3592. Záznam z projevu Antonína Hajna na vzpomínkovém večeru k desátému výročí manifestu, konaném 17. května 1924.

⁴⁵⁷ Srov. M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 25; též: Jurij KRÍŽEK, *Česká buržoasní politika a česká otázka v letech 1900–1914*, Československý časopis historický, 6, 1958, s. 660.

⁴⁵⁸ *Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně-pokrokové*, Samostatnost, 20. 5. 1914, s. 1.

⁴⁵⁹ Do francouzštiny přeložil text Manifestu známý propagátor česko-francouzských kulturních styků Hanuš Jelínek, ruský překlad, pořízený dr. Vítězslavem Štěpánkem, redigoval sám konsul Žukovský, jenž přes výše zmíněnou vlašnost ke státoprávně pokrokové straně zařídil uveřejnění dokumentu v časopisu *Novoje vremja* i v jiných ruských listech. – Srov. ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3592. Záznam projevu dr. Vítězslava Štěpánka na vzpomínkovém večeru 17. května 1924.

⁴⁶⁰ Srov. tamtéž a dále V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 312.

⁴⁶¹ Referát o průběhu sjezdu: Samostatnost, 19. 5. 1914.

⁴⁶² „Bylo naší snahou, aby pravda, ale celá pravda, ne její kus, vyšla najevo“. – Tamtéž.

významem, který mu byl přikládán, stojí samozřejmě daleko za „zlatým hřebem“ sjezdu. Tento projev hovořil o „životní neschopnosti centralistického Rakouska“ a „krachu protislovanského dualistického systému“ – a zároveň nepřímo apeloval na dynastii: „Sjezd konstatuje, že je v zájmu dynastie především, aby provedla státoprávní vyrovnání s českým národem.“⁴⁶³ Pod zorným úhlem tohoto projevu vynikne pak i ona stránka Manifestu, kterou při „prvním čtení“ (mimo jiné pod dojmem znalosti následujícího vývoje i pozdějších výkladů) pravděpodobně pomineme. Státoprávní pokrokaři se svým Manifestem, který ovšem z pochopitelných důvodů vnějších nehovoří vždy zcela jednoznačně a jasně, zásadně distancovali od vnitřní i zahraniční politiky monarchie a vyjádřili svou nevíru ve změnu rakousko-uherských poměrů za stávající situace, a přece ještě naposled varovali vládnoucí kruhy mocnářství: „Není v naší moci předejítí následkům zvláště dnešní zahraniční politiky rakousko-uherské, nechceme nésti aspoň spoluzodpovědnost za velikou katastrofu, jež se touto politikou pro celou Evropu blíží. *Nevyvoláme ji* (podtrhl J. T.)...“⁴⁶⁴ – O marnosti takových varování (pronášených nota bene nepatrnou straničkou) byla strana ovšem předem přesvědčena.

V této souvislosti se také nabízí otázka, jakou představu měli státoprávní pokrokaři, respektive jejich vůdčí představitelé *v této době* o kýženém a požadovaném samostatném českém státě a o konkrétním způsobu jeho dosažení, či – ve státoprávníké dikci – obnovení.⁴⁶⁵ Mnohé bychom se asi dozvěděli z eventuálních protokolů předsjezdových diskusí o připravovaném Manifestu, z protokolu sjezdu samého i případných dalších

⁴⁶³ Tamtéž.

⁴⁶⁴ *Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně-pokrokové*, Samostatnost, 20. 5. 1914, s. 1. – Srov. v této souvislosti i obsah konfiskovaného úvodníku Samostatnosti ze dne 23. 7. 1914 (*Varujeme!*), jímž se orgán strany, učinivší jinak základem své politické linie orientaci na válečnou konflagraci, příkře ohrazuje proti válečným náladám Vídně, německo-maďarskému militarismu a oficiální apologetice řešení problémů „krví a železem“: „Pravíme..., že ten tisk vídeňský a budapešťský, jenž vypotřeboval již tolik tiskařské černi, aby vzbudil dojem válečného nadšení, i ty osobnosti, které stojí za ním, pokládají pro sebe... za lehčí úděl nasadití cizí životy a cizí jmění. Avšak otevřeně jako vždy varujeme před podniky, za které odpovědnost bere před obyvatelstvem i dějinami nepatrná koterie. Varujeme, aby nerozpoutaly se bouře, nad něž nebylo snad v dějinách světových obrovitějších. Že zavalily by též tu malou koterii, bylo by malou útěchou... útěchou pro hrůzy a bídu ostatních!“ Národní archiv, PM 1911/20 – 8/4/19/10 – k. 5291.

⁴⁶⁵ Jak již podotknuto, nevyjadřovala se stranická prohlášení v této otázce zcela jasně, což souvisí především s ožehavostí problému. Jisté je, že strana již v této době ztělesňovala ideál samostatného českého státu i mimo rámec monarchie, jehož realizaci chtěla v očekávaných pohnutých dobách všestranně napomáhat. Celá její aktivita měla směřovat k probuzení zájmu trojdohodových mocností o českou otázku, avšak jak se tyto mocnosti k myšlence samostatného českého státu postaví a jak se mezinárodní konstelace posléze vyvine – to nebylo možno zatím předvídat. Závěry stranické publicistiky, zdůrazňující výhodnost situace pro český národ, byly často záměrně nadsazené, aby vzbudily aktivitu národa, kterou by pak bylo možno operovat na mezinárodním fóru. Strana měla sice svůj ideál, ale cesty k jeho dosažení se ukazovaly teprve vývojem událostí a zatím je nebylo možno předvídat, přičemž problém organizace odboje byl bezprecedentní... - Zajímavé by rovněž bylo porovnání roviny politického uvažování stranických mluvčích typu Lva Borského, Viktora Dyka či Vítězslava Štěpánka a řadových členů strany, například řemeslníků a obchodníků z venkovských měst.

materiálů. Jenomže ty se nezachovaly a vzpomínky účastníků buď zcela vybledly nebo i smíšením s pozdějšími zkušenostmi a subjektivně tendenčními výklady pozbývají autentické hodnoty. Když v roce 1934 připravoval Antonín Hajn vzpomínkový večer u příležitosti dvacátého výročí „památného květnového sjezdu“ a požádal o písemnou vzpomínku někdejšího předsedu tohoto sjezdu, jilemnického notáře Jiřího Kloubka, dostal tuto odpověď: „Já už, velevážený pane poslanče, na všechno zapomněl a jen matně vzpomínám na tehdejší moji funkci, na referát Kalinův..., ale to všechno už je jako v podvědomí.“⁴⁶⁶

V analogické situaci se ocitáme, chceme-li zjistit stanovisko úředních míst ke sjezdu a Manifestu. Jak už bylo výše poznamenáno, prošel text Manifestu cenzurou bez jakýchkoli obtíží. Nakolik byly úřady o sjezdu a okolnostech vzniku jeho deklarace informovány a zda svým benevolentním postupem sledovaly nějaký konkrétní záměr, či celou záležitost prostě přešly jako bezvýznamnou, nelze ovšem dokumentárně zjistit, protože se nedochovaly žádné materiály pražského policejního ředitelství, jež by se vztahovaly k činnosti státoprávně pokrokové strany v roce 1914. Zachovalé materiály z let předcházejících svědčí pak o malém zájmu policejních orgánů a místodržitelství o tuto politickou skupinu – pravděpodobně v souvislosti s jejím minimálním vlivem v české veřejnosti. Podle slov Viktora Dyka: „... katastrofální politikové jeví se blázny, bohudík neškodnými.“⁴⁶⁷

Není celkem divu, že rakouské úřady nevzrušil Manifest, který převážná část listů českých politických stran – včetně národně sociálního Českého slova a realistického Času – ani nezaznamenala. Národní listy uveřejnily pouze stručnou informativní zprávu o sjezdu, aniž k němu zaujaly určité stanovisko.⁴⁶⁸ Jediné Právo lidu věnovalo sjezdu jistý stručný komentář, v němž ovšem s přezíravou ironií kvalifikuje postoj státoprávních pokrokářů jako politický naivismus. Glosa ústředního orgánu sociálně demokratické strany vyjadřovala přitom určitý *obecný* názor české politické veřejnosti na státoprávně pokrokařskou politiku a je zároveň zajímavým dokladem jisté krátkozraké netečnosti, dominující české předválečné politice, pokud šlo o blížící se válečnou katastrofu:

„Na sjezdu promluvil také poslanec Kalina... Mezi jiným si stěžoval, že snad jen měsíce dělí nás od světodějných událostí... Ukazuje se tu stará lutristická víra státoprávníků ve veliký poprask, který nastane v Rakousku, snad již za pár měsíců. S takovými naivnostmi

⁴⁶⁶ ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3597. Dopis Jiřího Kloubka Antonínu Hajnovi z 10. dubna 1934. – Bývalí státoprávní pokrokaři vzpomínali desátého i dvacátého výročí květnového sjezdu 1914 a vydání Manifestu slavnostním večerem – poprvé 17. V. 1924, podruhé – opožděně – až 30. III. 1935.

⁴⁶⁷ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 12.

⁴⁶⁸ Národní listy, 18. 5. 1914, s. 2.

mohou počítat věru jenom politické děti... Co bylo ostatně řečeno na sjezdu státoprávně-pokrokové strany, nedokazuje věru, že by měla nějakou novou, úrodnou politickou myšlenku a rozumné právo na samostatnou existenci. Kdyby pro zjednodušení politických poměrů splynula s kýmkoliv, bylo by to pro český národ jen ziskem...⁴⁶⁹

Tak psalo Právo lidu – dva měsíce před vypuknutím světové války. Zdá se však, jako by bagatelizující a optimistický tón tohoto a podobných článků chtěl přehlušit přece jen se mimoděk vtírající obavu ze stále slyšitelnějšího hřmění a jakousi „pštroší taktikou“ oddálit blížící se katastrofu.

Bez odezvy zůstal i sjezdový epilog – článek Lva Borského *Přízraky a příznaky*, který byl uveřejněn v Samostatnosti 23. května 1914 a který mimo jiné důrazně reagoval na hlasy, zlehčující státoprávně pokrokářské postoje: „Jest reálnější politikou nezavíratí oči před blížícími se věcmi, které ostatně nezávisí na souhlasu nebo nesouhlasu, na schválení nebo neschválení českých politiků, než pozitivní slepotou a modernistickým bagatelisováním dáti se překvapiti katastrofou ve stadiu úplné nepřipravenosti jak politické, tak hlavně psychické... Prání špinavého prádla českého jest nutností, ale nesmí býti jedinou starostí národa v dobách, jejichž příznaky a přízraky mluví řečí více než jasnou.“⁴⁷⁰

Historie Manifestu a celkové stranické aktivity v posledních mírových týdnech roku 1914 poskytuje jistý obraz stavu české politiky a nálady české veřejnosti na prahu války. Posměch, jimž častovala většina české společnosti „politiku lutristek“, totální prohra státoprávně pokrokářského kandidáta Josefa Felixe v doplňovacích volbách v někdejších

⁴⁶⁹ Právo lidu, 19. 5. 1914, s. 5 – rubrika *Různé zprávy*. – Stanovisko Práva lidu vyplývalo z celkového poměru sociálně demokratické strany ke státoprávním pokrokářům, o němž byla podrobnější zmínka v předchozí – čtvrté – kapitole této práce. Plány českých nacionálních radikálů, postavené na historicko-státoprávním hledisku, a patrná orientace na rozpad Rakousko-Uherska srážely se jistě s platformou československé sociální demokracie, zdůrazněnou na jejím sjezdu roku 1913. Zásadní rozpor dlužno pak spatřovat v přístupu obou stran k eventualitě válečného konfliktu. Sociální demokracie si podobně jako státoprávně pokroková strana možnost evropské konflagrace uvědomovala a snažila se zaujmout k ní v posledních předválečných letech zásadní stanovisko. Leč zatímco sociálně demokratické hnutí odmítalo válku, vystupujíc se sui generis pacifistickými projevy, státoprávní pokrokáři válku očekávali s jistými nadějemi a orientovali na ni svou politiku, odvozujíc od ní pozitivní řešení české otázky. Zdálo se, jako by si vystoupení typu „májového sjezdu“ a „Manifestu k Evropě“ jaksi zahrávala s válečným požárem. – Zároveň ovšem přístup sociální demokracie obráží její faktickou nepřipravenost postavit se válečnému nebezpečí s nosnou vlastní koncepcí – a především uvést tuto koncepci v politickou praxi. – Jistý protějšek k postupu sociálních demokratů možno spatřovat v plánech českých anarchistů-komunistů, kteří se v předvečer války snažili zorganizovat své hnutí v pevnou stranu s určitým programem rozvratu Rakousko-Uherska revoluční cestou – srov.: Vlasta BOREK, *Ze vzpomínek internovaného*, in: *Z doby persekucí a kriminálů*, Praha 1920, s. 35.

⁴⁷⁰ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 88. V tomto článku zastává Borský názor, který byl tehdy i názorem stranického vedení, že totiž válka nevypukne před rokem 1915: „Podle... hodnověrných informací není ani Německo ještě hotovo se svými válečnými přípravami, a proto v tomto roce bude mír ještě zachován. Ale roku 1915, kdy Německo dokončí své přípravy, nutno již počítati s možností preventivní války...“ – Tamtéž, s. 87.

Švihově volebním okrese⁴⁷¹, duch většiny českých novin, zásadně kontrastující s duchem Samostatnosti – to byly symptomy letargie, v níž byla dobová česká společnost ukolébána a v níž byla – nepřipravena – překvapena válkou.⁴⁷² Zůstává ovšem otázkou, nakolik si i reprezentanti onoho slabšího, oslyšeného a překřičeného „hlasu doby“, který zazněl 17. května 1914 ve smíchovském Národním domě, dokázali představit události a převraty, jež se tak záhy dostavily...

Květnový sjezd se svým historickým projevem znamená určitý uzlový moment v politickém vývoji státoprávně pokrokové strany. Jím vyvrcholila její předválečná činnost a jím byly zároveň dány základy jejího dalšího postupu v nové situaci, v nových podmínkách. Zde naposled zaznívá varování protagonistům oficiální politiky monarchie – a zde se strana poprvé veřejně a otevřeně obrací jménem národa na velmoci Trojdohody, anticipujíc budoucí cesty zahraničního odboje, jehož se posléze ujmou i mnozí z těch, kteří se ještě v tuto chvíli staví rezervovaně nebo přímo odmítavě ke „katastrofální politice“. A tak je „Manifest k Evropě“, nepovšimnutý v době svého vydání a po čase oceňovaný jako originální dokument české předválečné politiky, zároveň posledním pozdravem předválečné strany „prohraných kampaní“ i předzvěstí nadcházející nové doby a nové stranické role.

Události, vyplňující období mezi vydáním Manifestu a vypuknutím světové války, měly rychlý spád – rychlejší, než předpokládali sami státoprávně pokrokařští předáci, počítající s vypuknutím války až na jaře 1915. Konec května a prakticky celý červen prožila monarchie ještě „v zaběhnutých kolejích“. Od počátku června byla ve Vídni vedena jednání zástupců českých a německých stran o umožnění „dělnosti“ českého zemského sněmu a poslanecké sněmovny; na toto dohadování, skončivší tradičně bezvysledně, navázaly obnovené česko-německé smlouvací konference v Praze, jež rovněž nevedly k žádné dohodě. Vedení státoprávně-pokrokové strany se rozhodlo ze zásadních důvodů neobeslat ani jedno z těchto jednání, která ovšem jinak bedlivě sledovalo. Nemožnost dosažení česko-německého smíru, vyřazení poslanecké sněmovny i českého sněmu ze spoluúčasti na utváření politické

⁴⁷¹ Krátce po květnovém sjezdu; státoprávně pokrokový kandidát získal 664 hlasů proti 2764 hlasům sociálně-demokratického a 2755 hlasům národně sociálního kandidáta. – V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 313.

⁴⁷² „Byly to hrozné chvíle: vidět blížiti se velkou válku a vidět nic netušící, na nic nepřipravený národ a na nic nepřipravenou českou politiku!“ – L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, s. 24.

reality, vláda pomocí § 14 atd. vyhovovaly za dané situace jak vídeňské Stürgkhově vládě⁴⁷³, tak Němcům – a via facti objektivně posloužily i českému osvobozeneckému zápasu.⁴⁷⁴

Zároveň se zostřovalo napětí v mezinárodních vztazích. Evropské nebe potemnělo příznaky blížící se bouře. Koncem května ohlásilo Rusko částečnou mobilizaci, jež se měla uskutečnit na podzim 1914. Počátkem června informoval maďarský politik hrabě Karolyi redaktora ruské zahraničně politické revue *Novoje vremja* o vládním pokynu velkobankám, aby vzhledem k „hroživé situaci mezinárodní“ nevyplácely zlato. Velikou pozornost vzbudila pak schůzka německého císaře Viléma s rakousko-uherským následníkem trůnu arcivévodou Františkem Ferdinandem, k níž došlo ve dnech 12.–14. června 1914 na Konopišti; obsah jednání obou mužů zůstal pro současníky a do značné míry i pro potomky zahalen rouškou jisté tajemnosti a senzačního přívěchu. Výrazem „závodu o malé státy“ byla též návštěva ruského cara v Rumunsku právě v době konopišťské schůzky – a na druhé straně protiruská kampaň ve Švédsku, spojená se snahou strhnouti tuto zemi do tábora „ústředních mocností“. Zatímco Dohoda upevňovala svou pozici v Dánsku a Norsku, rakouská vláda zakročovala proti konání sokolského sletu v Lublani – vzhledem k účasti zahraničních tělocvičných spolků...

Do atmosféry únavných a marných „smiřovaček“ a posledních dozvuků Švihovy aféry přišla šokující zpráva o sarajevském atentátu. Zdálo se, že válka je přede dveřmi. Ale po prvním vzrušení přišlo jisté uklidnění a všeobecně se rozšířil názor, že válečná hrozba je jenom formou nátlaku na Bělehrad. Viktor Dyk vzpomíná, jak shovívavost úřadů a speciálně cenzury, kontrastující s jejich postupem za nedávných balkánských válek, byla brána jako argument pro názor, že vbrzku nehrozí žádné nebezpečí; přitom tato skutečnost byla spíše důsledkem taktiky Vídně, snažící se v souvislosti se svými válečnými přípravami uklidnit veřejnost.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Vyřazení parlamentu a českého sněmu vyhovovalo vládě s ohledem na mezinárodní situaci. „Uzavření parlamentu bylo diktováno spíše všeobecnou situací zahraniční než vnitřní... A uvědomí-li si politická veřejnost, že vláda dala velkobankám pokyn, aby vzhledem na hroživou situaci mezinárodní nevyplácely zlato a uchovaly si je, nabývá Stürgkhův absolutismus pozadí vážnějšího“ (L. BORSKÝ, *Po konferenci*, Samostatnost 6. 6. 1914, s. 1; *Před válkou o válce*, s. 91) – Absolutismus Stürgkhův nadbíhal zároveň německým nacionálům.

⁴⁷⁴ Do rozhodujícího období první světové války vstupovala česká politika nezatížena ani pro Čechy nevýhodnou dohodou s Němci (jíž by bývali tehdy Němci docílili za cenu nepatrných ústupků ze své strany), ani spoluúčastí na eventuálních provládnicích akcích parlamentu v otázce války. Mlčení parlamentu znamenalo i mlčení oficiální české politické reprezentace. „Mlčení domova umožnilo akci zahraniční. A když i později... došlo k oficiálním projevům proti Wilsonovi a pro Rakousko, události příliš už pokročily... Zmatek už nemohl být způsoben a zahraniční akce zmařena.“ – V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 330.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 325. – Srov. dále tamtéž, s. 327: „... lidstvo mluvilo ovšem mnoho o válce, ale odvyknuvši si jí, nevěřilo v ní.“ – Výrazem určitých obecnějších nálad v české veřejnosti onoho času byl i tehdejší postoj T. G. Masaryka: „... Od ultimata jsem byl stále v napětí a doufal jsem, že vojna nebude. Ještě po prohlášení mobilisace jsem svým známým dokazoval, že je to jen strašák... Ani vyhlášení války jsem neuznával za slovo poslední... Ve skutečnosti, v svém nitru jsem válku očekával, a již před atentátem, ale bál jsem se konečného

Ani dr. Lev Borský, když počátkem července 1914 jednal v Praze se svým přítelem L. V. Tučkem o blížící se válce a možnostech českého zahraničního odboje, netušil, že „konflagrace“ je už *tak* blízko.⁴⁷⁶ L. V. Tuček, ředitel moskevské filiálky automobilky „Laurin & Klement“, jenž jako dlouholetý funkcionář státoprávně pokrokové strany plnil úlohu určitého jejího emisara v Rusku,⁴⁷⁷ přijel tehdy do Prahy, aby se s Borským poradil o dalším postupu. Po tři večery probírali spolu možnosti „revolučního hnutí“ v českých zemích v případě války i otázku významu českých vojáků, kteří by se postavili do boje po boku Dohody. Přitom Borský nadhodil, že by bylo možno uspořádat sokolský slet například v Bělehradě a obeslat jej velkým počtem mladých českých sokolů, kteří by se odtud už nevrátili a po vypuknutí války vytvořili základ českého vojska.⁴⁷⁸ Tuček rovněž zval dr. Borského do Moskvy, aby se zde v případě vypuknutí války mohl ujmout řízení zahraniční akce, jak to měl v úmyslu už na jaře 1909, kdy za tímto účelem přijel do Ruska. Avšak Borský zatím nehodnotil válečné nebezpečí jako akutní a ke všemu musil čítat se svou momentální finanční situací, jež byla nyní horší než v roce 1909 (přičemž o možnostech finančního přispění strany na zahraniční akci musel pochybovat), takže svou cestu zatím odložil...⁴⁷⁹ Vypuknutí světové války ho nakonec zastihlo doma, a tak úloha prvního organizátora odboje v Rusku připadla cele L. V. Tučkovi.

Ale to se už dostáváme k válečné kapitole historie státoprávních pokrokářů. Na jejím počátku stojí zklamání z loajálního postoje Čechů při mobilizaci. Viktor Dyk si na dovolené v Navarově „vztekle říká veršičky“:

*Oddaně vlak se řítí po kolejích,
oddaně vstoupí do vlaku.
Šmok hovoří cos o velikých dějích.
Vem pušku, střílej, vojáku!*⁴⁸⁰

rozhodnutí, že teď svou opozici proti Rakousku a rakušanství budu musit dokázat skutkem!“ (T. G. MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1936, s. 2.

⁴⁷⁶ Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 18 a 20–21 (poznámka).

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 19: „... předpokládám, že šel do Ruska za uvědomělým cílem politickým, ne pouze za kariérou.“

⁴⁷⁸ Srov. L. BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, s. 21–22: „Jak patrně, byla si strana státoprávně-pokroková plně vědoma zákona dějin, že český stát jako každý jiný může býti *obnoven jenom v důsledku války a jenom spolubojem českého národa ve velké válce*...“

⁴⁷⁹ Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 18. – Borský dlel v posledních dnech před válkou na letním bytě v Bechyni, kde začal psát brožuru, již chtěl – po všech předchozích marných novinářských apelech – naposledy upozornit českou politiku a veřejnost vůbec na blížící se válku a z ní vyplývající možnosti pro českou otázku.

⁴⁸⁰ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 331.

Mírové poměry měly svou určitou setrvačnost a s podobnou rezervou, s jakou byl ironizován „Manifest k Evropě“, byly zatím brány i poměry, do nichž se „řítily“ vojenské vlaky. Leč události dalších týdnů a měsíců vytvořily realitu, z jejíchž dramatických peripetií vyšla česká společnost značně změněna.

Dne 8. srpna 1914 přinesla Samostatnost tento komentář Lva Borského k situaci: „V této chvíli nikdo neuvědomuje si ještě plný dosah událostí valících se na evropské lidstvo, nikdo nedovede si představit konce ohromné krise, která zachvátila Evropu. Není zkušeností, o něž by se mohl opíratí úsudek, není historie, která by mohla na základě analogie poučiti... Generace naše stojí před úplnou originalitou zjevů a událostí... musí sama hledati cestu spásy a vyvážnutí z vírů propastí přítomnosti, v nichž zapadne a utone Evropa dosavadní, aby ustoupila Evropě nové.“⁴⁸¹

⁴⁸¹ L. BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 100. – Za měsíc poté byla Samostatnost jako jeden z prvních českých listů zastavena.

Kapitola šestá

Za války a v odboji

První světová válka vypukla uprostřed léta, v čase prázdnin, dovolených a žní. Překvapila a zaskočila prakticky všechny současníky, dokonce i reprezentanty strany, která ji po řadu let očekávala a která s ní spojovala rozhodující dějství českého národně osvobozovacího zápasu. Většinu českých politiků, včetně státoprávně pokrokářských, zastihla na „letním bytě“. Kvůli situaci na železnicích, vyvolané přesuny vojsk, se do Prahy dostali až po mnoha dnech a ve vzájemných kontaktech začali zvažovat své další kroky. Přitom se takřka ze dne na den ocitli tváří v tvář novým válečným poměrům, projevujícím se faktickou vojensko-policejní diktaturou a zatím nepoznanou cenzurou.⁴⁸²

Státoprávní pokrokáři mohli nyní prožívat satisfakci, že jejich předválečné soustavné apely k české veřejnosti nebyly chimérou. Evropský válečný konflikt, pokládáný ještě před nedávnem všeobecně za fantastickou vizi, se stal realitou. Ale zůstávalo otázkou, zda konflagrace přinese i kýženou šanci pro samostatnost českého národa, zda ve svém konečném výsledku naopak pozici národa nezhorší. Nepočítalo se s dlouhým průběhem války a s konkrétní odbojovou činností neměla zkušenosti ani strana, jež se na odboj programově orientovala. Situaci prvních válečných dnů plasticky zachytil ve svých vzpomínkách Viktor Dyk:

„Hladký průběh mobilisace působil na mne dojmem zpola skličujícím, zpola vydražďujícím. Ti, kterým bylo narukovat, zrovna ani dočkat se nemohli svých stanovišť. Jako by se stalo obecným heslem: musí-li to být, ať je to odbyto! Vlak za vlakem odvážel mobilisované. [...] Národ cítil ovšem instinktivně nebezpečí německého úspěchu a šel ne pouze bez nadšení, ale nerad do boje, v němž vítězství znamenalo porážku. Ale kolik přitom bylo tu odstínů v smýšlení i citech! Od pevného odhodlání k činnosti Wallenrodově, od pušky namířené proti vlastnímu spánku, od pozapomenutého krajana z Neratovic, který 4. srpna byl ubodán na nádraží lineckém, poněvadž volal: ‚Ať žije Srbsko!‘, až k vzteku na ‚Srbáky‘, kteří zavinili vše svým atentátem svou neústupností. K tomu se mstila nevíra v možnou státní samostatnost, přijatá za credo vedoucí politiky a naočkovaná lidu. Tisk byl spoután, veřejný život znemožněn; co se vydávalo za veřejné mínění, bylo míněním policejně dirigovaným. V prvé chvíli a ještě dlouho potom nebylo jasno, tím spíše, že část intelektuálů z tradice

⁴⁸² Obraz poměrů v českých zemích, v české národní společnosti a v českém politickém táboře za první světové války viz souhrnně: Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 574–645 (kapitola Světová válka), a Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

skláněla šíji pod jařmo německé početní, kulturní a hospodářské převahy. Výsledek byl skepse a pasivita.⁴⁸³

Omezení politického života se přirozeně dotklo i činnosti státoprávně pokrokové strany.⁴⁸⁴ V prvních válečných týdnech se snažila ještě zastřeně působit prostřednictvím svého deníku *Samostatnost*, který dosud představoval hlavní nástroj jejího vlivu na širší veřejnost a zároveň prostředek styku mezi pražským ústředím a venkovskými členy či stoupenci strany. Postavení listu bylo přitom komplikováno jeho dlouhodobými finančními obtížemi, které se stranické vedení neúspěšně pokoušelo řešit již na jaře 1914. Úměrně zmenšenému rozsahu listu byl redukován i počet stálých redaktorů a veškeré výdaje bylo nutno omezit na minimum. Odpovědným redaktorem se po svém návratu z dovolené v Navarově stal Viktor Dyk a společně s redaktorem Gustavem Šmejcem pak připravoval polední vydání listu. Oba se snažili jinotajně oslovit své čtenáře, jichž den ze dne přibývalo, například obratným sestavením zpráv převzatých z ranního vydání pražských provládních německých listů *Bohemie* a *Prager Tagblattu* tak, že se vzájemně vyvracely, skrytě ironickými titulky článků, Dykovými verši, fejetony a válečnými anekdotami,⁴⁸⁵ ale také nedosti patriotickými „válečnými reliéfy“ dr. Lva Borského (publikovanými jako redakční články, bez uvedení autorova jména) a pronikavými mezinárodně politickými analýzami Jana Havlasy.⁴⁸⁶ A především se nepřizpůsobovali loajálnímu duchu jako většina ostatního tisku. *Samostatnost*, vnímaná v předválečných letech alespoň ve své politické části jako poněkud extravagantní „Kassandra“, získávala v prvních válečných týdnech stále větší čtenářské sympatie a stále více se ocitala v zorném poli cenzury. Osmého září 1914 byla po předchozích výstrahách úředně zastavena. Stejný osud stihl již 25. srpna 1914 *Pokrokovou revui* a v následujících týdnech postupně i všechny krajinské listy strany.

Krátce po zastavení *Samostatnosti* se sešli její akcionáři, vesměs čelní představitelé státoprávně pokrokové strany, a jednomyslně se usnesli, že nebudou žádat o povolení vydávat deník pod změněným názvem, protože by to vyžadovalo alespoň navenek projevit loajální

⁴⁸³ Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře. 1893–1918*. Kniha druhá (dále jen *Vzpomínky a komentáře*, II), Praha 1927, s. 23 a 25–26.

⁴⁸⁴ Historie této strany za první světové války je souhrnně zpracována v diplomové práci Alice BERNARTOVÉ *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1914–1918*, FF UK, Praha 1993. V této kapitole se zaměříme na některé její osově body.

⁴⁸⁵ Na válku například specificky reagují básně Viktora DYKA *Pouť* (*Samostatnost*, 4, 1914, č. 233, 30. 8. 1914, s. 1–2) a *Veselý chodec* (*Samostatnost*, 4, 1914, č. 245, 6. 9. 1914, s. 2).

⁴⁸⁶ Jan HAVLASA, *Vztah Asie k nynější válce*, I–II, *Samostatnost*, 4, 1914, č. 233, 21. 8. 1914, s. 3, č. 236, 25. 8. 1914, s. 3; TÝŽ, *Světově rozšíření evropské války*, I–III, *Samostatnost*, 4, 1914, č. 238, 30. 8. 1914, s. 1–2, č. 241, 2. 9. 1914, s. 1–2, č. 245, 6. 9. 1914, s. 1–2. Příznačný je i fejeton Jana HAVLASY *H. G. Wells o rozumnosti válčení*, *Samostatnost*, 4, 1914, č. 242, s. 2–3, kde je uveden mj. následující Wellsův výrok: „Věřím, že nesmírné masy lidí v uniformě, vydržované kontinentálními velmocemi v přítomné době jsou nesmírně přeceňovány jako válečné stroje.“ (Tamtéž, s. 3.)

postoje, a raději od vydávání listu upustí. Tato schůze byla zároveň na dlouhou dobu posledním setkáním a rozhodnutím širší stranické reprezentace. Stejně jako ostatní české strany přestali i státoprávní pokrokaři konat schůze oficiálních stranických orgánů.⁴⁸⁷ Vedení strany v mimořádné době převzala pětice ve složení Antonín Hajn, Antonín Kalina, Viktor Dyk, Karel Stanislav Sokol a Josef Škába, ale ani ta se pravidelně nescházela jako kolektivní orgán a její členové se většinou stýkali jednotlivě, aby nebudili pozornost. Rozhodnutí těchto mužů měla po dobu války nahrazovat usnesení řádně zvolených stranických orgánů, zejména výkonného výboru, a měla v první řadě reagovat na vývoj vnitropolitické situace a na zásadní otázky národně politické, především pak otázku samostatnosti národa, respektive obnovení samostatného českého státu. „Naše přední starost byla,“ zaznamenal Viktor Dyk, „pracovat proti všemu, co by zkompromitovalo národní politiku, a pracovat pro soustředění co největšího národního bloku na základě našich idejí a našeho státoprávního programu.“⁴⁸⁸

Zatímco činnost ústředních orgánů strany i jejích místních organizací v jednotlivých českých městech byla po vypuknutí války utlumena, jediná její složka pokračovala kontinuálně ve své činnosti. Byla to stranická organizace na pražských Královských Vinohradech, které předsedal Viktor Dyk. Stejně jako před válkou konala pravidelně každou středu své schůze v salonku restaurace „U Trunečků“ na tehdejší Purkyňově náměstí (dnešním náměstí Míru), navštěvované nyní nejen vinohradskými straníky, ale i státoprávními pokrokaři z dalších částí Prahy, respektive pražských předměstských obcí a někdy i z venkova. Stálými účastníky těchto schůzí byli Viktor Dyk, dr. Vítězslav Štěpánek (do odchodu do exilu v prosinci 1914), jeho otec profesor Karel Štěpánek, dr. Jaromír Malý, dr. Jaroslav Werstadt, J. K. Strakatý, dr. Josef B. Novák, Prokop Kroupa, Václav Moora, architekt R. V. Svoboda, malíř P. F. Malý či libeňský lékař dr. František Zafouk; občas sem přicházel i dr. Antonín Hajn a poslanec Antonín Kalina.⁴⁸⁹ Vinohradská organizace tak v prvních válečných letech představovala stále neoficiální centrum strany, suplující její informační kancelář a zčásti i sekretariát. Sem se ostatně mnozí pražští i „přespolní“ straníci obraceli se svými starostmi, stesky, pochybnostmi, návrhy i kritickými připomínkami k postupu strany za války.

⁴⁸⁷ „České politické strany se odmlčely a žily jen ve svých denících, pokud jim veřejná moc popřála aspoň živení; scházely se sice jejich výkonné výbory neb aspoň předsednictva, ale již spíše soukromě. ... Jako by zimní klid a s ním posléze sám spánek uhostil se nad našimi městy a obcemi, politicky i stranicky zpravidla vždy tak rušnými.“ Antonín HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, in: *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, Antonín Hajn (ed.), Praha 1918, s. 9. – Tento útlum oficiální stranické činnosti nebyl jen důsledkem nastoleného válečného represivního režimu v monarchii, ale i obavy před tím, aby vedoucí instance stran nebyly státní mocí nuceny k veřejným projevům lojality vůči monarchii.

⁴⁸⁸ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 40.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 42–43.

Mimo organizační rámec strany existovala ještě další státoprávně pokrokářská ohniska. Mladá generace straníků se scházela v Pařížské kavárně v Žitné ulici; na počátku války se zde setkávali i potomní aktéři zahraničního odboje ing. Pavel Baráček, ing. Miroslav Plesinger a dr. Lev Sychrava, pravidelnými návštěvníky byli dr. Jaromír Malý a dr. Ladislav Machač, občasnými dr. Antonín Kalina a dr. Antonín Hajn, ale také představitel spřízněných realistických kruhů dr. Edvard Beneš.⁴⁹⁰ Vybraní činitelé strany se pak setkávali při důvěrných politických debatách v bytě ředitele Maršnerovy čokoládovny dr. Milana Čapka, dlouholetého příznivce a financiera strany, mezi nimi Viktor Dyk, dr. Jaromír Malý, dr. Ema Čapek, dr. J. B. Novák, ing. Václav Nosek.⁴⁹¹ Z těchto společností se vyvinula konspirativní státoprávně pokrokářská skupina, později nazvaná „malá Maffie“, jejíž duší byl Jaromír Malý, propojující ve své osobě a neúnavné činnosti všechna výše uvedená ohniska rezistence.⁴⁹²

Státoprávní pokrokáři se také od počátku války jednotlivě i ve skupinách účastnili aktivit různých neformálních zpravodajsko-debatních kroužků, přesahujících stranické rámce a posléze se podílejících na formování struktur domácí rezistence. Na prvním místě je třeba připomenout intelektuální společnost, jež se od pozdního léta 1914 scházela každý večer na pražském vltavském nábřeží mezi Novotného lávkou a Národním divadlem a jejímiž svorníky byli Viktor Dyk, Lev Borský, bratři Ferdinand, Gustav a Jan Heidlerovi, Cyril Dušek a Josef Záruba-Pfeffermann. Tvořili ji politici, novináři, vědci, úředníci i čeští důstojníci rakousko-uherské armády, spojení českým vlasteneckým smýšlením a opozičním postojem vůči monarchii. V peripatetických diskusích si zde vyměňovali zprávy, názory a postřehy z různých profesních i stranických kruhů, společenských vrstev, redakcí a institucí, od informací, které by za normálních poměrů bylo možno čerpat z tisku, až po důvěrné vojenské, politické či hospodářské údaje. Všichni účastníci těchto schůzek se v zásadě shodovali v názoru na nutnost protirakouské odbojové akce.⁴⁹³

Cesty a formy rezistence se však utvářely pozvolna. I vedení státoprávně pokrokové strany, anticipující odboj dávno před válkou, postupovalo v tomto směru rozvážně a realisticky. Musilo přitom čelit výtkám mnohých radikálních straníků, zvláště

⁴⁹⁰ „Důležitým místem schůzek a ohniskem různých podvratných akcí byla Pařížská kavárna na rohu Žitné a Školské ulice. [...] Sem přicházeli známí naši důstojníci a vojáci z fronty. Pověděli, co věděli sami, a odnášeli si oplátkou zprávy z Prahy. Zdejší rodák redaktor Jaroslav Urban nosil sem zprávy z Bulharska a odtud odvážel jiné zprávy do Bulharska, aby jich použil vhodně pro naši věc. V Pařížské rád se zastavoval [...] JUDr. Ladislav Machač. Byl neúnavný zvláště ve vykládání a v překládání pozoruhodných zpráv z listů francouzských. Mnohé cizí časopisy přivážel zvláště poslanec Antonín Kalina, jenž navštěvoval Vídeň i v době, kdy parlament nebyl svoláván, a vypůjčoval je z parlamentní knihovny vídeňské.“ Antonín RAUTENKRANZ, *Kus českého odboje*, Nové Čechy. Pokroková revue, 10, 1927, s. 107–108.

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 44–46.

⁴⁹² Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, Praha 1937, s. 145.

⁴⁹³ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 41–42.

mimopražských, očekávajících od něj hned na počátku války demonstrativní odbojový čin. „Mnoho řeklo se prudkých slov, mnoho se napsalo nakvašených psaní,“ vzpomíná Viktor Dyk. „Nejprve měli jsme zničit nějak Rakousko. Měli jsme dát *příklad*, čekal se od nás *čin*. Nevybíravými slovy tlumočili naši straníci z různých stran Čech celé své zklamání. Necháпали zprvu, že i kdyby stůj co stůj byl podán příklad a proveden čin, za daných okolností – díky bdělé preventivní cenzuře – v známost širokých vrstev čtenářstva vůbec by vejít nemohl. [...] Plzeň poslala svého zástupce, stavitele Paška, aby nám vyslovil svou nelibost. S tím jsme pobloudili dlouhý čas Prahou, než jsme se dohodli.“⁴⁹⁴

Netrpělivost projevovali i mladí státoprávní pokrokaři v Praze, kteří na několika důvěrných schůzkách během srpna 1914 zdůrazňovali nutnost vlastního spojení se zahraničím, jež by umožnilo informovat politické reprezentace i veřejnost dohodových mocností o skutečném smýšlení českého národa a naopak získávat v těchto státech objektivní zprávy o zdejší situaci, náladách obyvatelstva a postojích politických kruhů obecně a ve vztahu k české otázce zvláště.⁴⁹⁵

Nedorozumění plynula jednak ze ztížené komunikace mezi stranickým vedením a členskou základnou v důsledku válečných poměrů, jednak ze specifík konspirace, jež musí být omezena na co nejužší okruh účastníků a o níž nelze referovat na širším fóru. Zvláštní diskrétnost pak vyžadovala příprava zahraničního odboje, spojená s vysláním jeho aktérů do ciziny a vybudováním nezbytných kontaktů mezi nimi a domovem. V této oblasti měli státoprávní pokrokaři jisté zkušenosti z doby anekční krize let 1908–09, kdy promýšleli a připravovali „zahraniční akci“, a nyní se na ně pokusili navázat.

Jako nejvhodnější osoba pro takovou misi v Rusku se jevil dr. Lev Borský, zahraničně politický expert strany a protagonista akce z let 1908–09. Ten však již tentokrát neměl potřebné vlastní finanční prostředky a strana ho jimi při své známé hmotné situaci nemohla vybavit. Nadto se domníval, že až se ruská fronta přiblíží českým zemím, budou dosavadní vedoucí čeští politici pozatýkáni a na líše domácí rezistence je bude muset v národním zájmu nahradit dosavadní druhá politická garnitura, k níž se počítal.⁴⁹⁶ Později, v situaci ještě mnohem složitější, se přece jenom pro odchod do zahraničí rozhodl, ale pro objektivní překážky jej nemohl uskutečnit. Do exilu se nakonec dostal až v závěru války, počátkem roku 1918, a ještě se stačil zapsat do historie prvního zahraničního odboje.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 44.

⁴⁹⁵ Blíže k tomu: Antonín RAUTENKRANZ, *Kus českého odboje*, Nové Čechy. Pokroková revue, 10, 1927, s. 105–106. Srovnej též Pavel BARÁČEK-JACQUIER, *Vzpomínka na počátky našeho odboje ve Švýcarsku*, in: 50 let dr. Edvarda Beneše. Vzpomínky, svědectví, úvahy, Praha 1934, s. 159–170.

⁴⁹⁶ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 18 a 45.

Úkolu politického emisara strany na zahraniční frontě se nakonec ujal mladý právník a novinář dr. Lev Sychrava, spolupracovník Pokrokové revue, patřící do okruhu státoprávně pokrokařské mládeže a udržující široké styky i s mladou generací národně sociální a realistické strany.⁴⁹⁷ V roce 1911 byl zproštěn vojenské služby, a proto v srpnu 1914 získal bez problémů pas ke studiu v neutrálním Švýcarsku. Se svými politickými přáteli i s vedoucími představiteli státoprávně pokrokové strany se dohodl o svém poslání: ve Švýcarsku měl informovat tisk i diplomatické zástupce dohodových mocností o tom, že český národ bojuje v rakousko-uherské armádě z donucení a že jeho ideálem je samostatný český stát na základě historického státního práva, a domů posílat zprávy o všech důležitých událostech a signálech, týkajících se české věci v zahraničí. Domluvil se s několika osobami, kterým bude pravidelně psát, o formě dopisování (složitě tajné šifry bylo však posléze užito jen minimálně) a současně si vyjednal statut zahraničního dopisovatele Národní politiky, Českého slova a Světozoru, který měl poskytnout jisté krytí pro jeho vlastní činnost v zahraničí i případný finanční příspěvek. Navštívil také několik českých politiků, mj. Václava Klofáče a Václava Choce, zpravil je o svých plánech a sondoval jejich stanoviska a případné vzkazy do ciziny; starosta České obce sokolské dr. Josef Scheiner mu dal doporučení na ruské vyslanectví do Bernu. Jako největší problém celé akce se ukázalo její finanční zajištění; na počátku září 1914 dostal Sychrava půjčku 600 korun z tzv. Čadkova fondu, zřízeného o rok dříve pro podporu nadaných českých studentů politických věd v zahraničí, a vzápětí 400 korun od přítele dr. Milana Čapka, což mu umožnilo odchod do exilu, ale jen minimální prostředky pro zahájení činnosti.

Lev Sychrava odjel z Prahy 21. září 1914 a usadil se v Ženevě. Rychle rozvinul žurnalisticko-propagační činnost ve švýcarských listech, odkud byly jeho texty převzaty i tiskem francouzským, a navázal též kontakty s českou krajanskou reprezentací ve Spojených státech amerických, jmenovitě se svým přítelem Josefem Tvrzickým. Různými cestami, mezi řádky dopisů a lístků i v podšívce zimníku či v podešvích bot, dostával zprávy z domova a stejným způsobem sám odpovídal, posílaje do vlasti i relevantní články z dohodových listů i českých zahraničních časopisů. Protože zprvu dlel v zahraničí legálně, přicházely zásilky od něho především na adresu jeho matky a sestry, odkud je přebíral dr. Jaromír Malý, a zasláný materiál ukrýval v pražském městském archivu. Ze své švýcarské výspy udržoval Sychrava

⁴⁹⁷ Lev Sychrava (1887–1958), před první světovou válkou advokátní koncipient v kanceláři národně sociálního poslance dr. Otakara Hübschmanna v Praze, redaktor Českého slova a spolupracovník několika dalších listů, patřil k neorganizovaným stoupencům státoprávně pokrokové strany a exponentům úzké spolupráce radikálně opoziční mládeže v předvečer války.

těž korespondenci s Viktorem Dykem, jenž ho v kryptogramech výmluvně informoval o situaci ve vlasti a poskytoval mu v jeho činnosti významnou morální podporu.⁴⁹⁸

Sychrava, jenž se později stal jedním z nejbližších spolupracovníků T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a M. R. Štefánka v zahraničním odboji, zahájil tedy svou odbojovou anabázi z pověření a s finančním přispěním státoprávně pokrokové strany, jejíž členové mu také byli domácími partnery v nesnadných počátcích zahraniční akce. Do historie českého národně osvobozovacího zápasu za první světové války se zapsal jako vůbec první z domova vyslaný aktivista zahraničního odboje.⁴⁹⁹

Státoprávní pokrokáři měli své zahraniční emisary i mezi Čechy, kteří působili před rokem 1914 v dohodových státech a po vypuknutí války zde setrvali a tak či onak se zapojili do odboje. Asi nejznámějším z nich byl již výše připomenutý L. V. Tuček, zástupce automobilky „Laurin a Klement“ v Moskvě a přítel Lva Borského, s nímž v předvečer války jednal v Praze o modalitách postupu strany v případě „konflagrace“. Od prvních válečných dnů patřil k organizátorům českého odboje v Rusku a významně se podílel na formování České družiny a dalších českých dobrovolnických jednotek.

Výraznou osobností české zahraniční akce ve Francii byl novinář Rudolf Kepl, někdejší pokrokářský aktivista z přelomu století, přítel Viktora Dyka a Zdeňky Háskové ze studentského klubu Slavia, v předválečných letech pařížský korespondent *Samostatnosti*, poté *Národních listů*, zasvěcený glosátor francouzského kulturního dění.⁵⁰⁰ Již před válkou si dopisoval s Viktorem Dykem, po vypuknutí války, kdy se stal místopředsedou výboru české kolonie v Paříži, v korespondenci pokračoval přes Švýcarsko i prostřednictvím posílů (Čechů vracejících se z Francie do vlasti) a touto cestou informoval domov o počátcích české odbojové akce ve Francii i v Rusku. Dyk mu naopak referoval o vývoji situace doma; první rozsáhlý dopis mu zaslal koncem září 1914 po Sychravovi, odcházejícím do Švýcarska.

⁴⁹⁸ O okolnostech Sychravova odchodu do Švýcarska a počátcích jeho odbojové činnosti viz souhrnně s odkazy na dokumentaci: M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, s. 123–130.

⁴⁹⁹ V lednu 1915 navázal Sychrava spolupráci s T. G. Masarykem; v letech 1915–18 vydával časopis *Československá samostatnost*, 1916–18 úzce spolupracoval s Edvardem Benešem v pařížském sekretariátu Národní rady československé. Od října do prosince 1918 byl prvním československým diplomatickým zástupcem ve Francii. V letech 1924–38 a 1945–48 působil jako šéfredaktor deníku *Národní osvobození* a vedoucí činitel Československé obce legionářské; patřil k představitelům politické skupiny „Hradu“. Za druhé světové války byl vězněn v nacistickém koncentračním táboře Buchenwald. Po únoru 1948 emigroval do Velké Británie, odkud se roku 1956 vrátil těžce nemocen zpět do vlasti.

⁵⁰⁰ Rudolf Kepl (1876–1949), novinář a překladatel. Účastnil se studentského hnutí konce devadesátých let, v němž se spřátelil s Viktorem Dykem. V roce 1908 se podílel na založení státoprávně pokrokové strany, od roku 1912 působil jako její důvěrník v Paříži, kde se zapojil do činnosti české krajanské kolonie. Za první světové války aktivista československého zahraničního odboje; od roku 1915 tajemník redakce časopisu *La Nation Tchèque*, prostředník mezi T. G. Masarykem a Ernestem Denisem, V meziválečném období působil v československé diplomatické službě ve Švýcarsku.

Pozoruhodnou válečnou korespondenci ukončil poslední Keplův list, zaslaný v březnu 1915 ze Ženevy, kde se pisatel o dva měsíce předtím, v lednu 1915, sešel s T. G. Masarykem.⁵⁰¹

Státoprávní pokrokaři udržovali též spojení s českým krajanským hnutím ve Spojených státech amerických, a to především prostřednictvím novináře Josefa Tvrzického, s nímž byli v kontaktu někteří mladí stoupenci strany z Prahy a Lev Sychrava ze Švýcarska⁵⁰².

Do zahraničního odboje se postupně zapojili ještě další státoprávní pokrokaři. Koncem listopadu 1914 odešel do Švýcarska aktivista státoprávně pokrokové mládeže ing. Pavel Baráček; v Ženevě navázal spolupráci s dr. Lvem Sychravou, na jaře 1915 navštívil jako Masarykův posel Prahu a později se stal předním činitelem Národní rady československé v Paříži.⁵⁰³ O vánocích 1914 uprchl z Prahy do Švýcarska dr. Vítězslav Štěpánek, jenž jako člen předsednictva strany byl nejvýše stranicky postaveným státoprávním pokrokařem v exilu, a zprvu proto vystupoval v okruhu formujícího se zahraničního odboje značně sebevědomě.⁵⁰⁴ V létě 1915 odešel do Švýcarska poslední státoprávní pokrokař, ing. Miroslav Plesinger-Božinov, jenž předtím mimo jiné zprostředkoval Sychravovo spojení s domovem a později (po Sychravově odchodu do Paříže) se stal hlavním představitelem československého zahraničního odboje ve Švýcarsku.⁵⁰⁵ Časem se uvažovalo i o odchodu Viktora Dyka a Antonína Hajna, k těm však nikdy nedošlo.

Když v prosinci 1914 odcházel za hranice T. G. Masaryk, mohla mu Česká strana státoprávně pokroková poskytnout adresy dvou svých mužů, činných již v zahraničním odboji, totiž Lva Sychravy a Rudolfa Kepla. Vedoucí představitelé strany byli na podzim 1914 s Masarykem v užších kontaktech, v nichž vyvrcholilo sbližování státoprávních pokrokařů a realistů z posledních předválečných let, a znali jeho odbojové plány. Svědectví o

⁵⁰¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví, f. Viktor Dyk, k. 5, korespondence přijatá od R. Kepla; f. R. Kepl, k. 1, korespondence přijatá od V. Dyka. Srov. Zdenka HÁSKOVÁ, *Hlas našich dějin v korespondenci Viktora Dyka s Rudolfem Keplem*, Národní listy, 74, 1934, č. 304, 4. 11. 1934, s. 5.

⁵⁰² Josef Tvrzický (1884–1920), povoláním strojní inženýr, působil během svých studií na české technice v Praze v radikálně státoprávním studentském hnutí, byl redaktorem Časopisu pokrokového studentstva a roku 1907 zastával funkci předsedy Svazu československého studentstva. V roce 1911 odešel do USA, kde pracoval jako novinář. Po vypuknutí světové války se stal jedním z organizátorů československého zahraničního odboje v Americe, iniciátorem založení a poté tajemníkem Českého národního sdružení. Navázal styky s T. G. Masarykem a zajišťoval krajanskou finanční podporu zahraniční akce. Od března 1918 řídil tiskovou kancelář Odbočky Národní rady československé v USA, po vzniku ČSR expozituru ČTK ve Washingtonu.

⁵⁰³ Blíže o tom viz: Pavel BARÁČEK-JACQUIER, *Vzpomínka na počátky našeho odboje ve Švýcarsku*, in: 50 let dr. Edvarda Beneše. Vzpomínky, svědectví, úvahy, Praha 1934, s. 159–170.

⁵⁰⁴ Svědčí o tom například jeho dopis Josefu Tvrzickému do USA z 31. prosince 1914: „Odjížděje z Čech, byl jsem žádán předsednictvem strany státoprávně pokrokové, jehož jsem členem, abych o celé věci [tj. zahraniční odbojové akce] hleděl přinést politickou linii [...] V Čechách se dá jen připravovat příští akce, neboť počátek války byl propasen, ale za hranicemi musí se pracovat plnou parou.“ M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, s. 147.

⁵⁰⁵ Podrobné svědectví o jeho činnosti za první světové války viz: Miroslav PLESINGER-BOŽINOV, *Vzpomínky na první odboj*, Eduard Kubů (ed.), Praha 1997.

tom – a také o programové a ideové shodě mezi Masarykem a jeho někdejšími odpůrci – zanechal ve svých pamětech Viktor Dyk.

V září 1914 („kteréhosi slunečného zářijového dopoledne“) se prostřednictvím redaktora Cyrila Duška uskutečnila Dykova první návštěva u T. G. Masaryka v jeho bytě v Kounicově ulici na Hradčanech. Masaryk přijal Dyka přátelsky ve své knihovně. V dlouhém rozhovoru si oba někdejší odpůrci vyjasňovali svá stanoviska k úkolům české politiky v nastalé válečné realitě – a v zásadě se shodovali. Podle pozdějšího Dykova svědectví na základě paměti (poznámky nebylo radno si za daných okolností činit)⁵⁰⁶ se „Masaryk přiblížil linii záporu, o niž tolikrát byl spor, a vůbec si přejal mnohé z našeho [tj. státoprávně pokrokového – poznámka J. T.] stranického kreda, co dříve prudce potírával“.⁵⁰⁷ Nedávný reprezentant pozitivní politiky dospěl k závěru, že je třeba za všech okolností zahájit českou zahraniční akci, jejíž konečný cíl – tj. úplný rozchod s Rakousko-Uherskem a jeho rozbití, nebo samostatnost českých zemí, respektive Čechů v rámci monarchie – bude záviset na vývoji válečného dramatu, na vojenských úspěších či prohrách střetnuvších se velmocenských táborů. Věcně rozebral mezinárodní situaci i domácí politickou scénu, přičemž se zmínil i o svém jednání s místodržitelem knížetem Thunem. Blíže charakterizoval české politické strany, které považoval za potenciální účastníky odboje, podal lapidární portréty jejich rozhodujících činitelů a vyjádřil politování, že Švihova aféra v samém předvečeru války mu znemožnila navázat nyní tak potřebné kontakty s dr. Karlem Kramářem. Překvapivé kritice podrobil vlastní realistickou stranu; svěřil se, že i zde musí být rezervovaný a opatrný, zmínil se však o „kroužku spolehlivých přátel, který i jistými prostředky, jež by poskytly první možnost rozvinout akci, vládne“, narážejí na dr. Přemysla Šámala a jeho spolupracovníky. A drsně se vyjádřil o svých židovských spolustranících, kteří až na malé výjimky smýšlejí prorakousky a sympatizují s ústředními mocnostmi. Na Dyka, jenž mu rovněž s důvěrou otevřeně vyložil své velmi podobné postoje, vyjadřující zároveň stanoviska státoprávně pokrokové strany, udělal velmi příznivý dojem. S uspokojením konstatoval, že Masaryk změnil své názory prakticky ve všech bodech, kde se po léta střetali, od sporu o evoluci a revoluci po otázku českého historického státního práva a státní samostatnosti. Především však vítal, že pro kýženu zahraniční odbojovou akci „je k dispozici právě profesor Masaryk, [...]

⁵⁰⁶ „Velmi toho lituji, že o návštěvách u Masaryka nebylo možno z pochopitelných důvodů činit záznamy; kdybych je byl i učinil, byla by nastala nutnost zničit je na podzim roku 1915, nechtěl-li jsem kompromitovat jiné a především věc. [...] Rekonstruovat rozhovor před lety konaný není lehká věc, třeba v tomto případě běželo o dojem silný, k němuž jsem se často vracel.“ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 58.

⁵⁰⁷ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 59.

který právě proto, že nebyl fantastický ztřeštěnec a radikál, ‚boucharon‘, mohl přesvědčit zahraniční veřejnost, že skutečně zde běží o akci *celonárodní*.⁵⁰⁸

Pro Dyka byla proměna politických postojů Masarykových velkým zadostiučiněním a vzbudila u něho zjevné sympatie k nedávnému protivníkovi, pod jejichž dojmem jistě ustoupily do pozadí jeho výhrady k samotné Masarykově osobnosti, před několika lety expressis verbis publikované.⁵⁰⁹ Můžeme tak alespoň soudit z jeho vzpomínek, napsaných sice s odstupem mnoha let, ale v době, kdy mezi oběma muži již opět panovalo politické i osobní napětí, jež příznivý dojem z roku 1914 mohlo spíše setřít, než zveličit. Masarykovo svědectví o kontaktech s Dykem na počátku světové války, natož pak o dojmu, jakým na něho zapůsobil, nemáme k dispozici. Jisté je, že v dané chvíli respektoval Dyka-politika, měl k němu plnou důvěru a oceňoval jeho novinářské schopnosti, jichž nedlouho poté zamýšlel – jak ještě připomeneme – využít i pro zahraniční odboj.

Dykova návštěva u Masarykových neměla být poslední. Brzy se znovu vypravil do Kounicovy ulice, kde zastihl národně sociálního poslance dr. Václava Choce a svého stranického kolegu dr. Antonína Hajna. Nejprve chtěl odejít, ale Masaryk ho pozval dál, aby se spolu s dalšími dvěma hosty účastnil porady, připravující druhou Masarykovu sondážní cestu do Holandska, jež se pak uskutečnila v polovině října 1914. Pro svá zahraniční jednání potřeboval získat souhlas odpovědných představitelů českých politických stran, o něž za daných válečných poměrů nemohl žádat jinak než při soukromých setkáních. Všichni účastníci schůzky mu podle Dykova svědectví tuto legitimaci dali. Přitom se shodli, že je nutno zjistit, je-li likvidace Rakousko-Uherska mezi válečnými cíly Dohody a bude-li ji Dohoda v případě svého vítězství s to prosadit. Zároveň byli jednotni v názoru, že bude třeba rozvinout účinnou zahraniční propagandu za českou věc a mít své zástupce, „jakési národní vyslance“, ve významných světových centrech. Diskutovalo se též o programových a ideových východiscích odboje a o problému, zda hájit stanovisko historicko- či přirozenoprávní. Všichni se nakonec vyslovili pro to, aby se základem zahraniční odbojové propagandy stalo české historické státní právo.⁵¹⁰

Na toto setkání vzpomíná s odstupem deseti let i Antonín Hajn: „Masaryk se rozhodl odejít za hranice. Nešel tam bez vědomí celé řady českých politických osob, naopak. Pamatuji se dobře, jak jsme se u něho sešli nahodile, Viktor Dyk, poslanec Choc a já;

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 62.

⁵⁰⁹ Nyní, na počátku světové války, Dyk najednou vítal z hlediska potřeb a úspěchu odbojové akce Masarykovo renomé v zahraničí a jeho autoritu „v některých kruzích anglických a amerických“, získané angažovaností v Hilsnerově aféře a v záhřebském procesu, ač právě tato jeho vystoupení mu o čtyři roky dříve, v souboru svých fejetonů z března 1910, vytýkal jako výraz snahy o spektakulární prezentaci vlastní osoby.

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 62–64.

jednomyslně jsme ho žádali, aby se za hranicemi postavil pevně a nekompromisně na půdu českého státního práva, což slíbil s přesvědčením a důrazem. Požádal mne tenkrát také, mohl-li bych mu přinést ještě návrh hranic českého státu, jak si jej představujeme; bylo již před samým jeho odjezdem z vlasti – v prosinci 1914 – ale stačil jsem ještě s dr. Semerádem⁵¹¹ nastínit hranice a dovézt je Masarykovi. Do těch hranic jsme již byli pojali Slovensko a učinili jsme hranicí jeho na nejdálnějším východě řeku Už a na jihu jsme šli před Dunaj do šoproňské a mošonské stolice.⁵¹²

V dalších týdnech následovalo ještě několik kratších rozhovorů mezi Dykem a Masarykem. Jeden se odbýval cestou z Masarykova bytu do redakce Času a týkal se vnitropolitického vývoje v Rusku. Dyk projevoval obavy před vnitřními otřesy v Rusku a možným selháním ruské armády, Masaryk je rozptyloval vcelku pozitivním hodnocením ruského vojenského nasazení na počátku války, naopak skepticky se vyjadřoval o Francii, ale největší naděje vkládal ve válečnou roli Anglie.⁵¹³ K poslednímu rozhovoru došlo krátce před Masarykovým odchodem do ciziny, o němž Dyk věděl, a proto mu při tomto setkání předal švýcarskou adresu svých spolustraníků a přátel Rudolfa Kepla a dr. Lva Sychravy, kteří již v exilu připravovali půdu pro zahraniční akci. Masaryk naopak Dykovi sdělil, že se mu po jeho odjezdu přihlásí důvěrník, který bude prostředkovat styky mezi domácím a zahraničním odbojem. Důvěrník se pak opravdu přihlásil: byl to dr. Edvard Beneš, Dykovi dobře známý ze společných akcí realistické a státoprávně pokrokové mládeže v posledních předválečných letech.⁵¹⁴ Následovala několikaměsíční spolupráce obou mužů.⁵¹⁵

Nechybělo mnoho, a Masaryk a Beneš mohli s Dykem spolupracovat i v zahraničním odboji. Brzy na jaře 1915 vyzval totiž Beneš z Masarykova podnětu Dyka, aby jako schopný žurnalista odešel do exilu a zapojil se do propagačního úsilí zahraniční akce. Dyk tento návrh zprvu odmítl s poukazem na své nedostatečné jazykové schopnosti i na svou úlohu v domácí rezistenci a v národně obranné publicistice ve vlasti; místo sebe navrhl dr. Antonína Hajna a Antonína Kalinu. Ale Beneš mu oponoval s tím, že dobrý novinář znamená pro odboj více než průměrný politik, a svým dalším naléháním nakonec dosáhl změny básníkovy rozhodnutí.

⁵¹¹ Jan Semerád (1866–1926), lékař a publicista; v letech 1904–18 řídící primář nemocnice na Královských Vinohradech v Praze, redaktor Časopisu lékařů českých, zakladatel Svazu slovanských lékařů. Stoupenec státoprávně pokrokové strany, aktivní účastník domácího odboje za první světové války. Po vzniku ČSR státní tajemník v ministerstvu veřejného zdravotnictví.

⁵¹² Antonín HAJN, *Česká politika za války*, Praha 1924, s. 5.

⁵¹³ Tamtéž, s. 68–69.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 70.

⁵¹⁵ Antonín Hajn zaznamenal, jak ho v březnu 1915 navštívil Beneš v doprovodu Viktora Dyka a požádal jej o „legitimaci“ státoprávně pokrokové strany pro Masarykovu odbojovou činnost v zahraničí, kterou samozřejmě od Hajna „ústní cestou“ obratem získal. – A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 5–6.

Ač nebyl vnitřně přesvědčen o relevanci svého působení v zahraničním odboji, začal se Dyk připravovat na odchod do exilu. Dvakrát předal dr. Benešovi svoji fotografii pro falešný bulharský pas, který měl být vyhotoven ve Švýcarsku, a posléze od něho přijal tisíc korun na cestu – a tím i „závazek na kterékoli vyzvání okamžitě odejet“. S domovem se zastřeně rozloučil básní *Cesta*, pas však stále nepřicházel. V létě 1915 začali s Benešem uvažovat o plánu, podle nějž by oni dva a ještě dr. Lev Borský, každý zvlášť, přešli v Sedmihradsku hranici do tehdy neutrálního Rumunska, setkali se pak na americkém vyslanectví v Bukurešti u vyslance, Čechoameričana K. J. Vopičky, a společně pokračovali na Západ. Vzápětí bylo však Sedmihradsko prohlášeno za válečné pásmo, na všech dalších možných přechodech se zostříla kontrola hranic – a sám Beneš uprchl takřka v hodině dvanácté původně neplánovanou cestou přes Německo do Švýcarska. Viktor Dyk tak zůstal zachován pro domácí frontu, což se ukázalo jako nejšťastnější eventualita. Historie jeho neuskutečněného odchodu do zahraničí měla ovšem později svou dohru v animozitách československé politické scény dvacátých let.⁵¹⁶

Vzhledem k početnosti a vlivu jejich strany byla účast státoprávních pokrokářů v zahraničním odboji reprezentativní a nadto průkopnická. Aktivně se podíleli i na domácím odboji a byli zastoupeni v jeho ústředí, tzv. Maffii, a to prostřednictvím Antonína Hajna, jenž o tom zaznamenal: „Hned po vypuknutí války byla v Praze tři [odbojová] střediska, nepočítám-li vedení strany státoprávně pokrokové [...]; jedno začalo vyvíjeti činnost kolem prof. Masaryka, druhé kolem dra Kramáře a dra Rašína, třetí středisko bylo sokolské a hlavou jeho byl dr. Scheiner. Tato střediska s počátku se neznala navzájem a pracovala i nezávisle na sobě, ale věc sama je nakonec spojila a tlak poměrů to jen urychlil. Naše stranictví vyžadovalo, aby v tajné společnosti byla pokud možno zastoupena každá strana. Stačil mezi jejími členy jediný stisk ruky, aby bylo všechno osobní zapomenuto, a stisk ten zároveň

⁵¹⁶ V roce 1926 a 1927 se v článcích „hradních“ novinářů v Národním osvobození, spjatých s dr. Edvardem Benešem, objevily nepřímé výtky Dykovi, že v roce 1915 oslyšel Masarykovu výzvu k odchodu do zahraničí. Také Benešovy válečné paměti *Světová válka a naše revoluce*, vydané roku 1927, obsahovaly pasáž, umožňující výklad, že se Dyk zdráhal (snad z nedostatku odvahy?) odejít do exilu. Dyk nabyl přesvědčení, že jde o Benešovu zákulisní snahu zdiskreditovat aktuálního politického protivníka a kritika rafinovaným zpochybněním či umenšením jeho zásluh v odboji. Zpětně si tím vyložil i určitý chlad T. G. Masaryka vůči sobě při prvním poválečném setkání ve Vinohradském divadle. Dospěl k názoru, že Beneš již v exilu nepravdivě informoval Masaryka o okolnostech neúspěšného útěku, využívaje přitom skutečnosti, že Dyk nebyl výzvou ke své účasti v zahraničním odboji zrovna nadšen a zprvu ji z věcných důvodů odmítal. – Celý případ vyložil Viktor Dyk jednak ve svých memoárech (V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 116–133), jednak v brožurce *Ad usum pana presidenta republiky* (Viktor DYK, *Ad usum pana presidenta republiky*, druhé vydání, Praha 1929, s. 24–34), Edvard Beneš se jej stručně dotkl ve svých pamětech na dobu první světové války (Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, díl I, Praha 1927, s. 67–68 a 75), podle Dyka nepřesně, nejednoznačně, s možností dehonestujícího výkladu vůči němu. K tomu srov. Martin KUČERA, *Obrysy světa Viktora Dyka za války*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Josef Tomeš (ed.), Praha 2004, s. 82–85.

znamenal slib věrnosti a loyálnosti osobní i oddanosti pro věc. Tak se stali prvními členy Maffie Beneš, Hajn, Kramář, Rašín, Scheiner, Soukup a Šámal; tento – Šámal – byl faktickým středem, u něho pravidelně také byly porady.⁵¹⁷

Základy tohoto konspiračního centra byly položeny v prosinci 1914 po odjezdu T. G. Masaryka do exilu, jeho organizace pak dokončena v březnu 1915. Mělo koordinovat zpravodajskou a odbojovou činnost v českých zemích a udržovat kontakty a součinnost s formující se Masarykovou zahraniční akcí. Programově se orientovalo na ideu samostatného českého, respektive československého státu s pomocí a podporou mocností Dohody, tedy „velezádně“ protirakousky, protiněmecky a prodohodově, výhledově se snažilo sjednotit na této platformě většinu české politiky a čelit jejím aktivistickým tendencím a projevům. Na pražský „tajný výbor“ navazovaly odbočky v jednotlivých městech českých zemí (například v Benešově, Mladé Boleslavi, Kladně, Jindřichovu Hradci, Plzni, Pardubicích a Brně) i v samotné Vídni. Brněnská odbočka se v létě 1915 rozrostla v zemskou centrálu pro Moravu a České Slezsko v čele s Arnoštem Heinrichem. Personální vedení Maffie se postupem času proměňovalo. Opakovaně bylo postiženo rakouskou perzekucí (v roce 1915 byli zatčeni Karel Kramář, Alois Rašín, Josef Scheiner a František Soukup) a v létě 1915 i odchodem agilního Edvarda Beneše do zahraničí. Na uprázdněná místa přicházeli další politici z různých stran, mj. Bohuslav Franta, Jaroslav Kvapil, Jan Hajšman, Bedřich Štěpánek a další, vedení na podzim 1915 převzal Přemysl Šámal, jenž dále rozšířil odbojovou činnost do širokého spektra českého politického i kulturního života. Ačkoliv došlo v okruhu Maffie v prvním období války k několika vlnám zatýkání, její jádro a organizační struktury nebyly ani v nejtěžším čase válečné persekuce v letech 1915–16 postiženy policejní represí a kontinuálně zajišťovaly ilegální odbojovou činnost.

Účast státoprávně pokrokové strany v ústředí domácího odboje zprostředkoval na jaře 1915 Edvard Beneš, jenž byl ve spojení s Viktorem Dykem, věděl o kontaktech Antonína Hajna a Viktora Dyka s T. G. Masarykem na podzim 1914, o tom, že „radikální kruhy na svou pěst začaly styky s cizinou“, o Masarykově spolupráci se Sychravou ve Švýcarsku i o konspirační aktivitě strany ve vlasti. Opakovaně navštívil Antonína Hajna v jeho nakladatelství na Václavském náměstí, informoval ho o svých rezistenčních aktivitách a naopak získal zprávy od něho, a tak s ním navázal spolupráci. Koncem března 1915 pozval Hajna do schůze „tajného výboru“, ač se proti jeho účasti stavěl Karel Kramář, zdůrazňuje bezvýznamnost státoprávně pokrokové strany, a když se pak Hajn dostavil na schůzku

⁵¹⁷ A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 12–13.

„spiklenců“ do bytu Přemysla Šámala, „nemohl nežli být přijat ode všech jako jeden z nich“. Další spolupráce s Hajnem v „Maffii“ pak byla podle Benešova soudu „zcela hladká a bezvadná“.⁵¹⁸ Paralelně navázal Beneš styky s dalšími státoprávně pokrokařskými představiteli – se Lvem Borským, Ladislavem Machačem, Antonínem Kalinou.⁵¹⁹ Zároveň rozvinul užší zpravodajskou spolupráci s konspiračními strukturami této strany, řízenými Jaromírem Malým, J. K. Strakatým, Jaroslavem Kábrlem a Rudolfem Brožem.⁵²⁰

Zastoupení státoprávních pokrokařů v centru domácího odboje vyplývalo logicky z jejich programového zaměření, deklarovaného již v předválečných letech, kdy mnozí z jejich válečných odbojových souputníků uskutečňovali linii pozitivní politiky. Echo předválečných článků Lva Borského, jež namnoze tehdy byly hlasem „volavého na poušti“, ožilo nyní v informační brožuře o české otázce a českém odboji, kterou týž autor napsal v březnu 1915 z pověření Maffie pro politickou reprezentaci i veřejnost dohodových mocností a v jejímž závěru čteme charakteristické věty: „Trojdohoda může bez veškerých obětí, pouhým svým diktátem při sjednávání míru vytvořiti si spojení o jednom milionu vojáků proti Německu tím, že znovu zbuduje starý a slavný, kdysi neodvislý stát český. [...] Z této číslice milion spojenců plyne železnou logikou axiom, v jehož znamení doufáme býti spaseni, axiom: Český stát jest zájmem Trojdohody, a proto zbudován býti musí!“⁵²¹

Státoprávně pokroková strana ovšem udržovala kontakty i s legální českou stranicko-politickou scénou, která zde existovala i v mimořádných válečných poměrech, v situaci suspenze ústavnosti a rozpuštění parlamentu. Představitelé tehdejších českých politických stran se každý měsíc scházeli na neoficiálních poradách, konaných většinou v prostorách sekretariátu agrární strany u Antonína Švehly. Účastnili se jich zpravidla za agrárníky Antonín Švehla, František Udržal a Adolf Prokůpek, za mladočechy Karel Kramář, Alois Rašín, po jejich uvěznění J. G. Maštálka a Z. V. Tobolka, za staročechy Karel Mattuš, za sociální demokraty Alfred Meissner, František Soukup a Bohumír Šmeral, za realisty Přemysl Šámal, případně i František Drtina a za státoprávní pokrokaře Antonín Kalina a Karel

⁵¹⁸ Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, Praha 1935, s. 44. Srov. M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, I, s. 336.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 45.

⁵²⁰ Tamtéž, s. 49. – Na počátku roku 1915 jednal opakovaně Edvard Beneš s Jaromírem Malým v pražské Pařížské kavárně o spojení obou rezistenčních aktivit s tím, že „není účelné dělat dvojí akci“. Antonín RAUTENKRANZ, *Kus českého odboje*, Nové Čechy. Pokroková revue, 10, 1927, s. 105–106.

⁵²¹ O napsání brožury požádal dr. Borského, jenž byl v té době již povolán jako záložní důstojník do rakousko-uherské armády a dlel v kasárnách v Kutné Hoře, poslanec Antonín Kalina. Borský ji napsal za čtyři dny a rukopis předal dr. Janu Heidlerovi, ten jej doručil z Kutné Hory do Prahy a odevzdal představitelům Maffie, kteří jej jednomyslně schválili a v létě 1915 zaslali T. G. Masarykovi do Švýcar. Text však nebyl nikdy vytištěn a propagandisticky využit. Jeho opis se zachoval v archivu zahraničního odboje a posléze byl vydán pod titulem *Leták Dohodě* v rámci výboru z Borského předválečné a válečné publicistiky: Lev BORSKÝ, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924, s. 103–120 (uvedený citát na straně 119–120).

Stanislav Sokol. V této společnosti se setkávali stoupcí české samostatnosti a přímo účastníci odboje s prorakouskými aktivisty a kunktátorskými zastánci tzv. politiky dvojího želízka. Reprezentanti protirakouského tábora, k nimž na prvním místě patřili státoprávní pokrokaři, musili zde čelit snahám aktivistů, přímo či nepřímo desavuuujícím československý zahraniční odboj.⁵²²

Aktivismus, navazující na předválečnou pozitivní politiku a představující protipól odboje, měl v různé míře své zastánce prakticky ve všech tehdejších českých politických stranách. V zásadě nebyl v rozporu s českým vlastenectvím a státoprávními požadavky, pouze na rozdíl od odboje, spojujícího osud českého národně osvobozovacího zápasu s nadějí na vítězství Dohody, akcentoval obavy z neblahých důsledků negativistického a přímo rezistenčního postoje české politiky v mimořádných válečných poměrech a zejména v případě konečného vítězství ústředních mocností ve světové válce. Vstřícným, loajálním přístupem k dynastii a vládě chtěl v nejisté době zachránit před válkou dosažené pozice českého národa a pojistit jeho poválečné perspektivy v rámci trávající a případně posílené rakousko-uherské říše. Naopak stoupcí odboje dospěli k závěru, že ani sebeloajálnější postoj českého národa nebude v případě rakousko-uherského vítězství ze strany Vídně pozitivně oceněn a že toto vítězství, posilivší pozici rakouských Němců, bude mít pro Čechy v každém případě katastrofální důsledky. Upozorňovali, že otevřená aktivistická vystoupení české politické reprezentace by oslabila a problematizovala postavení českého zahraničního odboje a snižovala šance jeho úspěchu. Zvláštní obavy pak vyvolávaly aktivistické soustředovací tendence v oficiálním českém stranickém táboře, představující – řečeno s Viktorem Dykem – „nebezpečí, že dojde k utvoření rakušácké strany národní, jež by učinila jménem celého národa projev pro Rakousko a dynastii, – anebo že bude vynucen společný projev českých stran nátlakem stran z přesvědčení rakušáckých a zaleknutím zástupců stran neupřímně rakušáckých anebo vyloženě nerakušáckých.“⁵²³

Když z aktivistických řad vzešel na podzim 1915 návrh na sloučení dosavadních českých městských stran v nově konstituované národní straně s prorakousky loajalistickým programem, narazil v první řadě na odmítavé stanovisko státoprávně pokrokové strany. Na výše uvedených mezistranických poradách je 8. prosince 1915 tlumočil Karel Stanislav Sokol: „Nemohou-li naši zástupci za hranicemi žádati od nás veřejné přihlášení se k nim, mohou právem čekati od nás aspoň mlčení. Ani nelze utvořiti stranu s takovýmto programem

⁵²² Srov.: A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 16; Z. V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, Praha 2008, s. 116 a 132.

⁵²³ V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 233.

za procesu Kramářova, aby toho nebylo proti němu využito, že se teprve po jeho uvěznění stává v českém národě možnou rakouská strana.⁵²⁴ V návaznosti na toto prohlášení se proti ideji nové strany postavili i zástupci realistů František Drtina a Přemysl Šámal. Sokolův návrh, aby se bez programu utvořil společný koordinační výbor městských stran, byl zamítnut.⁵²⁵ Výzva k ustavení nové strany vyšla pak v českém tisku 1. ledna 1916 bez podpisu představitelů státoprávně pokrokové a realistické strany.

Jednání o nové straně pokračovala v roce 1916, přičemž státoprávní pokrokáři volili retardační taktiku: jejich zástupce K. S. Sokol se buď s omluvou porad neúčastnil, nebo se meritorně nevyjádřil a vyžádal si čas, aby se mohl poradit s dalšími členy vedení své strany.⁵²⁶ Počátkem dubna 1916 byl Antonín Hajn válečným vedením své strany pověřen, aby navštívil Karla Mattuše a jménem státoprávních pokrokářů odmítl návrh aktivistického programu proponované strany: „Návrh ten bije novou dobu ve tvář a podrývá českým pracovníkům za hranicemi půdu pod nohama. Dříve byli dva činitelé, k nimž musila přihlížeti česká politika: panovník a vláda; dnes k nim přistoupil ještě činitel třetí: zahraniční, to je Dohoda, u níž se jeví smysl pro českou otázku, i nemůže česká politika vytyčovati programy a taktiku beze zřetele k ní.“ Mattuš reagoval příznačně pro tu část české politické reprezentace, jež byla zejména po rakousko-uherském průlom u Gorlice zachvácená pesimismem: „Dnes je věc s národní stranou již v takovém stadiu, že nelze jinak, než přijmout to, co jest již hotovo a jak je to hotovo. Dnes strany, které se nezúčastní, vystaveny jsou nebezpečí persekuce. To se týká i Vaší strany, pane doktore, a zrovna takřka hned na Příkopech budete moci býti zatčen...“ A Hajn mu ostře, byť s dobovou kurtoasií, odpověděl: „Pak to byla chyba, pane vrchní řediteli, lehkomyšlnost nebo zlomyšlnost, že k takovému dílu byla vyzvána i naše strana.“⁵²⁷

Plán národní strany byl nakonec, jako mnohé jiné, založen ad acta. Na podzim 1916 na něj však navázala idea nadstranického orgánu, koordinujícího českou politiku v otázkách celonárodního významu, – Národního výboru – a s ním provázaného společného orgánu všech českých poslanců na říšské radě – Českého svazu. Iniciátor akce Antonín Švehla předložil 17. listopadu 1916 programové prohlášení Národního výboru i Antonínu Hajnovi, jenž je vzápětí pro jeho rojalistický a aktivistický tón odmítl. Ještě téhož dne večer sešel se Hajn v restauraci tehdejšího nádraží Františka Josefa (dnešního Wilsonova-Hlavního) k jednání s ostatními členy vedení státoprávně pokrokové strany, totiž Antonínem Kalinou, K. S.

⁵²⁴ A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 16–17.

⁵²⁵ Z. V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, s. 132.

⁵²⁶ Srov. tamtéž, s. 141, 149, 151.

⁵²⁷ A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 17–18. – Hajn uvedený rozhovor, jehož obsah a průběh si hned po jeho skončení zaznamenal, po letech označil jako pro onu dobu „charakteristickou episodku“. Záznam se zachoval v Hajnově pozůstalosti: ANM, f. Antonín Hajn, k. 128, sl. 3620.

Sokolem, Viktorem Dykem a Josefem Škábou. Společně posoudili myšlenku a program Národního výboru i rizika plynoucí pro stranu z jejich odmítnutí a jednomyslně se shodli, že se k Národnímu výboru nepřipojí. Jejich rozhodnutí následovali pak i realisté, takže pod provoláním o ustavení Národního výboru chyběly podpisy zástupců dvou sice malých, ale minimálně v předválečném českém politickém životě dobře viditelných českých stran.

Z hlediska dlouhodobé a v podstatě neměnné politické linie své strany oceňovali Hajn i jeho druhové na Švehlově iniciativě kolem vzniku Národního výboru tendenci přenést těžiště české politiky do Prahy. Zásadně souhlasili i s myšlenkou koordinace českých národně politických snah za války jedním ústředím, ale nemohli přistoupit na jeho deklarovanou programovou platformu, byť motivovanou reflexí nepříliš optimistické reality a sebezáštitnými ohledy.⁵²⁸

Proti ideovému zaměření Národního výboru a Českého svazu pak ústně protestoval poslanec Antonín Kalina u Antonína Švehly i u Adolfa Stránského. Zároveň jim oznámil, že státoprávně pokrokařští poslanci nepřistoupí k Českému svazu a současně vystoupí z Klubu neodvislých poslanců, jehož byl Stránský, podílející se na vzniku obou výše zmíněných národních orgánů, místopředsedou.⁵²⁹

V době, kdy se stranické vedení usneslo neparticipovat na Národním výboru a Českém svazu, ale bez souvislosti s tímto rozhodnutím, byla strana postižena persekucí v souvislosti s tzv. Štěpánkovou aférou. Člen předsednictva strany dr. Vítězslav Štěpánek působil, jak výše vzpomenu, od prosince 1914 v exilu a aktivně se účastnil zahraničního odboje, nejprve ve Švýcarsku, poté v Rusku. Prostřednictvím svého otce, profesora Karla Štěpánka, udržoval spojení s domovem. Na podzim 1916 se policie na základě udání zmocnila archivu profesora Štěpánka a zjistila jeho kontakty se synem a zahraničním odbojem, ale i s odbojem domácím. Během listopadu 1916 došlo k zatčení řady státoprávně pokrokařských odbojových činitelů z okruhu vinohradské organizace strany, mezi nimi též Viktora Dyka.⁵³⁰ O něco později, v únoru 1917, dopadla persekuce i na Antonína Hajna, jenž byl poněkud mírněji postižen pouze konfinací v rodné východočeské Solnici.

Na tomto místě je třeba se blíže zastavit u politické role Viktora Dyka v prvních třech válečných letech, o níž jsme se již průběžně zmínili na předcházejících stránkách. Jeho tehdejší činnost byla opravdu mnohostranná, přesahovala stranický rámec a nabývala různých

⁵²⁸ Blíže k tomu viz: A. HAJN, *Česká politika za války*, s. 18–19; V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 200–201.

⁵²⁹ Srov. Z. V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, s. 221.

⁵³⁰ Dále zatčeni byli mj. redaktor J. K. Strakatý, Václav Moora, Prokop Kroupa... – V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 199–203.

konspirativních i legálních forem. Zcela mimořádně a jedinečně se projevila na liše kulturní resistance.⁵³¹ Dyk totiž dokázal využít prostoru, který pro národně obrannou a přímo odbojnou agitaci – vzdor přísné válečné cenzuře – poskytoval český tisk včetně zdánlivě nepolitických kulturních časopisů, a uveřejňoval zde početné jinotajné úvahy, fejetony, povídky a básně, skrytě pranýřující či zesměšňující oficiální kruhy monarchie i loajální aktivismus nemalé části české politické reprezentace a českého národa vůbec. Po zastavení státoprávně pokrokového deníku *Samostatnost* v září 1914, své dosavadní kmenové publikační tribuny, začal publikovat v dalších českých listech, mimo jiné i v realistickém *Čase* a především v brněnských *Lidových novinách*, spjatých s moravskou stranou lidovo-pokrokovou, spřízněnou se státoprávními pokrokáři, a řízených Arnoštem Heinrichem, předním organizátorem odboje na Moravě. Z literární revue *Lumír*, kterou od roku 1907 spolu s Hanušem Jelínkem redigoval, učinil prostředek intelektuální rezistence; vedle řady básní s aktuální symbolikou tu mimo jiné postupně otiskl svou obsáhlou studii o Victoru Hugovi a jeho díle, pojatou jako zastřený protest proti monarchii, samovládě i válce,⁵³² ale také studie Edvarda Beneše *Válka a kultura*.⁵³³ Ve spolupráci s přítelem Jelínkem dokázal „umně balancovat na samém pokraji legality [...] a obměňovat a radikalizovat obsah měsíčníku podle měnící se situace.“⁵³⁴

Nejvíce ovšem působily jeho básně, napsané pod dojmem válečné atmosféry a vycházející v denním tisku a v časopisech; jejich metafory oslovovaly většinu národa a zároveň nebyly jasné cenzorům. Posléze byly shrnuty do čtyř básnických sbírek tvořících tzv. *Válečnou tetralogii*, z nichž *Lehké a těžké kroky* (1915) a *Anebo* (1918) vyšly ještě během války, *Okno* (1921) a *Poslední rok* (1922) až v prvních poválečných letech. Dykovu autorství se přitom připisuje i autorství různých „šeptandou“ šířených válečných popěveků a vtipů, jak o tom svědčí jeden z blízkých básnických přátel a odbojových spolupracovníků, redaktor Jan Hajšman, podávaje hutnou sumární charakteristiku tehdejších Dykových aktivit, v nichž se protínalo jeho umělecké, politické i lidské já: „Všecky konventikly, schůzky, kroužky znal a

⁵³¹ O Dykově odbojové činnosti za první světové války viz souhrnně: Martin KUČERA, *Obrysy světa Viktora Dyka za války*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Josef Tomeš (ed.), Praha 2004, s. 71–89; Josef TOMEŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*, Praha 2009, s. 53–60.

⁵³² V závěru studie Dyk píše: „Je a zůstane zásluhou Hugovou, že snažil se udržeti plamen, rozžatý velkou revolucí, neboť běda národu, v kterém není svatého plamene, národu tupě se klanícimu skutečností...“ Viktor DYK, *Básník a politika. K veřejné činnosti Viktora Huga*, *Lumír*, 42, 1914, s. 526.

⁵³³ Edvard BENEŠ, *Válka a kultura. Studie z filosofie a sociologie války*, *Lumír*, 43, 1915, č. 5, s. 219–230, č. 6, s. 262–274. Vzhledem k dobové situaci českého národa lze závěr studie považovat za aktuální poselství: „Válka, násilí, revoluce je oprávněná a spravedlivá – a nejen to, naopak daleko více: je povinností každého tehdy, sahá-li se opravdu na duševní i hmotnou kulturu jeho národa.“ (Tamtéž, s. 274.)

⁵³⁴ M. KUČERA, *Obrysy světa Viktora Dyka za války*, s. 76.

prošel, všude popouzel, štvál, rýpal, šířil sarkasmus, nedůvěru a zase pevnou víru, shledával zprávy a šířil vtipy, výsměšky, jeden ožehavější než druhý. [...] Dyk-básník, Dyk-novinář, Dyk-glosátor denního života, politik a všecko všudy slilo se v jednoho jediného Dyka-odbojníka.⁵³⁵

Smysl Dykovy válečné tvorby dlouho unikal cenzuře. Teprve alegorická próza *Tajemná dobrodružství Alexeje Iványče Kozulinova*, zdánlivě satira na ruské, ve skutečnosti však na rakouské poměry, otiskovaná od 1. června do 21. září 1915 na pokračování v Lidových novinách, upoutala pozornost rakousko-uherské vojenské justice, do jejíž působnosti patřily za války i politické delikty civilistů. Dyk zde ve formě parodie na ruský klasický román karikoval některé jevy a protagonisty soudobé české politické reality (mj. Bohumíra Šmerala), ale také řádění vojensko-policejní perzekuce na počátku války, přičemž průhledně narážel třeba na zatčení dr. Karla Kramáře nebo na represe proti obecnímu zastupitelstvu západočeského města Radnice. Vydávání prózy bylo zakázáno, Lidové noviny na týden pro výstrahu zastaveny a autor byl téměř rok vyšetřován. Konečně na podzim 1916 bylo proti němu (jakož i proti šéfredктору a vydavateli listu) zahájeno soudní řízení, vynesení rozsudku však bylo odloženo na neurčito, protože Dyk byl mezitím 20. listopadu 1916 zatčen v souvislosti se státoprávně pokrokářskými odbojovými aktivitami, odhalenými zčásti během Štěpánkovy aféry .

Z pražského garnizónního vězení byl posléze převezen do vídeňské vojenské věznice, kde strávil skoro půl roku. I v žaláři psal příspěvky do Lumíra a snažil se jej na dálku redigovat, udržoval korespondenci, překládal francouzskou poezii a samozřejmě psal vlastní verše, obsažené později ve sbírce Okno. Právě zde v dubnu 1917 vytvořil svou pravděpodobně nejznámější báseň *Země mluví*, kterou reagoval na situaci před zasedáním říšské rady, svolané poprvé od počátku války, a naléhal na české poslance, aby v historicky rozhodujících okamžicích nezapomněli na svou odpovědnost vůči národu a na parlamentní půdě bojovali nekompromisně za jeho sebeurčení. Intence básně souzněla s intencí v téže době připraveného *Manifestu českých spisovatelů*, který Dyk rovněž podepsal⁵³⁶:

Neoslyš slova varující,

Neprodej úděl za čochovici.

Třeba mne opustíš,

⁵³⁵ Jan HAJŠMAN, *Viktor Dyk v domácím odboji*, Praha 1931, s. 6.

⁵³⁶ Text manifestu doručil Dykovi do vězení jeho starší bratr Ludvík. Po jeho přečtení Viktor Dyk poslal bratrovým prostřednictvím organizátoru akce Jaroslavu Kvapilovi lístek, v němž se přihlásil k signatářům prohlášení.

Nezahynu.

Ale víš, kolik sem přijde stínů?

Kolikrát pěst bude potomek zatínat,

a syn tvůj kolikrát tě bude proklínat?

Na jaře 1917 nastává přelom v průběhu světové války, ve vnitřním vývoji v Rakousko-Uhersku i v souřadnicích českého odboje. Válečnou konstelaci zásadně změnila ruská únorová revoluce a posléze dubnový vstup Spojených států amerických do války. Ohlas pádu carské monarchie a vítězství demokratické revoluce v Rusku výrazně ovlivnil vnitřní poměry v rakousko-uherské říši, kde byla po nástupu nového císaře Karla podstatně zmírněna politická persekuce, ukončena faktická vojensko-byrokratická diktatura, obnovena ústavnost a parlamentarismus, přislíbena amnestie pro politické vězně a rýsovaly se možnosti reforem říše včetně přeměn státoprávních a řešení národnostní otázky. S celkovým „uvolněním“ a renesancí politického života v monarchii, byť stále v mimořádných válečných podmínkách, se proměnila i situace domácího odboje: značná část jeho dosavadních aktivit se mohla nyní realizovat na legálním fóru a odbojová organizační síť Maffie začala prolínat se strukturami v národně osvobozovacím zápase angažovaných politických stran.

Během prvních let světové války narůstalo odcizení mezi radikalizující se českou veřejností a oportunními postoji větší části její parlamentní reprezentace, jež se projevil ještě v prohlášení Českého svazu z 31. ledna 1917, odmítajícím propozice Dohody o „osvobození Čechů z cizí nadvlády“ jako insinuace a deklarujícím, že „národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti a v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje“. Když byla 26. dubna 1917 poprvé od vypuknutí války svolána na 30. května 1917 říšská rada, vyvstaly oprávněné obavy širokých vrstev české společnosti – od intelektuálních kruhů po značnou část dělnictva – z chování a postupu českých poslanců na parlamentní půdě. Tyto obavy jasně a veřejně vyjádřil manifest českých spisovatelů, novinářů a vědců, adresovaný „veškerému českému poselstvu na radě říšské“,⁵³⁷ který byl 9. května 1917 předán v Praze předsedovi Českého svazu poslanci Františku Staňkovi a ve dnech 18. až 24. května postupně publikován ve všech českých denících.⁵³⁸

⁵³⁷ Prohlášení bylo otištěno a v dobovém tisku uváděno pod titulem „Projev českých spisovatelů“, později však vstoupilo do historické literatury i encyklopedií jako „Manifest českých spisovatelů“.

⁵³⁸ K historii vzniku a ohlasu manifestu srov.: Jan HEIDLER, *1917. Projevy českých spisovatelů*, Praha 1921; Jaroslav KVAPIL, *Projev českých spisovatelů r. 1917*, Praha 1924.

Manifest se v úvodu odvolával na právo i povinnost české kulturní obce promluvit za národ, jenž sám promluvit nemůže. Požadoval, aby byly obnoveny předpoklady konstitučního života, odstraněna cenzura, vyhlášena amnestie pro všechny politické vězně, zabezpečena imunita poslanců a jejich projevů. Konstatoval, že otevřením parlamentu končí „národní mlčení“ a nastává historický okamžik, kdy poslanci jako mluvčí národa musí před celou říší i celou Evropou rozvinout a hájit program svého národa vyplývající z jeho dějin. V závěru pak poslance otevřeně a striktně vyzýval: „Nedovedete-li učiniti zadost všemu, čeho národ po Vás žádá a Vám ukládá, vzdejte se raději svých mandátů, prve než na říšskou radu vejdete, a dovolte se k své nejvyšší instanci: k svému národu.“⁵³⁹

Česká veřejnost přijala manifest se spontánním ohlasem, většina poslanců se však k němu stavěla rezervovaně i nevraživě. O jeho přípravě pravděpodobně věděli jen dva tehdejší čeští poslanci: mladočech Bohuslav Franta a státoprávní pokrokář Antonín Kalina (jeho stranický druh, poslanec Václav Prunar, byl na počátku války protiprávně odveden do armády a ještě v květnu 1917 dlel na frontě). Spiritus agens celé akce Jaroslav Kvapil udržoval styky s Kalinou i s Antonínem Hajnem a text prohlášení s nimi konzultoval.⁵⁴⁰ Spolu s Antonínem Hajnem pak koncipoval úvodní pasus druhého odstavce manifestu, zdůrazňující příznačnou „státoprávníkou“ dikcí prioritní kompetenci českého sněmu pro řešení českých národních a státních záležitostí:

„Co nejdříve sejde se říšská rada a politickému zastupitelstvu českého národa naskytne se poprvé za války příležitost, aby z její tribuny projevilo všechno, co se dosud projevit nemohlo ani tiskem, ani jiným veřejným způsobem. Želíme arci, že tribunou touto nebude staroslavny sněm království českého, a výslovně prohlašujeme, že *pouze sněm tohoto království* pokládáme za nejpovolanější shromáždění, kde by se mělo o přáních a potřebách našeho národa rokovati. Ale sněmu českého tou dobou bohužel není, jediným svobodným forem českých poslanců může býti prozatím jen říšská rada ve Vídni.“⁵⁴¹

O chystaném „projevu spisovatelů“ bylo informováno i užší vedení státoprávně pokrokové strany a nadšeně jej přivítalo; jeho text ostatně souzněl s dlouhodobou programovou linií strany. Zároveň na něj navázalo vlastní samostatnou aktivitou.⁵⁴²

⁵³⁹ Citováno podle souboru statí a dokumentů *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, Antonín Hajn (ed.), Praha 1918, s. 35.

⁵⁴⁰ Tyto vazby a spolupráci potvrzují nezávisle na sobě Jaroslav Kvapil a Jaromír Malý: Jaroslav KVAPIL, *Projev českých spisovatelů r. 1917*, Praha 1924, s. 8 a 14; Jaromír MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, Nové Čechy. Pokroková revue, 10, 1927, s. 325 a 334–335.

⁵⁴¹ *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, s. 33.

⁵⁴² Podrobné vyličení viz: J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 332–348

Po poradě s ostatními vedoucími představiteli své strany dospěl Kalina k závěru, že nastal pravý čas, aby oficiální česká politická reprezentace učinila nekompromisní projev, adresovaný nejen domovu, ale nepřímě i (z hlediska monarchie nepřátelské) cizině. Dne 10. května 1917 se obrátil na Český svaz, jehož nebyl členem, dopisem, předkládajícím „návrh pilného projevu v otázce na ten čas nejpilnější a nejnutnější: českého sněmu“ a vyzývajícím, aby „ve chvíli, kdy se slibuje obnovení konstitučního života, promluvil český národ svými zástupci, aktivními poslanci, a žádal pevně, neohroženě obnovu ústavního života doma“.⁵⁴³

Přiložený návrh kýženého projevu připomínal souvislost české otázky s mezinárodní politikou a zdůrazňoval skutečnost, že národ se nyní nachází ve válkou vytvořené „příznivé situaci pro velkou státoprávní politiku“ a očekává, že jeho političtí vůdcové této situace plně využijí a v okamžiku obnovení ústavního života zahájí „vážný a neohrožený boj za uskutečnění státního práva národa českoslovanského“.⁵⁴⁴ Za jediné právní forum pro tento boj však považuje toho času uzavřený sněm Českého království: „Jen z *našeho sněmu*, který, ač zkomolený, představuje nepřetržitost minulosti země, života a práce národa našeho, smějí nyní jeho političtí zástupci vyjít do největšího ústavního a politického zápasu za idey sebeurčení suverénního českého národa a demokratisaci veřejného života naší vlasti – za myšlenky, jež právě vítězně postupují světem.“⁵⁴⁵

Kalinův návrh, publikovaný 17. května 1917 v týdeníku *Národ*,⁵⁴⁶ stejně jako výše citovaná pasáž manifestu spisovatelů, byl plně v souladu s tradičním státoprávně pokrokařským odmítáním říšské rady, tolerované pouze jako nutné zlo, v lecčems znělechem předválečného *Manifestu k Evropě* a kriticky se vymezoval proti linii Českého svazu, počítající stále ještě s rámcem Rakousko-Uherska. Ale především chtěl manifestovat vůli národa k úplné samostatnosti a „podat ruku“ československému zahraničnímu odboji a dohodovým mocnostem. Podle něj měli Češi bojovat za svůj samostatný a demokratický stát demokratický na své domovské půdě, bez Vídně, ale s mezinárodní podporou jejích nepřátel.

Český svaz se k návrhu postavil odmítavě. Realisticky refleктоval možnosti říšské rady, po dlouhé době znovu obnovující svou činnost, a ilusornost obnovy českého sněmu, rozpuštěného již rok před počátkem války a dlouho předtím paralyzovaného obstrukcí. Pragmaticky pak hájil zájem svých členů, říšských poslanců, kteří si nepřáli likvidaci svých

⁵⁴³ Úplný text Kalinova dopisu i přiloženého návrhu státoprávního prohlášení viz: Zdeněk V. TOBOLKA, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května r. 1917*, *Naše revoluce*, 2, 1924, svazek 2–4, s. 171–173.

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 172.

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 172–173.

⁵⁴⁶ *Národ*, 1, 1917, č. 7, 17. 5. 1917, s. 152.

pozic a své politické role a v rozporu s Kalinovým naléháním neusilovali o nové volby – ostatně ji v červnu 1917 si odhlasovali prodloužení svých mandátů.

Vedení státoprávně pokrokové strany poté zvažovalo, jak se mají její poslanci (v případě, že by Václav Prunar nebyl uvolněn z armády, pouze jeden poslanec, tj. Antonín Kalina) zachovat při zahájení říšské rady. Očekávalo se, že v přelomové historické chvíli zazní ve sněmovně státoprávní prohlášení Českého svazu, a začaly se objevovat různé jeho návrhy.⁵⁴⁷ Avšak se žádným z nich se nemohli státoprávní pokrokáři bez újmy své integrity ztotožnit a Kalinovy snahy dohodnout se s Českým svazem na obapolně přijatelném společném prohlášení neměly úspěchu. A tak se Kalina se souhlasem svých spolustraníků rozhodl, že 30. května 1917 vystoupí v poslanecké sněmovně za sebe i za poslance Prunara (ať již přítomného či nepřítomného) se samostatným státoprávním prohlášením, vyjadřujícím stanovisko jeho strany.

Na textu prohlášení se vedle Kaliny samotného podíleli právníci Ladislav Machač a Bedřich Štěpánek, historik Jaroslav Werstadt a novinář Jaromír Malý. Panovala mezi nimi shoda o tendenci a obsahu prohlášení: mělo být koncipováno s ohledem na domácí veřejnost i na rozhodující kruhy dohodových mocností, odmítnout odpovědnost českého národa za válku, odsoudit válečnou persekuci v Rakousko-Uhersku, přivítat demokratické změny v Evropě, podnícené ruskou únorovou revolucí, proklamovat boj za samostatný český stát rozšířený o Slováky a jejich území, ale také formulovat české státoprávní stanovisko v otázce následnictví císaře Karla, jakkoliv už s pokračováním monarchie a dynastie nepočítala. Projev měl být koncinný, jasný, úderný, svou stylizací i deklamací strhující pozornost parlamentního auditoria a vyvolavší ohlas doma i v zahraničí. Počítalo se i s tím, že projev bude ze strany německých poslanců rušen, že vyvolá bezprostřední útoky proti poslanci Kalinovi, případně jeho následnou perzekuci a vzápětí persekuci celé strany, které by ovšem mohlo být využito ve prospěch odboje. Zároveň s textem projevu vzniklo i podrobné písemné memorandum ke státoprávnímu a politickému vývoji posledních tří let, určené ministerskému předsedovi hraběti Jindřichu Karlu Clam-Martinicovi a posléze mu poslancem Kalinou předané.

Jak se rodil text Kalinova parlamentního projevu, podrobně zachytil jeho spoluautor Jaromír Malý.⁵⁴⁸ Nejprve vznikla nezávisle na sobě dvojí verze – Machačova a Werstadtova. Doktor Machač napsal svůj koncept za hodinu ve své advokátní kanceláři na Václavském náměstí. Potom spolu s Jaromírem Malým, který mezitím vyzdvihl koncept Werstadtův,

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 174–187.

⁵⁴⁸ J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 340–342.

odešel do karlínského bytu historika Jana Heidlera, kde je očekávali poslanec Kalina, Jan Heidler a Emil Franke. Machač zde přečetl svůj návrh, Malý zas návrh nepřítomného Werstadta a všichni přítomní se shodli, že se oba koncepty vhodně doplňují. Konečný text pak po dílčích připomínkách stylizoval Jaromír Malý. Na přání Antonína Kaliny, odjíždějícího do Blatné, odnesl pak hotový text ke schválení Karlu Stanislavu Sokolovi do jeho bytu a večer téhož dne jej v kavárně Zlatá husa předložil agrárnímu poslanci Karlu Práškoví, o němž se soudilo, že by se mohl k prohlášení připojit. Prášek doporučil, že by prohlášení mělo obsahovat ještě „něco citově agitačního“ o obětech války, a Malý promptně sdělil jeho návrh všem zúčastněným, v první řadě poslanci Kalinovi do Blatné...

Těsně před zahájením říšské rady byl některým českým poslancům i předsednictvu Českého svazu dodán anonymní návrh státoprávního prohlášení, vyznačující se ostrým, rozhodným tónem, otevřeně se hlásícím k československému zahraničnímu odboji a prolamující požadavek sloučení „národa čechoslováckého“ v jediný, nedílný celek „suverénního státu čechoslováckého“.⁵⁴⁹ Text s největší pravděpodobností pocházel z pera stoupence státoprávně pokrokové strany dr. Bedřicha Štěpánka. Pro Český svaz byl ve svém celku i v jednotlivých částech nepřijatelný, naopak Antonín Kalina z něj na poslední chvíli převzal některé pasáže do svého již hotového projevu. Přitom věnoval značnou péči formální, stylistické stránce prohlášení, a to jak v její české, tak německé mutaci, neboť mělo být proneseno česky i německy a v německé verzi zařazeno do sněmovního stenografického protokolu a imunizováno. Proto požádal o německý překlad vynikajícího překladatele Emila Saudka, působícího ve Vídni a proslulého svými překlady české poezie do němčiny, aby v německé verzi náležitě vynikly všechny nosné slovní obraty a nuance prohlášení. Saudek, žádosti obratem vyhověl a svého úkolu se zhostil tradičně excelentně.⁵⁵⁰

Paralelně vznikalo obdobné prohlášení Českého svazu. Jednání o jeho textu probíhala od 11. do 29. května 1917. V ostrých diskusích se zde střetl historickostátoprávní přístup většiny zúčastněných stran s přirozenoprávním přístupem sociálních demokratů, přičemž jen minimálně byl reflektován manifest českých spisovatelů a zcela ignorován návrh Kalinův, zaslaný Českému svazu 10. května. Objevila se řada konceptů, jež s výjimkou jediného počítala explicitně s trváním monarchie, s habsburskou dynastií, ale také s dalekosáhlou revizí předlitavské ústavy.⁵⁵¹ Nakonec byl 27. května v Praze a 29. května ve Vídni přijat zcela nový

⁵⁴⁹ Jeho text viz: Zdeněk V. TOBOLKA, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května r. 1917*, Naše revoluce, 2, 1924, svazek 2–4, s. 184–187.

⁵⁵⁰ Blíže o tom: J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917*, s. 347–348.

⁵⁵¹ Texty jednotlivých konceptů prohlášení viz: Z. V. TOBOLKA, *Státoprávní prohlášení*, s. 173–187; návrhy ústavních změn tamtéž, s. 190 sq.

text navržený Antonínem Švehlou, s vycházející ještě z danosti rakousko-uherské monarchie a habsburské dynastie, ale požadující federalizaci dosavadního mocnářství a v jejím rámci vytvoření samostatného českého státu, rozšířeného o Slovensko, tedy spojení Čechů a Slováků v jednom státoprávním celku:

„Poselstvo českého národa jest naplněno hlubokým přesvědčením, že [...] v zájmu celé říše a dynastie je bezpodmínečně potřebno přetvořiti mocnářství habsbursko-lotrinské ve spolkový stát svobodných a rovnoprávných národních států. Opírajíce se proto v této dějinné chvíli o přirozené právo národů na sebeurčení a svobodný stát, o právo, jež nadto jest ještě u nás posíleno nezadatelnými právy historickými, státními akty plně uznanými, budeme se v čele svého lidu domáhati spojení všech kmenů československého národa demokratický český stát, při čemž nelze opomenouti onoho kmene českoslovanského, který žije v souvislém celku s historickou vlastí českou.“⁵⁵²

V souvislosti se svoláním poslanecké sněmovny vyvstala také otázka volby jejího předsedy. Nejsilnější sněmovní klub, německý nacionální poslanecký svaz, nominoval na tuto funkci předsedu Schulvereinu dr. Gustava Grosse a o podporu svého kandidáta se ucházel nejen u Českého svazu, ale i u Kaliny coby jednatele Sdružení neodvislých pokrokových poslanců z Čech a Moravy, jehož členy po odchodu T. G. Masaryka do exilu a vstupu Adolfa Stránského do Českého svazu zůstali jen Kalina a Prunar. Na rozdíl od vedení Českého svazu Kalina tohoto kandidáta nepodpořil a v delším dopise vyložil, proč bude hlasovat proti Grossově volbě. Přitom si neodpustil poznámku, že početní dominance německonacionálního svazu je důsledkem volební geometrie a věznění řady českých poslanců.⁵⁵³

Konečně ve středu 30. května 1917 bylo po tříleté přestávce zahájeno zasedání poslanecké sněmovny říšské rady. Účastnili se jej poslanci zvolení v parlamentních volbách roku 1911 s výjimkou těch, kteří byli od začátku války uvězněni, ať už odsouzených rakouskou vojenskou justicí nebo dosud držených ve vyšetřovací vazbě, a samozřejmě politických emigrantů. Teprve na poslední chvíli se do zasedací síně dostavili poslanci-vojáci, propuštění z armády, mezi nimi státoprávně pokrokářský poslanec Václav Prunar, jenž vzápětí po svém příchodu podepsal svůj souhlas s připraveným Kalinovým prohlášením. Když pak nově zvolený předseda sněmovny dr. Gross pronášel svůj úvodní projev a zmínil se

⁵⁵² Celý text prohlášení viz: Z. V. TOBOLKA, *Státoprávní prohlášení*, s. 183.

⁵⁵³ J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 339–340.

v něm o obnově ústavního života, ozval se proti němu z poslaneckých řad výkřik Antonína Kaliny: „Wir haben keine Verfassung!“⁵⁵⁴

Poté následovala státoprávní prohlášení jednotlivých národních delegací. Jako první z nich zaznělo prohlášení Českého svazu, pronesené jeho předsedou Františkem Staňkem, po něm projev jihoslovanské parlamentní reprezentace v Předlitavsku, přednesený slovinským poslancem Antonem Korošcem. Jako třetí vystoupil poslanec Kalina a jménem svým i jménem poslance Prunara pronesl „povýšeným, všecku sílu sbírajícím hlasem, jemuž bylo již počítati s výkřiky a reptáním německých poslanců,“⁵⁵⁵ své plamenné státoprávní prohlášení.⁵⁵⁶ V úvodu patetickými slovy odmítl zodpovědnost českého národa za probíhající světovou válku, tvrdě odsoudil „absolutistickou krutovládu“ a persekuci minulých tří válečných let v Rakousko-Uhersku, jež „ve své zaslepenosti“ nerespektovala ani poslaneckou imunitu, „s bezmezným obdivem“ uvítal ruskou únorovou revoluci⁵⁵⁷ a konečně – a především – požadoval samostatný český stát, nezmiňuje se již vůbec o dynastii a širším rámci říše:

„V dějinné velké chvíli, kdy z krve bojišť rodí se nová Evropa a světem jde vítězná idea svrchovanosti lidu a národů, národ český prohlašuje slavně tváří v tvář celému světu svou vůli ke svobodě a neodvislosti! Chce svůj vlastní stát, aby volně rozhodoval o svém osudu, aby žil a spravoval se ve zděděné vlasti podle zákonů a řádů, které si dal ze své svrchované vůle.

Pro tento první a poslední cíl každého sebevědomého národa smí se dovolávati nejen přirozeného práva národního sebeurčení, uzákoněného ve svědomí nového demokratického světa, nýbrž i psaného a platného svého historického práva státního!

Má velkou a slavnou minulost a trvá právně podnes, třebaš mocensky bylo potlačeno násilím absolutismu.

*Stoje na starém právu zemí koruny české k samostatnosti státní, žádá v duchu nové demokracie rozšíření práv sebeurčení na všechny lid českoslovanský, utištěný cizím panstvím.“*⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 342; Jan HAJŠMAN, *Antonín Kalina*, Republikánský hlasatel, 1, 1922, č. 34–35, 22. 12. 1922.

⁵⁵⁵ Antonín RAUTENKRANZ, *Kalinovo státoprávní prohlášení na radě říšské v r. 1917*, Nové Čechy. Pokroková revue, 6, 1923, č. 5–6, s. 207.

⁵⁵⁶ Celý text prohlášení, který publikujeme v příloze této práce, viz mimo jiné: *Prohlášení poslanců Antonína Kaliny a Václava Prunara na radě říšské dne 30. května 1917*, in: *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, s. 37–39.

⁵⁵⁷ „Národ český vítá s bezmezným obdivem a nadšením toto nejskvělejší vítězství bratrského národa ruského, jenž titánským rozmachem rázem osvobodil celou východní Evropu!“ *Prohlášení poslanců Antonína Kaliny a Václava Prunara na radě říšské dne 30. května 1917*, in: *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, s. 38.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 38.

Na rozdíl od „širší vlasti“ rakousko-uherské připomněl však evropskou dimenzi politického poslání českého národa a českého státu a její předpokládanou realizaci v dohledné budoucnosti:

„Národ československý, jenž hlubokou hodnotou svých staletých tradic, svou nezdolnou životností, svou vynikající inteligencí, pílí a hospodářskou silou, jakož i počtem svým jest hoden, aby konečně převzal správu svých věcí do vlastních rukou, záhy prokáže, jako svéprávný člen svazu států evropských, že skvěle splní svůj přírodou mu daný úkol, velící mu, aby byl nejen geografickým, nýbrž i ideovým pojítkem obou polovicí Evropy a věrně stál proti násilí jakémukoliv.“⁵⁵⁹

Projev vyvolal rozruch v zasedacím sále.⁵⁶⁰ Následovaly státoprávní deklarace dalších národů říše. Za Němce na všechny z nich reagoval poslanec Raphael Pacher, předseda Svazu Němců v Čechách a pozdější předseda vlády Deutschböhmen, jenž mimo jiné prohlásil české státní právo za „pro Němce všech zemí a všech stran jednou pro vždy odbytou věc“ a odsoudil české a jihoslovenské odstředivé snahy v situaci, „kdy světovou válkou byla prokázána nutnost silného, jednotného státního celku“.⁵⁶¹

Obsah a podtext Kalinova prohlášení znepokojil předlitavskou vládu, jež hned následujícího dne, 31. května 1917, vydala důvěrný pokyn okresním hejtmanstvím, že jeho celý text nesmí být publikován. Publikaci projevu i samotnou informace o něm ovšem potlačovali i představitelé Českého svazu a deníky jejich stran. Zvláštní nevraživost vůči němu projevil sociálně demokratické Právo lidu, jež 31. května tvrdě kritizovalo Kalinovu „neukázněnost“ a navrhovalo, aby všechny listy jeho vystoupení ignorovaly.⁵⁶² Prohlášení se šířilo v opisech, ale celkově zůstalo přes svůj přelomový charakter ve stínu deklarace Českého

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 39.

⁵⁶⁰ Zatímco prameny státoprávně pokrokářské provenience hovoří o bouřlivých reakcích, které prohlášení vyvolalo zejména u německých poslanců, mladočeský aktivista Z. V. Tobolka bagatelizuje jeho ohlas tvrzením, že Kalina „mluvil jen před několika málo poslanci“. Z. V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*, Praha 2008, s. 385.

⁵⁶¹ *Německé prohlášení*, in: *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, s. 42: „České státní právo, jímž mají býti miliony Němců v sudetských zemích proti své vůli vtěsnány do nového státního útvaru, není jen pro tyto, nýbrž pro Němce všech zemí a všech stran jednou provždy odbytou věcí. Každý pokus znovuoživení českého státního práva, jež především odporuje právu Němců v Čechách na národní sebeurčení, vyvolá nejsilnější odpor všech Němců ve státě. Také státoprávní snahy, které nezahaleně se projeví v prohlášení jihoslovenských poslanců, naráží na rozhodný odpor všech Němců Rakouska.“

⁵⁶² Právo lidu, 26, 1917, č. 147, 31. 5. 1917, s. 3: „V zájmu poslanecké discipliny nutno vytknouti veřejně jednání poslance Kaliny. Tento ze všech poslanců českých jediný pokládal v nynější době za nejdůležitější postaviti svoji vlastní individualitu do popředí, než podříditi se usnesení celku, necítě touhu po zodpovědnosti kolektivní. I kdyby byl poslanec Kalina přednesl věcně velmi dobrý výkon, zasloužila by jeho ničím nezkrocená individualita kritiky. On však vystoupil po mluvčím celého Českého svazu, poslanci Staňkovi, takovým způsobem, který byl věcně i formou tak nevkusný, že velmi vážný poslanec, nám přátelský, projevil o tom mínění, že dojem českého stanoviska a vážné jeho vystoupení by mohl oslabit, kdyby nebyl pod úrovní nejnepřipravenější, frásami přeplněné řeči z táborů lidu a že jedině správnou odpovědí k jeho ukvapenému a nezkrocenému rozhodování by bylo, kdyby všechny listy jeho neukázněné vystupování prostě umlčely.“

svazu, zaštitěné většinou české politické reprezentace a v dané situaci považované širokou českou veřejností za odvážnou – přes oportunní věty o dynastii, chápané zde jako nezbytná úlitba válečným poměrům. Mnohými bylo nesprávně považováno za jakýsi doplněk či pointu prohlášení Českého svazu, přestože ve skutečnosti představovalo jeho protějšek a stálo o krok dále: opustilo již půdu podunajské monarchie a implicitně se ztotožnilo s programem československého zahraničního odboje. Jeho text se ovšem dostal do zahraničí a tam našel kýženého ohlasu, dokonce u některých dohodových státníků; podle svědectví Edvarda Beneše je ocenil i anglický ministr zahraničních věcí Arthur Balfour.⁵⁶³

Svým státoprávním prohlášením z 30. května 1917 se Česká strana státoprávně pokroková naposledy projevila jako solitér české politiky. Od léta 1917 se plně zapojila do českého občanského politického tábora, který se rozešel s aktivismem, a v jeho rámci usilovala o koncentraci českého politického stranictví v konečné fázi národně osvobozovacího zápasu.

Vnitropolitická situace a společenská atmosféra v českých zemích a v monarchii vůbec se rychle měnila. Brzy po obnově parlamentarismu byla vyhlášena amnestie pro početné politické vězně, jež navrátila do českého politického života řadu výrazných politiků a novinářů v čele s Karlem Kramářem, Aloisem Rašínem a Václavem Klobáčkem (krátce před amnestií, koncem května 1917, byl propuštěn Viktor Dyk), zastávajících protirakouské opoziční postoje a tvořících respektovaný protějšek oportunní a aktivistické politické garnitury. Výrazně byla uvolněna cenzura a mnohé národně politické a státoprávní otázky a programy, probírané v prvních válečných letech v důvěrném kruhu uzavřených společností, se teď ventilovaly na veřejném fóru. Vznikly i nové, vyhraněně opoziční časopisy – *Národ*, *Česká demokracie*, posléze *Neodvislost*; konaly se veřejné schůze jednotlivých stran i porady příslušníků různých stran.

S obnovou českého politického života nastala i konfrontace různých koncepcí české národní budoucnosti mezi představiteli aktivistického tábora, zaměřeného na ústavní reformy v rámci stávající říše, a reprezentanty zásadní protirakouské opozice, usilující o úplnou státní samostatnost českého národa s podporou dohodových velmocí a v souladu s působením československého zahraničního odboje.⁵⁶⁴ Perspektivy každého z obou směrů podmiňoval

⁵⁶³ J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917*, s. 348.

⁵⁶⁴ Představy jednotlivých tehdejších stran o budoucím státoprávním uspořádání českých zemí a jejich vzájemné střety souhrnně a přehledně shrnuje a hodnotí práce Jana GALANDAUEA *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988. Diskuse o této problematice na dobové české politické,

ovšem vývoj válečných událostí: úspěchy ústředních mocností posilovaly argumenty prvního, úspěchy Dohody zas argumenty druhého tábora. Konec války byl v nedohlednu; na jejím zatím netušeném výsledku závisel osud rakousko-uherské monarchie i konkrétní podoby českého, respekt československého státu. Rozhodující okamžik však mohl nastat poměrně rychle a nečekaně, a šlo o to, aby národ byl na něj připraven.⁵⁶⁵

„Uvolnění“ dosavadních válečných poměrů v Předlitavsku v létě 1917 umožnilo na jedné straně veřejnou prezentaci odbojové garnitury české politiky, na druhé straně však paradoxně oslabovalo zájem odboje, protože vyvolávalo u části české veřejnosti iluze o změně v chování Vídně, její ochotě k zásadním reformám a možnostech dohody s ní. Jiné nebezpečí se skrývalo v oživení činnosti českých politických stran: jejich přirozené vzájemné soupeření bude nutně oslabovat celonárodní zápas za samostatnost v jeho osovém období. Proto se objevil požadavek jednotné organizace všech stran a směrů, zásadně opozičních vůči rakouským vládnoucím kruhům.

Na jaře a v létě 1917 obnovila svou řádnou činnost i Česká strana státoprávně pokroková. V té době neměla ani jediného listu; teprve koncem srpna 1917 získala namísto někdejšího deníku *Samostatnost*, zastaveného počátkem září 1914, svou tiskovou tribunu v týdeníku *Neodvislost*, řízeném Karlem Stanislavem Sokolem (vycházel do listopadu 1918).⁵⁶⁶ Straničtí představitelé zaujímali kolektivně (jako politický orgán) i jednotlivě (jako politické, žurnalistické či kulturní osobnosti) stanoviska v dobových diskusích o naléhavých národně politických a státoprávních problémech, jež v roce přelomu probíhaly na domácí frontě, a pochopitelně v nich hájili maximalistickou variantu protirakouské opozice, směřující k rozchodu s monarchií a konstituování samostatného československého státu. Ze stranického vedení se v nich svým perem nejvýznamněji angažoval Viktor Dyk.

Dne 15. července 1917 informovalo předsednictvo strany prostřednictvím Národních listů veřejnost o svém usnesení z předchozího dne: „Předsednictvo strany státoprávně pokrokové opětně⁵⁶⁷ dalo výraz přesvědčení své strany, že česká otázka jest otázkou mezinárodní, že tudíž čeští poslanci pod těžkou zodpovědností před svým svědomím, před

kulturní a vědecké (zejména historiografické a právní) liše zevrubně rozebírá monografie Martina KUČERY *Rakouský občan Josef Pekař. Kapitola z kulturně politických dějin*, Praha 2005.

⁵⁶⁵ „Ostatně nutno se vmyslet do tehdejší situace, kdy české hlavy zaměstnávala vážná otázka, jak vlastně válka a rozpad Rakouska, v němž se věřilo, skončí? Ustoupí poražené armády ústředních mocností až k Čechám? Kde se odehraje tento poslední zápas? Bude nutno zasáhnout domácím revolučním činem? Věřilo se, že skomírající Rakousko se nevzdá bez zlobného využití posledních svých sil proti domácímu nepříteli ...“ J. MALÝ, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917*, s. 338.

⁵⁶⁶ Na první straně jeho prvního čísla, vedle úvodníku dr. Ladislava Machače, bylo otištěno státoprávní prohlášení poslanců Kaliny a Prunara z 30. května 1917. *Neodvislost*, 1, 1917, č. 1, 29. 8. 1917, s. 1.

⁵⁶⁷ Tato formulace nepřímou odkazuje k *Manifestu k Evropě* z května 1914, kde strana poprvé veřejně deklarovala mezinárodní charakter české otázky.

národem před historií nesmějí se opovážovati zúčastnit se práce na revisi cislajtánské ústavy, jak se byli již spolupohlásili ve Sdružení neodvislých poslanců poslanci Kalina a Prunar, jimž vyslovena byla plná důvěra.⁵⁶⁸

Strana se rychle dostala z izolace, v níž se ocitla svou abstencí v Českém svazu a Národním výboru, a postupně se sblížovala s dalšími českými občanskými stranami, v nichž se prosadily protirakousky opoziční síly: s mladočechy, národními sociály a moravskými lidovopokrokáři. V září 1917 vstoupila do nově ustaveného Českého státoprávního klubu na říšské radě, jehož předsedou se stal vůdce národních sociálů Václav Klofáč a tajemníkem Antonín Kalina.

Na den svatého Václava, 28. září 1917, pronesl Kalina v poslanecké sněmovně zásadní projev, v němž odmítl útoky německých nacionálních poslanců, volajících po persekuci Čechů pro jejich podporu Dohody, a ironicky dodal, že nikdo neinformuje Dohodu o poměrech v Rakousku tak dobře, jako rakouští Němci sami svým nepřátelským chováním k neněmeckému obyvatelstvu monarchie. Poté zdůraznil oprávněnost českých požadavků na samostatný stát, opírajících se o historická práva českého království, uznaná roku 1871 i zvěčnělým císařem Františkem Josefem I., a souznějících s hlavními tendencemi přítomné doby. Zároveň ujistil německé poslance, že český zápas za samostatnost není zaměřen proti zájmům Němců v českých zemích: „Nejsme – to prohlašuji jakožto radikál a jednatel nově utvořeného Českého státoprávního klubu přímo a otevřeně – nijak odpůrci německého národa, jsme *pravými demokraty*, jako byli jimi naši otcové a předkové. Nikoho nechceme podrobiti, nikomu nechceme způsobiti urážky, chceme sami též žítí podle hesla: Žítí a nechat žítí! Ani největší radikál mezi námi, pánové, nechce způsobiti německému národu nic zlého“. A své odpůrce, obviňující Čechy z podvracení Rakouska, poučil: „Státoprávně nemáme žádného Rakouska. Jenom Království a země na říšské radě zastoupené! A mezi nimi Horní a Dolní Rakousy.“⁵⁶⁹

Vzhledem ke své předchozí činnosti, konsistentním postojům i nedávnému radikálnímu státoprávnímu prohlášení svých poslanců na říšské radě zaznamenala nyní strana nečekanou politickou konjunkturu. Vzrůstal počet jejích stoupců, což by se jistě pozitivně projevilo, kdyby byly v této době a atmosféře uspořádány volby; mimořádně posílila zvláště pozice Antonína Kaliny v jižních Čechách.⁵⁷⁰ Nakolik a na jak dlouho by malá a hmotně slabá strana dokázala tento kredit fruktifikovat, zůstává otázkou. Ve chvíli, kdy její pomyslné akcie

⁵⁶⁸ Národní listy, 15. 7. 1917, s. 2.

⁵⁶⁹ *O rakouské myšlence. Projev poslance Ant. Kaliny na říšské radě dne 28. září 1917*, Neodvislost 1, 1917, č. 6, 3. 10. 1917, s. 1–2.

⁵⁷⁰ Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 294–295.

významně stouply, začala se totiž angažovat ve prospěch zjednodušení a koncentrace českého politického stranictví vytvoření nové, široce založené národní strany, jež by absorbovala několik stávajících stran včetně státoprávních pokrokářů a jež by se stala hlavní politickou silou závěrečné fáze boje za samostatný český stát.⁵⁷¹

S iniciativou v tomto směru vystoupil Viktor Dyk v článku *Zjednodušíme!*, uveřejněném 12. července 1917 v týdeníku *Národ*.⁵⁷² Odmítl v něm fikci úplné národní jednoty, jež neodpovídá skutečnosti, neboť národ je rozdělen na dva tábory: „tábor zásadové opozice, která chce, a tábor oportunistů, kteří se bojí chtít“, přičemž opozice má za sebou většinu národa, kdežto oportunisté „větší počet poslanců, než je zdrávo naší věci, a tisk, matoucí zdravý smysl národa“. Tváří v tvář této situaci pak vyzval všechny opoziční síly, aby se organizačně sjednotily a utvořily „společný výkonný orgán, který svou autoritou mohl by čeliti rozhodnutím osudným“.⁵⁷³ Vzniklá formace by podle Dyka představovala provisorium pro řešení fatálních úkolů přítomné doby, ale zároveň i základ pro žádoucí definitivní zjednodušení českého stranictví: „Máme-li stejné obavy a stejná přání dnes, není tím řečeno, že bychom zítra se nerozešli v názoru na detailní úkoly, jež přinese zítřek, ovšem rozhodně jeví se nutností v každém případě zjednodušení stranické formace. Je nemyslitelné, aby nadbytek stran před válkou se udržel i po válce; v tomto směru provisorium naznačené připravilo by, tvoříc pevné základy, řešení definitivní. Ale provisorium, byť krátkodobé, je důležitosti takové, že nelze odkládat. Je třeba organizovat opozici zásadovou, je-li tak silná a nebezpečná politika oportunistů.“⁵⁷⁴

Od léta 1917 se státoprávní pokrokáři účastnili jednání o koncentraci českého politického stranictví s cílem vytvořit společnou platformu stran, zastávajících obdobné stanovisko v národně osvobozené zápase.⁵⁷⁵ V zájmu sjednocení české politiky byli připraveni obětovat vlastní stranu, stojící ostatně vždy na principu všennárodním, a stát se součástí většího, silnějšího a mocnějšího politického subjektu, s nímž by se programově shodovali a na jehož vedení by adekvátně prostřednictvím svých představitelů participovali. Antonín Hajn charakterizoval situaci slovy: „Ve chvílích, kdy nám takřka sám osud nabízí svobodu, může-li trvatí starý způsob nevraživého, závistivého a konkurenčního manévrování

⁵⁷¹ „A myslím, že není příkladu, aby strana, mající takovou politickou konjunkturu jako strana státoprávně pokroková s takovou až naivní důvěřivostí pracovala k svému zániku v zájmu všeobecném.“ Tamtéž, s. 293.

⁵⁷² Citováno podle souboru: Viktor DYK, *O národní stát. 1917–1919*, Praha 1932, s. 37–41.

⁵⁷³ Tamtéž, s. 40–41.

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 40.

⁵⁷⁵ Epika tohoto několikaměsíčního procesu je podrobně a s obsáhlými citáty ze stranických dokumentů zachycena ve stati Antonína HAJNA *Česká státoprávní demokracie* ve sborníku *Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, Antonín Hajn (ed.), Praha 1918, s. 11–29, a v memoárech Viktora DYKA *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 232–324. O ně se opírá i následující přehledná rekonstrukce událostí.

českých stran proti sobě? A když ne už manévrování, aspoň lhostejné trvání vedle sebe bez vzájemných styků, bez součinnosti? I začaly se ozývat hlasy po *radikálním* uspořádání našich věcí stranických. Začalo býti pronášeno heslo: Strany, které se v hlavních zásadách a cílech stýkají, k sobě!“⁵⁷⁶

Obecnému heslu daly konkrétnější kontury tři porady zástupců vybraných českých politických stran, které se uskutečnily v průběhu srpna a září 1917. První z nich se konala 19. srpna 1917 v Luhačovicích. Svolal a řídil ji předseda národně sociální strany Václav Klofáč, před několika týdny propuštěný z vídeňského vězení, a kromě národních sociálů se jí účastnili zástupci České strany státoprávně pokrokové, České strany pokrokové (realistické), Lidovo-pokrokové strany moravské a Národní strany svobodomyšlné (původně svolavatelem opomenuté a pozvané až po intervenci státoprávně pokrokové strany) a nadto členové Rady českých spisovatelů jako představitelky českých literátů, kteří na jaře téhož roku svým manifestem podstatně ovlivnili vývoj vnitropolitické situace.⁵⁷⁷ Šlo o první veřejnou akci svého druhu od počátku války a panovala na ní slavnostní, optimistická nálada. Jednání se soustředila především na otázku státní samostatnosti českého národa a na problematiku silícího aktuálního vlivu socialistických idejí a socialistického hnutí. Všichni účastníci se shodli, že konečným cílem jejich úsilí bude vznik veliké, demokratické, státoprávní a přímo státní strany, jež by byla schopna dovésti boj za státní samostatnost k úspěšnému konci, různili se však v názoru, jakým způsobem tuto stranu ustavit: zda okamžitým založením bez ohledu na strany stávající, anebo sloučením těchto stran. Diskuse se rozvinula i kolem názvu zamýšlené nové strany: národní sociálové navrhovali, aby obsahoval slovo „socialistická“, Viktor Dyk, zastupující zde Radu spisovatelů, doporučil v souhlasu s představiteli dalších stran označit ji jako stranu sociálně reformní – už vzhledem k šíři politického spektra, jež by měla zahrnout. Podle závěrečného oficiálního komuniké se účastníci porad na závěr zavázali „vzvati výkonné výbory svých stran ke zřízení společného výkonného výboru za účelem vedení opoziční české politiky a zjednodušení našich stranických poměrů“.

Další obdobná porada zástupců týchž stran a představitele Rady spisovatelů se uskutečnila již 30. srpna 1917 v Turnově za předsednictví vůdce mladočeské strany Karla Kramáře. Zástupce státoprávních pokrokářů, Antonína Hajna, K. S. Sokola a Viktora Dyka, potěšilo Kramářovo úvodní slovo, v němž prohlásil, že všechny české strany – s výjimkou

⁵⁷⁶ A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 13.

⁵⁷⁷ Radu českých spisovatelů, jež byla ustavena signatáři Manifestu českých spisovatelů a měla plnit roli nepolitického arbitra národního života, tvořili Alois Jirásek (předseda), Viktor Dyk, Jaroslav Kvapil, J. S. Machar, Antal Stašek a Josef Thomayer. Oficiálně se konstitovala až 17. října 1917 a 18. listopadu 1918 byla uznána její kompetence mluvčího ve věcech všenárodních.

státoprávně pokrokové – musejí nyní revidovat své programy i svoji taktiku. Mluvčí národních sociálů, Václav Klofáč a Jiří Stříbrný, akcentovali opět požadavek slova „socialistická“ v názvu proponované strany s odkazem na své agitační zřetele, delegáti ostatních stran se proti tomu stavěli a prohlašovali, že jsou pro sociálně reformní ráz strany, ale zároveň pro evoluční, nikoliv revoluční sociální politiku. Národní sociálové stále zřejměji oscilovali mezi dominantní rolí ve sjednocené národní straně nebo na levici české politiky, kde předpokládali získat značnou část pozic sociální demokracie, kompromitované Šmeralovým válečným aktivismem.⁵⁷⁸ Proto se nakonec prozatím vyslovili spíše pro spojenectví, než pro organizační sjednocení zúčastněných stran. Státoprávní pokrokáři a jmenovitě Viktor Dyk naopak byli pro jednotnou národní stranu.

Na obě tato setkání, jež měla zatím nezávazný charakter, navázala třetí porada, konaná opět z iniciativy vedení národně sociální strany 29. září 1917 v sále Zemské jednoty živnostenských společenstev v Praze. Kromě delegátů mladočeské, národně sociální, státoprávně pokrokové, realistické a moravské lidovo-pokrokové strany a reprezentantů Rady spisovatelů se jí účastnili i zástupci moravské živnostenské strany a české lidové strany ve Slezsku. Ve čtyřhodinové debatě projednali nejrůznější aktuální politické otázky a podněty z pléna a posléze se usnesli vytvořit společný užší výbor zúčastněných stran, v němž každá z nich bude zastoupena jedním členem a jedním náhradníkem. Výbor měl sjednocovat postup stran i jejich žurnalistiky v národně politických otázkách a rozpracovat programové a organizační propozice pro další sjednocování. O dalším postupu měl posléze rozhodnout širší společný výbor. Účastníci porady též přivítali předchozí ustavení společného Státoprávního klubu v poslanecké sněmovně říšské rady, zaslali pozdravný dopis nepřítomnému Karlu Kramářovi, jenž zde byl apostrofován již jako vůdce spojených stran, a přijali zvláštní usnesení ke slezské otázce jako důležité součásti českého státoprávního programu. Pražská porada však zároveň ukázala, že sjednocení stran pravděpodobně neproběhne v tom rozsahu a v té šíři, jak se původně předpokládalo.

Česká strana národně sociální, jež stála na počátku sjednocovacího procesu, jej nakonec opustila vzhledem ke své socialistické orientaci, jež ji posléze přivedla ke sblížení se sociální demokracií a k úvahám o vytvoření jediné české socialistické strany. Proces „soustřeďování“ českých politických stran se nakonec omezil na stranu mladočeskou, státoprávně pokrokovou, moravskou lidovo-pokrokovou a část strany realistické. Pro spojení

⁵⁷⁸ Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 285: „Ale tehdy byla strana národně sociální nepopíratelně pánem situace. Ona mohla určití vývoj naší politiky; ona mohla buďto dáti naší politice pevný a spolehlivý střed nebo tam či onam naklonit vážky.“

uvedených stran v jednu nově konstituovanou státoprávní a demokratickou stranu se postupně vyslovily jejich orgány a posléze sjezdy.

Již 8. září 1917 přijalo předsednictvo státoprávně pokrokové strany následující usnesení, vyjadřující se v obecné rovině k naléhavé potřebě nové všenárodní stranické organizace:

„V dnešní době jest jen jedno dělisko stran a jen jeden bod v pracovním programu české politiky: *vybudovati československý stát*. Státoprávní program český po době téměř půlstoleté stal se opět programem aktuálním, a měl by se tudíž veškeren národ český státi jedinou obrovskou všenárodní stranou státoprávní a státotvornou. Takto nazírajíc na situaci, strana státoprávně pokroková rozumí úsilí po zjednodušení stran jako úsilí po vybudování jediné mocné bojovné organisace ze státoprávních stran českých, jednotně vedené za jediným cílem, za vybudováním československého státu. Tak vypadá příležitost světovou konstelací nabídnutá, již nutno se bez váhání chopit; tak zní příkaz současnou dobou nám dávaný, jemuž je nutno bez odmluvy se podrobiti. Příležitost je jedinečná. Zdůrazňovati kterékoli jiné zřetele pro uspořádání našich vnitřních stranických poměrů v dnešní době má v sobě nebezpečí, že znevážena bude před světem, jak nám jej tvoří naši přátelé i nepřátelé, na konec sama opravdovost našeho boje za osvobození. Strana státoprávně pokroková, věrná své základní myšlence, věrná své minulosti, jest hotova všecko obětovati i sama sebe, k vytvoření veliké pracovní organisace státoprávní a státotvorné.“⁵⁷⁹

O měsíc později, 7. října 1917, se celý výkonný výbor strany jednomyslně vyslovil k otázce sloučení stran již konkrétněji:

„Byli jsme již v dobách předválečných vždy hotovi k součinnosti ve společných věcech; jsme tím více ve chvíli přítomné hotovi sraziti se stejně smýšlejícími stranami českými v jeden bojovný šik, jsme hotovi za předpokladův a podmínek stejných pro všechny zúčastněné strany spolutvořiti společnou stranu jedinou s jednotným pracovním programem, s jednotnou organisací, s jednotným výkonným výborem a s jednotným tiskem. [...]

Jednotnost pracovního programu budiž shrnuta a vtělena v jediný bod: v utvoření uvnitř i navenek svobodného českého státu ze tří zemí Koruny české a z uherského Slovenska jakožto základního území, státu pokrokového, demokratického a sociálně spravedlivého. Jednotnost tisku přihlížež k vnitřní jeho stránce, myšlenkám, kterým slouží, a k duchu, kterým se nese.

⁵⁷⁹ *Jsme hotovi podrobiti se příkazu doby*, Neodvislost, 1, 1917, č. 3, 12. 9. 1917, s. 1; A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 15.

Strana státoprávně pokroková nové jednotné straně politické, takto utvořené, dá všemi svými organisacemi a všemi svými stoupenci cele svou práci a svou pohotovost, dá jí i plně svou starou obětovnost.⁵⁸⁰

Cesta k nové straně byla zásadně nastoupena 21. října 1917 na valném sjezdu zemských důvěrníků Národní strany svobodomyslné, který završil a potvrdil vítězství Kramářovy a Rašínovy politické linie. Druhý bod jednomyslně přijaté sjezdové rezoluce, formulované Aloisem Rašínem, deklaroval: „Odstranění dosavadní roztříštěnosti, ochromující naši politickou činnost a soustředění všech sil pro velké naše cíle pokládá shromáždění za nevyhnutelné tím spíše, že pod tlakem světového hnutí vymizely programové i taktické různosti politických českých stran státoprávních i demokratických. Proto schvaluje, že poslanci naši utvořili společně s ostatními stranami Státoprávní klub, pokládá však za nutné, aby vytvořením jednotné demokratické strany byla vytvořena pevná organizace našich sil doma. Za tímto cílem posud podniknuté kroky schvaluje a zmocňuje výkonný výbor, aby po vykonání přípravných prací dal souhlas k sloučení stran, i když provedeno bude zřízením nové jednotné strany, která by v jedno spojila strany dosavadní. Jest v zájmu národním, aby spojení těchto politických sil v jeden organický celek stalo se co nejdříve.“⁵⁸¹

Pro spojení svými aktuálními politickými cíli spřízněných stran v jednu novou stranu se vyslovila i většina důvěrníků České strany pokrokové (realistické), kteří se sešli 16. prosince 1917 na svém sjezdu ve smíchovském Národním domě. V usnesení sjezdu se praví: „Důvěrníci České strany pokrokové jsou v zásadě pro utvoření nové radikální státoprávní strany demokratické, sdružující v sobě všechny stavovsky neorganizované vrstvy národa. Bude-li strana taková zřízena za souhlasu výkonného výboru České strany pokrokové, usnášejí se důvěrníci na tom, aby Česká strana pokroková byla rozpuštěna. Shromáždění volí desetičlenný výbor, který se zmocňuje, aby příslušné práce k založení nové strany podnikl, a jakmile nová strana bude založena, Českou stranu pokrokovou rozpustil.“⁵⁸² – Významná menšina důvěrníků se ovšem vyslovila pro zachování samostatné strany a současně pro vytvoření společného výkonného výboru českých státoprávních stran, který by rozhodoval o jednotném postupu těchto stran v zápase za státní samostatnost.

Pro splnutí „s rodícím se velikým českým státoprávním demokratickým útvarem“ se na sjezdu svých důvěrníků, konaném 20. ledna 1918 v Besedním domě v Brně, vyslovila též moravská lidovopokroková strana, jež byla sama před světovou válkou ustavena jako

⁵⁸⁰ *Projev* (Jednomyslné usnesení plenární schůze výkonného výboru strany státoprávně pokrokové 7. října 1917), *Neodvislost*, 1, 1917, č. 7, 10. 10. 1917, s. 1; A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 15–16.

⁵⁸¹ A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 17.

⁵⁸² *Tamtéž*, s. 17–18.

výsledek koncentračního procesu v moravském politickém stranictví. Ještě předtím se na témže sjezdu spojila s Lidovou stranou slezskou v Moravskoslezskou lidovou stranu pokrokovou.

Mezitím byla učiněna zásadní rozhodnutí v orgánech České strany státoprávně pokrokové. Předsednictvo státoprávně pokrokové strany přivítalo na své schůzi 22. prosince 1917 rozhodnutí sjezdu realistické strany a konstatovalo, že se tím realisté postavili na bázi usnesení výkonného výboru České strany státoprávně pokrokové ze 7. října 1917. Současně vyjádřilo připravenost svých straníků podílet se na ustavení a budování „nové radikální strany české státoprávní demokracie“ a stručně charakterizovalo svoji představu o ní: „... nová ta strana bez nejmenšího rázu pouhé strany městské budiž stranou všečeskou a všenárodní a její program budiž přijatelný všem rozhodným živlům demokratickým, státoprávním a pokrokovým.“⁵⁸³ Přitom rozhodlo, aby toto jeho stanovisko bylo předloženo k zásadnímu vyjádření nejprve výkonnému výboru strany a posléze sjezdu stranických důvěrníků, který se měl sejít v Praze 13. ledna 1917.

V souvislosti s přípravou sjezdu zaslal dr. Antonín Hajn jménem předsednictva strany všem místním organizacím důvěrnou zprávu o „nynější situaci akce za zjednodušení českých stran“ a zároveň podrobný dotazník, zjišťující politické poměry v jednotlivých místech, zdejší působení konkrétních stran a jejich představitelů a hodnocení těchto poměrů ze strany státoprávních pokrokářů. V průvodním dopise předseda strany žádal, aby byl dotazník zodpovězen během jednoho týdne, a zároveň se dotazoval, kolik důvěrníků může příslušná organizace poslat na lednový sjezd do Prahy.⁵⁸⁴ Z vyplněných a předsednictvu zaslaných dotazníků, které se zachovaly v Hajnově pozůstalosti, získáme zajímavý (byť místy subjektivně stranicky zabarvený) obrázek o politických poměrech a náladě obyvatelstva v některých českých městech v posledním období první světové války. Opakovaně se v nich objevuje kritika municipálních činitelů z řad mladočechů, s nimiž se měli státoprávní pokrokáři záhy sejít v jedné politické straně.⁵⁸⁵ Díky zachovaným dotazníkům také víme, že koncem roku 1917 měla státoprávně pokroková strana svou organizaci minimálně v těchto

⁵⁸³ Tamtéž, s. 17.

⁵⁸⁴ Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn, k. 128, sl. 3622.

⁵⁸⁵ Například ve strojopisně vyplněném dotazníku z Jilemnice čteme o mladočechích a klerikálech, ovládajících zdejší radnici: „Jsou to z velké většiny lidé bezpáteřnatí, klika hájící své vlastní zájmy osobní, peněžní a nyní i aprovisační a klika pánů Franců ze zámku. [...] Starosta dr. Čermák, advokát-mladočech, mohl by být i klerikálem, kdyby nebyl starostou Sokola. Je to miniaturní obraz pražského dra Groše, a snad by jej i v lečcems předčil.“ – V dotazníku z Vamberka respondent na otázku „Celková charakteristika osob stojících v čele obce“ odpovídá: „osobní prospěch – světový rozhled žádný“, a v poznámce na konci dotazníku dodává: „Správa obce naší jest věrnou kopií té politiky, jakou dělali vůdcové mladočechů před válkou.“ – A státoprávně pokrokářský funkcionář z pražského Žižkova zodpovídá otázku „Kdo má na radnici většinu?“ následovně: „strana mladočeská, jejíž vlastní podstata je konzervativně zpátečnická“.

českých městech: Beroun, Blatná, České Budějovice, Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Jaroměř, Jilemnice, Kladno, Klatovy, Kolín, Louny, Lysá nad Labem, Náchod, Německý Brod, Nový Bydžov, Plzeň, Police nad Metují, Rakovník, Vamberk a Žižkov (pražské předměstí).

V následujících třech týdnech, ve vánočním a novoročním čase, byly postupně uveřejněny prohlášení různých korporací, skupin i jednotlivců, vyzývající k urychlenému sloučení dotyčných stran v novou celonárodní stranu a odstíněně předjímající i její podobu a politickou roli. Své stanovisko postupně vyjádřili představitelé Rady českého spisovatelstva a České obce umělecké, profesorského sboru české univerzity i techniky v Praze, zástupci průmyslníků, obchodníků a živnostníků. Zvláštní význam mělo prohlášení mladé inteligence, sdružené v realistické, státoprávně pokrokové a mladočeské straně, oznamující vznik samostatné organizace mladé generace budoucí strany požadující, aby nová strana byla budována na netřídním a všenárodním základě: „Nehodláme směšovati hlediska přítomná a časová s hledisky, která vyplývají z příštích poměrů poválečných, dosud nejasných. Celá česká fronta musí se obrátiti proti zevnímu nepříteli a nesmí býti oslabována v této době vnitřními zápasy sociálními a zápasy o sociální teorie, směřující na daleká desítiletí.“⁵⁸⁶

Na prahu nového roku 1918 se k profilu a poslání nové strany meritorně vyslovil dr. Antonín Hajn, dosavadní předseda České strany státoprávně pokrokové. V článku, publikovaném v týdeníku *Neodvislost*,⁵⁸⁷ polemicky reagoval na názory, objevující se v tehdejší tisku, zejména socialistickém a agrárním, a označující proponovanou stranu jako „stavovskou stranu měšťanskou“ či stranu městské buržoazie:

„Straně státoprávně pokrokové nejde o vznik nějaké strany městské, jež by byla jakousi stavovskou protiváhou stavovské straně agrární a třídní straně dělnické, především tedy straně sociálně demokratické; její předsednictvo zcela jasně a určitě se usneslo [...] pro stranu *všenárodní* a *všečeskou*. Jen taková všenárodní a všečeská strana zajisté bude odpovídati příkazu doby; jen taková strana bude míti přitažlivost a spojí všechny ty tisíce a tisíce jednotlivců, už dávno v dosavadních zúčastněných stranách organisovaných, nebo stojících stále mimo ně, jednotlivce bez rozdílu stavu, pohlaví i země. Nechať například u strany státoprávně pokrokové většina příslušníků jejích žije ve městech, přece vždycky byla a jest stále valná část jejich rozptýlena po obcích venkovských; příslušníci, žijící ve městech, necítí se o nic více ‚městskými‘ nežli cítí se příslušníci její v malých obcích ‚venkovskými‘ – nikoli, jejich cítění je jednotné díky právě síle stejného politického přesvědčení, jež má za

⁵⁸⁶ A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 20.

⁵⁸⁷ Antonín HAJN, *Nová strana*, *Neodvislost*, 2, 1918, č. 1, 3. 1. 1918, s. 1.

předmět nikoli zájem města nebo venkova, stavu nebo třídy, nýbrž *zájem národa*. I je přirozeno, že jmenovaná strana tento svůj vyšší charakter jako strana všečeská a všennárodní nebude chtít zaměnit za podřízenější charakter pouhé strany městské.⁵⁸⁸

O dalším osudu České strany státoprávně pokrokové měl definitivně demokraticky rozhodnout sjezd jejích důvěrníků, který se konal v neděli 13. ledna 1918 v Grégrově sále pražského Obecního domu.⁵⁸⁹ Účastnilo se jej přes dvě stě delegátů; předsedou sjezdu byl zvolen Karel Stanislav Sokol, místopředsedou Antonín Kalina. Sjezdové jednání zahájil předseda strany dr. Antonín Hajn. Ve svém projevu stručně připomněl osudy strany od počátku války, persekuci, jíž byl postižen její tisk i řada členů a funkcionářů, přičemž jmenovitě uvedl všechny postupně vězněné straníky a východočeského stranického aktivistu profesora Josefa Felixe, jenž padl na frontě a jehož památku uctili účastníci sjezdu minutou ticha.

Referát o stanovisku výkonného výboru, který předchozího večera schválil návrh předsednictva na „spolubudování nové radikální české státoprávní strany“, pronesl Viktor Dyk. Muž, jenž byl po léta mluvčím strany, jenž se jejím jménem od počátku války aktivně účastnil nejrůznějších odbojových aktivit, a byl proto řadu měsíců vězně, přednesl nyní návrh na její rozpuštění a vplynutí do nového, širšího a silnějšího stranického celku:

„Straně státoprávně pokrokové dostalo se událostmi posledních let satisfakce; k idejím, jež určovaly po desetiletí náš politický postup, přiznal se za války celý národ. Ale právě v tom leží odpovědnost dneška, odpovědnost, které jsme si byli také dobře vědomi. Strana naše vždy kladla zájem národní nad zájem tříd, stran a osob; tím se řídíc, byla za války vždy ochotna obětovat egoism strany vyšší ideji. Nepřipojila-li se roku 1916 k tzv. národní straně s tzv. národním výborem, byl toho důvod, že program tzv. národní strany neodpovídal cítění a myšlení našemu a zájmu národnímu.

Ale mezitím změnila se už celá situace politická. [...] Ukazuje se dnes nutným zřízení veliké, všennárodní, demokratické strany, která by se bez výhrad a kompromisů postavila do služeb národa, nikoli tříd nebo zájmů stavovských. Brzo taková strana mohla by se státí páteří české politiky. A takové páteře je třeba, neboť znamená-li 30. květen 1917 pokrok proti 19. listopadu 1916, znamená-li 6. leden 1918 pokrok proti 30. květnu 1917, není vyloučeno nebezpečí, že by po krocích vpřed mohl se učinit krok zpět. [...]

⁵⁸⁸ Neodvislost, 2, 1918, č. 1, 3. 1. 1918, s. 1.

⁵⁸⁹ Podrobnou zprávu o průběhu sjezdu, jednotlivých referátech, rezolucích i diskusi viz: Neodvislost, 2, 1918, č. 3, s. 1–4.

Chceme budovat novou stranu, ne že jsme se změnili, ale nastala změna okolo nás. Chceme budovat větší a širší basi politiky naší, poněvadž věříme, že v ní bude možno učinit více pro starý cíl. Chceme mít aktivní účast na budování české samostatnosti a nespokojiti se marnou a pozdní kritikou. [...]

Vstoupili jsme dezorganizováni do války; organizujme se aspoň dnes, bez váhání, bez průtahů, bez vzájemného podezřívání. Naše kladné usnesení bude dnes pozdravem lepším, svobodným, demokratickým, sebevědomým Čechám!⁵⁹⁰

Následovala dlouhá diskuse, v níž převládaly názory *pro* návrh výkonného výboru, zazněla však i stanoviska opačná. Někteří straníci si nepřáli zánik své strany a Dykovi jako mluvčímu likvidačního sjezdu ještě po letech zazlívali, že se stal „hrobařem strany“.⁵⁹¹ Jménem této opoziční menšiny promluvil na sjezdu redaktor Josef Pachmayer. Ve svém diskusním příspěvku položil otázku, zda představitelé stran, připravených nyní k fúzi se státoprávními pokrokaři, budou v rozhodných chvílích hájit své současné postoje a zda nezklamou, když v minulosti různě měnili svá stanoviska s vývojem situace a přizpůsobovali se poměrům:

„Vždyť zakořeněnou povahu osob těžko lze změnit. A při takovém osudném zakolísání může se pak strana státoprávně pokroková ocitnouti v menšině. Proto je otázkou, máme-li obětovat svou stranu, jež držela neúchylně program státoprávní a jež právě pro své nesmiřitelné stanovisko, stojíc i mimo Svaz český, byla obávána a respektována. Nezapomeňme, že může opět nastati doba slibů z Vídně. Neobjeví se u nás slaboši vůle, nezakolísají opět mnozí, aby přistoupili na koncese? A není pro takové případy lépe, aby tu i nadále trvala strana, jež jako samostatný sbor do krajnosti by vytrvala, ať se poměry a štěstí u nás i jinde mění jakkoliv, a jež by neústupně hlásala: Nevěřte vídeňským slibům!“⁵⁹²

Poté navrhl setrvati pouze při ustavení společného výboru názorově spřízněných stran, voleného sjezdy jejich důvěrníků. Vzhledem k patrné podpoře myšlenky sjednocení, převládající na sjezdu, doporučil, aby byla učiněna potřebná opatření pro případnou obnovu strany, kdyby si toho politická situace žádala.

S kritickými výhradami vystoupil v diskusi i další státoprávně pokrokařský novinář, redaktor Gustav Šmejc. Podle jeho názoru je rozsah probíhající stranické koncentrace

⁵⁹⁰ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 2; V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 318–322.

⁵⁹¹ Srov. V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II, s. 317–318: „Někteří straníci státoprávně pokrokoví dosud, myslím, odpustit mi nemohou, že stal jsem se ‚hrobařem strany‘. Nebyl bych na to stačil; ale ti, kdož tak smýšlí, zapomínají na důvody, které nás vedly, a zapomínají také na morální sílu, kterou národní demokracie, tehdy státoprávní demokracie, dala boji o svobodu v chvíli rozhodné.“ A na jiném místě: „Kdybych byl více straníkem, nežli Čechem, mohl jsem si říci, že utvoření strany, kterou jsem měl na mysli, rozbije mou stranu právě ve chvíli možné konjunktury...“

⁵⁹² Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 3.

poněkud úzký, protože se omezuje jen na městské vrstvy a tím vtiskuje nové straně ráz stavovský. Vyjádřil nesouhlas, že mimo soustředování stran zůstávají agrárníci a národní sociálové. Jako základ koncentrace by nejraději viděl spojení tzv. mladých stran, jež v minulých letech osvědčily společný radikálně opoziční postup, totiž strany státoprávně pokrokové, realistické a národně sociální, a jako podmínku příslušnosti k nové straně by stanovil statečné postoje za války. Projevil též obavy, aby se politické těžiště v nové straně nepřesunulo příliš doprava, směrem ke „kapitalistickým“ a „oportunistickým“ živilům. Nakonec navrhl rezoluci, navrhuující, aby byl vzhledem kvůli celého národa po politickém sjednocení vytvořen společný blok stran za součinnosti strany agrární a národně sociální, který by posléze umožnil i spolupráci se sociální demokracií.⁵⁹³

Šmejcovi oponoval jiný dlouholetý stranický žurnalista, někdejší šéfredaktor Samostatnosti Karel Polícar. Zdůraznil, že agrárníci a národní sociálové nejsou pro vybudování jednotné strany a rozšiřování koncentračního úsilí o jejich řady by znamenalo zdržování celé akce. Vyslovil se pro rychlou fúzi v aktuálně dosažitelném rozsahu.⁵⁹⁴

Pro vytvoření nové strany se v delším diskusním příspěvku vyslovil i poslanec Antonín Kalina. Zhodnotil jedinečnou roli státoprávních pokrokářů v české politice předchozích let a optimisticky se vyslovil o perspektivách její politiky v budoucí sjednocené straně: „Není pravdou, že bychom v nové straně se museli jen podrobovat většině; naopak chceme ve velké straně část lépe cítící získat pro sebe, což je dnes lépe, než zůstat stranou malou, jež kooperuje, aby nakonec se ocitla mezi žernovy a byla jimi rozemleta.“⁵⁹⁵

Na závěr vystoupil v diskusi i Viktor Dyk, jenž shrnul argumentaci svého úvodního referátu a zdůraznil, že před jinými hledisky dává přednost aktivnímu boji za samostatný český stát.⁵⁹⁶

Pro nedostatek času nakonec odpadl rozsáhlý referát Antonína Hajna o poslání a odkazu pokrokového hnutí a na ně navazující státoprávně pokrokové strany v historické perspektivě třiceti let (od roku 1889 do roku 1918), který byl dodatečně publikován na pokračování v týdeníku Neodvislost a poté jako zvláštní brožura pod titulem *Naše poslání*.⁵⁹⁷

Posléze přečetli Viktor Dyk a Jaroslav Líbal návrh dvoudílné sjezdové rezoluce a bylo přistoupeno k hlasování. Nejprve se hlasovalo o účasti státoprávně pokrokové strany na vybudování jednotné všenárodní strany s cílem vydobytí samostatného českého státu, což

⁵⁹³ Tamtéž.

⁵⁹⁴ Tamtéž.

⁵⁹⁵ Tamtéž.

⁵⁹⁶ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 4.

⁵⁹⁷ Antonín HAJN, *Naše poslání. Šest kapitolek o minulosti a budoucnosti*, Praha 1918.

bylo značnou většinou přijato; proti návrhu nehlasoval nikdo, opoziční menšina se zdržela hlasování. Poté přijala většina delegátů hlavní rezoluci sjezdu. Její první část, kterou navrhl Viktor Dyk, proklašovala:

„S radostí konstatujeme, že starý program neodvislosti, za který strana státoprávně pokroková bojovala od svého založení, stal se přesvědčením celého národa.

Mezinárodní situace, odpor Vídně a Pešti, prikazuje českému národu, aby určitě a veřejně projevil svou vůli *býti svobodou*.

Považujeme za příkaz doby, aby jednotnosti této vůle dostalo se výrazu také organizační jednotou národní.

V duchu tradic strany, jež kladly zájem národa nad zájem stran, tříd a osob, v úmyslu spolupracovati aktivně o české budoucnosti ve smyslu zásad svých minulých a velikých úkolů dneška chceme spolubudovati jakožto rovní mezi rovnými stranu české státoprávní demokracie, a to stranu všenárodní bez nejmenšího rázu pouhé strany městské a pověřujeme dosavadní předsednictvo plnou mocí dokončiti bez váhání a průtahů jednání v duchu usnesení dnešního sjezdu.⁵⁹⁸

Druhá část rezoluce, navržená Antonínem Hajnem, se týkala zásad a cílů nové strany:

„*Státoprávně* nová strana organizuje se pro vydobytí českého státu, jehož zkladní území tvoří všechny historické a nedílné země Koruny české a území Slovenska.

Politicky hlásí se k zásadám demokracie a svobody ve zřízení státním i v organisaci národa.

Kulturně stojíc na základách pokrokových pracuje o podmínkách rozvinutí všech duševních, mravních i tělesných sil národa.

Hospodářsky nová strana usiluje o souměrný hospodářský vývoj a povznesení všech vrstev národa při spravedlivém rozdělení břemene a plodů práce.

Sociálně nová strana, nesena směrem sociálně reformním, je hotova v sociálním zájmu celku pro blaho širokých vrstev lidu a pro účinnější a rychlejší léčení ran válkou zasazených k potřebnému vyvlastňování a ke každé účelné úpravě soukromého vlastnictví, kterou národní i sociální pokrok národa jest podmíněn.⁵⁹⁹

Kromě této hlavní a ústřední rezoluce přijal sjezd ještě několik dalších, dílčích rezolucí, na jejichž základě mělo být jednáno s druhými stranami.

První z nich se týkala tisku. Sjezd v ní vyhradil všem vydavatelstvům někdejších stranických listů, deníku Samostatnost i periodik krajinských, za války postupně zcela

⁵⁹⁸ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 1.

⁵⁹⁹ Tamtéž.

zastavených, právo tyto listy znovu vydávat, jakmile „uznají toho možnost a potřebu“. Dále schválil další vydávání týdeníku Neodvislost. Potvrdil rozhodnutí předsednictva strany, jež povolilo Viktoru Dykovi a Karlu Policarovi vstup do redakce Národních listů a současně si vyhradilo místo svého důvěrníka ve vydavatelství tohoto deníku. A ustavil zvláštní komisi, jež by při upravování tisku nové strany hájila zájmy vydavatelstev dosavadních, byť toho času většinou nevycházejících státoprávně pokrokářských listů.

Druhá byla věnována působení státoprávních pokrokářů prostřednictvím nové strany v oblasti obecní samosprávy: „Sjezd strany prohlašuje pohotovost spolupodobati novou stranu státoprávní demokracie v neodlučné s tím souvislosti, aby nová ta strana ve všech obcích ať městských, ať venkovských, kde bude míti toho možnost, povinně bez průtahů vytvořila zvláštní komunální rady, ve kterých by svými nejvlivnějšími členy za součinnosti všech místních kulturních činitelův byly zastoupeny všechny politické místní organizace bez rozdílu. [...] Speciálně sjezd žádá, aby do všech komunálních komisí, ve kterých nevyžaduje se členství obecního zastupitelstva, byli bez průtahů povoláni příslušníci naši.“

Dobově příznačná je v pořadí čtvrtá rezoluce, jež stanovila zásady „očisty“ nové strany od dosavadních aktivistů:

„1. Lidé národně nebo politicky nespolehliví nebo nějak se provinivší nebudte připuštěni k nijakým hodnostem.

2. Pokud lidé takoví zaujímají již funkce, z nichž podle zákona jsou prozatím nesesaditelní, nová strana vyčká, jak se budou dále chovati, a teprve dle toho svůj poměr k nim rozhodne.

3. Na vůdčí a zodpovědná místa strany budte povolávány pouze osoby politicky i povahově pevné.“

Pátá rezoluce jménem státoprávních pokrokářů požadovala, aby nová strana iniciovala zřízení „společné výkonné rady“ pro koordinaci svého politického postupu se stranou agrární, národně sociální a sociálně demokratickou v zápase znárodní a státní samostatnost.

Sedmá rezoluce navrhovala postup při vytváření organizace nové strany. Nejprve měl být vytvořen přípravný prozatímní výkonný výbor, do něž by každá ze slučujících se stran vyslala stejný počet členů, přičemž členové z konkrétní historické země (Čech, Moravy, Českého Slezska) by se měli autonomně angažovat v zemské politice, ale v záležitostech celonárodních, zvláště pak v zápase o samostatný stát, by platilo závazně pro celou stranu usnesení většiny prozatímního výkonného výboru. Co nejdříve měl být svolán ustavující sjezd, který by zvolil řádný výkonný výbor.

Konečně osmá rezoluce zmocnila dosavadní předsednictvo státoprávně pokrokové strany, aby prohlásilo tuto stranu za rozpuštěnu, dojde-li k utvoření nové strany v souladu s právě přijatými usneseními sjezdu a se souhlasem předsednictva.⁶⁰⁰

Sjezdu byly předloženy dva návrhy názvu nové strany: *Česká státoprávní demokracie* a *Strana české státní neodvislosti*, o nichž bylo zvláště hlasováno. Většina delegátů se vyslovila pro první z nich, jehož přijetí doporučil sjezdu Karel Stanislav Sokol jako obsažnější a určitější, protože výraz „státoprávní“ vyjadřuje, že „český stát podle zákona a práva stále trvá“.⁶⁰¹

Sjezd uzavřel předsedající Karel Stanislav Sokol působivým projevem, aktualizujícím slova Husova kšaftu s intencí dosažení co největší národní jednoty: „Přejme pravdy každému, i tomu, kdo by se k ní hlásil třeba v hodině dvanácté. Neboť všech sil potřebujeme, abychom zlatým písmem na dokonaném díle mohli psát: Nedáme národního dobra násilím potlačovati.“⁶⁰²

Na závěr sjezdu se v Obecním domě konal přátelský společenský večírek.

Všechny sjezdové rezoluce byly záhy souhlasně přijaty čtyřmi partnerskými stranickými reprezentacemi. V následujících týdnech probíhala mezi zplnomocněnými předsednictvy nebo zvláštními komisemi pěti zúčastněných stran jednání o formálních otázkách sloučení.⁶⁰³ Dne 9. února 1918 byla završena dohodou o ustavení nové strany, České státoprávní demokracie, a složení jejího výkonného výboru, pověřeného jejím vedením do valného sjezdu. Předsedou strany se stal Karel Kramář, místopředsedy Jaroslav Budínský, Antonín Hajn, Alois Rašín, a Přemysl Šámal, jednateli Josef Matoušek, František Sís, Karel Stanislav Sokol, Jaroslav Stránský, pokladníkem Bohdan Bečka, referenty poslaneckého klubu Bohuslav Franta, Antonín Kalina a Adolf Stránský, dalšími členy výkonného výboru pak František Drtina, Viktor Dyk, Karel Engliš, Jan Herben, Bohuslav Klac, Jaroslav Kvapil, František Mareš, Jindřich Metelka, Bohumil Němec, Josef Schieszl a Josef Škába.⁶⁰⁴

České veřejnosti se nová strana představila slavnostním prohlášením *Českému lidu!*,⁶⁰⁵ publikovaným v neděli 10. února 1918 v úplnosti nebo ve výtahu ve všech denících. Připomeňme z něj charakteristické pasáže:

⁶⁰⁰ Texty všech výše parafrázovaných rezolucí viz: Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 1.

⁶⁰¹ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 4. – Českou státoprávní demokracií se mimochodem nazývala koalice státoprávní (státoprávně radikální), radikálně pokrokové a národně sociální strany ve volbách roku 1907.

⁶⁰² Tamtéž.

⁶⁰³ Dokumentární materiál o likvidaci České strany státoprávně pokrokové a ustavení České státoprávní demokracie viz: ANM, f. Antonín Hajn, k. 128, sl. 3621, 3623.

⁶⁰⁴ A. HAJN, *Česká státoprávní demokracie*, s. 28–29.

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 26–28.

„Politické strany, zastoupené podepsanými plnomocnými osobami, rozhodly se odkliditi škodlivý stín nejednoty a poslouchajíce živelného příkazu doby přítomné, předstupují před veškeren československý národ a prohlašují, že utvořily všenárodní, širokou a pevnou organisaci České státoprávní demokracie. Stěžejním úkolem nové strany jest vespolným národním úsilím vybojovati a vybudovati národu vlastní státní příbytek, český stát, jehož základním územím jsou historické a nedílné země Koruny české a území Slovenska.

Český stát bude státem demokratickým; veškera jeho moc bude vycházeti z lidu, a protože z lidu českého, bude, jako duše a srdce lidu toho sama, státem spravedlivým ke svým národnostem, spravedlivým ke všem svým občanům a třídám. [...]

Zdůrazňující povznášející státoprávní skutečnost, že si v nové straně podávají bratrsky ruce staré české země, Čechy, Morava a Slezsko, vzpomínáme a srdečný pozdrav posíláme na Slovensko svým bratřím a sestrám, jimž krutovláda maďarská znemožňuje prozatím veřejný prohlas. [...]

Nová strana počtem i vnitřní stavbou sdostatek veliká a silná, aby při náležitě dělbě práce mohla vykazovat úspěchy a činy národu ke zdaru a sobě ke cti, projevuje zde veřejně, že je hotova s ostatními českými stranami plně důvěře k nim, smluviti se o společný postup v konečném zápase za osvobození národa: prohlašuje slavně veškeré národní veřejnosti svou trvalou ochotu společnou součinností s nimi ve stejné důvěře a věrnosti radostně provést a zceliti vnitřní ústroj národa, aby již nyní, obzvláště však při konečném vyřizování a pořádání věcí války a míru mohl uplatňovati plně svou soubornou vůli národní.“⁶⁰⁶

Prohlášení podepsali Karel Kramář, Antonín Hajn, Adolf Stránský a Přemysl Šámal.

Tím se uzavřela téměř desetiletá existence a činnost České strany státoprávně pokrokové. Jako sama vznikla sloučením dvou programově i typově příbuzných stran, tak se nyní spolu s dalšími, momentálně programově spřízněnými stranami stala součástí širšího celku, usilujícího o naplnění jejích starých programových postulátů. Svou samostatnou roli v české politice končila v době, kdy mezinárodní i vnitropolitický vývoj dávaly za pravdu jejímu po léta konsistentnímu postoji, a v nové straně se ocitla po boku těch, kteří před první světovou válkou patřili k jejím odpůrcům, a kteří nyní stanuli na stejných pozicích. Její představitelé i řadoví členové pokračovali ve svém zápase za českou, respektive

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 27–28.

československou samostatnost, opření o nesrovnatelně početnější, silnější a vlivnější stranickou základnu, skýtající nadějnější útočiště pro konečný boj.

„Nám nejde jen o mechanické přistoupení ke druhým stranám, nám jde o vnitřní organické přičlenění a sečlenění,“ napsal tehdy Antonín Hajn. „Jdeme do nové strany pevní ve svých názorech, ale jdeme tam také v bezpečném očekávání, že obrat ve smýšlení těch příslušníků druhých stran, kteří před válkou mysleli proti našim názorům a proti našemu přesvědčení, s nimiž nyní v nové straně máme se setkat jako se spolupracovníky a spolubojovníky, že *obrat ten jest dokonán u nich neodolatelně a nezvratně.*“⁶⁰⁷

Státoprávně pokrokařští politici a novináři se – ať už v rámci nové strany či samostatně – výrazně uplatňovali v závěrečné, ale rozhodující fázi zápasu o samostatný československý stát. Na počátku roku 1918, zhruba v době ustavení České státoprávní demokracie, odešel do exilu s poselstvím domácí rezistence zahraničnímu odboji a stačil se ještě účinně uplatnit v československé zahraniční akci. Karel Stanislav Sokol udržoval vydávání Neodvislosti a na jejích stánkách (a ovšem i v jiných časopisech a novinách) bojoval svým perem stejně jako Viktor Dyk v Národních listech. Antonín Hajn, nyní místopředseda České státoprávní demokracie, se stal v červenci 1918 členem Národního výboru československého. Antonín Kalina pokračoval ve své činnosti na půdě vídeňské říšské rady; v předvečer říjnového převratu odejel s delegací, vedenou Karlem Kramářem, do Ženevy na jednání s představitelem zahraničního odboje Edvardem Benešem, odkud poslal procitěný pozdrav T. G. Masarykovi:

„Nevíte ani, jak šťasten jsem já, že mohl jsem zůstatí Vám a sobě věrným, bez váhání a bez kompromisu od počátku! A tím vysvětlete si, že jsem 30. 5. 1914 [recte 1917] byl kacířem a stál sám, já radikál, mimo Český svaz a že jsem musil z Vašeho místa ve sněmovně vykřiknouti do světa protest Váš, náš a definitivní rozchod s monarchií a dynastií. Pro mne bylo jasno od počátku, že nemůže a nesmí býti jiného řešení. A tak zůstal jednatel bývalého klubu věrným do poslední písmenky svému bývalému předsedovi!“⁶⁰⁸

Mezitím došlo v Praze 28. října k převratu a vyhlášení samostatného československého státu, který přivítal Viktor Dyk 29. října 1918 v Národních listech úvodníkem *Stát jsme my*, shrnujícím „nezapomenutelné dojmy prvního dne svobody“ a zároveň postulujícím přechod od politického negativismu a odboje v rakousko-uherské monarchii k pozitivismu ve státě vlastním:

⁶⁰⁷ Antonín HAJN, *Naše poslání. Šest kapitol o minulosti i budoucnosti*, Praha 1918, s. 45.

⁶⁰⁸ Archiv Ústavu T. G. Masaryka, f. TGM, sign. KOR – II – 2, k. 700. Antonín Kalina T. G. Masarykovi 2. 11. 1918.

„Stát jsme dnes my; to znamená, že nutno úplně změnit celý náš názor na stát z dob, kdy *stát nebyli jsme my*. Stát jsme dnes my; to značí, že tam, kde bylo vlasteneckým činem brzdít a ochromovat, bude nyní na nás odklízet překážky a urychlovat a posilovat. A pro dobu první znamená to, mít na mysli, že zraky celého světa budou upřeny na československý, z mrtvých vstalý stát.“⁶⁰⁹

V prozatímním parlamentu nového státu, Revolučním národním shromáždění, zasedli 14. listopadu 1918 jako zástupci státoprávní demokracie i někdejší státoprávní pokrokaři Antonín Hajn, Antonín Kalina, Karel Stanislav Sokol a Viktor Dyk; Hajn byl zvolen místopředsedou sněmovny.

Zdálo se, že mise státoprávně pokrokové strany definitivně končí ve všeobecné euforii popřevratových týdnů v samostatném československém státě, který byl po léta „*ceterum autem censeo*“ mluvčích tohoto politického subjektu. Ale ideové dědictví strany se mělo ještě aktualizovat v následujících letech, v boji o podobu a charakter republiky, který Viktor Dyk antcipoval verši:

*Leč, všichni vy, jichž srdce pýchou zhrdla,
jež opjí dne oslava:
Poslyšte výkřik z básníkovy hrdla.
Boj teprve nám nastává!*

⁶⁰⁹ Viktor DYK, *Stát jsme my*, Národní listy, 29. 10. 1918, s. 1.

Kapitola sedmá

Druhý život strany

Historie České strany státoprávně pokrokové jako samostatné organizace se uzavřela v únoru 1918 jejím vstupem do České státoprávní demokracie. Osudy jejích členů a představitelů i jejího ideového dědictví však pokračovaly v nové straně, na jaře 1919 přejmenované na Československou národní demokracii a o patnáct let později reorganizované v Národní sjednocení.⁶¹⁰ Někdejší státoprávní pokrokaři zde po celé meziválečné období tvořili výraznou komponentu, která neměla podobu kompaktní frakce, spíše rozptýleného souručenství osob spojených společnou stranickou minulostí, programovými postoji a politickým naturelem.⁶¹¹ Stali se hlavními nositeli jednoho z dominantních ideových proudů, které se v národní demokracii prosazovaly po celé meziválečné období, totiž radikálního českého nacionalismu idealistické observance, soustředěného na budování Československa jako národního státu československého národa.

Výraznými reprezentanty tohoto směru a zároveň i celé strany byli především bývalí státoprávně pokrokařští vůdci Antonín Hajn a Viktor Dyk, kteří se aktivně uplatňovali v ústředních stranických orgánech, v národně demokratickém tisku i v parlamentu. Právě oni jakožto vyhraněné a názorově konzistentní politické osobnosti personifikovali v užším národně demokratickém společenství i v širší české veřejnosti kontinuitu státoprávně pokrokařské politiky v nových poměrech meziválečného Československa.

Svou politickou minulost si s sebou ostatně nesli i členové dalších stran, splynuvších ve státoprávní, posléze národní demokracii. Specifický charakter této nové všenárodní strany spíše konzervoval než stíral jejich vzájemné rozdíly. Československá národní demokracie se často jevila jako federace⁶¹² různých ideových směrů. Její výstižnou charakteristiku podal ve svých pamětech jeden z jejích čelných představitelů, poslanec a posléze ministr František

⁶¹⁰ K celkové charakteristice a roli této strany na politické scéně meziválečného Československa viz: Jana ČECHUROVÁ, *Česká politická pravice. Mezi převratem a krizí*, Praha 1999; TÁŽ, *Národní demokracie: mezi Kramářem a Masarykem*, in: Masarykův sborník XIV, Praha 2008, s. 55–70; Josef TOMESŠ, *Nacionalismus a demokracie. Úskalí české nacionální strany v meziválečném Československu*, in: Eva BROKLOVÁ – Josef TOMESŠ – Michal PEHR, *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*, Praha 2008, s. 130–213.

⁶¹¹ „Ale jakkoliv mnoho se změnilo v našem politickém životě i ve straně, jejíž součástí se stali bývalí státoprávní pokrokaři, přece jen tato politická skupina zůstala ušetřena všech nárazů a drží dosud pohromadě, i když není organizována v samostatném pevném útvaru. Stačí jen nepatrný povel, a všichni její příslušníci se sjedou ke společnému rokování, v němž nikdy není rozporů věcných a tím méně pak osobních.“ *Schůzka příslušníků bývalé státoprávně pokrokové strany*, Národní politika, 26. 10. 1937, s. 2.

⁶¹² „Až do roku 1925 nebyla vlastně národní demokracie stranou v pravém slova smyslu – byla federací nebo personální unií skupin.“ Vlastimil KLÍMA, *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*, rkp., 1980 (VÚA – VHA, Sbírká vzpomínek, sign. 9165), s. 18.

Ježek: „Byla to strana národní, demokratická a liberální. Byla tak liberální, že si tam mohl víceméně každý dělat, co chtěl. Liberální svoboda to dovoľovala. A tak zde vedle levicových ‚petrolejníků‘ z Demokratického středu najdete mládež, libující si ve vnějších parádách à la fašisti, ač se s nimi jinak utkávali a svými vnějšími formami jim chtěli pouze odľákat voliče, najdete tam historisující státoprávníky, kteří svou vytrvalou věrností k ideji historického státu českého byli jedinou skupinou v dějinách české politiky, která – ač v něm žila – nevzala vůbec na vědomí Rakousko a přirozeně také neuznala nikdy SSSR, byla tam skupina liberálních průmyslníků, podnikatelů, obchodníků a živnostníků, která byla značně apolitická a jen liberálnímu hospodářskému programu věrná. Byly tam tři intelektuální skupiny se svými časopisy Demokratický střed, Národní myšlenka a Modrá revue [...] Byla tam rozvážná skupina pražských radničních pracovníků, vedená náměstkem primátora dr. Aloisem Štůlou, bylo tam silné Národní odborové sdružení, vedené bývalým sociálně demokratickým poslancem Josefem Hudcem, [...] byly tam venkovské župy, poklidné, liberální a buržoasní, ale v celkové shodě pracující v samosprávě ponejvíce se stranami socialistickými, naproti tomu velkoměstské organizace pražské, ve členstvu radikálnější, ale svými zástupci na radnici úzce pracující se stranami socialistickými. [...] Ač liberalismus této strany připouštěl veřejné hlásání stanovisek namnoze naprosto protichůdných, přece v jednom byla strana zajedno – v hluboké úctě před osobou dr. Karla Kramáře, jehož autoritě se nakonec (třeba po delších bojích a protestech) podřídila. A stejně nebylo rozdílu v žádné skupině ve věcech národních.“⁶¹³

Nezávisle na něm tuto charakteristiku potvrdil v jednom ze svých memoárových rukopisů i představitel jiného ideového proudu téže strany – dr. Vlastimil Klíma: „Uvnitř strany zápasilo mezi sebou několik ideových skupin a rozdíly mezi těmi, kdož se svářeli, se přes Kramářovy snahy spíše stále zvětšovaly, než menšily. [...] Pochodovalo tu vedle sebe mnoho borců, v nichž pod nejrůznějšími osobními i myšlenkovými vlivy, někdy se starými vzpomínkami, ožívaly zase zkazky zašlých dob.“⁶¹⁴

Po celé meziválečné období se v Československé národní demokracii prosazovaly především dva historické směry, stojící u jejího vzniku: mladočeský a státoprávně pokrokařský, navazující na ideový odkaz někdejších stran, jež se před první světovou válkou v mnohém programově shodovaly, ale zásadně se střetaly v otázce politické taktiky. Oba směry hájily nyní pozice českého nacionalismu a československého národního státu, přičemž

⁶¹³ František JEŽEK, *Mnichovská krise. Memoirové poznámky na okraj velkých dnů utrpení a hanby*, rkp. (VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 4916), s. 122–125.

⁶¹⁴ Srov. KLÍMA, *Národní demokracie*, s. 17–18.

bývalí mladočeši si zachovali svůj pragmatismus, státoprávní pokrokaři svůj příznačný idealismus a radikalismus. Někdejší realisté, kteří se ve straně ocitli v důsledku své „nacionalizace“ v domácím odboji za první světové války, se v průběhu dvacátých let, v souvislosti se silící konfrontací mezi národně demokratickou stranou a politickou skupinou Hradu, z velké části vrátili ke svým kořenům a s národní demokracií se postupně rozešli, nicméně mnozí zde zůstali (a to i ve vedoucích funkcích) až do roku 1938.

Úhelným kamenem politiky Československé národní demokracie byl poměr k prezidentu T. G. Masarykovi a ministru zahraničí Edvardu Benešovi, k nimž stranické vedení v čele s Karlem Kramářem zachovávalo zásadně kritický postoj. Hlavní rozpory se projevovaly v otázce národnostní politiky, zejména pak postavení menšin a speciálně českých Němců v Československu, a budování republiky jako státu národního či národnostního, v hodnocení domácího a zahraničního odboje za první světové války a v koncepci československé zahraniční politiky. K tomu se družily osobní spory a konflikty, na prvním místě dlouholeté napětí ve vztahu mezi Karlem Kramářem a Edvardem Benešem, vrcholící koncem dvacátých let.

Národní demokracie chápala Československou republiku jako národní stát československého národa, sestávajícího z české a slovenské větve; ostatním národnostem přiznávala postavení menšin, požívajících ochrany svých jazykových a kulturních zájmů a všech práv československých občanů. Republiku považovala za výsledek vítězného zápasu Čechů s Němci za první světové války a stále zdůrazňovala, že s českými Němci nelze politicky spolupracovat, neboť pro ně zůstává Československo provizoriem a jejich konečným cílem je zničení tohoto „cizího“ státu. Naproti tomu Masaryk jako hlavní reprezentant a ideolog „Hradu“ preferoval koncepci národnostního státu, v němž by všechny zde žijící národy a národnosti přijaly československou státní ideu, participovaly na jejím naplnění a posléze vytvořily československý státní národ. Věřil v pozvolné překonání vnitřního česko-německého antagonismu, domníváje se, že je k tomu třeba padesáti let klidného mírového vývoje. Proto kriticky vystupoval proti vypjatému českému nacionalismu, zjitřenému válečným prožitkem a posílenému vznikem samostatného státu, a právem-neprávem jej označoval jako „šovinismus“.⁶¹⁵

Stanovisko národní demokracie v této otázce snad nejvýmluvněji opakovaně formuloval a úporně hájil její čelný publicistický mluvčí Viktor Dyk, který zde plynule navazoval na své státoprávně pokrokařské politické postoje i na svou někdejší kritiku

⁶¹⁵ Srov. František KAUTMAN, *Naděje a úskalí českého nacionalismu. Viktor Dyk v českém politickém životě*, Praha 1992, s. 27–29.

Masarykových ideových a politických názorů před první světovou válkou. Jeho novinové komentáře a úvahy, přímé i nepřímé polemiky s T. G. Masarykem z dvacátých let znějí echem starých sporů z doby před rokem 1912, znovu, jenom v jiném časovém a státoprávním rámci, evokují otázku priority dobra všelidského a dobra národního, nacionalismu a kosmopolitismu, soužití Čechů a Němců v českých zemích... a nově pak nastolují problém hodnocení domácího a zahraničního odboje za první světové války. V konfrontacích národně demokratického politika a novináře s prezidentem republiky v mnohém znovu ožívají a pokračují přerušené polemiky státoprávních pokrokářů a realistů, a není proto od věci si je v intencích této kapitoly připomenout podrobnějším exkursem.

Od okamžiku vyhlášení samostatnosti se Dyk obával o další osud československého státu⁶¹⁶ a posléze byl stále více rozčarován vývojem poválečné české politiky, kterou ovládla stranická hašteřivost a malost, znevažující mravní hodnotu národního osvobození a oslabující národní síly v předpokládaných příštích zápasech na obranu vybojovaného státu. Tento stav jistě reflektoval i Masaryk, ale přistupoval k němu více jako realistický a praktický politik a doufal, že s postupným zvládnutím úkolů při budování republiky dojde i k určité „státnické“ kultivaci české, respektive československé politiky. Poválečná realita tak v novém historickém kontextu aktualizovala svár mezi duchem radikální a pozitivní politiky v posledních desetiletích rakousko-uherské monarchie.⁶¹⁷

Za první vážné kritické vystoupení Viktora Dyka proti T. G. Masarykovi po světové válce lze považovat jeho článek *Chauvinism?*, otištěný 3. ledna 1920 v *Národních listech*.⁶¹⁸ Dyk zde polemicky reagoval na interview, jež prezident poskytl pražskému dopisovateli vídeňského listu *Neue Freie Presse*, respektive na tu jeho část, obsahující odsudky na adresu

⁶¹⁶ Tyto své pocity Dyk lapidárně vyjádřil v básni *Píseň noci 29. října*:

*Vichřici strašnou ještě slyším skučet.
Chraň, čeho's nabyl, vlastní říš.
Čas není, bratři, připravovat účet,
jejž rodné zemi předložíš.*

*Ne na svůj zájem, ale na budoucnost
hled' v moři krve prolité.
A nebude-li v srdci čistá vroucnost,
jak uhájíme dobyté?*

⁶¹⁷ „[Dyk] zapomněl, že zákon života nestrpí převahy svátečnosti nad všedností, že vypjaté touhy a naděje, nadšení příliš opojné a opojené nutně budou trpět skutečností, jakmile se s ní střetnou.“ Antonín HARTL, *O politickém básníku. Poznámky k dílu Viktora Dyka 1877–1931*, Brno 1931, s. 25.

⁶¹⁸ Viktor DYK, *O národní stát. 1919–1922*, J. O. Novotný (ed.), Praha: Spolek pro zřízení desky a pomníku Viktoru Dykovi, 1933, s. 36–38. Dykovu publicistiku z dvacátých let citujeme zde a dále podle jejího sedmidílného knižního souboru: Viktor DYK, *O národní stát*, vydaného postupně 1932–38.

českého šovinismu (dobovým pravopisem „chauvinismu“). Na žurnalistův dotaz, zda čeští nacionální radikálové neohroží připravované česko-německé vyrovnání, odpověděl prezident: „Nebudou to chauvinisté, kteří provedou vyrovnání.“ Dodal, že šovinisté jsou na české i německé straně a že by kritické hlasy na obou stranách měly přispívat ke vzájemnému dorozumění.⁶¹⁹

Dyk vyjádřil svůj podiv nad tím, že prezident mohl „do jedné a stejné kategorie zařadit lidi, kteří prokázali ve všem a všudy loajalitu k republice, s těmi, kteří prokázali její opak: lidi, kteří vši silou usilovali, aby byla a trvala, s lidmi, kteří usilovali, aby nebyla, a usilující, aby netrvala; lidi, kteří hájí poslání československého národa v jediném státě československém, s lidmi, kteří za neohroženého trvání dvou říší německých a převážně německého Švýcarska chtějí zutrakvisovati ad maiorem Germaniae gloriam náš stát“.⁶²⁰ Kategoricky odmítl jednat s domácími Němci o „vyrovnání“ jako nebezpečnou slabost: „Ústupky naše nikdy nevyvolají u Němců lásku k republice. [...] Alfa a omega naší politiky musí být přesvědčiti je o definitivnosti domnělého provisoria.“⁶²¹ V českém „chauvinismu“ spatřoval „protiváhu a oporu proti výstředním požadavkům skutečných chauvinistů německých“ a konstatoval, že „všemi zvolený president nečiní správně, exponuje-li před volbami svou autoritu proti ‚chauvinismu‘, jemuž děkuje republika československá za svůj vznik“.⁶²²

Tímto článkem, rozvinutým v následujících dnech ještě dvěma doplňujícími glosami,⁶²³ zahájil Dyk svoji soustavnou kritiku Masarykovy národnostní politiky, v níž pak pokračoval po celá dvacátá léta. Stal se literárně nejpůsobivějším a publicisticky nejplodnějším obhájcem protimasarykovsky zahroceného českého nacionalismu, národního československého státu a konfrontačního postoje vůči českým Němcům.

Jiný podstatný „casus belli“ mezi národní demokracií a Hradem vyzval v otázce hodnocení domácího a zahraničního odboje za první světové války. Masarykovo a Benešovo vyzdvihování významu zahraniční akce a určité přezírání role domácího odboje vyvolalo Dykovy polemiky v řadě článků a posléze ve druhém dílu jeho memoárů *Vzpomínky a komentáře* i v brožuře *Ad usum pana presidenta republiky*. Téměř ve všech zazníval smutný

⁶¹⁹ *President Masaryk o jednání s Němci*, Venkov, 15, 1920, č. 2, 2. 1. 1920, s. 4. Též in: T. G. MASARYK, *Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920*, Vojtěch Fejlek – Richard Vašek (eds.), Praha 2003, s. 215–216.

⁶²⁰ V. DYK, *O národní stát. 1919–1922*, s. 36–37.

⁶²¹ Tamtéž, s. 38.

⁶²² Tamtéž, s. 37.

⁶²³ Viktor DYK, *Nezapírejme včerejšku; Pan Někdo*, in: V. DYK, *O národní stát. 1919–1922*, s. 39–42.

spodní tón, vyjadřující zklamání nad tím, jak někdejší étos odboje potřísnil poválečné spory, výčitky, trpkosti a nepřátelství jeho protagonistů.

Dne 8. července 1924 uveřejnil Dyk v Národních listech článek *Neveselá kapitola*, ohlížející se za nedávným sjezdem masarykovsky orientované Československé obce legionářské a zamýšlející se nad přehradou, jež se v poválečných letech vytvořila mezi většinou legionářů a národně demokratickou stranou i mezi zahraničním a domácím odbojem vůbec.⁶²⁴ Ocenil zde hrdinství a historickou roli legionářů a vyzval ke spravedlivému hodnocení všech odbojových složek a jejich aktérů. Přitom konstatoval, že „velikou vinu na propasti mezi odbojem zahraničním a domácím má neznalost a neinformovanost“⁶²⁵ a v této souvislosti si posteskl nad žalostným nedostatkem dokumentárních edic, vypovídajících o činnosti domácího odboje.

Dykův apel vzbudil okamžitý ohlas na nejvyšších místech. Hned následujícího dne na něj v Českém slově anonymně reagoval ministr zahraničí dr. Edvard Beneš.⁶²⁶ V zásadě pozitivně ocenil Dykovu snahu o dorozumění mezi veterány různých odbojových front a ve shodě s ním se vyslovil pro zevrubné dokumentární zmapování domácího i zahraničního odboje. Zároveň uvedl, že ke vzniku „propasti“ či „zdi“ mezi legionáři a národní demokracií významně přispěly opakované výtky dr. Kramáře a jeho stoupenců legionářům, že neosvobodili Rusko od bolševismu a že se odcizili národní myšlence.

K Dykovu článku zaujal pohotově stanovisko i sám prezident Masaryk, a to sérií čtyř statí, publikovaných rovněž anonymně 9., 13., 20. a 25. července 1924 v deníku Národní osvobození; první tři vyšly zcela bez podpisu, čtvrtý s „podpisem“ *Anonym*.⁶²⁷ Zpočátku reagoval dosti ostře a útočně, Kramáře, jeho okolí a nepřimo stranu obvinil z falšování historie a zjevně (a nespravedlivě) zlehčoval význam domácího odboje: „Jak vznikla zeď mezi domácím a zahraničním odbojem? Tím, že spisovatel Dyk spolu s dr. Kramářem, Marešem a jinými reklamovali nejen prvenství, nýbrž hlavní a jedinou zásluhu odboji domácímu. [...] Opakujeme, řekněte nám, pánové, co revolučního jste dělali?“⁶²⁸ Ve druhém článku vytkl, že „dr. Kramář, jeho orgány a strana všechny věcné otázky redukuje na otázku

⁶²⁴ Viktor DYK, *O národní stát. 1923–1925*, J. O. Novotný (ed.), Praha: Spolek pro zřízení desky a pomníku Viktoru Dykovi, 1933, s. 294–296.

⁶²⁵ Tamtéž, s. 296.

⁶²⁶ Viktoru Dykovi. *Píše legionář*, Česká slovo, 16, 1924, č. 160, 9. 7. 1924, s. 1.

⁶²⁷ *Zed' mezi domácím a zahraničním odbojem*, Národní osvobození, 1, 1924, č. 157, 9. 7. 1924, s. 1–2; *Protilegionářská zed' národní demokracie zříceninou*, Národní osvobození, 1, 1924, č. 161, 13. 7. 1924, s. 1–3; *Česká politika za války*, Národní osvobození, 1, 1924, č. 168, 20. 7. 1924, s. 2–3; *Demokracie je diskuse*, Národní osvobození, 1, 1924, č. 173, 25. 7. 1924, s. 1–2. Všechny čtyři články obsahuje též soubor: T. G. MASARYK, *Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928*, Vojtěch Fejlek (ed.), Praha 1994, s. 54–68; podle něj dále citujeme.

⁶²⁸ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie III*, s. 54.

vlastenectví“⁶²⁹ poukázal na Kramářův údajný rojalismus a pokusil se zpochybnit revoluční rozměr převratu 28. října jakožto aktu provedeného domněle v souhlase s rakouskou vládou. Ve třetím článku polemizoval se spiskem dr. Antonína Hajna *Česká politika za války*, přičemž mj. bagatelizoval odbojovou relevanci státoprávně pokrokářského *Manifestu k Evropě* z května 1914. Teprve v poslední, největší stati ocenil, že „pan Viktor Dyk v Národních listech započal užitečnou diskusi o tom, odkud se vzala zeď mezi odbojem domácím a zahraničním,“⁶³⁰ vyzval k „autentickému vyličení“ průběhu pražského převratu 28.–29. října 1918 a k diskusi o něm.

V silící konfrontaci mezi Československou národní demokracií a Hradem, personifikovanými Karlem Kramářem na jedné a T. G. Masarykem a Edvardem Benešem na druhé straně,⁶³¹ hájil Viktor Dyk bojovně národně demokratické a kramářovské postoje. V roce 1927 se angažoval v čele národně demokratické kampaně proti Masarykovu znovuzvolení prezidentem republiky a za kandidaturu Karla Kramáře. Námitky proti Masarykovi shrnul v článku *Naše stanovisko k presidentské volbě*, uveřejněném 21. května 1927 v časopise *Demokrat*: „... nemůžeme sprostít prof. Masaryka jako presidenta spoluviny na tom, že kapitál důvěry a lásky, shromážděný v počátcích republiky, lehkomyšlně byl promrhán. Třeba jsme se před válkou nehlásili k jeho straně, třeba se naše stanoviska politická lišila, vítali jsme všichni presidenta Masaryka při jeho vstupu na půdu domácí jako *národního* presidenta a jako presidenta *státní konsolidace* a nebylo naší vinou, že ani tím, ani oním se nestal.“⁶³² Podobnou deziluzi cítíme i mezi řádky v příslušných částech Dykových netradičně pojatých pamětí, nazvaných *Vzpomínky a komentáře* a vydaných ve dvou svazcích téhož roku 1927.⁶³³

V roce 1929 zasáhl Viktor Dyk do vrcholícího konfliktu mezi dr. Karlem Kramářem a dr. Edvardem Benešem, resp. Československou národní demokracií a Hradem emocionálně laděnou publikací *Ad usum pana presidenta republiky*.⁶³⁴ Vedle svých osobních animozit vůči Benešovi a odsouzení jeho politických metod zde shrnul i své výhrady (a zároveň i výhrady své strany) vůči prezidentu Masarykovi: vedle bezvýhradné podpory a prosazování Beneše mu vytkl mimo jiné znevažování českého nacionalismu, přílišnou vstřícnost vůči českým

⁶²⁹ Tamtéž, s. 57.

⁶³⁰ Tamtéž, s. 66.

⁶³¹ Srov. Martin KUČERA – Josef TOMEŠ, *T. G. Masaryk a Karel Kramář: K problematice jejich vztahu*, in: *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Jan Bílek – Helena Kokešová – Vlasta Quagliatová – Lucie Swierczeková (eds.), Praha 2005, s. 25–31.

⁶³² Viktor DYK, *O národní stát. 1925–1927*, J. O. Novotný (ed.), Praha: Spolek pro zřízení desky a pomníku Viktoru Dykovi, 1937, s. 375–376.

⁶³³ Viktor DYK, *Vzpomínky a komentáře. 1893–1918*, Kniha první a druhá, Praha 1927.

⁶³⁴ Viktor DYK, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha (květen) 1929.

Němcům, podceňování domácího odboje, podporu socialistů, nepřátelství k národní demokracii a byzantinskou personální politiku. Brožuru, adresovanou již svým názvem prezidentu republiky a koncipovanou jako kritický materiál k jeho informaci a zamyšlení, pak T. G. Masarykovi osobně poslal.

Prezident brožuru pozorně přečetl a Dykovi odpověděl osobním dopisem, v němž věcně reagoval na všechny body jeho kritiky, polemizoval s nimi a přitom formuloval vlastní stanovisko, protikladné postojům Dykovým, potažmo národně demokratickým.⁶³⁵ Z obsáhlé odpovědi si všimneme jenom těch pasáží, jež se týkají obecnějších politických problémů a prezidentova vztahu k národní demokracii.

Na prvním místě se podrobněji zastavuje u klíčové otázky svých rozporů s národní demokracií, totiž u problému českého nacionalismu-šovinismu a postavení českých Němců. Hájí stanovisko, že v popřevratovém období se i na české straně projevoval šovinismus, a zdůvodňuje zásady svého přístupu k česko-německé otázce: „...v našem obnoveném státu musíme považovat Němce za spoluobčany, a ne již tak docela jednoduše za nepřátele; každá nenávisť, mstivost a hořkost z té nebo oné strany je otevřenou ranou v těle státu. Myslící politik musí počítat s naší zeměpisnou polohou, s početní, hospodářskou i kulturní silou naší německé menšiny, a konečně s faktem, že problém minorit se stal mezinárodním. Ostatně dnešní podíl Němců na vládní většině, k níž Vy sám náležíte, dává spíše za pravdu mně než Vám. Že Němcům musíme čelit, rozumí se samo sebou, otázka může být jen o to, jak jim čelit. Vy můžete mít mínění, že my nečelíme správně; můžete nás kritisovat, ale nemáte práva předpokládat, že jsme si svého postupu zrale nepromyslili.“⁶³⁶ A na adresu českého nacionalismu posléze dodává: „Necítíte například, jak to stálé hájení státu národního je vlastně slabostí? Copak nemáme státu svého, nemáme ho ve vlastní moci? Kdo, prosím, je pro stát nenárodní? Není požadavkem demokratické zásady majority, že náš stát je a bude český?“⁶³⁷ [...] Nechci Vás pohněvat, ale nemohu neříci, že ten integrální nacionalism národní demokracie bývá malý a politicky zmalicherňuje své vlastní vyznavače.“⁶³⁸

V dalším textu pak Dykovi vysvětluje, že není, jak mu to on a jeho straničtí souputníci vytýkají, nepřítelem Československé národní demokracie, ale že si přeje, aby se z ní stala

⁶³⁵ Koncept, připomínky osob, jimž byl zaslán k posouzení (mj. Edvarda Beneše, Karla Čapka, Josefa Schieszla, V. K. Škracha a Oldry Sedlmayerové) i konečná verze odpovědi, zasláné Dykovi 15. června 1929 ze Židlochovic, jsou uloženy v AÚTGM, f. TGM–R, kart. 442, sl. 19 – V. Dyk. Text dopisu V. Dykovi otištěn pod hlavičkou *Dopis prezidenta Masaryka senátoru Viktoru Dykovi též* in: T. G. MASARYK, *Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1928–1937*, Vojtěch Fejlek (ed.), Praha 1997, s. 101–108; podle této edice dále citujeme.

⁶³⁶ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie IV*, s. 101.

⁶³⁷ Tamtéž.

⁶³⁸ Tamtéž, s. 102.

„slušná a politicky dovedná strana buržoazní, [...] strana opravdové inteligence, která by v parlamentě a žurnalistice svým odpůrcům dovedla čelit věcně, argumenty, politickou a životní opravdovostí“.⁶³⁹ A vytýká Dykovi a jeho straníkům, že se více nepřičinili o „vyjasnění sporů“ a „odklizení nedorozumění“ mezi národní demokracií a Hradem, zatímco on učinil v tomto směru nejeden vstřícný krok.

Viktor Dyk poděkoval a odpověděl prezidentovi rovněž rozsáhlým dopisem, datovaným 26. července v Harrachově.⁶⁴⁰ Replikoval na mnohé prezidentovy výtky, s některými jeho tvrzeními však vyslovil svůj souhlas. Potom se vrátil k dávnému Masarykovu obvinění českého nacionálního tábora a jmenovitě Československé národní demokracie ze šovinismu, odmítl je a pokusil se formulovat svou definici českého nacionalismu a jeho poslání v československém státě:

„Proč adresovati do našich řad [...] výtku šovinismu, kde jsme byli pouze nacionalisty? Šovinism je karikatura nacionalismu, jako je nesnášenlivá bigotnost karikaturou nábožnosti. Mám-li dospěti k *vysvětlení*, doznejme předem, že nelze užívati střídavě slov smyslu různého. Šovinism je nekritické zbožnění vlastního národa a touha podříditi mu všechny ostatní. Nacionalista miluje svůj národ, šovén nenávidí ostatní nebo jimi pohrdá. Hypertrofií trpí nacionalism německý; ale nacionalism český po říjnu 1918 trpí spíše atrofií. Příčinou této atrofie je tvrzení, že národní idea byla naplněna vznikem republiky, a že se tudíž vyžila. Není tomu tak; zápas o střední Evropu není skončen vznikem republiky československé, udržovat republiku jako československou není menší úkol, než jí dosíci. [...] Vycházejí od přesvědčení, že Němci nevzdali se a podle své povahy nemohou se vzdáti touhy, ovládnouti tak či onak střední Evropu, a tudíž i území Československé republiky, předpokládám, že i nadále bude střední Evropa dějištěm zápasu expanse německé – politické, hospodářské i kulturní, vůči níž budeme musiti bránit svou národní osobitost. [...] V soutěži s Němci musíme býti všestranně silnější. Souhlasím, poukazujete-li na nutnost práce, na čelení zdatností duchovní a fysickou, na váhu otázek hospodářských. Neshodujeme se v tom, že Vy pokládáte tyto věci i bez národního vědomí za dostatečné, kdežto mně se zdají nicotnými bez národního, obětavého, uvědomělého ducha. Jen tento duch může čeliti materialismu dobovému, snaze zdůrazniti jednostranně své já. Vy míníte, že větší kolektivum ‚lidství‘ je silnější kolektivum. Je to rozhodně kolektivum neurčitější a v dobách krisí těžko se

⁶³⁹ Tamtéž, s. 103.

⁶⁴⁰ AÚTGM, f. TGM–R, kart. 442, sl. 19 – V. Dyk. Dopis V. Dyka T. G. Masarykovi 26. 7. 1929.

ho dovolávat. Pod silným Vaším vlivem dává se dnes vlastenectví k ledu, potírá se, odsuzuje.“⁶⁴¹

V další části dopisu se věnoval vztahu T. G. Masaryka k národně demokratické straně. Vyjádřil obavy, že k odstranění napětí nemůže dojít, pokud Masaryk setrvá na stanovisku, že veškerou vinu za konflikt nese národní demokracie. A připomněl, že od roku 1919 se každá vnitřní opozice v této straně kryla jménem T. G. Masaryka a Edvarda Beneše a těšila se jejich přízni.⁶⁴²

Svůj dopis uzavřel otázkami, na něž by jistě rád slyšel pozitivní odpověď: „Je možné, aby rozpory, kterým se patrně nevyhneme, dokud bude uniformity myšlení, projednávaly se bez nenávisti a neznemožňovaly společného postupu v situacích, v nichž by byl potřebný pro stát? Je možno, abychom vyšli z dusné atmosféry, připomínající poměry, za nichž jsme vstupovali do války světové? Je možno i v odpůrci vidět pomocníka?“⁶⁴³

Prezident reagoval dopisem, zasláným 12. srpna 1929 z Topolčianek, o něco stručnějším listu předchozího.⁶⁴⁴ Shledal, že neshody mezi ním a Dykem tkví „v různém hodnocení lidí a situací“, a posteskl si, že republika trpí „nedostatkem státnosti“.⁶⁴⁵ Stručně připomněl své stanovisko k šovinismu bezprostředně poválečných let i k pozdějšímu fašismu a dodal: „Můžeme mít různé názory o obsahu vlastenectví a jeho taktice, ale proto ještě nesmíme podezírat druhého, že je nevlastenec.“⁶⁴⁶

Dostí místa věnoval vysvětlení, proč je k národní demokracii kritičtější, nežli k jiným stranám: „... to proto, že od ní žádám a čekám více, ne podle jejího počtu, ale podle jejího zděděného vlivu na kruhy inteligentní, na úředníky, profesory atd.“⁶⁴⁷ Za nedobry úkaz označil, že se formují dva politické tábory: „pro Hrad“ a „proti Hradu“, přičemž „bylo by politicky zdravější, kdyby se duchové třídili věcněji, podle ideových programů a konkrétních úkolů“.⁶⁴⁸

V závěru dopisu prezident konstatoval, že se „ještě nedostali ku věcem hlavním“, a vyzval Dyka k osobnímu setkání, aby si v rozhovoru vyjasnili mnohé sporné body lépe a bezprostředněji, než v korespondenci.⁶⁴⁹ Lze jen litovat, že se návštěva neuskutečnila a ustala i korespondence mezi oběma osobnostmi: v uvedených dopisech se totiž z jednostranných

⁶⁴¹ Tamtéž, s. 2–3.

⁶⁴² AÚTGM, f. TGM–R, kart. 442, sl. 19 – V. Dyk. Dopis V. Dyka T. G. Masarykovi 26. 7. 1929.

⁶⁴³ Tamtéž, s. 9.

⁶⁴⁴ AÚTGM, f. TGM–R, kart. 442, sl. 19 – V. Dyk. Dopis T. G. Masaryka V. Dykovi 12. 8. 1929.

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 3.

⁶⁴⁶ Tamtéž, s. 5.

⁶⁴⁷ Tamtéž.

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 6.

⁶⁴⁹ Tamtéž.

polemik rodil skutečný dialog nejen o dobových osobních sporech a kausách, ale také o zásadních ideových a politických otázkách, v nichž se národní demokracie a „Hrad“ střetaly.⁶⁵⁰

Státotvorně pokrokářské dědictví se však neprojevovalo jenom v Dykových bojích s „hradní“ reprezentací, ale také v jeho idealistických snahách o kultivaci celé české a československé politiky (včetně části národní demokracie), veřejného a společenského života v duchu státotvorné aktivity a odpovědnosti občanů:

„Zajisté není republika taková, jak jsme si před desíti lety představovali,“ napsal 28. října 1928. „Jest taková, jako jsme my, a bude lepší, budeme-li lepší. Ale kolik z těch, kdož reptají na to, co je, opravdu se přičiňuje, aby bylo lépe? Vědí, že by se nemělo to či ono dělat, a vědí také, že by bylo nutno dělat něco zcela jiného. Ale spokojují se tím, že to vědí nebo že to povědí jiným, kteří konečně to věděli sami také. Pokládají své síly za nedostatečné, aby způsobily nápravu? O tom není pochyby. Jednotlivec jest slab. Jednotlivec ‚to nepředělá‘. Ale je hrůza, je-li v národě příliš mnoho jedinců, nepokoušejících se ani něco předělat. Je hrůza, postaví-li se v dobách, jež označují za svízelné, mimo, čekající, jak to skončí, a spokojují se tím, že pošeptají nebo řeknou nahlas těm, kdo se o něco snaží, že to stojí docela mizerně.“⁶⁵¹

Dyk kriticky reflektoval nedostatky soudobé československé demokracie, ale nesympatizoval s autoritativními formami vlády a *fungující* demokracii považoval za nejlepší vládní formu. Uvědomoval si však nazrávající vnitřní krizi tohoto systému, projevující se mimo jiné v korupci politického života a ideovém zplanění politických stran, a varoval před jeho možným ohrožením:

„Jediná účinná obrana demokracie spočívá v tom, že se ukáže schopnou života a akce. Že dovede chránit právní řád, vést řádné hospodářství, udržovat kázeň, státní autoritu úměrně s útoky, které se na ni dějí. [...] Ukáže-li se slabou a bezmocnou, ztratí-li důvěru a iniciativu,

⁶⁵⁰ Srov. Jaroslav PECHÁČEK, *Masaryk – Beneš – Hrad. Masarykovy dopisy Benešovi*, Mnichov 1984, s. 19–20: „Pozadí bojů mezi Hradem a Protihradem nejlépe osvětlují dva dokumenty: pamflet básníka a politika, senátora za Kramářovu Národně demokratickou stranu Viktora Dyka, nazvaný *Ad usum pana presidenta republiky* [...], a Masarykova odpověď. V obou dokumentech jsou zachyceny kořeny, historie a podstata sporů a bojů mezi oběma tábory, levým středem a pravíci. V pozadí jsou rozdílné názory a koncepce, ale také nesmlouvavé, tvrdé boje osobní.“ Srov. dále analýzu a hodnocení této výměny názorů v pracích: Jaroslav OPAT, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*, Praha 2003, s. 443–451; Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*, Praha 2005, s. 627–633; Josef TOMĚŠ, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*, Praha 2009, s. 83–99.

⁶⁵¹ Viktor DYK, *Proti náladové politice*, Samostatnost, 26. 10. 1928 (citováno podle: Viktor DYK, *O národní stát. 1928*, J. O. Novotný (ed.), Praha 1937, s. 285–288).

je-li pasivním divákem státního rozkladu, dostavuje se nespokojenost s vládou a systémem parlamentárním. Stupňuje-li se tato nespokojenost, přechází-li vláda v bezvládí, přijde v prvním případě Lenin, v druhém Mussolini. Kdo dá větší záruku *pořádku a jistoty, má větší šance úspěchu. Nejnebezpečnější je v takových případech tápání.*⁶⁵²

Svým idealistickým nacionalismem a mravním rigorismem se ovšem střetl s pragmatickou praxí většiny dobové české politiky i mnohých svých spolustraníků, zejména průmyslnického křídla Československé národní demokracie, vedeného F. X. Hodáčem, s nímž se na přelomu dvacátých a třicátých let dostal do ostrého konfliktu, který musel nakonec řešit čestný stranický soud.⁶⁵³ V zápase za vymanění národní demokracie z role (podle jeho slov) „průmyslnické maitressy“ a za návrat k jejímu původnímu poslání všenárodní strany byl mimo jiné podporován většinou někdejších státoprávních pokrokářů. Bojoval s plným nasazením a otevřeným hledím, ale často ztrácel smysl pro každodenní politickou realitu a působil stejně donkichotsky jako před první světovou válkou.

Odkaz státoprávně pokrokové strany neožíval pouze implicitně v Dykových politických a žurnalistických zápasech dvacátých a počátku třicátých let, ale také explicitně v řadě jeho článků v národně demokratickém tisku, ohlížejících se – většinou v souvislosti s výročími konkrétních událostí či osob – za činností státoprávních pokrokářů v předválečných a válečných letech. Některé z těchto textů zakomponoval pak Dyk do svých dvojdílných memoárů *Vzpomínky a komentáře* (1927), v nichž mimo jiné podal dokumentárně cenné a obsažné svědectví o desetileté historii státoprávně pokrokové strany. Spolu s osudy strany přitom v proměněném kontextu zpřítomňoval i principy a hodnoty, které hájila a o něž se opírala.

Rovněž dr. Antonín Hajn navázal v národní demokracii na svou někdejší státoprávně pokrokářskou politickou linii. Ve dvacátých letech patřil k vedoucím představitelům nové strany, po dlouhá léta ji zastupoval v parlamentu – nejprve jako člen a místopředseda Revolučního národního shromáždění, v letech 1920–35 jako poslanec Národního shromáždění, sblížil se s předsedou strany dr. Karlem Kramářem, s nímž se před první světovou válkou ocital v ostrých kontroverzích (vzpomeňme na z toho plynoucí Kramářův odmítavý postoj k Hajnovu členství ve vedení Maffie na jaře 1915), a stal se jeho politickým spolupracovníkem a důvěrníkem. Podobně jako Viktor Dyk důsledně hájil ideu československého národního státu, vystupoval proti politice „Hradu“ i proti snahám

⁶⁵² Viktor DYK, *Příčiny a důsledky*, Národní listy, 9. 5. 1926 (citováno podle: Viktor DYK, *O národní stát. 1925–1927*, J. O. Novotný (ed.), Praha 1937, s. 126–127).

⁶⁵³ Dykovým důvěrníkem zde příznačně byl jeho státoprávně pokrokářský druh dr. Antonín Hajn.

protagonistů zahraničního odboje bagatelizovat roli domácí protirakouské rezistence za první světové války, tvrdě kritizoval Benešův zahraničně politický kurs a v Kramářově duchu požadoval slovanskou zahraniční politiku, perspektivně počítající s obnovou demokratického Ruska. I v meziválečném období vyvíjel bohatou novinářskou činnost, především v týdeníku *Samostatnost*, který v letech 1924–38 vydával a v němž chtěl programově navázat na někdejší stejnojmenný státopravně pokrokářský deník.⁶⁵⁴ Ve svých komentářích často nesmlouvavě kritizoval politiku koaličních vlád a často i oficiální stanoviska vlastní strany.

Spolu se svým aktuálním politickým i žurnalistickým působením se snažil udržovat reminiscence státopravně pokrokové strany i pokrokářství vůbec, a to jak publicisticky ve svém již uvedeném listě *Samostatnost* či v brožurách svého nakladatelství, tak prostřednictvím dvou organizací, u jejichž vzniku stál a kterým po léta předsedal: Politického klubu omladinářů-devadesátníků, založeného v roce 1919 a sdružujícího někdejší účastníky pokrokového hnutí devadesátých let 19. století,⁶⁵⁵ a posléze Spolku pro zřízení pamětní desky a pomníku Viktoru Dykovi, ustaveného v roce 1932 po básnickově smrti a vedle svého v názvu deklarovaného poslání pečujícího též o Dykův ideový a politický odkaz.⁶⁵⁶ Pořádal též setkání někdejších státopravních pokrokářů u příležitosti různých výročí, například 17. května 1924 k desátému a 30. března 1935 (opožděně) ke dvacátému výročí vydání *Manifestu k Evropě*,⁶⁵⁷ v říjnu 1937 ke čtyřicátému výročí založení listu *Samostatnost* (viz níže) nebo na jaře 1938 ke třicátému výročí vzniku České strany státopravně pokrokové.

V době narůstajícího ohrožení československého státu ve druhé polovině třicátých let mobilizoval Hajn bývalé státopravní pokrokáře k aktivní obraně republiky. Tak v neděli 24. října 1937 uspořádal se svými spolupracovníky v pražské Měšťanské besedě setkání (v části dobového tisku označované též jako „sjezd“) členů, stoupenců a přátel bývalé strany státopravně pokrokové. Po historizujících přednáškách A. S. Kaliny (o zásadním významu

⁶⁵⁴ Při časopisu vznikl Kruh přátel *Samostatnosti*, sdružující především někdejší státopravní pokrokáře.

⁶⁵⁵ Viz blíže: Lucie WITTLICHOVÁ, *Politický klub omladinářů-devadesátníků*, in: ČNM-A 166/1997, č. 3–4, s. 123–137.

⁶⁵⁶ Spolek byl založen v lednu 1932 básnickovými osobními přáteli, literárními i politickými spřízněnci, k nimž vedle Antonína Hajna patřili mimo jiné Hanuš Jelínek, Rudolf Medek, František Skácelík, Jaromír Malý, Vítězslav Štěpánek, Ladislav Šaloun, Jan Kapras, Bohumil Němec a také Zdeněk Nejedlý. Pamětní deska na domě číslo 23 v tehdejší Letohradské, dnešní Dykově ulici na Královských Vinohradech, kde básník téměř třicet let žil a tvořil, byla péčí spolku odhalena 14. května 1932, Dykův pomník v Praze se však z mnoha důvodů nepodařilo realizovat. Spolek pořádal přednášky, věnované jednotlivým komponentám Dykova rozsáhlého díla, jeho veřejné a politické činnosti i jeho ideovému profilu. V průběhu třicátých let vydal sedmisvazkový soubor básnickovy politické publicistiky z let 1917–31, nazvaný *O národní stát* (1932–38), a v lednu a únoru 1948 uspořádal v Národním muzeu ve spolupráci s muzejní knihovnou reprezentativní výstavu *Život a dílo Viktora Dyka*, kde byla na dlouhou dobu naposled zevrubně připomenuta Dykova politická činnost v České straně státopravně pokrokové a v Československé národní demokracii. Svou činnost vyvíjel až do počátku šedesátých let, kdy byl administrativně rozpuštěn. Blížší informaci viz: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Josef Tomeš (ed.), Praha 2004, s. 148–150.

⁶⁵⁷ Srov. ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3592, 3595.

československého revolučního vojska za první světové války pro vznik samostatné republiky) a Jaromíra Malého (o čtyřicetileté historii listu Samostatnost a působení státoprávně pokrokařského tisku před světovou válkou a v jejím průběhu) pronesl zde aktuálně zaměřený projev, v němž kriticky analyzoval soudobé politické, hospodářské a kulturní poměry v Československu a vyzval bývalé státoprávní pokrokaře, aby se vzchopili k nové aktivitě a na místech, jež zaujímají v politickém a veřejném životě, pomáhali odstraňovat stíny přítomnosti, neboť existuje reálná obava, že stíny převýší její světla. V rámci svého projevu vytýčil dr. Hajn deset programových bodů, shrnutých posléze v závěrečnou rezoluci, mezi nimi tradiční požadavek posílení pozice československého národa jako jediného národa státního a ukončení politiky ústupků českým Němcům, ale také požadavek přeměny Senátu Národního shromáždění ve sbor, složený ze zástupců samosprávy, odborových, stavovských, hospodářských i kulturních organizací a institucí, zavedení většinového volebního systému při volbách do Poslanecké sněmovny či zrušení stranických reversů. V závěru shromáždění pak konstatoval, že bývalí státoprávní pokrokaři sice nechtějí obnovovat svou stranu, ale cítí povinnost v kritické době znovu aktivněji vystupovat, vyzval přítomné, aby navázali spolupráci s ideově spřízněnými skupinami a spolu s nimi vytvořili „nestraničskou falanx“, jež by střežila poslání státního národa a usilovala o nápravu současných poměrů a celkovou mravní obrodu.⁶⁵⁸

Další celostátní sjezd bývalých státoprávních pokrokařů svolal Hajn na neděli 13. března 1938 (což byl shodou okolností den po anšlusu Rakouska) do velkého sálu Zemské jednoty hasičské v Praze na Královských Vinohradech. Svolal, zahájil a řídil jej opět Antonín Hajn, jenž zde také pronesl jeden ze dvou referátů, věnovaný česko-německému problému v českých zemích, německému školství v ČSR, postavení českých hraničářů v pohraničí i aktuálním událostem v Rakousku a konstatující, že vládní politikou ocitá se Československo v zajetí menšin a uskutečňuje se „přestavba našeho státu ve stát národnostní“. Druhý referát pronesl sekční šéf v. v. Jan Dvořák a podrobil v něm zevrubné kritice dohodu Hodžovy vlády s německými aktivistickými stranami z února předchozího roku. Na oba referáty navázala obsáhlá diskuse, v níž byla opakovaně zdůrazněna potřeba sebevědomí při jednání s Němci, povolávání národně spolehlivých Čechů do státní správy v pohraničních oblastech a důsledné

⁶⁵⁸ *Bývalí státoprávníci se radili*, Národní listy, 26. 10. 1937, s. 2; *Schůzka příslušníků bývalé státoprávně pokrokové strany*, Národní politika, 26. 10. 1937, s. 2. – Na shromáždění navázal v témže sále vzpomínkový večer ke čtyřicátému výročí založení Samostatnosti, doplněný hudebním programem a inscenací divadelní hry Františka Skácelíka *Na cestách z okovů*, inspirované perzekucí českého pokrokařského studentstva v devadesátých letech 19. století.

prověřování loajality německých státních úředníků. Jednání vyvrcholilo proslovem starého státoprávníka dr. Ladislava Machače *O národu a státu*.

Sjezd přijal dvě zásadní rezoluce. První z nich, publikovaná jako Všeobecný projev, apelovala na vládu, parlament a politické strany, „aby bylo upuštěno od politiky ústupků, jež v očích Němců doma i za hranicemi vyvolávají vždy pocit naší slabosti, a aby se naše politika menšinová vrátila k jediné právní základně, tj. k Ústavní listině a k jazykovému zákonu a z hlediska mezinárodního k ustanovením mírových smluv“ a zároveň hájila „postavení našich hraničářů, bezpečnost našich státních hranic proti vnějšímu nepříteli a svaté právo každého našeho [tj. českého] člověka, aby se v celém státě našem mohl cítiti doma“.⁶⁵⁹

Druhá rezoluce, nazvaná *Projev o Československu v dnešní mezinárodní situaci*, obsahovala mimo jiné i následující věty: „Výrok Bismarckův: Pán Čech – pán Evropy je stále platný i teď po světové válce, kdy jejich pánem je starý český národ, dnes popřevratový národ československý. To by ucítily Francie a Anglie při plnění plánů dnešních vládců Německa, kdyby majíce plnou možnost splnění tomu zabrániti zaváhaly tak učiniti včas, pocítovala by to sama Itálie, která je dnes ve spolenectví s těmito vládci. [...] Předkové naši odolávali nástrahám všelikým i vojenským výpravám, neslýchaným právě z té strany, odkud se nám dnes silně ohlašuje chystaná bouře. Jejich duch dosud vane touto zemí a jejím národem, jehož hrob byl by v sutinách Evropy.“⁶⁶⁰

Odkaz státoprávně pokrokové strany připomínal v meziválečném období i další někdejší stranický představitel a publicistický mluvčí dr. Lev Borský, který po roce 1918 nepokračoval v aktivní politické činnosti v Československé národní demokracii, ani v jiné politické straně. Jako nezávislý politický žurnalista, působící v deníku *Národní politika*, ovšem i nadále hájil pozice české nacionální pravice a kriticky se vymezoval proti „Hradu“, mimo jiné v otázce spravedlivého hodnocení národního odboje za první světové války. Roli státoprávních pokrokářů před první světovou válkou a posléze v odboji připomněl spolu s vlastní participací na ní dvěma komentovanými edicemi svých předválečných i válečných článků⁶⁶¹ a v knize *Znovudobytí samostatnosti* (1928)⁶⁶². K historii strany se ve svých publicistických a lexikografických textech i ve svých přednáškách často vracel i její další aktivista a novinář dr. Jaromír Malý. Své paměti a reflexe nestačili zachytit dva čelní straniční představitelé, Karel Stanislav Sokol a Antonín Kalina, kteří předčasně zemřeli na počátku

⁶⁵⁹ *Všeobecný projev*, *Samostatnost*, 17. 3. 1938, s. 3. Publikované znění se poněkud liší od původní verze, formulované Antonínem Hajnem a uložené v Archivu Národního muzea, fond Antonín Hajn, karton 125, složka 3601.

⁶⁶⁰ *Projev o Československu v dnešní mezinárodní situaci*, *Samostatnost*, 17. 3. 1938, s. 1.

⁶⁶¹ Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, Praha 1920; TÝŽ, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924.

⁶⁶² Lev BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928 (druhé vydání 1929).

dvacátých let. Roli strany v odboji a při vzniku samostatného československého státu připomněl v roce 1938 s aktualizačním podtextem Kalinův syn, Antonín Svatopluk Kalina, v díle *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*.⁶⁶³

Na státoprávně pokrokářskou tradici navazovala i tzv. integrálně nacionalistická frakce v Československé národní demokracii, jež se ve dvacátých letech zformovala kolem měsíčníku *Národní myšlenka*, vydávaného v letech 1923–39 dr. Vlastimilem Klímou, jenž za svých studentských let za první světové války patřil ke stoupencům státoprávně pokrokové strany. Kromě vydavatele k ní náleželi především dr. Ladislav Rašín, dr. ing. František Toušek, dr. Jan Ebert, dr. Jan Renner a Svatopluk Studený; za jejího „ideového kmotra“ byl považován Viktor Dyk.⁶⁶⁴ Skupina se snažila formulovat program moderního českého nacionalismu, odpovídajícího poslání českého národa v samostatném československém státě, přičemž se problematice nacionalismu věnovala zevrubně i po teoretické stránce. Ve svých úvahách byla inspirována Dykovými definicemi mravně fundovaného a konstruktivního českého nacionalismu z počátku 20. století.⁶⁶⁵ Její ideové hledačství a směřování zachytil po létech výstižně ve svých vzpomínkách dr. Vlastimil Klíma:

„Nacionalismus nebyl nám překonanou vývojovou fází našeho probuzení a osvobození, nýbrž osvobozením nám jako první generaci svobody pravý vývoj plného a tvůrčího nacionalismu teprve začínal. Překonán se nám jevil nacionalismus předválečný, nacionalismus zprvu poraženého a pak porobeného národa; na nás bylo ukázati jeho svobodný rozkvět. Nebylo to u nás laciné gesto. Snažili jsme se v celém svém politickém životě přispět k tvoření programu i praxe nového, demokratického a pokrokového nacionalismu, jemuž jsme říkali sociální nacionalismus, tedy nacionalismus spojující národní cítění s opravdovou sociální spravedlností. [...]

My jsme v národě viděli zvláštní samostatnou mravní osobnost. Domnívali jsme se, že materialisticky podložený utilitarismus dává přednost formě před obsahem, že klade stát nad národ a z hlediska účelnosti že dává přednost třeba velkému státu a velkému hospodářskému celku i na úkor toho, čím pro nás byly národní ideály. [...] Zdálo se nám, že právě válka dokázala, že světoobčanství plynulo z nedostatku národní sebedůvěry, že to nemohl být velký cíl národa bojujícího za své vrcholné cíle, nýbrž malý cíl národa zdeptaného. [...]

⁶⁶³ Antonín Svatopluk KALINA, *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, Praha 1938 (krátce po sobě čtyři vydání).

⁶⁶⁴ O skupině Národní myšlenky viz blíže: Vlastimil KLÍMA, *1938: Měli jsme kapitulovat?*, Robert Kvaček – Josef Tomeš – Richard Vašek (eds.), Praha 2012, s. 33, 40–43.

⁶⁶⁵ Viktor DYK, *Poznámky*, Pokroková revue, 3, 1906–1907, s. 540; přetištěno in: V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, I, s. 100–101. Viktor DYK, *Prohrané kampaně*, Praha 1914, s. 66.

Stát nám nebyl samoučelným, byl nám oprávněným a přirozeným prostředkem k poslání a dílu národnímu. Nebyl nám tedy stát nad národem, nýbrž národ nad státem. Stát měl sloužit národním cílům, nikoliv naopak. Stát měl podle našeho názoru v podstatě smysl jako stát národní, uskutečňující ideu a životní poslání určitého národa a mající smysl, pokud národ žije. Pro nás idea národní měla být ideou státní. [...] Chtěli jsme, aby se tomu přizpůsobily národnostní menšiny. Nešlo o jejich odnárodňování, ani o národnostní nespravedlnost. Občan kteréhokoliv jazyka měl přirozeně mít stejná občanská práva, avšak *politicky* byl nám vlastní národ na prvním místě už proto, že vybojoval a měl svůj jediný stát; všechny menšiny měly k příslušným svrchovaným národním cílům samostatné státy sousední. [...]

Zdůrazňovali jsme, že národ nejsou jen generace žijící, avšak také generace mrtvých a generace nenarozených, že soudržnost jednotlivých generací je podmínkou života národního celku; že živí žijí z odkazu mrtvých, avšak nesou také odpovědnost k mrtvým i nenarozeným.⁶⁶⁶ [...] Opětně jsme zdůrazňovali, že budeme-li malověrní a slabí, budeme sami provokovati silné a velké, aby nás podmanili. Chtěli jsme, aby národ ve svých dějinách nehledal zjevy mesianské, nýbrž typy odolného a neústupného češství.“⁶⁶⁷

Tato skupina sehrála pak významnou politickou roli ve druhé polovině třicátých let, kdy se nejprve kriticky stavěla proti pochybnému spojení Československé národní demokracie s Národní ligou a Národní frontou v Národní sjednocení, v novém politickém subjektu však vytrvala a posléze na sjezdu v roce 1937 rozhodujícím způsobem přispěla k faktické obnově staré národní demokracie pod názvem Národní sjednocení, ale na změněných programových základech. Její vůdčí představitelé – Vlastimil Klíma, Ladislav Rašín a František Toušek – vypracovali nový stranický program, který dosavadní opoziční nacionalismus nahradil nacionalismem pozitivním, zaměřeným na upevnění československého státu a na jeho obranu proti vnějšímu i vnitřnímu ohrožení, především ze strany hitlerovského Německa a jeho domácí henleinovské expozitury.⁶⁶⁸ Zásadně „protihradní“ představitelé nacionální pravice prosadili normalizaci vztahů Národního sjednocení s „Hradem“ na bázi vyššího zájmu společné obrany republiky. Mimořádná situace, stín války a ohrožení národa, všeobecně posilující český národně obranný nacionalismus,

⁶⁶⁶ Zde se Klíma zjevně identifikuje s opakovaně vyslovenou maximou Viktora Dyka, působivě artikulovanou v řadě jeho básní.

⁶⁶⁷ V. KLÍMA, *Národní demokracie*, s. 27, 30, 31 a 35.

⁶⁶⁸ O sjezdu a přijatém programu srov. V. KLÍMA, *K všeobecným dějinám národní demokracie*, s. 8–9; TÝŽ, *Národní demokracie*, s. 113. Srov. též J. TOMEŠ, *Nacionalismus a demokracie*, s. 167–174.

sblížily dosavadní odpůrce poněkud obdobně, jako v předvečer první světové války a na jejím prahu státoprávní pokrokaře a realisty.

V dějinné zkoušce roku 1938 pak protagonisté Národní myšlenky stáli v čele odporu široké politické fronty proti ústupkům henleinovcům hitlerovskému Německu, výrazně se uplatňovali ve skupině poslanců, tvořené reprezentanty širokého politického spektra od národních demokratů po komunisty a exponující se proti kapitulaci, a posléze ve Výboru na obranu republiky, ustaveném 22. září 1938, a zásadně přispěla ke konzistentnímu odmítavému postoji Národního sjednocení vůči anglo-francouzskému ultimatu z 21. září 1938 a mnichovskému diktátu, tj. vůči jakýmkoliv změnám dosavadních československých hranic, přičemž aktualizovala i historicko-státoprávní argumentaci.⁶⁶⁹ Její postoj lapidárně shrnovalo prohlášení, jež za celou stranu formuloval jeden z dlouholetých představitelů skupiny, dr. František Toušek, 20. září 1938:

„Národní sjednocení odmítá jakoukoli diskusi o úpravě hranic. O hranicích se nevyjednává, ty se hájí zbraní bez ohledu na počet přátel a nepřátel. Národní sjednocení žádá svého zástupce ve vládě, aby toto stanovisko tlumočil, hájil a obhájil v přesvědčení, že je stanoviskem celého národa. Každá vláda, která by nedovedla toto stanovisko uskutečnit, musela by ustoupit vládě, která by měla bezpodmínečně odhodlání bránit a ubránit územní integritu, svrchovanost a nedílnost republiky.“⁶⁷⁰

Krátce po Mnichovu se uzavřela historie Národního sjednocení, respektive Československé národní demokracie, a s ní i politické dozvuky a personální kontinuita České strany státoprávně pokrokové v jejím rámci. Následovala účast početných národních demokratů, mezi nimi i někdejších státoprávních pokrokařů v druhém odboji a nacistická persekuce mnohých z nich.⁶⁷¹ Po skončení druhé světové války nebyla již národní demokracie obnovena a vzdor svému postoji v září 1938 a podílu svých členů na protinacistické rezistenci byla zlovolně kaceřována jako strana fašistická.⁶⁷² Stejný osud stihl i český nacionalismus vůbec a s ním i státoprávně pokrokovou stranu, která ovšem mohla být hodnocena trochu

⁶⁶⁹ K tomu viz podrobně: V. KLÍMA, *1938: Měli jsme kapitulovat?*, s. 159–200. (O rozdílném vztahu dědiců „státoprávníků“ a někdejšího „realisty“ Beneše k otázce historických hranic českého státu viz tamtéž, s. 176–184.) Srov. Josef TOMES, *Národní sjednocení v mnichovské krizi 1938. Svědectví Františka Ježka*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 5. Česká politická pravice a krize demokracie 30. let, Praha 2007, s. 125–144.

⁶⁷⁰ V. KLÍMA, *1938: Měli jsme kapitulovat?*, s. 162; F. JEŽEK, *Mnichovská krize*, s. 366.

⁶⁷¹ Z vedoucích představitelů státoprávně pokrokové strany zahynul v nacistickém koncentračním táboře dr. Lev Borský a věznění zde byli dr. Vítězslav Štěpánek, dr. Jaromír Malý, dr. Lev Sychrava a dr. Jaroslav Werstadt; ze skupiny kolem Národní myšlenky byli věznění Ladislav Rašín, Vlastimil Klíma, František Toušek a Jan Ebert, přičemž Rašín a Ebert zde zahynuli a Toušek zemřel po návratu z koncentračního tábora na následky strádání.

⁶⁷² Srov.: TOMES, *Nacionalismus a demokracie*, s. 186; KLÍMA, *Národní demokracie*, s. 105: „Nezaujatý pohled snad připustí, že jak hradní frontou, tak v důsledku toho levým blokem bylo proti ní často používáno prostředků velmi povrchních, laciných, a proto v podstatě demagogických: byla vyhlášována jednoduše za stranu nesociální, zpátečnickou, ba přímo reakční, pokroku nepřátelskou.“

příznivěji, byla-li nahlížena jako pokračování pokrokového hnutí devadesátých let 19. století. Uvedené strany a směry zůstávaly na dlouhou dobu pouze předmětem historického výzkumu (řadu let ovšem tendenčně stranického) a na širším veřejném fóru (třeba v denním tisku) byly připomínány leda v negativním kontextu.

Jisté pietní komemorace se státoprávním pokrokářům dostávalo jen na půdě Politického klubu omladinářů-devadesátníků⁶⁷³ a zejména ve Spolku pro zřízení pamětní desky a pomníku Viktoru Dykovi,⁶⁷⁴ které vyvíjely až do počátku šedesátých let legální činnost –především přednáškovou, ale též ediční, přičemž druhý ze spolků v ní pokračoval i po svém administrativním rozpuštění v roce 1962. V padesátých až osmdesátých letech byla strana ostatně nejčastěji připomínána v souvislosti s Viktorem Dykem jakožto svým ve veřejném povědomí nejznámějším činitelem. Občas bývala vzpomenua v dobové publicistice při kulatých výročích vypuknutí první světové války.

V souvislosti s místem strany v národní paměti se nabízí otázka, nakolik byla státoprávně pokroková strana zastoupena v dobových českých všeobecných encyklopediích. Zatímco ve všech relevantních encyklopedických dílech od *Ottova slovníku naučného*⁶⁷⁵ přes *Masarykův slovník naučný*⁶⁷⁶ po *Dodatky Ottova slovníku naučného*⁶⁷⁷ z počátku německé okupace měla adekvátní heslo, v první české poválečné encyklopedii, *Příručním slovníku naučném* z let 1962–67, byla zcela pominuta, stejně jako v *Encyklopedickém slovníku A–Ž*, vydaném roku 1972; stručné a víceméně bezobsažné, zato ideologicky klasifikující heslo jí bylo věnováno v *Příručním slovníku k dějinám KSČ*⁶⁷⁸ z roku 1964. Drobným heslem byla

⁶⁷³ V klubu, založeném v roce 1919 Antonínem Hajnem, se sdružovali dosud žijící účastníci pokrokového hnutí devadesátých let 19. století nebo jejich potomci. Jeho členové se pravidelně scházeli v saloncích různých pražských restaurací či kaváren; součástí schůzí bývaly přednášky, věnované historickým událostem a osobnostem, spojeným s pokrokařským hnutím. Ve výboru klubu zasedali Na počátku šedesátých let předsedal klubu profesor Bohumil Němec, ve vedení dále zasedali prof. MUDr. Josef Pelnář, novinář a bývalý generální tajemník Československé národní demokracie František Hlaváček a herečka Leopolda Dostalová a další. Na základě výborové schůze, konané 5. března 1964, se klub dnem 21. dubna 1964 „dobrovolně rozešel“.

⁶⁷⁴ Spolek, založený roku 1932 (viz výše poznámka 43), se v poválečných a zejména pounorových letech stal místem setkávání bývalých národních demokratů, mezi nimi i posledních žijících státoprávních pokrokařů. V rámci pietních aktů u Dykova hrobu a přednášek, které pořádal, bylo pravidelně pozitivně vzpomínáno i básnickovy politické činnosti a státoprávně pokrokové strany. V činnosti pokračoval i po svém formálním rozpuštění v roce 1962; v dubnu 1991 byl obnoven pod názvem Společnost Viktora Dyka. Viz blíže: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Josef Tomeš (ed.), Praha 2004, s. 148–150.

⁶⁷⁵ Státoprávně-pokroková strana, in: *Ottův slovník naučný*, XXVIII – Doplnky, Praha 1909, s. 1093. Relativně obsáhlé heslo, jehož autorem je Adolf Srb, shrnuje vývoj pokrokařství od počátku devadesátých let 19. století do vzniku České strany státoprávně pokrokové v roce 1908.

⁶⁷⁶ Státoprávně pokroková strana, in: *Masarykův slovník naučný*, VI, Praha 1932, s. 938 (autor Jaromír Malý).

⁶⁷⁷ Státoprávně pokroková strana, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, VI/1, Praha 1940, s. 325. Heslo z pera Jana Kaprasa mladšího navazuje na výše uvedené heslo v posledním dílu *Ottova slovníku naučného* z roku 1909.

⁶⁷⁸ Státoprávně pokroková strana, in: *Příruční slovník k dějinám KSČ*, II, Praha 1964, s. 843.

připomenuta ve třetím svazku *Ilustrovaného encyklopedického slovníku*⁶⁷⁹ z roku 1982, standardním heslem pak teprve v prvním dílu *Malé československé encyklopedie*⁶⁸⁰ z roku 1984. Ve všech polistopadových univerzálních encyklopediích a v řadě oborových slovníků má již své pevné zastoupení, stejně jako všichni její významní představitelé, jimž jsou též věnována odpovídající hesla v postupně vydávaných biografických slovnících.⁶⁸¹

V devadesátých letech 20. a na počátku 21. století byla strana opakovaně „objevena“ v publicistice soudobých českých nacionalistických organizací a stran (Vlastenecká fronta, Československá národní demokracie, Národní sjednocení a další). Její historie ožila v popularizačních přednáškách, pořádaných od roku 1991 Společností Viktora Dyka, pokračovatelkou Spolku pro zřízení pamětní desky a pomníku Viktoru Dykovi, na konferenci k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka v květnu 2001⁶⁸² a ve sborníku zde pronesených příspěvků, vydaném o tři roky později,⁶⁸³ a konečně meritorně na semináři, uspořádaném pro odbornou historiografickou obec i pro širší kulturní veřejnost v prosinci 2008 ke stému výročí jejího vzniku.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ Strana státoprávně pokroková, in: *Ilustrovaný encyklopedický slovník*, III, Praha 1982, s. 423.

⁶⁸⁰ Česká strana státoprávně pokroková, in: *Malá československá encyklopedie*, I, Praha 1984, s. 790.

⁶⁸¹ Například: Česká strana státoprávně pokroková, in: *DIDEROT. Velká všeobecná encyklopedie*, 3, Praha 2000, s. 441; *UNIVERSUM. Všeobecná encyklopedie*, 2, Praha 2000, s. 232.

⁶⁸² Konference *Viktor Dyk – básník a politik* se konala 11. května 2001 v přednáškovém sále Národního muzea v Praze.

⁶⁸³ *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Josef Tomeš (ed.), Praha 2004.

⁶⁸⁴ Seminář pod názvem *Nás bylo málo jen, než přišly tisíce* se konal 1. prosince 2008 ve velkém přednáškovém sále budovy Kanceláře Akademie věd České republiky na Národní třídě v rámci cyklu *Na pozvání Masarykova ústavu...* Příspěvky zde pronesené byly publikovány v revui *Střed/Centre. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, 1, 2009, č. 2 (Pro národní stát a pokrok! Podoby českého pokrokařství 1890–1920), s. 9–90.

Závěrem

Fenomén státoprávních pokrokářů

Probíráme-li se anály České strany státoprávně pokrokové, jsme konfrontováni se dvěma protikladnými dojmy: na jedné straně nás oslovuje idealismus a obětavost jejích členů i vedoucích představitelů a oceňujeme předvídatost stranických vůdců a publicistů, na straně druhé konstatujeme labilní pozici, nepraktičnost a minimální vliv strany na dobové politické scéně. Objektivní posouzení historického významu strany musí proplout mezi Scyllou přeceňování a Charybdou bagatelizace a spojit pohled jejích současníků se zorným úhlem pozdější historické zkušenosti, jež prokázala životnost mnohých státoprávně pokrokářských postojů a vizí. V každém případě je třeba straně už při povšechném seznámení s jejím programem a činností přiznat postavení a roli solitéra jak v rámci její doby, tak v novodobých českých politických dějinách vůbec.

Sledovali jsme osudy státoprávně pokrokové strany v posledních letech před první světovou válkou i v pohnutých letech válečných. Zaznamenali jsme malý ohlas jejího programu v české veřejnosti a nedostatečnou pružnost jejího postupu v praktické politice, ale zároveň i skutečnost, že tato malá strana jisté části středních vrstev a především inteligence, soustavně zápasící s nedostatkem finančních prostředků, anticipovala nejpregnantněji ze všech tehdejších českých stran nadcházející převratné události a jejich důsledky pro český národ.

Státoprávně pokroková strana se deklarovala jako autentická dědička odkazu pokrokového hnutí devadesátých let 19. století, jež se postupně rozešlo do různých stran a směrů. Na „pokrokářský“ odkaz navazovala důsledně uplatňovaným požadavky obnovy samostatného českého státu na základě českého historického státního práva, radikální opozice proti vládě a dynastii, politické demokratizace i sociálních reforem a také samostatné české zahraniční politiky, přesahující obzor rakousko-uherského soustátí.

Státoprávní pokrokáři reflektovali více než ostatní složky dobové české politiky některé tendence světového vývoje na počátku 20. století a snažili se na ně pozitivně reagovat ve svém programu i ve své konkrétní činnosti. Předjímalí příchod velkého, globálního válečného konfliktu, vyplývajícího z fundamentálních střetů zájmů soudobých světových mocností. Ze svého zásadního hodnocení evropské situace vyvozovali pak důsledky pro českou otázku: Češi se měli snažit o využití velmocenských rozporů pro své národní zájmy. Ve válce nespatořovali pouze tragické kataklyzma, ale také šanci – možná poslední – pro

završení českého národně emancipačního zápasu samostatným českým národním státem, v němž spatřovali nejlepší záštitu životních zájmů českého národa.

Reprezentanti strany, mezi nimiž nacházíme zkušené politiky, špičkové novináře, spisovatele, právníky, historiky, si uvědomovali stupňující se ohrožení českého národa stále agresivnějším pangermanismem, do jehož vleku se dostávala i habsburská říše. Proto zásadně odmítali jakoukoli loajální politiku národa vůči monarchii a ústupky českým Němcům, neboť v této „pozitivní politice“ odhalovali nevědomou podporu německého expansionismu, směřujícího proti životním zájmům českého národa. Z přesvědčení o nesmiřitelnosti česko-německého antagonismu, které dobová realita posilovala stále novými argumenty, vycházel pak jejich požadavek obnovy českého historického státu, zaručujícího integritu historických zemí Českého království a zároveň politickou hegemonii Čechů, i jejich idea silného, sebevědomého, bojovným nacionalistickým duchem naplněného národa, který by dokázal odpovědět svému nepříteli jemu adekvátním způsobem a zároveň upozornit na sebe Evropu, – a získat tak velmocenské spojence v táboře protivníků rakousko-uherské říše.

V této souvislosti nutno upozornit na dvojí linii v ideovém profilu strany: *romantický idealismus* usilující o pevný charakter národa, o jeho odpor k přizemnímu politikaření se zde snoubí s politickým *realismem* (mnohdy až naturalisticky vyhoceným), poukazujícím například na tvrdě machiavelistickou, nesentimentální podstatu získávání velmocenských sympatií, jež musí respektovat svého druhu zákon nabídky a poptávky.

Ideový profil strany ohrázel základní ladění tehdejší doby, jež roku 1909 charakterizoval historik Josef Šusta následovně: „... hnutí imperialistické u vedoucích národů postavilo ideály nové, proti liberálnímu optimismu náladu tvrdší, opírající se především o zesílený stát a cenící individuum zcela jinak než doba předchozí... Historická cena starých útvarů menších v Evropě zajisté bude protiváhou proti pouhé velikosti zámořských imperií... Jim případně významná úloha prostředníků mezi vzrostlými sousedy, ale v době velkých rozhodnutí také ony musí dokázati svou cenu neohroženou tvrdostí a oceněním vlastních státních sil, nikoliv mělkým spoléháním na záruky humanity.“⁶⁸⁵

Položme si však otázku: Proč zůstala politika státoprávně pokrokové strany prakticky bez výraznějšího ohlasu v dobové české společnosti?

Snahy české společnosti před první světovou válkou byly poznamenány rozporem mezi zájmy celonárodními a zájmy jednotlivých sociálních vrstev a skupin. Přestože se politika habsburského mocnářství stále výrazněji orientovala na Německo, a stavěla se tak

⁶⁸⁵ Josef ŠUSTA, *Dějinné předpoklady moderního imperialismu*, Český časopis historický, 15, 1909, s. 199.

proti zájmům českého národního společenství jako celku, pocítovala značná část české společnosti výhody, jež plynuly jejímu hospodářskému a sociálnímu interese ze svazku monarchie. Reprezentanty českého kapitálu, mladých, ale silících podnikatelských elit poutalo k soustátí šedesátimilionové odbytíště, navenek chráněné celními hranicemi, a jakkoliv je přitahovala idea samostatného českého státu, který by garantoval jejich zájmy a v němž by byli ekonomickým hegemonem, zůstávalo stále jejich ideálem „spravedlivé Rakousko“. Na druhé straně celek říše poskytoval i slibnější podmínky pro sociální přeměny než samostatný český stát, což se odráželo v postoji většiny dělnictva a její sociálně demokratické politické reprezentace, jež chovala zároveň nedůvěru k historicko-státoprávní koncepci, obávajíc se konzervování některých přežilých nedemokratických prvků zemského zřízení.⁶⁸⁶

Zvláštní skupinu tvořily tzv. střední vrstvy, jež byly hlavním subjektem radikálního českého nacionalismu. Jejich sociálně ekonomické zájmy nebyly spjaty se svazkem monarchie, ale naopak harmonovaly s ideou samostatného českého státu. Nespokojenému českému živnostníkovi, zatíženému velkými daněmi, plynoucími do Vídně a pasivních alpských zemí, i českému úředníkovi, omezenému ve služebním postupu, byl vcelku blízký nacionální a státoprávní radikalismus. Avšak i tato skupina měla své momentální, bezprostřední stavovské zájmy a pouze malá její část byla ochotna postavit se za radikálně státoprávní program do důsledku. Velké části této vrstvy bylo bližší verbální „radikálníčení“, jež podle aktuální situace a potřeb mohlo lehce sklouznout do roviny oportunní politiky, od konečných (ale vzdálených) k dílčím (ale bližším) cílům.

Dějinným vývojem utvořený „malý český člověk“ se lekal politiky „velkého formátu“, počínal si váhavě, srovnával možná rizika radikálního postupu s efektivností pozitivní loajality. Českému duchu, českým tradicím byl rozhodně bližší nacionalismus národně sociálního ražení, než nacionalismus státoprávních pokrokářů, kopírující nacionální sebevědomí velkých národů a usilující o vytvoření odpovídajícího protějšku k nacionalismu německému.

Státoprávní pokrokáři postřehli sice mnohé tendence své doby, k nimž zůstávala většina českého politického tábora značně inertní, leč současně nebyli při svém idealismu a doktrinářství s to přizpůsobit se v praktické politice dobovým trendům. V době „horečky stavovských zájmů“ usilovali o vytvoření „všennárodní“ strany, jež by vystřídala mladočechy,

⁶⁸⁶ Srov.: Jaroslav WERSTADT, *Duch českého státoprávnictví*, in: Příručka. Výběr úvah politických a jiných, Praha 1918, s. 88: „U nás ještě dnes můžeme čísti ve státoprávním čísle socialistické revue Akademie, že naše sociální demokracie podepsala v květnu letošního roku české státní právo nejen přirozené, moderní a demokratické, ale i *historické, loyální, dynastické a královské*...“ Srov. tamtéž, str. 87: „České státní právo historické bylo jenom českým výrazem, historicky danou formulí moderního revolučního principu národní svrchovanosti a národního sebeurčení.“ (Názor Werstadtův.)

navazujíc na jejich někdejší program z období boje proti staročechům na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století. Základním cílem jejich strany měla být realizace českého státního práva, tj. obnova samostatného českého státu v historických hranicích, a zásadní taktikou radikální opozice proti Vídni. Řešení palčivých otázek hospodářských, sociálních a kulturních, jejichž naléhavost jinak nepřehlíželi, mělo být podřízeno tomuto nejdůležitějšímu cíli.

Jenomže doba se změnila – rok 1908 nebyl rokem 1890. Již roku 1903 napsal Alois Hajn v *Osvětě lidu*, že „pouze státoprávní politika ve známém slohu našich radikálů prováděná není plným výrazem našeho pokročilého a všestranně rozvinutého života národního.“⁶⁸⁷ Sociálně diferencované české společnosti na prahu světové války nemohl už vyhovovat program, v němž negativní složka převažovala nad složkou pozitivní a který byl málo konkrétní. Nadto panovala v české společnosti jistá nedůvěra k politice radikálně státoprávní opozice, vyplývající z předchozích špatných zkušeností: „Rádi bychom... oběti a všeliké ztráty snášeli, jen kdyby dosavadní zkušenosti, které jsme učinili s radikálně státoprávní opozicí, dávaly nám aspoň jiskérku naděje, že nová výprava proti Vídni... bude provázena aspoň sebemenším zdarem.“⁶⁸⁸

Lze namítnout, že státoprávně pokroková strana měla též pečlivě koncipovaný hospodářsko-sociální program, reflektující i bezprostřední zájmy živnostníků, podnikatelů, státních i soukromých úředníků, učitelů i dělníků a že jej podle svých možností uplatňovala i v politické praxi. Avšak zároveň je třeba si uvědomit, že strana nevládla patřičnými prostředky, jimiž by tyto programové propozice mohla účinně prosazovat.

Radikálně státoprávní politika nekompromisní opozice proti Vídni mohla ovšem najít v české předválečné skutečnosti své místo a uplatnění jako doplněk pozitivní politiky ve smyslu koncepce „rozdělení úloh“, kterou v předvečer světové války doporučoval Lev Borský: oportunní pozitivní politika měla být „sehrána“ s politikou radikální opozice a ke stejnému cíli směřovat pouze různou taktikou. Oportunní politice by pak záleželo na silném radikalismu, jímž by tlačila Vídeň k ústupkům.⁶⁸⁹ K aplikaci této „politiky dvou železek“ však

⁶⁸⁷ Alois HAJN, *Život novinářův*, I, Praha 1930, s. 131.

⁶⁸⁸ Tamtéž, s. 126–127.

⁶⁸⁹ Srov.: Lev BORSKÝ, *Politické soustředění*, Samostatnost, 28. 6. 1914, in: Lev BORSKÝ, *Před válkou o válce*, s. 95–99. – „Nejlepší politikou, jakou provozovati můžeme, jest právě toto *rozdělení úloh*, které se tak osvědčilo v každé politice v podobné situaci, v jaké jest národ český... Soustředění stran ve dva tábory, oportunní a radikální, bylo by činem politickým. Konkrétně mluveno by znamenalo sražení stran staročeské a mladočeské na jedné straně, stran státoprávně-pokrokové, národně-sociální a realistické na straně druhé...“ (Tamtéž, s. 96–97.)

v zásadě nedošlo ani před válkou, ani za války a místo tajného dorozumění a souhry stály oba tábory „příkře proti sobě“.⁶⁹⁰

V této souvislosti je potom případné poukázat na jistou modifikaci „politiky dvou železek“ v postupu samotných státoprávních pokrokářů. Stranický radikalismus a nekompromisní opozičnost měly vzbudit na jedné straně zájem o Čechy v táboře monarchii nepřátelských velmocí a získat jejich pomoc pro řešení české otázky, na druhé straně měly donutit Vídeň ke státoprávnímu vyrovnání s Čechy.

Ze strany vídeňské vlády byl však státoprávně pokrokové straně přikládán malý význam. Podle již vzpomenutých zachovaných dokumentů nelze určit, jak dalece byly rozhodující kruhy říše informovány o činnosti a plánech této strany a zda stál nějaký určitý záměr za benevolentním postupem úřadů vůči ní. V každém případě je celkem žádnými zásahy nerušená aktivita státoprávních pokrokářů důkazem o skutečné podobě onoho někdy přehnaně zdůrazňovaného rakouského útisku.⁶⁹¹

Státoprávně pokroková strana však byla v posledních předválečných letech průkopníkem programu, akceptovaného po vypuknutí první světové války do značné míry domácím a zahraničním odbojem a v dalším průběhu války většinou českého politického tábora. Jako jediná z předválečných českých stran počítala s eventualitou samostatného českého státu i mimo rámec rakousko-uherské monarchie a proti její vůli, a posléze se na ni orientovala, i když ji z taktických důvodů nemohla vytýčit *expressis verbis*.⁶⁹² V předvečer světové války více méně otevřeně a veřejně projevila svou podporu dohodovému velmocenskému seskupení, s jehož pomocí počítala při mezinárodním řešení české otázky v nadcházející konflagraci.

Strana neměla a nemohla dosáhnout úspěchu v době, kdy společnost ovládala víra ve status quo a momentální hospodářské, stavovské a sociální zájmy, ve své podstatě materiální. Idealistický zápal, fanatismus principu, riskantní odhodlanost a převaha „státnické“ politiky

⁶⁹⁰ Lev Borský hodnotil později vztah politiky „Maffie“ a kruhů aktivistických za první světové války jako „politikou dvou železek“, jako „zralou politiku“, řídicí se zásadami, rozebranými v jeho článku (viz předcházející poznámka) – ovšem nezávisle na něm. Lev BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928, s. 115. S tímto názorem polemizuje Milada PAULOVÁ (v *Dějínách Maffie*, I, s. 121), konstatující: „Politika Maffie a poslanců, sdružených později v Českém svazu, za války právě *nebyla* politikou tzv. dvojího železka... Čeští poslanci vedli za války z 99 % jen *jednu jedinou* politiku – aktivistickou a oba tábory stály příkře proti sobě...“ – Dlužno podotknout, že čestnou výjimku mezi zmíněnými českými poslanci představovali poslanci státoprávně pokrokové strany, zejména pak Antonín Kalina.

⁶⁹¹ Nabízí se připomenout v této souvislosti vtipnou poznámku v pamětech někdejšího nacionálního radikála: „Když si dnes představím, jak jsme za toho Rakouska ‚úpěli‘, pak se ani nedivím, že se rozpadlo.“ – *Paměti Jaroslava Šaldy, bývalého ředitele a.s. Melantrich*, interní tisk Novinářského studijního ústavu, Praha 1962, s. 60.

⁶⁹² V programových dokumentech strany i ve stranické publicistice se vždy mluví o samostatném českém státě na základě českého historického státního práva, aniž se specifikuje, zda v rámci říše – po provedení státoprávního vyrovnání – či mimo ni.

nad politikou „drobné práce“ nenacházejí zpravidla ohlasu v dobách klidu a stability, byť šlo o klid před bouří a stabilitu udržovanou jen setrvačností. Nalézají ovšem uplatnění v obdobích převratných, v nichž naopak politika „sekretariátního“ typu a její reprezentanti většinou selhávají.

Situace, v níž se česká společnost ocitla za první světové války, vytvořila živnou půdu pro státoprávně pokrokářskou aktivitu; příslušníci strany a zejména jejího vedení patřili k prvním aktérům domácí rezistence i zahraniční odbojové akce, kde se sešli na společné frontě s řadou svých nedávných odpůrců. S jejími programovými cíli se ve válečných letech postupně ztotožnily další politické strany a posléze většina národa; strana tak ztrácela své jedinečné postavení z předválečné doby a stávala se součástí stále širšího odbojového seskupení. Vypuknutí války a její průběh, aktivita odboje, zvláště vznik a role legií, a konečně výsledek války, rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československé republiky přinesly nespornou satisfakci předválečné straně „snílků“ a „politiky lutrisek“. V době, kdy strana poprvé ve své krátké historii zaznamenala vzestup svých politických preferencí, obětovala na prahu roku 1918 svou samostatnou existenci ve prospěch velké celonárodní strany se státoprávním a nacionalistickým programem, do níž vplynula a v jejímž rámci její členové završili zápas za samostatný československý stát.

Tato nová strana, Česká státoprávní demokracie, přejmenovaná po vzniku Československé republiky na Československou národní demokracii, nebyla vnitřně organickým celkem, spíše federací několika směrů a proudů. Bývalí státoprávní pokrokáři v ní v nových podmínkách pokračovali ve svém předválečném programu: boj za provedení českého státního práva změnili v zápas o konsolidaci *národního státu* československého národa, ohrožovaného třímilionovou německou menšinou v českých zemích, o národní jednotu proti třídnímu a stranickému boji, v zápas, jehož mluvčím se stal Viktor Dyk. Na státoprávně pokrokářskou tradici respektive na její idealisticko-nacionalistickou linii navazovala potom roku 1923 utvořená skupina mladých národních demokratů, sdružených kolem revue *Národní myšlenka* a vystupujících s koncepcí „integrálního nacionalismu“.

V rámci Československé národní demokracie udržovali někdejší státoprávní pokrokáři tradici své strany a připomínali si výročí některých událostí z její historie. Na vzpomínkovém setkání bývalých straníků u příležitosti desetiletého výročí vydání „Manifestu k Evropě“ byl srdečně pozdravován i muž, tolik napadaný na květnovém sjezdu roku 1914 za svoji pozitivní politiku – dr. Karel Kramář. Na této schůzce zazněly už výrazně tóny jistého rozčarování někdejších průkopníků samostatnosti, kteří v novém „pozitivně politickém“ období mladého československého státu naráželi na nepochopení se svými nacionalistickými postoji, stavícími

národní zájem nad zájmy tříd a skupin, se svou ideou silného národního státu a s požadavkem nové nacionální státní ideologie.⁶⁹³ Nostalgiu mnohých někdejších státoprávních pokrokářů vyjádřil jeden z nich charakteristicky v dopise, poslaném roku 1934 Antonínu Hajnovi:

„Pak přišla válka... potom převrat a radost z toho všeho, crescendo, pak decrescendo a dnes už pianissimo a snad i pausy, kde orchestr takřka skládá nástroje a hotoví se k odchodu... Snad jsme již staří vysloužilci, ale kdyby někdy v budoucnosti bylo mne potřeba pro národ, pro náš stát a pro cokoliv, pro co jsme bojovali v bývalé – žel – straně státoprávně-pokrokové, počítejte, prosím, i se mnou...“⁶⁹⁴

Státoprávní pokrokáři vstoupili do české historie i jako nositelé idealistického, mravně fundovaného českého nacionalismu, který oslovoval mnohé přední intelektuály, literáty, vědce a umělce, a byl jimi dále kultivován. Tradice tohoto nacionalismu pokračovala pak v meziválečném období v Československé národní demokracii. Jeho kontinuálním hlasatelem a spolutvůrcem byl básník Viktor Dyk, který mu svým dílem dodal na atraktivitě a zajistil mu místo v národním kulturním povědomí. Elitní charakter praktikovaného nacionalismu, příkře kritického k vlastnímu národu a kladoucího na jeho bedra náročné úkoly, i exklusivita jeho intelektuálních zastánců dále podtrhují charakter státoprávně pokrokové strany jako jedinečného fenoménu moderní české politiky.

Idealismus strany se však neprojevoval jenom v programové oblasti, ale i v jejím personálním společenství. Nikomu ze svých členů, sympatizantů a voličů totiž nemohla poskytnout nejmenší osobní prospěch či zajistit kariéru, ale naopak od nich žádala službu a oběti, které honovala pouze morálním zadostiučiněním. A to byl jev již v oné době vzácný.

Asi nejlapidárnější charakteristiku strany formuloval mimoděk poslanec Antonín Kalina ve svém diskusním příspěvku na jejím likvidačním sjezdu v lednu 1918: „Bylo již vždy údělem naší strany, že mívala ideje, potlesk a sympatie, ale ne hlasy a moc.“⁶⁹⁵

⁶⁹³ Antonín Hajn na tomto setkání mimo jiné řekl: „Nám, kteří jsme se za ni bili od svého mládí, patří naše republika mravně mnohonásobně více, nežli všem druhým. Nerozhoduje, kdo je v tu chvíli držitelem státní moci... A co je dnes primum v práci národní demokracie? Provésti, upevniti, zabezpečiti *národní ráz státu*...“ – ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3592. Strojopisný záznam projevu na vzpomínkovém setkání... 17. 5. 1924.

⁶⁹⁴ ANM, f. Antonín Hajn, k. 125, sl. 3597. Dopis jilemnického notáře Jiřího Kloubka Antonínu Hajnovi z 10. 4. 1934.

⁶⁹⁵ Neodvislost, 2, 1918, č. 3, 16. 1. 1918, s. 3.

Přílohy

Projev důvěrnického sjezdu strany státoprávně pokrokové (*Manifest k Evropě*), přijatý 17. května 1914

V dnešní konstelaci evropské, týkající se tak blízko osudu Rakousko-Uherska, důležité místo zaujímá česká otázka. Pravda, že nynější Čechy zachváceny jsou z části společným neduhem říše, než existují ještě lidé a strany, které chápou zájem, s jakým se obrací k Čechům často Slovanstvo a také Evropa.

Jsme si vědomi jak vážnosti dnešních mezinárodních poměrů evropských, tak vnitřních krisí a problémů, dotýkajících se otázky české. Po válce balkánské, již částečně konsolidovány byly poměry na jihu Evropy – při vzrůstu slovanských státův i založení Albánie – není možno ignorovati zmatků a problémů, jež jinde vyvstávají, a při nich nelze ani obcházet Čech, jakožto snad otázky vnitřní.

Zdála-li se ona takovou po řadu let, není otázkou jen vnitřní již ze stanoviska historického a mezinárodního práva státního a přestává jí býti též fakticky v době, kdy do problému česko-rakouského zasahovati počíná dnešní mezinárodní konstelace a boj Slovanstva s Německem, nedávno i z oficielního Německa předpověděný. Nechtěla-li česká politika rozmnožení zmatkův a přála-li si upravit poměr českého státu a ostatních zemí říše rakousko-uherské dohodou vnitřní v době, kdy česká otázka a „politováníhodné právní zmatky“ byly uznávány s míst nejvyšších, – není možno setrvávat na tomto stanovisku dnes, kdy vrátili jsme se do dob nejhoršího znásilňování státního práva českého a k oklešťování posledních znaků české samostatnosti absolutismem a kdy do boje našeho proti vládě a německým stranám v říši rakousko-uherské zasahovati začaly ony vlivy cizí. Tu třeba se vrátiti k politice Palackého a přenést otázku českou na forum mezinárodní, což již učinila česká státoprávní oposice, jak roku 1867 při pouti do Moskvy, tak roku 1870 memorandem podaným od Riegra Napoleonu III., – i státi tak houževnatě na mezinárodní povaze české otázky oproti všem možným kombinacím a událostem.

Dnešní krise rakousko-uherské jsou jenom peripetií celkové krise říše, založené kdysi z příčin rodových a dynastických, podporovaných situací Čech pohusitských a nebezpečím tureckým. Převraty XIX. století způsobily však, že nejen posláni protiturecké, nýbrž i stará

habsburská myšlenka o vůdcovství katolického Německa vyprchaly a na místo nich se nedostavilo než sloužení Drangu nach Osten, jak to předvídal již veliký politický myslitel ruský, vůdce slavjanofilstva J. S. Aksakov, první pověděvší, že zcelující centralistické myšlenky rakouské již není a nebude.

To pochopili nejdříve po porážce královéhradecké Maďaři, kteří sice při tom dosud přizpůsobovali se německé politice rakouské, ale ve svých radikálních proudech počítají dnes již s kombinací opačnou.

Otázka české samostatnosti nemůže proto býti rozřešena nijakým cislajtánským ministerstvem, neboť jak praví A. Denis, „ministerstva pomíjejí a umělé většiny se rozpadají; záleží vždy jen na tom, obhájití svůj prapor a zachrániti své svědomí“... Jakž by tedy Čechy dnes nedlouho před 500letou památkou upálení Husova měly zapomněti svědomí a cti, aby při kultuře všude ceněné, při bohatství marně vyssávaném, při počtu, který již vojensky znamená nejméně půlmilionovou armádu pro Slovanstvo nebo Německo, pro trojspolek nebo trojdohodu, aby při tom všem zapomněly, že s obměnou ruského letopisce Nestora „všeho máme hojnost, jen vlastní samostatnost nám chybí“ – a abychom nepovznesli svého hlasu.

Povznášíme jej a budeme se snažiti, aby na všech místech cele se uplatnil. Český boj historický i dnešní o práva a samostatnost nedotýká se práv nikoho druhého. Neměl nikdy na zřeteli cílů výbojných. Ale svézákonnosti a prvenství v zemích koruny České se nevzdáme a nemůžeme se také vzdáti ani svých historických tradic národních, ani slovanské své kulturní příslušnosti.

A tak dnešní politický a kulturní boj v Rakousko-Uhersku na konec nic jiného neznamená, než zase boj o svobodu svědomí a národnosti, i nutí-li snad Německo spojence svého proti Francii a Anglii, rakousko-uherská vláda naopak přikrývá dnes pomocí Německa svou starou římskou a protislovanskou politiku, – jak proti Čechům, tak haličským Rusům a Jihoslovanům.

My však nemůžeme souhlasiti právě ani s tím, abychom snad cenou své slovanské samostatnosti kulturní vykupovali svou zdánlivou politickou samostatnost od Pruska. My nemůžeme zraditi ani své minulosti, ani slovanské myšlenky a důtklivě varujeme ty Slovary, kteří snad počítají dnes dokonce s rakousko-německou kombinací protiruskou a proti trojdohodě. My jsme proti trojspolkové politice a Evropa i Německo vědí, že obnovení českého státu znamená úplný pád této politiky. Tím však český stát znamená také – záruku evropského míru. Není v naší moci předejiti následkům zvláště dnešní zahraniční politiky rakousko-uherské, nechceme nésti aspoň spoluzodpovědnost za velikou katastrofu, jež se touto politikou pro celou Evropu blíží. Nevyvoláme ji, vždyť stojíme v ohni obou zápasících

stran – ale má-li se dostaviti, nebojíme se, že by česká otázka řešena byla nespravedlivěji válkou, než se řešila dosud v míru.

Citováno doslovně podle znění, publikovaného v deníku Samostatnost 20. května 1914, strana 1 (bez jazykových úprav).

Prohlášení poslanců Antonína Kaliny a Václava Prunara na říšské radě dne 30. května 1917

Prodchnuti jsouce vědomím obrovité odpovědnosti před vlastním národem, celým ostatním světem i neúprosnou budoucností a přesvědčení, že nynější světodějná doba svou majestátností vylučuje jakékoliv kompromisy, nýbrž přímo burcuje každý národ, aby ze vši duše své i ze vši síly své šel za právem a držel jedině pravdu, prohlašujeme jako volení zástupci českého národa pevně a slavnostně:

My Čechové odmítáme co nejrozhodněji jakoukoliv odpovědnost za tuto válku, [která byla nejen národu našemu vnucena, ale i proti němu namířena.]

Skláníme se v žalu nejhlubším před nescíslnými oběťmi lehkomyšlně rozpoutané litice válečné, vzpomínáme s pocitem posvátné úcty statisíců našich drahých synů a bratří, kteří [pro zájmy cizí, jim živelně protivné] s heroismem mučedníků položili své životy za slavnou budoucnost svého národa! Tři leta války byla zároveň dobou krutovlády absolutistické, za níž zrušeny všechny svobody lidské a občanské, představa zákonitosti a justice zmizela a nahrazena byla až příliš zřetelným pojmem justifikace divisních, polních a náhlých soudů vojenských, jež v slepé rozvášněnosti v nejmenším nedbaly ani imunity poslanecké!

Po třech letech hrůzovlády svolává vláda Reichsrat – Reichsrat, námi Čechy nikdy za právní půdu neuznaný! – proti němuž i proti té vaší ústavě znova právem svým se ohrazujeme. Veliká Revoluce ruská donucuje v nejvyšší nouzi vládu a kruhy rozhodující k domnělému obnovení života konstitučního! Národ českoslovácký vítá s bezmezným obdivem a nadšením nejskvělejší vítězství bratrského národa ruského, jenž titanským rozmachem rázem osvobodil celou východní Evropu!

Ve vůdčích zásadách této věkopamátné revoluce, sourodých vlastním tradicím, v zásadě svobody, rovnosti a bratrství všech národů, v tom živelním tryskání uvolněné lidské myšlenky, dravě strhující veškeré hráze násilí, spatřujeme nejmohutnějšího spojence živé

přítomnosti ve svém odvčném boji proti nadvládě, jež po věky utlačovala Čechy a dnes stále ještě drží království České ve stavu absolutismu!

A přece: Čechy jsou země svobodná!

Nikdy nepřijímaly v dějinách své svobody zákonů od nikoho, ani od svých sousedů v Evropě sebe mocnějších! Útoky smělčů na práva a čest národa, spády chtivých na jeho půdu, úchvaty vetřelců na jeho krbech [i věrolomstva vlastních knížat], stačila po věky čacký odrážeti horoucí chrabrost starých Čech!

A hlas této veliké minulosti; nezkalená paměť nesmrtelných mrtvých, vítězů i umučených, světem hlaholící; zkazky prostých, od úst k ústům šeptané; posvátné tužby po dědech a otcích až na nás věrně děděné; základní potřeby živoucího lidu i vnitřní trvající a nevyhladitelná spravedlnost dějin: tudíž národ sám, v němž husitská krev dosud kolotá a duše jeho starostlivá o dobré budoucí našeho slovanského plemene, posléze i práva dbalé svědomí – dí námi, jeho služebníky, že jenom o svobodu stojí!

Jest z práva národ nepodlehlý, neodvislý a svrchovaný! Za svobodu bojuje i nám všecek svět, jako po staletí Čechy zápasily: za svobodu a svědomí proti celé Evropě. „Člověku i lidu svobodu!“ jest heslem naším zas, zas naše pavezá, náš kalich proslulý! Přiznáváme se ke své svobodě, zaslíbujeme se jí přísahou!

V dějinné velké chvíli, kdy z krve bojišť rodí se nová Evropa a světem jde vítězná idea svrchovanosti lidu a národů, národ český prohlašuje slavně tváří v tvář celému světu svou vůli ke svobodě a neodvislosti! Chce svůj vlastní stát, aby volně rozhodoval o svém osudu, aby žil a spravoval se ve zděděné vlasti podle zákonů a řádů, které si dal ze své svrchované vůle!

Pro tento první a poslední cíl každého sebevědomého národa smí se dovolávati nejen přirozeného práva národního sebeurčení, uzákoněného ve svědomí nového demokratického světa, nýbrž i psaného a platného svého historického práva státního!

Má velkou a slavnou minulost a trvá právně podnes, třebaš mocensky bylo potlačeno násilím absolutismu. Stojí na starém právu zemí koruny české k samostatnosti státní, žádá v duchu nové demokracie rozšíření práv sebeurčení na všechen lid českoslovanský, utištěný cizím panstvím!

Národ českoslovanský, jenž hlubokou hodnotou svých staletých tradic, svou nezdolnou životností, svou vynikající inteligencí, pílí a hospodářskou silou, jakož i počtem svým jest hoden, aby konečně převzal správu svých věcí do vlastních rukou, záhy prokáže, jako svéprávný člen svazu států evropských, že skvěle splní svou přírodou mu daný úkol, velící mu, aby byl nejen geografickým, nýbrž i ideovým pojítkem obou polovicí Evropy a věrně stál na stráží proti násilí jakémukoli!

Podáno ve Vídni, dne 30. května 1917.

Antonín Kalina,
poslanec z království Českého.

Václav Prunar,
poslanec z království Českého.

Přetisk doslovného původního textu prohlášení, editovaného Jaromírem Malým v revui Nové Čechy, ročník 10/1927, na stranách 289–291, s vyznačením (hranatými závorkami) pasáží zabavených pro publikaci v tisku v květnu 1917 cenzurou.

Seznam pramenů a literatury

Archivní fondy

Archiv Národního muzea, fond Antonín Hajn
fond Antonín Kalina
fond Vlastimil Klíma

Literární archiv Památníku národního písemnictví
fond Viktor Dyk a Zdeňka Hásková

Archiv Ústavu T. G. Masaryka
fond T. G. Masaryk
fond Edvard Beneš
fond Ústav T. G. Masaryka

Archiv Akademie věd České republiky
fond Jaroslav Werstadt

Národní archiv

PP 1908/1915-V 54/236

V/54/510

V/54/616

(Presidium policejního ředitelství)

PM – 1901/1910-8/1/92/6

-8/1/92/15

PM – 1911/1920-8/4/19/10

-8/1/20

(Presidium místodržitelství)

PMV/R – 15/3 - 1913

(Presidium rakouského ministerstva vnitra)

Dobový tisk

Samostatnost, ročník 1908–1914

Pokroková revue, ročník 1907–1914

Časopis pokrokového studentstva, ročník 1908–1914

Neodvislost, ročník 1917–1918

Výbory z dobové publicistiky

- BORSKÝ Lev, *Před válkou o válce*, Praha 1920
BORSKÝ Lev, *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924
DYK Viktor, *O národní stát. 1917–1931*, I–VII, ed. J. O. Novotný, Praha 1932–38
HAJN Alois, *Život novinářův*, I, Praha 1930
HAJN Antonín, *Výbor prací 1889–1909*, I–III, Praha 1912–13

Paměti

- BENEŠ Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, díl I–III, Praha 1927
DYK Viktor, *Vzpomínky a komentáře. 1893–1918*. Kniha první a druhá, Praha 1927
DAVID Josef, *Paměti*, rukopis (v majetku JUDr. Milana Davida, kopie v archivu autora)
KAPRAS Jan ml., *Paměti*, rukopis (v majetku rodiny Kaprasovy, kopie v archivu autora)
KLÍMA Vlastimil, *1938: Měli jsme kapitulovat?*, ed. Robert Kvaček, Josef Tomeš, Richard Vašek, Praha 2012
KLOUDA Antonín, *Výbor z „Vlastního životopisu“ doplněný poznámkami a ilustracemi*, Praha 2012
KVAPIL Jaroslav, *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*, Praha 1932
MACHAR Josef Svatopluk, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty*, Praha 1927
MASARYK T. G., *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, ed. Jindřich Srovnal, Praha 2005 (Spisy TGM, sv. 15)
PLESINGER-BOŽINOV Miroslav, *Vzpomínky na první odboj*, ed. Eduard Kubů, Praha 1997
RAŠÍN Alois, *Paměti dr. Aloise Rašína*, ed. Ladislav Rašín, Praha 1929
STEED Henry Wickham, *Třicet let novinářem*, díl I, Praha 1924
ŠTECH Václav Vilém, *V zamlženém zrcadle*, Praha 1967
ŠUSTA Josef, *Mladá léta učednická a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím*. Vzpomínky II, Praha 1963

Beletrie

- DYK Viktor, *Marnosti*, Praha 1900
DYK Viktor, *Konec Hackenschmidův. Akta působnosti Čertova kopyta*, Praha 1904
DYK Viktor, *Prosinec. Akta působnosti Čertova kopyta*, Praha, 1906
DYK Viktor, *Satiry a sarkasmy*, Praha 1905
DYK Viktor, *Pohádky z naší vesnice*, Praha 1910
DYK Viktor, *Prohrané kampaně*, Praha 1914
DYK Viktor, *Příhody. Ironie a smutky*, Praha 1911
DYK Viktor, *Tajemná dobrodružství Alexeje Iványče Kozulinova*, Praha 1923
DYK Viktor, *Válečná tetralogie*, Praha: Československý spisovatel, 1949
HAŠEK Jaroslav, *Galerie karikatur*, Praha 1964
LAICHTER Josef, *Za pravdou*, díl I a II, Praha 1898

Další prameny

- BORSKÝ Lev, *Bedřich Nietzsche. Vývoj jeho filosofie*, Praha 1912
- BORSKÝ Lev, *Znovudobytí samostatnosti*, Praha 1928
- BORSKÝ Lev, *Vůdcové lidstva a jeho svůdci*, Praha 1934
- Česká státoprávní demokracie*, Praha 1918
- ČÍŽEK Antonín – HAJN Alois, *Proces s tzv. Omladinou*, Kolín 1894
- DVOŘÁK Ladislav, *Podstata a význam českého státního práva*, Praha 1897
- DYK Viktor, *O Balkánu a o nás*, Praha 1913
- DYK Viktor, *Tichý dům*, Praha 1921
- DYK Viktor, *Inter arma*, Praha 1928
- DYK Viktor, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha 1929
- DYK Viktor, *Ovzduší mých studentských románů*, Praha 1931
- HAJN Alois, *O českých stranách politických*, Praha 1921
- HAJN Antonín, *Naše dělnictvo a české státní právo*, Praha 1997
- HAJN Antonín, *Naše poslání. Šest kapitol o minulosti a budoucnosti*, Praha 1918
- HAJN Antonín, *Česká politika za války*, Praha 1924
- HAJN Antonín, *Česká státoprávní demokracie*, in: Příručka. Výběr úvah politických i jiných, ed. Antonín Hajn, Praha 1918
- HAJŠMAN Jan – FILLA Emil, *Hlídky české Maffie v Holandsku*, Praha 1934
- HEIDLER Jan, *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1914
- HEIDLER Jan, *1917. Projevy českých spisovatelů*, Praha 1921
- KALINA Antonín Svatopluk, *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, Praha 1938
- KALINA Antonín Svatopluk, *Vraťme se k 28. říjnu 1918!*, Praha 1938
- KVAPIL Jaroslav, *Projev českých spisovatelů r. 1917*, Praha 1924
- LÜTZOW František, *Čechy. Nástin historický*, Hradec Králové 1911
- MASARYK T. G., *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*, ed. Jiří Brabec Praha 2000 (Spisy TGM, sv. 6)
- MASARYK T. G., *Problém malého národa*, Praha 1937
- O straně státoprávně pokrokové*, Praha 1912
- Památce bratra Antonína Kaliny*, Německý Brod 1929
- Památce Gustava Čadka*, Praha 1913
- Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Edice politických programů, svazek 6, editoři Josef Harna, Martin Kučera, Praha 2010
- Příručka. Výběr úvah politických i jiných*, ed. Antonín Hajn, Praha 1918
- SOKOLOVÁ Bohuslava (ed.), *Vězeňská korespondence Karla Stanislava Sokola z let 1893–1895. Z dějin pokrokového hnutí*, Praha 1929
- SUM Antonín (ed.), *Hrabě Lützow. Památce českého vlastence*, Praha 1925
- Státoprávně a pokrokově*, Praha 1913
- TOBOLKA Zdeněk Václav, *Můj deník z první světové války*, ed. Martin Kučera, Praha 2008
- Z doby persekucí a kriminálů*, Praha 1920

Literatura

- BENEŠ Edvard, *Stranictví. Sociologická studie*, Praha 1912
- Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004

- BERÁNEK Jan, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*, Praha 1955
- BERNARTOVÁ Alice, *Česká strana státoprávně pokroková 1914–1918*, diplomová práce FF UK, Praha 1993
- ČAPEK Ema, *Literatura pokrokového hnutí*, Praha 1928
- ČECHUROVÁ Jana, *Česká politická pravice. Mezi převratem a krizí*, Praha 1999
- ČERVINKA František, *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a počátku našeho století*, Praha 1962
- ČERVINKA František, *Český nacionalismus v XIX. století*, Praha 1965
- FIC Vladimír, *Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930–1938. Příspěvek ke kritice českého buržoazního nacionalismu*, Praha 1983
- GALANDAUER Jan, *Vývoj strany radikálně pokrokové v letech 1897–1904*, diplomová práce FF UK, Praha 1960
- GALANDAUER Jan, *Politické dědictví Omladiny a pokrokového hnutí po roce 1897*, *Československý časopis historický* 12, 1964, č. 6, s. 797–818
- GALANDAUER Jan, *T. G. Masaryk a vznik ČSR*, Praha 1988 (edice Slovo k historii)
- GALANDAUER Jan, *Vznik Československé republiky 1918: Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988
- GALANDAUER Jan a kolektiv, *Slovník prvního československého odboje 1914–1918*, Praha 1993
- HARTL Antonín, *O politickém básníku. Poznámky k dílu Viktora Dyka 1877–1931*, Brno 1931
- HAVRÁNEK Jan, *Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku 90. let 19. století*, Sborník příspěvků k dějinám Univerzity Karlovy, II, sv. 1, Praha 1961, s. 5–28
- HAVRÁNEK Jan, *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*, Praha 1964
- HERMAN Karel – SLÁDEK Zdeněk, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Rozpravy ČSAV, roč. 81/1971, sešit 3 – Řada společenských věd
- HOUSER Jaroslav, *Státoprávní programy na přelomu století*, in: *Právněhistorické studie* 15/1971, s. 45–62
- Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo*, ed. Jan Bílek a Luboš Velek, Praha 2009
- KAUTMAN František, *Naděje a úskalí českého nacionalismu. Viktor Dyk v českém politickém životě*, Praha 1992
- KŘÍŽEK Jurij, *Česká buržoazní politika a česká otázka v letech 1900–1914*, *Český časopis historický*, 6, 1958, s. 621–661
- KUČERA Martin, *Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)*, in: Jiří MALÍŘ –Pavel MAREK a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 333–340
- KUČERA Martin, *Pokrokářské hnutí, jeho programy, vývoj a rozklad (Od devadesátých let do květnových voleb 1907)*, kandidátská disertace FF UK, Praha 1990
- KUČERA Martin, *Kulturně politická aktivita pokrokářského hnutí*, *Český časopis historický*, 92, 1994, s. 63–780
- KUČERA Martin, *Obrysy světa Viktora Dyka za války*, in: *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, ed. Josef Tomeš, Praha 2004, s. 72–89
- KUČERA Martin, *Rakouský občan Josef Pekař. Kapitola z kulturně politických dějin*, Praha 2005
- KUČERA Martin, *Nástin vývoje českého pokrokářství*, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 8–22
- LÖWENSTEIN Bedřich, *Český pravicový radikalismus a první světová válka. K tzv. válečnému zážitku*, in: *Naše živá a mrtvá minulost*, ed. František Graus, Praha 1968, s. 158–184

- LUFT Robert, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, Band 1–2, München 2012
- MALÍŘ Jiří, *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*, Sborník filosofické fakulty brněnské univerzity, C 21–22, , 1975, s. 101–122; *Pokrokové hnutí na Moravě II. Vznik a vývoj Moravské pokrokové strany*, Sborník filosofické fakulty brněnské univerzity, C 25–26, 1978–79, s. 99–129
- MALÍŘ Jiří, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*, Brno 1996
- MALÍŘ Jiří – MAREK Pavel a kolektiv, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*, Brno 2005
- MALÝ Jaromír, *K státoprávnímu prohlášení poslance A. Kaliny 30. května 1917 (Z historie domácího odboje)*, s. 332–348, resp. (samostatná publikace) *Státoprávní prohlášení poslance Antonína Kaliny z 30. května 1917. Příspěvek k historii domácího odboje za světové války*, Praha 1927
- MALÝ Jaromír, *Soupis literatury o pokrokovém hnutí*, Samostatnost, 1, 1924, č. 1, 21. 2. 1924
- MALÝ Jaromír, *Kulturní činnost Karla Stanislava Sokola. K dějinám pokrokového hnutí a našich osvobozených bojů*, Praha 1933
- MED Jaroslav, *Viktor Dyk*, Praha 1988
- MICHELS Robert, *Zur Soziologie des politischen Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Leipzig 1911
- MICHELS Robert, *Strany a vůdcové*, Praha 1931
- PAULOVÁ Milada, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, díl 1 a 2, Praha 1937 a 1939
- PAULOVÁ Milada, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha 1968
- PAULOVÁ Milada, *Balkánské války 1912/1913 a český lid*, Rozpravy ČSAV, roč. 73/1963, sešit 4 – Řada společenských věd
- PICHLÍK Karel, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968
- STRMISKA Maxmilián – HLOUŠEK Vít – KOPEČEK Lubomír – CHYTÍLEK Roman, *Politické strany moderní Evropy*, Praha 2005
- ŠANTRŮČEK Bohuslav, *Václav Klobáček*, Praha 1928
- ŠEDIVÝ Ivan, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001
- TAYLOR A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford 1954
- TOBOLKA Zdeněk Václav, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, díl III, část 2, Praha 1936
- TOBOLKA Zdeněk Václav, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května r. 1917*, Naše revoluce, 2, 1924, svazek 2–4, s. 173–187
- TOMEŠ Josef, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*, rigorózní práce FF UK, Praha 1979
- TOMEŠ Josef, *Česká strana státoprávně pokroková v letech 1908–1914*, in: K dějinám českých politických stran v druhé polovině 19. a začátkem 20. století, AUC – Philosophica et Historica 3, Praha 1982, s. 117–150
- TOMEŠ Josef, *Za samostatný český stát. Fenomén České strany státoprávně pokrokové (1908–1914)*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 23–62
- TOMEŠ Josef, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvojitá reflexe češství*, Praha 2009
- TOMEŠ Josef, *Nacionalismus a demokracie. Úskalí české národní strany v meziválečném Československu*, in: Eva BROKLOVÁ – Josef TOMEŠ – Michal PEHR, *Agrárníci, národní*

- demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*, Praha 2008, s. 130–213
- URBAN Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982
- VÁCLAVŮ Lubor, *Rozpad pokrokového hnutí 1894–1897*, diplomová práce FF UK, Praha 1974
- VAŠEK Richard, *Antonín Kalina. Příspěvek k portrétu českého politika a diplomata*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 63–90
- VAŠEK Richard, *Antonín Kalina. Příspěvek k portrétu českého politika a diplomata*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 1, 2009, č. 2, s. 63–90
- WERSTADT Jaroslav, heslo *Pokrokové hnutí*, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, IV/2, Praha 1937, s. 1198–1200
- WERSTADT Jaroslav, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920
- WERSTADT Jaroslav – SYCHRAVA Lev, *Československý odboj*, Praha 1923
- WERSTADT Jaroslav, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948
- WERSTADT Jaroslav, *O nedožitém životě a nedobojovaném boji Gustava Čadka (1893–1913)*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 6, 1968, s. 49–70
- WITTLICH Filip, *Karel Stanislav Sokol (1867–1922) – český radikální politik*, diplomová práce FF UK, Praha 1993
- ŽÁČEK Václav a kolektiv, *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975

Abstrakt

Česká strana státoprávně pokroková (1908–1918)

Česká strana státoprávně pokroková představuje v mnohém jedinečný subjekt české politiky posledních let před první světovou válkou i následující dramatické doby válečné. Přestože nepatřila k velkým a vlivným stranám výrazně se uplatňovala na dobové politické scéně, kde většinou hrála roli solitéra, reprezentována četnými vyhraněnými individualitami. Působila pouze deset let, z toho šest let ve standardních mírových poměrech, ale v období převratných historických událostí a zkoušek, v němž se opakovaně zásadním způsobem projevila, a tím se charakteristicky zapsala do českých dějin 20. století.

Vznikla v dubnu 1908 sloučením dosavadních stran radikálně pokrokové a státoprávní (respektive státoprávně radikální), ustavených v samém závěru 19. století v důsledku rozpadu a postupné ideové a politické diferenciaci pokrokového hnutí devadesátých let. Na „pokrokářský“ odkaz navazovala v nových podmínkách důsledně uplatňovaným požadavkem obnovy samostatného českého státu na základě českého historického státního práva, politické demokratizace i sociálních reforem, radikální opozice proti vládě a dynastii a samostatné české zahraniční politiky, přesahující horizont rakousko-uherského soustátí. V řadách svých členů a stoupenců sdružovala část nacionalisticky a přitom demokraticky orientovaných středních vrstev, především inteligence, kterou zde vedle četných učitelů, právníků (advokátů) a lékařů reprezentovali mnozí významní představitelé české vědy a kultury. Nepoččetně byla zastoupena v poslanecké sněmovně předlitavské říšské rady a v českém zemském sněmu; na širší veřejnost působila zejména prostřednictvím svého tisku.

Zvláštní pozornost věnovala vývoji mezinárodní situace a zdůrazňovala potřebu uvést českou otázku na evropské a světové forum. Předpovídala brzké vypuknutí globálního válečného konfliktu a doporučovala využít jej pro mezinárodní řešení české otázky s pomocí velmocenských soupeřů rakousko-uherské monarchie. Jako vůbec první z českých politických stran se již před první světovou válkou programově rozešla s Rakousko-Uherskem a vyslovila se pro samostatný český stát i mimo rámec podunajské říše, vytvořený za předpokládané válečné konflagrace s podporou dohodových mocností. Tak anticipovala cesty českého (československého) protirakouského odboje za první světové války, na němž se pak od počátku aktivně podílela, ať už na domácí či na zahraniční frontě.

V průběhu válečných let čelila nejprve perzekuci (veškerý její tisk byl zastaven), nicméně zásadově vystupovala proti prorakouskému aktivismu nemalé části českého politického tábora a byla zastoupena v centru domácí rezistence (tzv. Maffii). V roce 1917 se

při opětovném zahájení činnosti parlamentu prezentovala samostatným radikálně státoprávním prohlášením svých poslanců, koncipovaným fakticky z pozic odboje. Od léta 1917 se účastnila všech jednání o koncentraci českého politického stranictví a v únoru 1918 splynula s několika dalšími českými občanskými stranami v novou stranu, nazvanou Česká státoprávní demokracie, jež se po vzniku Československé republiky reorganizovala (v březnu 1919) v Československou národní demokracii.

Historii České strany státoprávně pokrokové bylo zatím věnováno několik dílčích, tematicky či chronologicky vymezených studií, ve své úplnosti však nebyla dosud zpracována. Předkládaná disertační práce se pokouší podat celistvý obraz její činnosti v předvečer první světové války i v letech válečných, analyzovat její programový profil, členskou a voličskou základnu i organizační strukturu a zhodnotit její roli v širším kontextu soudobé české politiky. Vzhledem k tomu, že archiv státoprávně pokrokové strany jako takový se nezachoval, opírá se heuristicky především o osobní pozůstalosti jejích významných představitelů, na prvním místě jejího dlouholetého předsedy Antonína Hajna, o dobový tisk, publikované stranické dokumenty (programy, organizační řád apod.), brožury a samozřejmě o memoáry pamětníků, ať už vydané nebo zatím zůstávající v rukopise.

Práce se vyrovnává s některými zásadními otázkami a problémy, jež dané téma nastoluje. Předně ukazuje historicky podmíněný typ politického stranictví, který strana reprezentovala, možnosti a meze jejího politického uplatnění a vlivu v předválečných letech a uprostřed válečných poměrů. Zvláštní pozornost věnuje roli výrazných a přitom často velmi rozdílných osobností ve vedení strany a při prezentaci stranické politiky. Dále analyzuje státoprávně pokrokovou variantu českého nacionalismu, filosoficky i mravně fundovanou, nedílně spojenou s demokracií, ale zároveň požadující až militantní národní sebevědomí. Hlubší rozbor věnuje předválečné „katastrofické“ orientaci strany na válečnou alternativu, odmítanou v mírových dobách většinou české veřejnosti s ironií jako chiméra, a přitom realisticky reflektující objektivní skutečnost a předjímající program, s nímž se po vypuknutí války ztotožnila rozhodující část českého politického tábora. A posléze sleduje též osudy ideového dědictví strany a jejích někdejších protagonistů v politickém životě meziválečného Československa i v dobách následujících.

Abstract

The Czech Constitutional Progressive Party (1908–1918)

The Czech Constitutional Progressive Party represents in many aspects a unique phenomenon of the Czech politics in the last years before the outbreak of WWI and during the dramatic war period afterwards. Although it did not belong to massive and influential parties, it played a significant role on the political scene at that time with a part of a solitary, represented by many distinctive individualities. It existed for only ten years, six years out of it in standard peace conditions, but in a time of breaking historical events and decisions it made itself be heard in such an important way that it left a remarkable trace in the Czech history of the 20th century.

It was created in April 1908 by merging two parties, a Radical Progressive Party and a Constitutional Party (or rather a Radical Constitutional Party) that had been established at the very end of the 19th century following a disintegration and a political differentiation of the progressive movement of the 90's. The party took up a progressive legacy by consistently demanding a renewal of the independent Czech state on the basis of the Czech historical constitutional law, political democratisation and welfare reforms. Besides that, the party stood in a firm opposition to the government and the ruling dynasty while claiming an independent Czech foreign policy that would go beyond the scope of the Austrian-Hungarian monarchy. In this way, it united a part of middle class with a national and yet democratic orientation, mostly educated classes (teachers, lawyers and physicians, but also important representatives of Czech science and culture). It did not have many representatives in the legislative bodies both in the House of Deputies in Vienna and in the Bohemian State Diet in Prague; it exercised its influence on the public through its press.

It paid a thorough attention to the international situation and its changes and emphasised the necessity of introducing the Czech issue to the European and world level. It predicted a soon outbreak of the global war and recommended to use such an opportunity for dealing with a Czech problem on an international level with the help of the opponents of Austria-Hungary. As one of the first Czech political parties, it broke away in its program from the Austrian-Hungarian monarchy already before the WWI, it declared for an independent Czech state beyond the frame of the monarchy that would be established with the support of the Entente world powers as a consequence of the expected military clash. Thus it anticipated the route of the Czech (Czechoslovak) anti-Austrian resistance during the WWI, in which it actively took part, both in homeland and abroad.

In the course of the war years, the party was confronted with a state persecution (all its press was suspended), but it did not prevent it from rising against an Austrian activism of most of the Czech political scene and from being represented in the centre of the homeland resistance (Maffia). In 1917, when the Parliament was reopened, it made an independent radical proclamation of the State idea through its MPs, which was practically a resistance point of view. From summer 1917, the party took an active role in the negotiations with the aim to concentrate the Czech political scene and in February 1918 merged with some other civic parties into the newly created Czech Constitutional Democratic Party that went through a reorganisation after the creation of Czechoslovakia and adopted a name (in March 1919): a Czechoslovak National Democratic Party

Only few papers, on the thematic or chronological basis, have been dedicated to the history of the Czech Constitutional Progressive Party, but it has never been approached in its entirety. This thesis attempts to give a full picture of its activity on the eve of the WWI and during the war, it tries to analyse its program, membership and electorate as well as its organisational structure, finally to evaluate its role in the larger scope of Czech politics of that time. Since the archives of the party have not been preserved as such, the thesis rests, first of all, on personal archives of its important representatives, it is, in the first place, Antonín Hajn, its long-time chairman, then it uses the press, published political documents of the party (programs, organisational statutes, brochures etc.) and naturally the memoirs whether they have been published or are still in manuscript.

The thesis needs to deal with some essential issues and problems that this topic brings along. First of all, it shows a historically conditioned type of political party spirit represented in this organisation, then possibilities and limits of its political activity and influence in the pre-war years and in the midst of the war. A special attention is being paid to the role of significant, yet often very different personalities in the party leadership board and in the presentation of the party politics. It analyses a constitutional progressive variety of the Czech nationalism, with a deep philosophical and moral foundation, inseparably linked to democracy, though still demanding almost a militant national self-confidence. A profound analysis dwells on the pre-war "catastrophic" orientation of the party to war scenario, that was being rejected in the peace times by the Czech public with irony as a chimera even though it realistically reflected the facts and anticipated a program that was to be accepted by a decisive part of the Czech political scene when the war had begun. Last but not least, it follows the

destiny of the ideological legacy of the party and its representatives in the political life of Czechoslovakia between wars and even afterwards.